

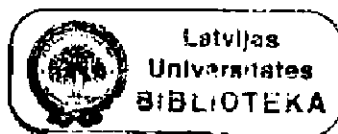
Latvijas Universitāte

ANTA TRUMPA

**ADJEKTĪVU SEMANTISKĀ
DIFERENCIĀCIJA LATVIEŠU UN
LIETUVIEŠU VALODĀ**

PROMOCIJAS DARBS
FILOLOĢIJAS DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI
VALODNIECĪBAS ZINĀTŅU NOZARES
LATVIEŠU DIAHRONISKĀS VALODNIECĪBAS APAKŠNOZARĒ

Zinātniskais vadītājs:
Dr. habil. philol. **Pēteris Vanags**

Rīga
2005

SATURS

Ievads.....	4
1. Semantiskās pārmaiņas, to klasifikācijas dažādu semantikas skolu skatījumā.....	11
1.1. Tradicionālā semantika.....	12
1.2. Psiholoģiskais virziens semantikā.....	18
1.3. Diahroniski strukturālā semantika.....	22
1.4. Darbības teorijas semantika.....	25
1.5. Kognitīvā semantika.....	27
2. Formāli atbilstošie, bet semantiski atšķirīgie latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdi, to atlases un analīzes principi.....	32
3. Latviešu un lietuviešu valodas pirmatnīgo homogenētisko adjektīvu semantiskās diferenciacijas process: homogenēmu analīze tematiskajās grupās.....	44
3.1. Morāles īpašību un skaistuma apzīmējumi.....	44
3.1.1. Latv. <i>tikls</i> : liet. <i>tiklūs</i>	44
3.1.2. Latv. <i>šķīsts</i> : liet. <i>skýstas</i>	46
3.1.3. Latv. <i>skaists</i> : liet. <i>skuīstas, skaistūs</i>	51
3.1.4. Latv. <i>glīts, glīts</i> : liet. <i>glītas, glītūs, glytūs</i>	54
3.1.5. Latv. <i>glezns</i> : liet. <i>glēžnas, gležnūs</i>	58
3.2. Garšas izjūtu apzīmējumi.....	63
3.2.1. Latv. <i>skāņš</i> : liet. <i>skanūs</i>	63
3.2.2. Latv. <i>sūrs</i> : liet. <i>sūras, sūrūs</i>	65
3.3. Fizisko nepilnību apzīmējumi.....	71
3.3.1. Latv. <i>tizls</i> : liet. <i>tīžlūs</i>	71
3.3.2. Latv. <i>stulbs</i> : liet. <i>stulbūs</i>	74
3.3.3. Latv. <i>kusls</i> : liet. <i>kūšlas, kušlūs</i>	77
3.3.4. Latv. <i>kluss</i> : liet. <i>klūsas, klūsus</i>	79
3.3.5. Latv. <i>karns, kārnis</i> : liet. <i>karnūs</i>	82
3.3.6. Latv. <i>klibs</i> : liet. <i>klības, klībūs</i>	84
3.3.7. Latv. <i>vārgs</i> : liet. <i>vargūs</i>	87
3.3.8. Latv. <i>gauds, gaužs</i> : liet. <i>gaudūs</i>	91
3.4. Garīgu un fizisku aktivitāti, vērīgumu nosaucoši īpašības vārdi.....	98
3.4.1. Latv. <i>jautrs</i> : liet. <i>jautrūs</i>	98
3.4.2. Latv. <i>modrs</i> : liet. <i>mañdras, mandrūs</i>	104
3.4.3. Latv. <i>dairs</i> : liet. <i>dairūs</i>	108

3.4.4. Latv. <i>veikls</i> : liet. <i>veiklūs</i>	110
3.5. Mazaktīvu darbību un vāji izteiktu pazīmi nosaucoši īpašības vārdi.....	115
3.5.1. Latv. <i>maigs</i> : liet. <i>maigūs</i>	115
3.5.2. Latv. <i>gauss</i> : liet. <i>gausūs</i>	118
3.5.3. Latv. <i>lēts</i> : liet. <i>lētas, lētūs</i>	122
3.6. Dārdzības apzīmējumi.....	127
3.6.1. Latv. <i>brangs</i> : liet. <i>brangūs</i>	127
3.6.2. Latv. <i>dārgs</i> : liet. <i>dargūs</i>	131
3.7. Lokanuma apzīmējumi.....	134
3.7.1. Latv. <i>liekns</i> : liet. <i>liēknas, lieknūs</i>	134
3.7.2. Latv. <i>mikls</i> : liet. <i>mīklas, mīklūs</i>	137
3.7.3. Latv. <i>mitrs</i> : liet. <i>mītras, mītrūs</i>	141
3.7.4. Latv. <i>ļauts</i> : liet. <i>liaūnas, liaunūs</i>	143
4. Latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantisko pārmaiņu tipi.....	151
4.1. Metafora.....	151
4.2. Metonīmija.....	154
4.3. Nozīmes paplašināšanās un nozīmes sašaurināšanās.....	157
4.4. Pretējas nozīmes rašanās.....	159
5. Latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantisko pārmaiņu cēloņi.....	161
5.1. Ekstralingvistiskie cēloņi.....	162
5.1.1. Vēsturiskie cēloņi.....	162
5.1.2. Sociālie cēloņi.....	164
5.1.3. Psiholoģiskie cēloņi.....	164
5.1.4. Atsevišķu cilvēku ietekme.....	165
5.2. Lingvistiskie cēloņi.....	166
5.2.1. Analogija.....	167
5.2.2. Pārbīdes semantiskajā laukā.....	167
5.2.3. Distribūcijas maiņa.....	168
Secinājumi.....	169
Literatūra.....	173
Avoti.....	177
Saīsinājumi.....	180
Pielikums.....	181

IEVADS

Šis promocijas darbs ir veltīts no skaņu sastāva viedokļa savstarpēji atbilstošu, bet semantiski atšķirīgu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantiskās diferenciacijas izpētei, īpašu uzmanību pievēršot mantotiem pirmatnīgiem ģenētiski identiskiem īpašības vārdiem.

Tēmas izpētes vēsture.

Jau senajās latviešu valodas vārdnīcās ir atsevišķas etimoloģiskas norādes par latviešu valodas vārdu radniecību ar lietuviešu valodas vārdiem, piemēram, J. Langes (Lange 1777) un K. Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 1872). Interese par indoeiropiešu valodu, bet jo īpaši par latviešu un lietuviešu valodas radniecību Latvijā pieauga 19. gs. vidū. Taču pirmais un, jāatzīst, arī līdz šim lielākais darbs, kurā, skaidrojot latviešu valodas vārdu etimoloģiju, blakus citu valodu dotumiem, pirmām kārtām, ir sniegti lietuviešu valodas dati, ir K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīca" (ME). Lielāko daļu šeit ietvertu vārdu ir etimoloģizējis J. Endzelīns (ME I 3). Šajā vārdnīcā cilmes skaidrojumi ir sniegti īsi un konkrēti, taču reizēm ir atklāts sīkāk, kā varētu būt noticis nozīmes pārmaiņas process, nereti norādot uz semantiskajām paralēlēm arī citās valodās. Vairākas etimoloģiskas etīdes, kurās skarta konkrētu latviešu valodas vārdu etimoloģija un nozīmes attīstība ciešā saistībā ar radniecīgo lietuviešu valodas vārdu nozīmēm, J. Endzelīns ir publicējis Filologu biedrības Rakstos (FBR) un citos valodnieciskos izdevumos; vēlāk tās ietvertas arī J. Endzelīna Darbu izlasē (Endzelīns DI).

Blakus J. Endzelīnam ir jāmin ievērojamais lietuviešu valodnieks K. Būga, kurš savos rakstos daudz ir risinājis ar lietuviešu un arī latviešu valodas vārdu cilmi saistītus jautājumus (Būga RR).

Līdzīgi kā ME, latviešu un lietuviešu valodas vārdu semantiskās diferenciacijas jautājumi ir skarti arī E. Frenkela lietuviešu valodas etimoloģijas vārdnīcā "*Litauisches etymologisches Wörterbuch*" (Fraenkel LEW). Šajā darbā, protams, lielāka vērība pievērsta tieši lietuviešu valodas vārdu cilmei un semantiskajai attīstībai, taču saistībā ar to ir skaidrota arī daudzu latviešu valodas vārdu leksiskās nozīmes attīstība. Īsāki un garāki latviešu un lietuviešu valodas vārdu cilmes skaidrojumi un dažkārt arī norādes uz iespējamo nozīmes attīstību, kā arī saistība ar citiem radniecīgiem ide. vārdiem ir sniegta arī vairākās citās etimoloģijas vārdnīcās (Pokorny 1959; Trautmann 1923; Фасмер ЭСРЯ, Mažiulis PKEŽ, Lapiņš LVE u. c.). Īpaši jāmin K. Karuļa "Latviešu

etimoloģijas vārdnīca” (Karulis 1992), kur blakus diezgan detalizētam latviešu valodas vārdu cilmes skaidrojumam (gan citu etimologu viedokļu apkopojumam, gan paša autora izstrādātajām etimoloģijām), nozīmes attīstības aprakstam un valodas vēstures faktiem sniegtas arī īsas ziņas par radniecīgajiem lietuviešu valodas vārdiem un to nozīmēm. Atsevišķu latviešu valodas vārdu cilmes un nozīmes attīstību saistībā ar lietuviešu valodas vārdiem ir aprakstījis E. Blese (Blese 1940).

Baltu valodu un it īpaši lietuviešu valodas vēsturei savu monogrāfiju ir veltījis lietuviešu valodnieks V. Urbutis (Urbutis 1981), kurš par konkrētu vārdu cilmi un nozīmes un cilmes ziņā saistītu vārdu grupu vēsturi ir uzrakstījis plašākas etīdes. Zinātnieks par šo tēmu ir publicējis arī daudzus rakstus (piemēram, Urbutis 1965, 1966, 1972₁, 1972₂, 1973, 1994).

A. Sabaļauska grāmatā “*Lietuvių kalbos leksika*” (Sabaļauskas 1990) lietuviešu valodas leksika analizēta etimoloģiskā aspektā, mēģinot to iedalīt vārdos, kas pieder ide. leksikas slānim, baltu valodām kopīgos un tikai lietuviešu valodai raksturīgos vārdus.

Lietuviešu un arī latviešu valodas (it īpaši leksikas) vēsturi ir pētījis arī S. Karaļūns. viņš par šo tēmu ir sarakstījis vairākas grāmatas un rakstus (piemēram, Karaļūnas 1970, Каралюнас 1975, Karaliūnas 1978, 1987).

Dažu latviešu valodas vārdu nozīmes attīstību saistībā ar Baltijas jūras somu valodu ietekmi ir aplūkojuši E. Kagaine un O. Bušs, sniedzot semantiskās attīstības paralēles arī lietuviešu valodā (Kagaine, Bušs 1985). Latviešu valodas vārdu semantiskās attīstības jautājumus E. Kagaine ir aplūkojusi arī savā monogrāfijā “Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs” (Kagaine 1992).

Vairāki pētnieki savos rakstos ir analizējuši atsevišķu latviešu un lietuviešu valodas vārdu pāru cilmi un nozīmes attīstību (piemēram, Откупщиков 1970; Kiparsky 1972; Derksen 2001). Baltu un slāvu valodu leksikas savstarpējām attiecībām vēsturiskā aspektā savus rakstus ir veltījuši A. Nepokupnijs (piemēram, Непокупный 1967) un J. Откупщикова (piemēram, Откупщиков 1971).

Šeit ir minēta vien neliela daļa no zinātniekiem, kas ir devuši lielāku vai mazāku ieguldījumu baltu valodu etimoloģijas un leksikas vēstures pētniecībā. Tomēr ir tikai daži pētījumi, kuru autori ir nopietni pievērsušies tieši latviešu un lietuviešu valodas semantiskajām attiecībām, semantiskajām pārmaiņām, salīdzinot šo abu valodu vārdus ne tikai formālo atbilstību, bet arī saturā ziņā.

Te jāmin trimdas latviešu valodnieks B. Jēgers, kurš 1949. gadā aizstāvējis savu doktora disertāciju “*Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischen Wörter*” (vēlāk tā

publicēta kā grāmata – Jēgers 1966) par baltu valodu pārprasto nozīmju radniecību un kurš savās publikācijās detalizēti analizējis arī atsevišķu lietuviešu un latviešu valodas vārdu pāru cilmes un semantiskās attīstības jautājumus (Jēgers 1961, 1970 u. c.).

Savukārt latviešu valodniece M. Brence savā rakstā “Par dažām leišu un latviešu kopīgās leksikas īpatnībām” (Brence 1963) ne tikai īsi analizējusi apmēram 30 semantiski atšķirīgus dažādu vārdšķiru latviešu un lietuviešu valodas vārdu pārus. galvenokārt cenšdamās noteikt, kura valoda – latviešu vai lietuviešu – ir saglabājusi senāku nozīmi, bet arī ieskicējusi semantisko pārmaiņu tipus (sašaurināta, paplašināta, pārnesta nozīme). M. Brence secinājusi, ka viņas izpētītajā materiālā ir gan tādi gadījumi, kad senāku nozīmi saglabājis latviešu valodas vārds, gan tādi, kad semantikas ziņā seniskāks ir lietuviešu valodas vārds.

Kopcilmes lietvārdu un darbības vārdu prefiksālo derivātu semantiskās attieksmes mūsdienu lietuviešu un latviešu valodā savā diplomdarbā ir pētījusi L. Anelauskaite [Balode] (Anelauskaite 1977).

Tomēr visplašākais un sistemātiskākais pētījums par formāli atbilstošiem, bet satura ziņā atšķirīgiem latviešu un lietuviešu valodas vārdiem, konkrēti lietvārdiem, ir R. Bērtuļa disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai “Lietvārdu semantiskās attieksmes latviešu un lietuviešu valodā”, kas aizstāvēta 1975. gadā. Šajā R. Bērtuļa semasioloģiskajā² pētījumā, kurā aplūkotī mūsdienu latviešu un lietuviešu literārajā valodā lietoti lietvārdi, “pievērsta uzmanība latviešu un lietuviešu valodas kopcilmes leksikas semantiskajām attieksmēm ar nolūku noskaidrot, kurā valodā attiecīgā leksēma saglabājusi senāku nozīmi un kādi bijuši cilmes ziņā identisko vārdu nozīmes maiņas cēloņi” (Bērtulis 1975, 6). R. Bērtulis vārdu pārus ir analizējis tā saucamajos ģenētiski semantiskajos mikrolaukos (kopā 12) – gan pa vienam, gan vairākus vārdus kopā (izšķirot vienpāru, divpāru, vairākpāru ģenētiski semantiskos mikrolaukus), katram vārdu pārim (kopā 20) veltīdams plašu “semasioloģisku etīdi”. R. Bērtulis, tāpat kā M. Brence, uzskata, ka atšķirībā no fonētikas un morfoloģijas semantikas ziņā lietuviešu valoda nav seniskāka par latviešu valodu. Zinātnieks ir ne tikai analizējis konkrētus ģenētiski semantiskos mikrolaukus, pētījis atsevišķu latviešu un lietuviešu valodas lietvārdu pāru nozīmes un arī formas attīstības vēsturi salīdzināmā aspektā, bet arī devis vispārīgu kopcilmes substantīvu iedalījumu nozīmes identitātes, cilmes un derivācijas ziņā. Cenšdamies izveidot pēc iespējas precīzāku iedalījumu, R. Bērtulis ieviesis arī

² R. Bērtulis disertācijā ir lietojis terminu “semasioloģija”, taču mūsdienās pierastāks un tādēļ arī šajā darbā pārsvarā lietots ir šī vārda sinonīms “semantika”.

jaunus terminus semasioloģijā, piemēram, “homogēnētiskas leksēmas” (tādas divu radniecīgu valodu leksēmas, kas ir identiskas skaņu atbilstmju un derivatīvā ziņā un kuras var uzskatīt par pārmantotām no abu valodu kopības laikmeta [Bērtulis 1975, 23]), “homogēnēma” (homogēnētisku vārdu pāris [Bērtulis 1975, 49]), “homoderivāti” (tādi vārdi, kas divās radniecīgās valodās ir identiski saknes morfēmas un vārddarinātāju afiksu ziņā [Bērtulis 1975, 25]), “homosēmiski vārdi” (vārdi, kuru pamatnozīmes abās valodās ir identiskas [Bērtulis 1975, 30]), “heterosēmiski vārdi” (vārdi, kuru pamatnozīmes abās valodās ir atšķirīgas [Bērtulis 1975, 30–31]). Vietām šī terminoloģija ir lietota arī šajā promocijas darbā. Jāpiebilst, ka zinātnieks par savas disertācijas tēmu sarakstījis vairākus rakstus, kuros ir gan risinātas teorētiskas problēmas, gan arī analizēti konkrēti latviešu un lietuviešu valodas vārdu pāri (piemēram, Bērtulis 1965, 1966, 1968, 1969, 1972, 1977, 1987).

Adjektīvu semantiskā attīstība ne tikai baltistikā, bet valodniecībā vispār ir pētīta mazāk par citu vārdšķiru (piemēram, substantīvu un verbu) vārdiem. Iespējams, ka tas ir saistāms ar to, ka tie ir abstraktāki (vismaz par substantīviem), to nozīmes pārmaiņas ir grūtāk fiksējamas. Šeit kā izņēmums jāmin vairāki A. Blinkenas raksti, kas veltīti adjektīvu formas un semantikas pārmaiņām latviešu rakstu valodā, sākot no G. Manceļa darbiem 17. gs. vidū līdz 19. gs. beigu autoru publikācijām. (Blinkena 1972, 1982, 1998). Adjektīvu semantiskās pārmaiņas aplūkojis arī P. Vanags, kurš vairākos rakstos, analizēdams latviešu valodas *u*-celma adjektīvu morfoloģisko attīstību, skāris arī to nozīmes pārmaiņas (Vanags 1988, 1989, 1990); dažus rakstus pētnieks ir veltījis arī atsevišķu latviešu valodas īpašības vārdu (*rāms*, *brangs*) cilmes jautājumiem (Vanags 1998, 2004).

Tēmas aktualitāte un novitāte.

Šis promocijas darbs ir pirmais darbs, kurā salīdzināmi vēsturiskā aspektā sistemātiski ir pētīta formāli identisku latviešu un lietuviešu valodas adjektīvu semantiskā diferenciācija¹. Te ir savākts iespējami liels skaits formāli atbilstošu latviešu un lietuviešu valodas adjektīvu (570 vārdu pāri), kas klasificēti semantiskās identitātes un vārddarināšanas ziņā, pirmatnīgo īpašības vārdu pāri arī cilmes (mantoti vai aizgūti vārdi) un ģenētiskās identitātes (ģenētiski saistīti vai atšķirīgi vārdi, respektīvi, homonīmi)

¹ Promocijas darbs ir turpinājums maģistra darbam “Mantoto īpašības vārdu nozīmes atšķirības latviešu un lietuviešu valodā” (Buhārīna 1997). Strādājot pie promocijas darba, ir ievērojami palielināta formas ziņā atbilstošu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāru kartotēka (maģistra darbā ap 100, promocijas darbā – ap 600 vienību). Promocijas darbā ir ietvertas arī 13 jau maģistra darbā analizētas homogēnēmas, taču to analīze veikta no jauna, balstoties uz daudz plašākiem materiāliem. Pilnīgi jaunas ir visas pārējās promocijas darba nodaļas.

aspektā. Darbā apkopotais materiāls ļauj izdarīt secinājumus par to, cik liela daļa kopcilmes latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu ir saglabājusī līdzīgas nozīmes, cik lielā daļā notikusi nozīmes diferenciacija, cik liels ir homonīmu gadījumu skaits utt. Ņemot vērā arī R. Bērtuļa savāktos datus, iespējams jau izdarīt secinājumus par nomenu semantisko diferenciaciju, par to, vai šajā ziņā ir kādas atšķirības starp substantīviem un adjektīviem.

28 vārdu pāru dziļāka analīze ir veikta, izmantojot gan tradicionāli pieejamos materiālus (vārdnīcas, tekstus, dažādus indeksus, vārdu rādītājus utt.), gan arī ļoti plašu un daudzveidīgu internetā ievietoto materiālu (Bībele, DS, LTDz, LTP, LTT, LVSTK, MEV, T, VDU), kas atvieglo pētīšanu un dod iespēju īsā laika posmā iegūt datus par konkrētā vārda lietojumu vienā vai otrā tekstu grupā. Atsevišķos gadījumos izmantoti areālās lingvistikas dati – gan publicētās “Latviešu valodas dialektu atlanta” (LVDA) leksikas kartes, gan arī pēc nepublicētajiem materiāliem šī darba autore veidotā karte; šādas kartes rāda attiecīgās nozīmes teritoriālu lietojumu. Šo plašo materiālu analīze daudzkārt ir ļāvusi nonākt pie jauniem secinājumiem par nozīmes attīstības procesu, nereti arī par tā norises laiku un cēloņiem.

Lai gan pasaules valodniecībā jau kopš vēsturiskās semantikas aizsākumiem nozīmes pārmaiņu procesu pētīšana ir cieši saistīta arī ar mēģinājumiem konkrētus gadījumus klasificēt noteiktos semantisko pārmaiņu tipos, tomēr ne latviešu, ne lietuviešu valodniecībā semantiskās pārmaiņas, un jo īpaši adjektīvu semantiskās pārmaiņas, šādi nav klasificētas. Šajā darbā, balstoties uz jaunākajām teorētiskajām atziņām, izanalizētais materiāls ir klasificēts pa noteiktiem semantisko pārmaiņu tipiem, īpašu uzmanību pievēršot tam, kādi nozīmju pārmaiņu tipi ir raksturīgi tieši adjektīviem kā vārdšķirai.

Šis promocijas darbs var būt noderīgs turpmākajiem pētījumiem par latviešu un lietuviešu valodas semantiskajām attiecībām. Darbā izdarītie secinājumi var tikt izmantoti plašākā tipoloģiskā pētījumā par adjektīvu semantiskajām pārmaiņām, latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas izveidē, kā arī, apgūstot un mācot latviešu un lietuviešu valodu.

Pētījuma objekts un mērķi.

Pētījuma objekts ir formas ziņā atbilstoši, bet nozīmes ziņā atšķirīgi latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdi, aptverot gan literārās valodas vārdus, gan apvidvārdus, novecojušus vārdus un barbarismus.

Pētījuma mērķi:

1) apzināt visus iespējamos latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pārus, kas atbilst formas ziņā;

2) noteikt, kuri no tiem ir ar līdzīgām vai identiskām nozīmēm, kuru nozīmes ir atšķirīgas;

3) sīkāk analizēt daļu no pirmatnīgiem mantotiem ģenētiski identiskiem latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāriem, kuriem ir atšķirīgas nozīmes.

Apzinot pēc iespējas plašāku materiālu no latviešu un lietuviešu senajiem tekstiem, 19. un 20. gs. literatūras klasikas, senajām un mūsdienu vārdnīcām, folkloras (tautasdziesmām, pasakām, teikām un ticējumiem), mūsdienu tekstiem, etimologu pētījumiem, citu valodu faktiem u. c., izanalizēt šos vārdu pārus salīdzināmi vēsturiskā aspektā – noteikt, kura no valodām – latviešu vai lietuviešu – konkrētajā gadījumā glabā senāku nozīmi, kāds ir bijis nozīmes pārmaiņas process, aptuveni kad tas noticis, kādi ir nozīmes pārmaiņas ceļoņi;

4) analizējot vārdu pārus noteiktās tematiskajās grupās, noteikt, vai ir vērojamas paralēles nozīmes attīstībā starp vienas grupas vārdiem;

5) lai arī dziļāk analizēto vārdu skaits ir salīdzinoši neliels, tomēr ir iespējams izteikt arī zināmus vispārīgus secinājumus. Tādējādi darba mērķis ir arī noteikt īpašības vārdu nozīmes attīstības tendences, to, kādi ir izplatītākie adjektīvu nozīmes pārmaiņu tipi, kādi ir raksturīgākie adjektīvu nozīmes pārmaiņu ceļoņi, kura valoda semantikas ziņā ir seniskāka – latviešu vai lietuviešu.

Darba struktūra.

Promocijas darbā ietilpst ievads, nodaļa par semantiskajām pārmaiņām, to klasifikāciju dažādu semantikas skolu skatījumā (šī nodaļa izstrādāta tādēļ, lai radītu priekšstatu par vēsturiskās semantikas attīstību un atvieglotu pētāmā materiāla praktisko analīzi; pamatojoties uz tajā apkopoto vēsturiskās semantikas teoriju, ir izstrādātas arī nodaļas par latviešu un lietuviešu valodas semantisko pārmaiņu tipiem un daļēji arī par ceļoņiem), formāli atbilstošo, bet semantiski atšķirīgo latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu, to atlases un analīzes principu apraksts.

Praktiskajā daļā septiņās apakšnodaļās (septiņās tematiskajās grupās) veiktas mantotu pirmatnīgu ģenētiski identisku, bet semantiski atšķirīgu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāru (homoģenēmu) analīzes jeb vēsturiski semantiskas etīdes.

Aiz paraktiskās daļas ir latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantisko pārmaiņu tipu apraksts, latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantisko pārmaiņu ceļoņu apraksts, secinājumi, izmantotās literatūras un avotu saraksts (kopā 216 vienību), kā arī pielikums, kurā divās tabulās apkopoti visi apzinātie pirmatnīgie un atvasinātie formāli atbilstošie latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāri.

Materiāls un pētīšanas metodes.

Pētījumā izmantotais materiāls savākts, ekscerpējot lietuviešu valodas vārdnīcu “*Lietuvių kalbos žodynas*” un K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcu”.

Šajā darbā ir sintezētas dažādas pieejas (tradicionālā, diahroniski strukturālā, kognitīvā) atkarībā no konkrētā vārda un tajā notikušajiem semantisko pārmaiņu procesiem. Materiāla atlases un analīzes principi un pētīšanas metodes sīkāk aplūkotas 2. nodaļā.

1. SEMANTISKĀS PĀRMAIŅAS, TO KLASIFIKĀCIJAS DAŽĀDU SEMANTIKAS SKOLU SKATĪJUMĀ

Valoda mainās visos tās līmeņos, taču visnestabilākais un mainīgākais ir valodas vārdu krājums. Tradicionāli pārmaiņas vārdu krājumā tiek iedalītas šādi:

- 1) pārmaiņas leksēmu skaitā;
- 2) pārmaiņas leksēmu morfoloģiskajā sastāvā;
- 3) leksēmu nozīmes pārmaiņas (Munskē 1985, 37).

Lasot senus un ne tik senus tekstus, vārdu nozīmes pārmaiņas jeb semantiskās pārmaiņas dažkārt var pamanīt bez īpašām valodas vēstures zināšanām. Piemēram, redzot teikumu: *Maizi vajaga mīcīt un krāsni šaut veselīgai, tuklai sievietei, jo tad maize būs mīksta un gausa* (LTT), jebkuram mūsdienu latviešu literārās valodas lietotājam būs skaidrs, ka vārds *gausa* šeit parādās neparastā, tagad jau reti sastopamā nozīmē. Tomēr, kopumā ņemot, nozīmes pārmaiņas ir daudz neuzkrītošākas un vājāk pamanāmas par pārmaiņām citos valodas līmeņos. Nozīme pretstatā vārda ārējai izpausmei, formai ir grūtāk fiksējama. Bieži pat pēc konteksta nav viegli pateikt, kādā nozīmē vārds lietots. Piemēram, vai A. Kronvalds 19. gs., rakstīdams vārdus *jautras acis*, domāja mūsdienās pierasto nozīmi 'līksmas, priecīgas acis', vai varbūt 'možas, dzīvas acis', to var tikai minēt.

Vārdu nozīmes pārmaiņas ir bijušas filozofu un valodnieku izpētes objekts jau kopš seniem laikiem. Tomēr nopietni vēsturiskajai semantikai, tātad arī vārdu nozīmes pārmaiņām sāka pievērsties tikai salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pārstāvji 19. gs. sākumā (Kristians Karls Reizigs [*Christian Karl Reisig*], Frīdrihs Hāze [*Friedrich Haase*], Ferdinands Hērdegens [*Ferdinand Heerdegen*] u. c.).

Kopš 19. gs. līdz mūsdienām pasaules valodniecībā vairākkārt ir mainījusies attieksme pret semantiku, arī vēsturisko semantiku – tas bijis atkarīgs gan no atšķirīgiem filozofiskiem, gan no valodnieciskiem strāvojumiem un skolām. Tomēr nozīmes pārmaiņu pamatjautājumi kopš 19. gs. būtiski nav mainījušies:

- Kas īsti ir nozīmes pārmaiņa?
- Kādi ir tās semiotiskie un psiholoģiskie pamati?
- Kā norisinās individuālas nozīmes pārmaiņas?
- Kādas nozīmes pārmaiņu iespējas vispār eksistē?
- Kādēļ vispār notiek nozīmes pārmaiņas (un pārmaiņas valodā kopumā)?

– Kādi ir konkrētie kādas individuālas nozīmes pārmaiņas cēloņi? (Blank 1997, 2).

Vispārinot var teikt, ka vēsturiskās semantikas pamatjautājumi ir vārdu nozīmes pārmaiņu cēloņu un nozīmes pārmaiņu procesu, dažādu to tipu jeb paveidu izpēti. Atsevišķas valodniecības skolas aplūko arī vārdu nozīmes pārmaiņu procesu sekas, rezultātus. Šie jēdzieni gan dažkārt ir plūstoši un neskaidri, piemēram, ja daļa autoru (H. Hoks [Hock 1986, 301], S. Ulmans [Ullmann 1957]) vārda nozīmes paplašināšanos un sašaurināšanos uzskata par nozīmes pārmaiņas procesa rezultātiem, tad citi (A. Blanks [Blank 1997, 192]) – par pašiem procesiem.

Tā kā nepastāv viens kopīgs vēsturiskās semantikas pārstāvju viedoklis par šiem iepriekšminētajiem jautājumiem un ir liela dažādība terminu lietojumā, tad šī darba 1. nodaļas uzdevums ir kaut aptuveni hronoloģiskā secībā apkopot dažādu valodnieku uzskatus par vārdu nozīmes pārmaiņu procesiem kopš 19. gs. līdz mūsdienām.

Aprakstot vārdu semantisko pārmaiņu procesus, to tipus un apkopojot dažādu valodnieku viedokļus par šo tēmu, ir pieņemts tos hronoloģiski iedalīt dažādās valodniecības, it īpaši semantikas, skolās, jo katrā no tām ir zināmas atšķirības uzskatos gan par semantiku kopumā, gan par semantiskajām pārmaiņām. Arī mūsdienās pastāv paralēli vairākas semantikas skolas, kurām ir atšķirīga pieeja nozīmes pārmaiņu izpētei.

Ļoti vispārīgi vēsturiskās semantikas pārstāvjus varētu iedalīt vairākās lielās pamatgrupās:

- 1) tradicionālās semantikas pārstāvji;
- 2) psiholoģiskā virziena pārstāvji;
- 3) diahroniski strukturālās semantikas pārstāvji;
- 4) darbības teorijas semantikas pārstāvji;
- 5) kognitīvās semantikas pārstāvji (Blank 1997; Fritz 1984, 1998; Nerlich 1992 u. c.).

1.1. Tradicionālā semantika.

T. s. tradicionālā semantika radās 19. gs. sākumā uz salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pamata. Kā pirmais zinātniskās semantikas pārstāvis ir minams vācu valodnieks **Kristians Karls Reizigs** (*Christian Karl Reisig*), kurš savā 1825. g. izdotajā darbā “*Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft*” 20 lappušu veltīja semantikai (vācu tradīcijā semasioloģijai [*Semasiologie*]). Tādējādi no 19. gs. valodniekiem Reizigs bija pirmais, kurš pievērsās arī semantiskajām pārmaiņām, sniedzams savu klasifikāciju.

kas balstās uz jau antīko filozofu noteiktajām retoriskajām figūrām. Tāds arī kopumā bija tradicionālās vēsturiskās semantikas uzdevums – konstatēt dažādus nozīmju pārmaiņu tipus un piešķirt tiem konkrētas vēsturiskās pārmaiņas (Fritz 1984, 740).

K. K. Reizigs savas grāmatas nodaļā “*Semasiologie oder Bedeutungslehre*” izšķīra šādus semantisko pārmaiņu tipus:

- 1) sinekdoha;
- 2) metonīmija;
- 3) metafora;
- 4) pārmaiņas transivitātē vai intransivitātē (verbiem);
- 5) telpas un laika jēdzienu savstarpēja maiņa (“*Vertauschung von Raum und Zeit*”).

Pirmie trīs pārmaiņu tipi šajā iedalījumā bija vissvarīgākie. “Pastāv noteiktas cilvēku priekšstats, iztēlē it īpaši bieži lietotas ideju asociācijas, kuras noteiktās izpausmēs izmanto retorika un kuras savā ziņā attiecas arī uz nozīmju mācību, proti, sinekdoha, metonīmija un metafora.” (Reisig 1972, 21). Reizigs tos sauca par domu, ideju asociācijām (“*Gedankenassoziationen*”, “*Ideenassoziationen*”).

Sinekdoha Reizigam bija asociācija starp daļu un veselo, metonīmija – starp cēloņiem un sekām, savukārt metafora – īpaša tēlaina asociācija.

Lai gan Reiziga grāmatā semasioloģijai jeb nozīmju mācībai ir veltītas tikai divdesmit lappuses, tomēr var teikt, ka viņš ir licis pamatus nozīmju pārmaiņu teorijai. Reiziga sniegtais nozīmju pārmaiņu iedalījums lielos vilcienos saglabājās līdz 20. gs. sākumam, kad līdz ar strukturālisma attīstību uz nozīmju pārmaiņām valodnieki sāka raudzīties no pavisam cita skatupunkta. Tomēr viens no jaunākajiem semantikas virzieniem – kognitīvā semantika – 20. gs. 80., 90. gados pēc ilga pārtraukuma atkal pievērsās metonīmiskajiem un metaforiskajiem nozīmes pāresumiem kā svarīgākajām jaunu nozīmju rašanās formām.

Reizigs nebija šo parādību jaunatklājējs, dažādas retoriskās figūras pamanīja un pētīja jau antīkā retorika, taču viņš pirmais novērtēja to nozīmību tieši attiecībā uz semantiskajām pārmaiņām. Turklāt Reizigs saskatīja atšķirības starp sinekdohām, metaforām un metonīmijām kā retoriskām figūrām un kā asociācijām, kas var būt par pamatu semantiskajām pārmaiņām (Nerlich 1992, 37; Blank 1997, 10): “Kamēr šīm tā saucamajām figūrām ir estētiski mērķi un kamēr tās izmanto atsevišķi indivīdi, tās, protams, pieder retorikai; taču, ja kādā konkrētā valodā no šīm runas figūrām veidojas tautai raksturīgs runas lietojums, tad šīs figūras attiecas uz to [nozīmju mācību – A.T.]” (Reisig 1972, 21).

K. K. Reiziga iesākto darbu kritiski turpināja citi vēsturiski salīdzināmās valodniecības pārstāvji – viņa skolnieks F. Hāze un F. Hērdegens. **Frīdrihs Hāze** (*Friedrich Haase*), tāpat kā Reizigs, runāja par noteiktiem vārdu nozīmju pārmaiņu tipiem un likumiem, taču atšķirībā no Reiziga Hāze uzskatīja, ka nozīmju pārmaiņu pamatā ir nevis vispārēji, loģiski cilvēka domāšanas likumi, asociācijas, bet drīzāk vēsturiskie faktori (Nerlich 1992, 44). **Ferdinands Hērdegens** (*Ferdinand Heerdegen*) 1878. g. izdotajā latīņu valodas gramatikā sniedza savu vārdu nozīmes pārmaiņu klasifikāciju. Viņa t. s. loģiskajā klasifikācijā nozīmju pārmaiņas tika iedalītas nosacītajās (“*bedingt*”) un nenosacītajās, neietekmētajās (“*unbeeinflusst*”) pārmaiņās. Pie nosacītajām pārmaiņām pieder nozīmes pārmaiņa ar nolūku izvairīties no sinonīmijas, pie nenosacītajām pārmaiņām Hērdegens min nozīmes sašaurināšanos (“*Determination*”) un nozīmes pārnesumu (“*Translation*”), īpašu uzmanību pievēršdams metaforām un metonīmijām. (Blank 1997, 11; Nerlich 1992, 47, 48). Hērdegens bija viens no pirmajiem, kurš starp nozīmes pārmaiņām minēja nozīmes sašaurināšanos, gan neformulēdams pretējo procesu – nozīmes paplašināšanos.

Arī 19. gs. beigās turpinājās nozīmes pārmaiņu tipu izpēte. Tika mēģināts ne tikai noteikt dažādus semantisko pārmaiņu tipus, bet arī dziļāk skaidrot pašus nozīmes pārmaiņu procesus un to cēloņus. Vēsturiskās semantikas uzplaukums šajā laikā saistās ar Hermana Paula (*Hermann Paul*) un Mišela Breāla (*Michel Bréal*) vārdu.

Hermanis Pauls (*Hermann Paul*), viens no slavenākajiem jaungramatiķiem, arī savā nozīmju pārmaiņu teorijā pauda šai valodniecības skolai raksturīgos individuālp psiholoģiskos uzskatus, kas publicēti viņa grāmatā “*Prinzipien der Sprachgeschichte*”, speciālā nodaļā par nozīmes pārmaiņām (Paul 1995, 74–105). H. Pauls viens no pirmajiem deva detalizētu nozīmju pārmaiņu procesu skaidrojumu. Nozīmes pārmaiņas procesā viņš īpaši izcēla indivīda vērtību, individuālos jaundarinājumus – okazionālās nozīmes. H. Pauls uzskatīja, ka nozīmes pārmaiņas process sākas, līdzko kādos konkrētos apstākļos rodas individuālas nobīdes (“*Abweichen*”) no uzuālās nozīmes. Atkarībā no ārpusvalodiskās situācijas (mūsdienu terminoloģijā runājot – ekstralingvistiskajiem faktoriem) un konteksta jebkurā runas aktā vārda nozīme iegūst okazionālu izpausmi. Lielākajai daļai šādu okazionālu nozīmju ir īss mūžs, taču atsevišķas no tām pieņem arī pārējie runātāji. Bieži lietotas un atkārtotas, tās kļūst par uzuālajām nozīmēm, un vārds iegūst jaunu nozīmi. Zūdot vecajai nozīmei, notiek vārda nozīmes pārmaiņas process. H. Pauls izšķīra vairākas tā stadijas: pirmo okazionālo lietojumu, tā izplatību un sākotnējā metafōriskā vai eifēmiskā rakstura

zudumu. Procesā, kad okazionālās nozīmes kļūst par uzuālajām, Pauls īpašu nozīmi piešķir bērniem, jo tie parasti vispirms iemācās un lieto nevis uzuālās, bet tieši okazionālās nozīmes.

H. Pauls ir minējis šādus nozīmju pārmaiņu paveidus:

1) nozīmes specializēšanās (*“Spezialisierung”*): piemēram, vācu *Fass* ‘trauks’ > ‘liels cilindrveida trauks’. Semantiskajā literatūrā šis process biežāk saukts par nozīmes sašaurināšanos;

2) *“Beschränkung auf einen Teil des Vorstellungsinhaltes”* (mūsdienās to varētu skaidrot kā sēmu skaita samazināšanos): piemēram, vācu *fertig* ‘gatavs braukšanai’ > ‘gatavs’ – plašāk pazīstama kā nozīmes paplašināšanās;

3) nozīmes pānesums, kas pamatojas uz saistību ar pamatjēdzienu telpas, laika un cēloņa ziņā, mūsdienās – metonīmija: piemēram vācu *Speer* ‘šķēpa uzgalis’ > ‘šķēps’.

Īpašu uzmanību Pauls pievērta metaforām, kuras viņš saistīja ar abiem pirmajiem nozīmju pārmaiņu tipiem – metaforiska, viņaprāt, var būt gan nozīmes paplašināšanās, gan sašaurināšanās. Metaforas palīdz padarīt svešus un abstraktus jēdzienus saprotamākus un tuvākus.

Bez šiem trim nozīmju pārmaiņu pamatpaveidiem H. Pauls izšķīra vēl vairākus nozīmju pārmaiņu paveidus: pārspīlējumi (*“Übertreibungen”*), sarkasms (*“Derbheiten”*), litotas (*“Litotes”*), eifēmismi (*“Euphemismus”*) un ironija (*“Ironie”*).

Līdzīgi kā H. Pauls nozīmes pārmaiņas procesus traktēja franču valodnieks **Arsēns Darmesteters** (*Arsène Darmesteters*). savā 1886. g. izdotajā grāmatā *“La vie des mots”* gan atšķirībā no H. Paula metaforas uztverdams par patstāvīgu nozīmju pārmaiņu paveidu, savukārt nozīmes paplašināšanos un sašaurināšanos saistīdams tikai ar sinekdohām (Blank 1997. 13).

19. gs. beigām novatorisks bija vācu valodnieka **Heimberta Lēmaņa** (*Heimbert Lehmann*) skatījums uz nozīmes pārmaiņām. Savā 1884. g. publicētajā disertācijā Lēmanis pirmo reizi runāja par jēdzieniskajām sfērām, mūsdienu izpratnē – semantiskajiem laukiem, par nozīmes pārmaiņām to ietvaros, par nozīmes pārmaiņām, kuru rezultātā vārds nokļūst citā “sfērā”. Tā bija novatoriska pieeja, kas gan tolaik neguva īpašu atsaucību.

Lēmanis iedalīja nozīmes pārmaiņas:

1) tādās, kurās vārdi nemaina jēdzienisko “sfēru” – nozīmes pānesums uz vārdu ārējās izpausmes līdzības pamata, nozīmes paplašināšanās, vispārināšanās (*“Verallgemeinerung”*) un sašaurināšanās (*“Beschränkung”*), nozīmes pasliktināšanās

(“*Verschlechtung*”), uzlabošanās (“*Veredlung*”). Šie pēdējie divi tipi ir jaunievedums vēsturiskajā semantikā un nozīmes pārmaiņu procesu izpētē;

2) tādās, kurās vārdi maina jēdzienisko sfēru – metonīmija un metafora (Blank 1997, 12, 13).

Viens no ievērojamākajiem 19. gs. valodniekiem, kurš pievērsās vārdu nozīmes pārmaiņu jautājumiem, bija francūzis **Mišels Breāls** (*Michel Bréal*). Tieši Breāls pirmais sāka lietot vārdu “semantika” (franču val. “*sémantique*”), pirms tam vārdu nozīmes galvenokārt pētīja vācu zinātnieki, un vācu tradīcijā pierastāks bija apzīmējums “semasioloģija” (vācu val. “*Semasiologie*”).

Breāls savus uzskatus puda 1897. g. izdotajā darbā “*Essai de sémantique*”.

Arī Breāls interesējās par nozīmes pārmaiņu procesu norisi saistībā ar valodas dabu kā tādu. Viņš uztvēra vārdus kā zīmes, kuras cilvēki lieto, nedomājot par to etimoloģiju, par izcelsmi. Pēc Breāla domām, atsevišķu vārdu vēsture ir jāskata cilvēces vēstures kontekstā. Breāls viens no pirmajiem uzsvēra, ka vārda nozīmi īsti var saprast, tikai zinot vēsturisko situāciju, kādā vārds lietots. Breālu interesēja nevis vārdu pirmatnējās nozīmes, bet prāta likumi, vai, kā mūsdienās teiktu, kognitīvie likumi, kas ir pamatā valodā novērojamajām semantiskajām pārmaiņām – valodas lietošanas rezultātam. (Nerlich 1992, 158). Šeit ir saskatāma zināma līdzība ar jaungramatiķu vēlmi atklāt skaņu pārmaiņu likumus, taču atšķirībā no viņiem Breāls deva nevis konkrētas laikā un telpā ierobežotas semantisko pārmaiņu normas kādā noteiktā valodā, bet drīzāk vispārējus, potenciālus, universālus principus, kas ir pamatā nozīmju pārmaiņām. (Algeo 1990, 399).

Breāls, kopumā balstīdamies uz iepriekšējo valodnieku sniegtajām nozīmju pārmaiņu klasifikācijām, izšķīra šādus nozīmju pārmaiņu tipus:

– “*Restriction du sens*”: nozīmes specializācija, sašaurināšanās – pāreja no vispārējas uz speciālu nozīmi (lat. *species* ‘veids’ > fr. *épice* ‘garšvielas’);

– “*Élargissement du sens*”: nozīmes paplašināšanās, parasti vārda pāreja no speciālās valodas uz kopvalodu (senfranču *gain* ‘raža’ > fr. *gain* ‘peļņa’);

– “*Métaphore*” – pretstatā citiem nozīmju pārmaiņu veidiem metaforas izraisa pēkšņu nozīmes pārmaiņu:

– “*Épaississement du sens*” – pāreja no abstraktas nozīmes uz konkrētu (lat. *vestis* ‘ģērbšanās’ > ‘tērps’) (Blank 1997, 14).

Semantikas jautājumiem un to vidū arī semantiskajām pārmaiņām pievērsās vēl viens pazīstams 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma franču valodnieks – **Antuāns Meijē**

(*Antoine Meillet*). Meijē tiek dēvēts par sociosemantiķi (Nerlich 1992, 174), jo savā pieejā viņš mēģināja kombinēt vēsturisko semantiku un strukturālismu ar socioloģiju. Meijē uzskatīja, ka valodas struktūru ietekmē sociālās tendences. Viņš izšķīra trīs dažādus semantisko pārmaiņu veidus, kurus pats dēvēja par cēloņiem:

1) “*conditions linguistiques*” – ja vārds pastāvīgi tiek lietots kādā noteiktā kontekstā, tas ar laiku pats iegūst šī konteksta nozīmi. Piemēram, franču *personne* ‘kāds’, pastāvīgi lietots kā noliegumu pastiprinošs adverbs, pats ir iegūvis nozīmi ‘neviens’;

2) kultūras, tehnikas un sociālās pārmaiņas. Vārds saglabājas tāds pats, bet tā nozīme šo pārmaiņu dēļ ir mainījusies. Piemēram, franču vārds *galérien* ‘galeru ieslodzītais’ pēc galeru likvidēšanas nozīmē vienkārši ‘ieslodzītais’;

3) vārda nozīmes specializēšanās kādā noteiktā sociālā grupā un pēc tam šīs nozīmes pāreja no attiecīgās grupas valodas uz kopvalodu, radot nozīmes pārmaiņu.

Pats Meijē tieši šo trešo, jau M. Breāla minēto, nozīmju pārmaiņu tipu uzskatīja par vissvarīgāko (Blank 1997, 15).

Vārdu nozīmju paplašināšanos un sašaurināšanos Meijē skaidroja ar attiecībām starp dažādu sociālo grupu valodām vai starp atsevišķām pilnīgi atšķirīgām valodām. Meijē uzskatīja, ka nozīmes sašaurināšanās notiek tad, ja kāda mazāka sociālā grupa pārņem vārdu no lielākas sociālās grupas, savukārt paplašināšanās – ja lielāka grupa pārņem mazākas grupas vārdu. Par šo uzskatu Meijē tika kritizēts, jo nozīmes paplašināšanos un sašaurināšanos, visdrīzāk, nosaka vārda lietošanas biežums. Biežāk lietoti vārdi iegūst plašāku, vispārīgāku nozīmi, retāk lietoti – šaurāku. (Nerlich 1992, 180, 181).

Par vienu no pēdējiem t. s. tradicionālās semantikas pārstāvjiem tiek uzskatīts franču valodnieks **Kristofers Nirops** (*Kristoffer Nyrop*). Savā 1913. g. izdotajā darbā “*Grammaire historique de la langue française*” ceturtajā sējumā Nirops, tāpat kā vairums 19. gs. semantiķu, aprakstīja semantisko pārmaiņu veidus: dažādus metonīmiju un metaforu variantus, eifēmismus, tautas etimoloģiju, nozīmes paplašināšanos un sašaurināšanos u. c. Par īpašu Niropa ieguldījumu vēsturiskās semantikas attīstībā tiek uzskatīta viņa kritiskā pieeja līdzšinējam terminu “nozīmes sašaurināšanās” un “nozīmes paplašināšanās” lietojumam. Nirops atšķirībā no daudziem citiem (F. Hērdegena, H. Paula, M. Breāla) šos terminus skaidroja tikai kā nozīmes pārmaiņu no virsjēdziena uz apakšjēdzienu un otrādi, tos strikti nošķirdams no metaforām un metonīmijām (Blank 1997, 197).

Kopumā ņemot, t. s. tradicionālās semantikas pārstāvjiem (tostarp arī daudziem šajā darbā neminētiem) bija raksturīga vēlme noteikt nozīmju pārmaiņu tipus. Lai gan atsevišķi autori, apzīmējot šīs parādības, lietoja atšķirīgu terminoloģiju, tomēr pārsvarā nozīmju pārmaiņu tipi tika noteikti, balstoties uz loģikas kategorijām (piemēram, nozīmes paplašināšanās un sašaurināšanās) un antīko tropu teoriju (metaforas, metonīmijas) (Klein 1997, 29, 30) – tieši tādēļ šīs klasifikācijas nereti tiek dēvētas par loģiski retoriskajām klasifikācijām. Šīs klasifikācijas vēlāk ir tikušas daudz kritizētas, jo tās nereti pasniegtas apriori, nebalstoties uz konkrēta materiāla izpēti.

Tomēr, neskatoties uz kritiku, uz 20. gs. semantikā notikušajām pārmaiņām, dažādu krasi atšķirīgu semantikas teoriju rašanos, šis semantisko pārmaiņu tipu iedalījums pamatā ir saglabājies līdz mūsdienām. Arī mūsdienu enciklopēdijās un vārdnīcās tiek minēti jau 19. gs. semantiķu formulētie nozīmju pārmaiņu tipi (piemēram, Glück 2000, 96–98; Crystal 1995, 330). Protams, mūsdienās ir mainījusies šo jēdzienu izpratne un katrai semantikas teorijai uz tiem ir savs skatījums.

1. 2. Psiholoģiskais virziens semantikā.

Arī t. s. psiholoģiskā virziena pārstāvji lielā mērā balstījās uz 19. gs. valodnieku minētajiem nozīmju pārmaiņu paveidiem, taču uzsverot dažādu psiholoģisku procesu nozīmi.

Kā spilgtākais šī virziena pārstāvis jāmin vācu psihologs **Vilhelms Vunts** (*Wilhelm Wundt*), kurš savā 1900. g. izdotajā darbā "*Völkerpsychologie*" aprakstījis arī vārdu nozīmes pārmaiņas. Viņa galvenais mērķis bija izstudēt psiholoģiskos procesus, kas ir pamatā semantiskajām pārmaiņām. (Nerlich 1992, 77). Vunts uzskatīja, ka semantisko pārmaiņu pamatā ir asociācijas, viņš izšķīra trīs galvenos asociāciju likumus (tipus): asociācija uz līdzības pamata, asociācija uz telpas un laika saistības pamata, nesavienojamu elementu izslēgšana ("*Verdrängung unvereinbarer Elemente*") (Wundt 1912, 468–596).

Psiholoģiskā pieeja atspoguļojas arī Vunta sniegtajā semantisko pārmaiņu klasifikācijā.

1. Regulārās semantiskās pārmaiņas, kas notiek regulāri, jo pastāvīgi mainās apkārtējā pasaule (piemēram, lat. *pecunia* 'lopi (kā maksāšanas līdzeklis)' → 'nauda'):

1) asimilatīvās semantiskās pārmaiņas ("*assimilativ*") – pārmaiņas, kas notiek, pamatojoties uz saistību starp vienas sfēras vārdiem (piemēram, vācu *Fuß des Berges* 'kalna pakāje'):

2) komplikatīvās semantiskās pārmaiņas (“*komplikativ*”) – pārmaiņas, kas notiek, pamatojoties uz saistību starp dažādu sfēru (“*Sinnesgebiete*”) vārdiem, sinestēzija (“*Synästhesie*”; piemēram, vācu *Klangfarbe* ‘skaļas krāsas’) un nozīmes asociatīvā padziļināšana (“*assoziative Verdichtung der Bedeutung*”).

2. Singulārās semantiskās pārmaiņas (“*singulärer Bedeutungswandel*”) ir individuālas un pat nejaušas:

1) vārdu pārnēsumi (“*Namenübertragungen*”), piemēram, lat. *moneta* ‘naudas kaltuve’ no tempļa nosaukuma *Juno Moneta*, jo tajā atradusies naudas kaltuve;

2) metaforas (vācu *Bock* ‘āzis, steķis’);

3) metaforiski vārdu savienojumi un izteicieni (“*metaphorische Wortverbindungen und Redensarten*”), piemēram, vācu *der Zahn der Zeit* ‘laika zobs’. (Wundt 1912, 468–596).

Vunta sniegtā formālā semantisko pārmaiņu klasifikācija laikabiedros neizraisīja lielu atsaucību, jo 20. gs. sākumā valodnieki sāka skatīties “uz valodu kā uz tās lietošanas funkciju un mēģināja atrast faktoros, kas nosaka valodas lietošanu un valodas maiņu.” (Nerlich 1992, 97).

Arī Vunta skolnieks, vācu zinātnieks **Alfrēds Rozenšteins** (*Alfred Rosenstein*) gribēja atklāt, kādi psiholoģiskie procesi veicina semantiskās pārmaiņas (nozīmes sašaurināšanos, nozīmes paplašināšanos, nozīmes pārnēsumu). Viņš uzskatīja, ka semantisko pārmaiņu pamatā ir priekšstatu (nozīmju) saplūšana (Rosenstein 1884, 5–6).

Rozenšteins visas semantiskās pārmaiņas iedalīja divās grupās:

1) aperseptīvās semantiskās pārmaiņas. Šajā gadījumā priekšstati (nozīmes) mainās apersepcijas, t. i., apzinātas prāta darbības rezultātā. Priekšstatu elementu skaitam samazinoties vai palielinoties, notiek vārda nozīmes pasliktināšanās vai uzlabošanās:

2) asociatīvās semantiskās pārmaiņas, kad viens priekšstats (nozīme) uz līdzības asociācijas pamata aizstāj citu. (Nerlich 1992, 75–77).

Franču valodnieks **Leonss Rudē** (*Léonce Roudet*) savus uzskatus par vārdu semantiskajām pārmaiņām puda 1921. g., tādēļ nav brīnums, ka viņa psiholoģiskā nozīmju pārmaiņu klasifikācija jau cieši pamatojās uz Ferdinanda de Sosīra (*Ferdinand de Saussure*) teoriju. Rudē izšķīra divu veidu asociācijas: 1) psiholoģiskās asociācijas starp divu zīmju saturiem (fr. *idée*), kas pamatojas uz līdzību (similaritāti) vai saskari, saistību (kontiguitāti) un 2) lingvistiskās (sintagmatiskās un paradigmātiskās jeb

asociatīvās) asociācijas. Pamatojoties uz šiem četriem asociāciju veidiem, Rudē nosauca četrus semantisko pārmaiņu tipus:

- 1) pārmaiņas, kuru pamatā ir saistība starp zīmju saturiem;
- 2) pārmaiņas, kuru pamatā ir līdzība starp zīmju saturiem;
- 3) pārmaiņas, kuru pamatā ir sintagmatiskie sakari starp vārdiem;
- 4) pārmaiņas, kuru pamatā ir asociatīvie sakari starp vārdiem.

Pirmajos divos gadījumos vārds maina nozīmi, jo starp diviem priekšstatiem (nozīmēm) – izsakāmo un jau izteikto – pastāv kontiguitātes (saskares) un similaritātes (līdzības) attiecības. Te var runāt par metonīmiju un metaforu.

Abos pārējos gadījumos nozīme var iegūt citu ārējo izpausmi, ja starp ārējām izpausmēm pastāv sintagmatiskas vai paradigmiskas jeb asociatīvas attiecības. Te var runāt par elipsi.

L. Rudē bija kritiski noskaņots pret tradicionālajām semantisko pārmaiņu klasifikācijām, kurās bez metaforām un metonīmijām bija ietverta arī vārdu nozīmes paplašināšanās un sašaurināšanās. Jo uzskatīja, ka nozīmes paplašināšanās un sašaurināšanās nereti ir metaforas vai metonīmijas rezultāts, tādēļ nozīmes paplašināšanās un sašaurināšanās nebūtu iedalāma pie semantisko pārmaiņu veidiem.

L. Rudē līdzīgi kā H. Pauls uzsvēra, ka semantiskās pārmaiņas un vispār pārmaiņas valodā vispirms notiek runā (*parole*) un tikai pamazām mainās visa sistēma (*langue*). Viņa pieeja semantiskajām pārmaiņām bija novatoriska, un vēl pēc vairāk nekā 30 gadiem valodnieks Stīvens Ulmans (*Stephen Ullmann*), balstoties uz Rudē darbu, sniedza savu semantisko pārmaiņu klasifikāciju. (Nerlich 1992, 171 – 173).

Starp psiholoģiskā virziena pārstāvjiem semantikā var minēt arī zviedru valodnieku **Gustavu Šternu** (*Gustaf Stern*). Savā 1931. gadā izdotajā grāmatā "*Meaning and change of meaning*" viņš centās dot semantikai labāku psiholoģisko pamatu. Šterns uzskatīja, ka vārda nozīme ir ļoti subjektīva un semantiskās pārmaiņas rodas, veidojoties svārstībām starp inovatīvajām individuālajām variācijām un sociālajām normām, kuras veicina stabilitāti un savstarpēju saprašanos. (Stern 1931, 162).

Šterns nosauca septiņus semantisko pārmaiņu veidus, balstoties uz angļu valodas materiālu:

1) substitūcija, aizstāšana ("*substitution*") – mainās vārda nozīme, jo mainās pats apzīmējamais priekšmets (referents) (angļu *ship* 'kuģis' – mainījies priekšstats par to, kas ir kuģis, bet nav mainījies vārds);

2) analogija (“*analogy*”) – piemēram, pēc analogijas ar adverbu nozīmes pārmaiņu var mainīties arī adjektīva nozīme (angļu *fast* ‘ciets, stingrs’ > ‘ātrs’):

3) īsināšana (“*shortening*”) – viens vārds pārņem visas sintagmatiskās grupas nozīmi (angļu *private* < *private soldier* ‘ierindnieks’). Parasti šo nozīmes pārmaiņas veidu sauc par elipsi;

4) nominācija (“*nomination*”) – apzināta jaunas nozīmes lietošana pierastās nozīmes vietā (metafora, metonīmija u. c.);

5) nozīmes pārnēsums (“*transfer*”) – neapzināts nozīmes pārnēsums, kas pamatojas uz līdzību starp diviem referentiem (apzīmējamiem priekšmetiem) – veco un jauno;

6) permutācija, pārmaiņa (“*permutation*”). Nozīmes pārmaiņa uz asociāciju pamata (metonīmija);

7) adekvācija (“*adequation*”) – vārda nozīmes pielāgošana īstajam referentam (piemēram, angļu *horn* ‘rags’ sākotnēji okazionālā nozīme ‘mūzikas instruments’ kļuva par vienu no pamatnozīmēm, jo ar šo vārdu sāka apzīmēt arī no cita materiāla gatavotus mūzikas instrumentus – pūšamos ragus. Arī pie šī tipa varētu minēt metonīmiju. (Stern 1931, 166).

Šterna noteiktos nozīmes pārmaiņas tipus pēc to cēloņiem var iedalīt trīs grupās:

1) substitūcijas pamatā ir pārmaiņas apkārtējā pasaulē;

2) analogija, īsināšana, nominācija un nozīmes pārnēsums parasti rodas runātāja aktivitātes rezultātā;

3) permutācija un adekvācija parasti rodas klausītāja aktivitātes (bieži pārpratuma) rezultātā (Nerlich 1992, 121).

Kopumā ņemot, psiholoģiskās skolas pārstāvju pieeja semantiskajām pārmaiņām bija diezgan tuva tradicionālās skolas pārstāvju uzskatiem, taču semantisko pārmaiņu tipi tikai formulēti un pētīti, ņemot vērā psiholoģiskos procesus, kas ir to pamatā. Īpašu nozīmi tika pievērsta dažādiem asociāciju tiptiem un ar tiem saistītajiem semantisko pārmaiņu tiptiem.

Lai gan Anglijā dzīvojušā ungāru valodnieka **Stīvena Ulmana** (*Stephen Ullmann*) izstrādātajai vārdu nozīmju teorijai daudz kopīga ar psiholoģisko virzienu semantikā, tomēr šo zinātnieku nevar uzskatīt par piederīgu ne pie vienas semantikas skolas, jo viņš savā teorijā sintezējis dažādu skolu uzskatus. S. Ulmans 1957. gadā izdotajā grāmatā “*The principles of semantics*”, balstīdamies uz F. de Sosīra teoriju par valodas zīmi un sintezēdamas dažādas tradicionālās semantikas un psiholoģiskā virziena pārstāvju sniegtās nozīmes pārmaiņu tipu klasifikācijas (it īpaši pamatojamies uz L. Rudē sniegto

klasifikāciju), izveidoja savu klasifikāciju, kas pēdējās desmitgadēs ir bijusi īpaši populāra:

A. Nozīmes pārmaiņas, kuru pamatā ir valodas konservatīvisms (vārds saglabājas, bet mainās referents).

B. Nozīmes pārmaiņas, kuru pamatā ir jauninājumi valodā (“*linguistic innovation*”).

I. Vārdu pārnēsumi:

(a) uz nozīmes līdzības pamata (metafora);

(b) uz nozīmes saistības pamata (metonīmija).

II. Nozīmes pārnēsumi:

(a) uz vārdu saistības pamata (tautas etimoloģija);

(b) uz vārdu saistības pamata (elipse).

III. Saliktas, jauktas semantiskās pārmaiņas. (Ullmann 1957, 220).

Pēc šī iedalījuma redzams, ka S. Ulmans par semantisko pārmaiņu pamatu uzskatīja divus galvenos asociāciju tipus – līdzību un saistību, kas var ietekmēt gan valodas zīmes saturu (nozīmi), gan ārējo izpausmi (vārdu). Tādējādi nozīmes pārmaiņa var būt kā vārda pārnēsums, tā arī nozīmes pārnēsums. Ulmans izšķīra četrus semantisko pārmaiņu tipus (kategorijas): metaforu, metonīmiju, tautas etimoloģiju un elipsi.

Vairākus tradicionālajā semantikā pieņemtos nozīmju pārmaiņu tipus – nozīmes paplašināšanās, nozīmes sašaurināšanās, nozīmes uzlabošānās, nozīmes pasliktināšanās – S. Ulmans uzskatīja nevis par nozīmes pārmaiņu tipiem, bet gan drīzāk par nozīmes pārmaiņas procesa rezultātiem. Šai klasifikācijai atšķirībā no tradicionālajām klasifikācijām bija stingra un pamatota struktūra. S. Ulmana semantisko pārmaiņu klasifikāciju par pamatu savai klasifikācijai ir ņēmis arī kognitīvās semantikas pārstāvis A. Blanks.

1. 3. Diahroniski strukturālā semantika.

Diahroniski strukturālā semantika, kuras pirmsākumi meklējami 20. gs. divdesmitajos, trīsdesmitajos gados un kura ir aktuāla arī mūsdienās, semantisko pārmaiņu procesus traktēja krasī atšķirīgi no abām iepriekšminētajām semantikas skolām. Diahroniski strukturālās semantikas pārstāvji, tāpat kā citi strukturālisti, pieņēma valodu kā sistēmu un uzskatīja, ka arī semantikā vajadzētu nevis aprobežoties ar atsevišķu savstarpēji nesaistītu vārdu “likteņu” izpēti, bet pētīt veselas vārdu grupas – semantiskos laukus un to struktūru. Tādējādi strukturālisti vairs neizšķīra konkrētus semantisko

pārmaiņu tipus un atsevišķu vārdu nozīmes pārmaiņas skaidroja ar izmaiņām semantiskajā laukā.

Kā viens no pirmajiem diahroniski strukturālās semantikas pārstāvjiem un kā semantisko lauku teorijas dibinātājs ir jāmin vācu zinātnieks **Josts Trīrs** (*Jost Trier*), kurš 1931. gadā izdeva grāmatu "*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*". Šajā grāmatā J. Trīrs gan izklāstīja savus teorētiskos uzskatus, gan deva saskaņā ar šo teoriju veiktu noteikta semantiskā lauka analīzi. J. Trīram tiek pārņemta izteiksmes neskaidrība (Fritz 1998, 95), tomēr viņam bija daudz sekotāju un semantisko lauku pētījumi tiek veikti līdz pat mūsdienām (sk. Geckeler 1993).

Trīrs ar semantiskā lauka jēdzienu ("*Wortfeld*", burtiski tulkojot – "vārdu lauks") saprata jēdzieniski saistītu vārdu kopumu. (Lielos vilcienos tas atbilst mūsdienu izpratnei par semantisko lauku, kurā "a) visiem vārdiem jāpieder vienai valodas sistēmai ("*dem gleichen Sprachsystem*")"); b) visiem vārdiem jāpieder vienai vārdšķirai; c) katram lauka vārdam ir jābūt tādām saturam, kuram ar visu pārējo šīs grupas vārdu saturiem ir vismaz viena kopēja semantiskā pazīme.") (Homberger 2000, 476). Noteiktās robežās viena semantiskā lauka elementi ir savstarpēji cieši saistīti. J. Trīrs salīdzināja semantisko lauku ar mozaīku, kurā nav tukšumu un kurā katram vārdam ir sava vieta (Trier 1973, 1). Ja mainās viena vārda nozīme, tiek izjaukta visa semantiskā lauka struktūra un savas nozīmes maina arī pārējie vārdi. "Katra atsevišķā vārda nozīme ir atkarīga no sava jēdzieniskā kaimiņa nozīmes" (Trier 1973, 3). Pats Trīrs pētīja, kā mainījies ar prāta, saprāta ("*Verstand*") jēdzienu saistītais semantiskais lauks vidusaugšvācu valodā laikā no 13. gs. sākuma līdz 14. gs. sākumam.

Praksē laika gaitā ir pierādījušies vairāki J. Trīra semantiskā lauka jēdziena trūkumi. Piemēram, J. Trīrs uzskatīja, ka katram semantiskajam laukam ir savas noteiktas robežas, tomēr tādas noteikt ir izrādījušies gandrīz neiespējami. Arī semantiskā lauka struktūra parasti, pretēji J. Trīra uzskatam, nav bez "tukšumiem", savukārt vārdu nozīmes mēdz pārklāties – tātad semantiskais lauks tomēr nav kā skaista mozaīka, kurā atsevišķi gabaliņi nepārklājos cieši piekļaujas viens otram (A. Linke, M. Nussbaumer, P. R. Portmann 1996, 155–156).

Precīzi noteikt un detalizēti aprakstīt semantiskos laukus nav vienkārši: savas komplicētības dēļ šī metode ir daudz kritizēta, tomēr neapstrīdams ir fakts, ka, pētot vārdu nozīmes pārmaiņas, būtiskākus rezultātus var gūt, analizējot veselas nozīmes ziņā radniecīgu vārdu grupas, nevis atsevišķus vārdus, jo "paralēles semantiskajās pārmaiņās

vairāk ir iespējamas starp semantiski saistītiem vārdiem nekā starp nesaistītiem tieši šīs semantiskās saistības dēļ” (Lehrer 1985, 286).

Pie strukturālās semantikas pieder arī komponentu semantika (*Komponentialsemantik*) jeb pazīmju semantika (*Merkmalssemantik*), kurai arī ir zināma nozīme vārdu semantisko pārmaiņu pētīšanā un aprakstīšanā. Komponentu semantikā dominē uzskats par to, ka vārda nozīmi, tāpat kā morfēmu un fonēmu, veido vairāku distinktīvo (atšķirošo) pazīmju kopums. Šādas semantiski distinktīvās pazīmes sauc par sēmām, savukārt sēmu kopumu jeb nozīmi sauc par semēmu. Komponentu semantikā nozīmes pārmaiņas process tiek skaidrots kā pakāpenisks sēmu zudums, pieaugums vai maiņa, nevis kā vienkārša vienas nozīmes nomaiņa ar otru.

Starp pazīstamākajiem komponentu semantikas pārstāvjiem vēsturiskajā valodniecībā ir minams **Eudženio Koseriu** (*Eugenio Coseriu*), kurš savus uzskatus 1964. gadā puda rakstā “*Pour une sémantique diachronique structurale*” (Coseriu 1978). Viņš semantisko lauku uzskatīja par leksisku paradigmu, bet nozīmes pārmaiņu par distinktīvo opozīciju zudumu vai rašanos. Piemēram, latīņu valodā ir vārds *avis* ‘putns’, savukārt spāņu valodas vārds *ave* nozīmē ‘liels putns’, bet *pájaro* ‘mazs putns’: rodoties distinktīvajai opozīcijai [liels]: [mazs], ir noticis nozīmes pārmaiņas process. Tradicionālos jēdzienus “nozīmes paplašināšanās” un “nozīmes sašaurināšanās” Koseriu arī skaidro attiecīgi kā distinktīvās opozīcijas zudumu vai rašanos. Pats Koseriu ir pētījis radniecības apzīmējumu sistēmu latīņu un franču valodā. Piemēram, zūdot distinktīvajai pazīmei “pa mātes līniju”: “pa tēva līniju”, franču valodā ir viens apzīmējums gan mātes brālim un tēva brālim (*oncle*), gan mātes mātai un tēva mātai (*tante*) atšķirībā no latīņu valodas, kurā pastāvēja šī distinktīvā pazīme un bija katram ģimenes loceklim savs nosaukums (*amita* ‘tēva māsa’, *matertera* ‘mātes māsa’, *patruus* ‘tēva brālis’, *avunculus* ‘mātes brālis’). (Coseriu 1978, 145).

Diahroniskī strukturālajā semantikā, tāpat kā strukturālismā kopumā, tika pētīts ne tikai paradigmatiskais, bet arī sintagmatiskais aspekts. Ja par paradigmu semantikā tiek uzskatīti semantiskie lauki, tad sava veida sintagmas ir tā saucamās kolokācijas. Par kolokācijām sauc nozīmes ziņā relatīvi cieši saistītu vārdu savienojumus (Homburger 2000, 257, 258). Kolokācijas pamanīja jau 20. gs sākuma valodnieki, piemēram, H. Šperbers, kurš gan savā darbā “*Einführung in die Bedeutungslehre*” šo parādību sauc par konsociāciju (“*Konsoziation*”) (Sperber 1930, 4–7). Kolokācijas ir, piemēram, *blondi mati*, *bite dūc*, *suns rej*. Arī izpratnei par kolokācijām ir sava nozīme semantisko pārmaiņu pētīšanā. Diahroniskī strukturālajā semantikā kolokācijas tiek pētītas ar

distributīvās analīzes metodes palīdzību. Mainoties distribūcijai, nereti mainās arī vārda nozīme. Samērā bieža parādība ir tieši adjektīvu un substantīvu kolokāciju maiņa (Fritz 1998, 96).

Kopumā ņemot, diahroniski strukturālās semantikas pārstāvji atšķirībā no saviem priekštečiem mazāku uzmanību pievērsa atsevišķu semantisko pārmaiņu tipu (metaforu, metonīmiju u. c.) izpētei, to klasifikācijas izveidei, bet analizēja nozīmes pārmaiņas kā pārmaiņas valodas struktūrā.

Jāatzīst, ka līdz ar strukturālisma rašanos mazinājās interese par vēsturiskās semantikas jautājumiem – tāpat arī par vārdu nozīmes pārmaiņām. Daļēji tas notika strukturālisma sākumposmā vispār dominējošā diahroniju noliedzošā noskaņojuma dēļ. Taču pastāv uzskats (Blank 1997, 24), ka arī semantisko lauku metodes sarežģītība ir zināmā mērā atbildīga par pētnieku intereses mazināšanos.

Kaut arī pētījumi vēsturiskās semantikas jomā ir veikti arī 20. gs. vidū, tomēr tikai līdz ar kognitīvās un darbības teorijas semantikas uzplaukumu 20. gs. astoņdesmitajos, deviņdesmitajos gados valodnieku vidū atkal pastiprinājās interese par vārdu nozīmes pārmaiņu jautājumiem.

1. 4. Darbības teorijas semantika.

Pēc liela pārtraukuma 20. gs. sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados vēsturiskās semantikas jautājumiem astoņdesmito gadu beigās sāka pievērsties darbības teorijas semantikas (*“Handlungstheoretische Semantik”*) skola. Šīs skolas pieeja semantikai un semantiskajām pārmaiņām pamatojas austriešu filozofa Ludviga Vitgenšteina (*Ludwig Wittgenstein*) uzskatos par valodas izpausmes, zīmes nozīmi. Vitgenšteinam pieder slavenais izteikums: “(..) nozīme ir attiecīgā vārda lietojums (..)” (Vitgenšteins 1997, 60). Mūsdienās šī doma ir attīstīta tālāk: “Nozīmes ir nevis kaut kādā veidā substanciāli dotas, bet valodiskā darbībā veidotas pēc noteiktiem likumiem. (..) Nozīmes izriet no sociālajiem priekšnoteikumiem, t. i., no partneru piederības kādai funkcionējošai valodas kopībai (*“Sprachgemeinschaft”*). Tās pamatojas uz eksplīcītu un implicītu likumu zināšanām, kam savukārt ir psihiski priekšnoteikumi.” (Schippa 1992, 124).

Arī šīs skolas pārstāvis G. Fries uzsver, ka cilvēki runājot var saprasties tikai tad, ja runātājs un klausītājs valodas zīmes lieto pēc noteiktiem likumiem, kas attiecas uz noteiktiem komunikatīviem sakariem. Turklāt runātājam ir jādod klausītājam pieturas punkti, pēc kuriem tas varētu saprast, ko runātājs, lietojot attiecīgo zīmi, ir domājis. Lai noprastu, ko runātājs ar valodas zīmi ir gribējis pateikt, klausītājs izmanto vairākus

līdzekļus: 1) savas zināšanas par attiecīgo zīmju lietošanas likumiem, 2) runātāja un klausītāja kopīgās zināšanas, 3) pieņēmumus par komunikācijas principu ievērošanu, 4) spēju, pamatojoties uz iepriekšējiem trim punktiem, no sacītā izsecināt domāto (Fritz 1998, 101–102).

Arī vārda nozīmes pārmaiņu jautājumi šajā skolā tiek skatīti valodas zīmes lietošanas aspektā. Šī skola ir attīstījusies no t. s. intencionālās semantikas (“*intentional semantics*”), kuras pazīstamākie pārstāvji ir H. P. Graiss (*H. P. Grice*), R. Kellers (*R. Keller*) u. c.

H. P. Graiss ir ieviesis savā teorijā konversacionālās implikatūras (“*conversational implicature*”) jēdzienu. Implikatūras varētu raksturot ar citātu no S. C. Levinsona grāmatas “*Pragmatics*”: “Dabisku valodu zīmēm lielākoties ir vienkāršas, stabilas un vienveidīgas nozīmes, taču šim stabilajam semantiskajam kodolam bieži ir uzslāņotas nestabilas, no konteksta atkarīgas pragmatiskas nozīmes, proti, implikatūras.” (Levinson 1990, 102). Savukārt implikatūru pamatā ir t. s. konversācijas (sarunas) maksimas (“*conversational maxims*”) (G. Fricis terminoloģijā “likumi”) – vispārēji principi, kas nosaka efektīvu, kooperatīvu valodas lietošanu. “(..) šīs maksimas nosaka, kas jā dara sarunu partneriem, lai saruna risinātos maksimāli efektīvi, racionāli, kooperatīvi: viņiem ir jārunā atklāti, relevanti (par svarīgāko) un skaidri, turklāt jāsniedz pietiekama informācija” (Levinson 1990, 104, 105). Ar implikatūrām darbības teorijas semantikā tiek skaidroti arī daudzi nozīmes pārmaiņu gadījumi. Nozīme mainās, implikatūrai kļūstot par konvencionālu nozīmi (Levinson 1990, 167).

Gerds Fricis, aprakstīdams nozīmes pārmaiņas, min vairākus implikatūru tipus, kā raksturīgākās gan nosaukdams pārmaiņas modālo verbu un partikulu nozīmēs, taču pie implikatūrām minēdams arī tradicionāli par nozīmes sašaurināšanos uzskatītos gadījumus. Piemēram, vācu val. *die Pille* līdz 20. gs. 60. gadiem apzīmēja noteiktas formas medicīnas preparātu, pilulu, taču pēc plašām sabiedrības diskusijām par pretapaugļošanās līdzekļiem, runājot par tiem, parasti tika lietots vienīgi apzīmējums “*die Pille*”, tādējādi ar laiku mainījās vārda nozīme.

Taču darbības teorijas semantikas pārstāvji neuzskata, ka tikai implikatūras var būt nozīmes pārmaiņu pamatā. Šī teorija aplūko arī metafōras, eifēmismus, elipses u. c. tradicionālajā semantikā pieņemtos nozīmes pārmaiņu paveidus, taču dara to, valodas zīmes lietošanas aspektā.

Tā, piemēram, G. Fricis izšķir šādus inovatīvas komunikatīvas darbības paveidus, kas var būt nozīmes pārmaiņu pamatā:

- metaforisks lietojums;
- metonīmisks lietojums;
- cifēmisks lietojums;
- ironisks lietojums;
- implikatūras (“*Implikaturen*”);
- pakāpeniska lietojuma konteksta paplašināšanās;
- valodisku izpausmju (“*Ausdrücke*”) lietojums jaunās lietošanas sfērās;
- cliptiski lietojumi;
- precedenču (“*Präcedenzen*”) izmantojums;
- lietojuma veida reinterpretācija (“*Umdeutung*”).

Savukārt nozīmes pasliktināšanos jeb pejorāciju (“*Pejorisierung*”) Fricis uzskata par semantisko pārmaiņu rezultātu (Fritz 1998).

Tā kā, pētot tālāku valodas vēstures posmus un balstoties galvenokārt uz rakstīto valodu, ir ļoti grūti noteikt, kāda bija konkrētā situācija, kad valodas lietotājs lietoja valodas zīmi, piešķirdams tai konkrētu nozīmi, tad pragmatiskas semantikas metodes (intencionālā pieeja) vēsturiskās semantikas pētījumos tomēr tiek maz izmantotas.

1. 5. Kognitīvā semantika.

Līdz ar kognitīvās semantikas izveidi atkal atjaunojās valodnieku interese par diahronisko semantiku, kas bija zudusi, izplatoties strukturālismam.

20. gadsimta 80. un 90. gados ar semantikas jautājumiem ir nodarbojušies un vēl turpina nodarboties vairāki kognitīvās valodniecības pārstāvji, piemēram, D. Gērarts (*D. Geeraerts*), Dž. Leikofs (*G. Lakoff*), B. Nerliha (*B. Nerlich*), E. Traugota (*E. Traugott*), A. Blanks (*A. Blank*).

Kognitīvisma virziens valodniecībā kopumā mēģina skaidrot valodas saistību ar kognitīvajiem (ar izziņu saistītajiem) procesiem; arī nozīmes attīstības tendences kognitīvistu ņem par pamatu, lai skaidrotu dažādus kognitīvos procesus, un otrādi. Daļa kognitīvistu uzskata, ka valodas zīmes nozīmi nosaka kognitīvas kategorijas, citi – ka nozīme pati ir kognitīva kategorija. (Fritz 1998, 99–100).

Pastāv vairāki kognitīvās semantikas virzieni, bet viens no izplatītākajām ir t. s. prototipu semantika. Saskaņā ar prototipu teoriju cilvēka prātā noteiktām kognitīvajām kategorijām piemīt zināma iekšēja struktūra: ir prototipiski tās pārstāvji, t. s. prototipi, un mazāk tipiski pārstāvji. Tā, piemēram, par putnu kategorijas prototipu eiropiešiem varētu uzskatīt zvirbuli, turpretī pāvu un pingvīnu – par samērā netipiskiem šīs kategorijas

pārstāvjiem. Jo mazāk specifisku pazīmju kādam kategorijas pārstāvim, jo tas ir tipiskāks. Prototipu semantika runā par centrāliem (prototipi) un perifēriem jēdzieniem. Pateicoties šai prototipiskajai struktūrai – kategoriju iedalījumam centrālajā un perifērajā zonā, to robežas nav stingri noteiktas, tās ir elastīgas un līdz ar to “ar šādām elastīgām kategorijām mūsu kognitīvā sistēma var darboties efektīvāk un ekonomiskāk nekā tad, ja kategoriju robežas būtu stingri noteiktas” (Schmid 1998, 10).

Arī kāda vārda nozīmju, nozīmes nianšu kopumam piemīt šāda iekšēja struktūra – pastāv centrālās un perifērās nozīmes, un nozīmju pārmaiņu procesu var skaidrot ar pārmaiņām šajā struktūrā. Arī viens no kognitīvās semantikas pamatlicējiem, prototipu semantikas teorijas radītājs **Dirks Gērarts** (*Dirk Geeraerts*) uzskata, ka jēdzienu (“*concepts*”) “prototipiskā” uzbūve ļauj vārdu krājumā viegli integrēties jaunām nozīmēm, neizjaucot leksiskās sistēmas struktūru (Geeraerts 1992, 192). “Diahroniskā prototipu teorija paver jaunus ceļus nozīmes pārmaiņu aprakstīšanā un it īpaši skaidrošanā. Tā pierāda, ka nozīmes nepazūd un nerodas pēkšņi, drīzāk notiek centrālo un perifēro jēdzienu maiņa. Notiekot jebkurai pārmaiņai, pat pārmaiņai prototipiskajā centrā, vienmēr saglabāsies kādi jēdzieni, kas kā ķēdes posmiņi nodrošinās kategorijas stabilitāti” (Schneider 1998, 43).

Lai gan nevar apgalvot, ka šāda pieeja semantiskajām pārmaiņām būtu pavisam jauna un līdz tam nebijusi, jo arī t. s. tradicionālās semantikas pārstāvji neuzskata, ka nozīmes rodas un zūd pēkšņi (tradicionālajā semantikā gan ir pieņemts runāt par pamatnozīmēm un blakusnozīmēm, turpretī prototipu semantikā – par centrālajiem un perifērajiem jēdzieniem), tomēr prototipu semantika atšķirībā no iepriekšējām semantikas skolām nozīmes pārmaiņu procesā it īpaši lielu nozīmi ierāda polisēmijai. Tieši polisēmija ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai notiktu semantiskās pārmaiņas – vārds nozīmi nekad nezaudē vai neiegūst pēkšņi, tikai tad, ja tam kādu laiku ir vairākas nozīmes, pamazām notiekot dažādiem procesiem (perifērā nozīme kļūst par centrālo, centrālā par perifēro, līdz pazūd pavisam), var notikt nozīmes pārmaiņa.

Liela nozīmi semantisko pārmaiņu procesā kognitīvistu pievērš metaforām un metonīmijām. Starp dažādām nozīmēm, nozīmes niansēm var pastāvēt, piemēram, metaforiska vai metonīmiska saistība. Šajā ziņā kognitīvās semantikas pārstāvju pieeja semantiskajām pārmaiņām ir saskatāma radniecība ar tradicionālo semantiku, jo kognitīvistu atšķirībā no strukturālistiem un darbības teorijas semantikas pārstāvjiem liela nozīmi semantisko pārmaiņu procesu skaidrošanā piešķir metaforiskiem un metonīmiskiem nozīmes pārnēsumiem.

Viens no ievērojamākajiem metaforu pētniekiem kognitīvistiem -- **Džordžs Leikofs** (*George Lakoff*) – savos darbos ir īpaši uzsvēris to, ka metaforas nav tikai valodas fenomens un poētikas un retorikas elements. “Mūsu ikdienas jēdzienu, priekšstatu sistēma (“*system of concepts*”), ar kuru saskaņā mēs gan domājam, gan darbojamies, ir pamatu pamatos metaforiska” (Lakoff 1998, 11), “cilvēka domāšanas procesi noris metaforiski. (...) Metafora kā valodas izpausme ir iespējama tieši tādēļ, ka metaforas ietilpst cilvēka priekšstatu sistēmā.” (Lakoff 1998, 14).

Apvienojot prototipu un metaforu teoriju, kognitīvisti meklē dažādas semantisko pārmaiņu tendences – cilvēka domāšanā pamatotus tipiskus metaforiskus nozīmes pāmesumus no vienas jēdzieniskas sfēras otrā. Tā, piemēram, vārdiem, kas apzīmē kādas ar tausti saistītas īpašības, nereti attīstās ar garšas īpašībām saistītas nozīmes (*ass*): vārdiem, kas apzīmē garšas īpašības, var attīstīties ar emociju izpausmi saistītas nozīmes (angļu *bitter, sour, sweet*); ‘redzēt’ > ‘zināt, saprast’: ‘dzirdēt’ > ‘saprast, paklausīt’: fizisku darbību apzīmējoši verbi, var iegūt nozīmes, kas saistītas ar garīgu stāvokli (*just* ‘uztvert ar maņu orgāniem: pārdzīvot emocijas, jūtas’ utt. (Campbell 1998, 272–275).

Arī šāda nozīmes pārmaiņu likumību, universālu tendenču meklēšana vieno kognitīvistus ar tradicionālās semantikas pārstāvjiem.

Apvienojot tendenču grupas, amerikāņu zinātniece **Elizabete Traugota** (*Elizabeth Traugott*) izšķir šādas universālas tendences:

- ietvertās, nojaušamās zināšanas kļūst par pastāvīgu nozīmi: vidusangļu *boor* ‘zemnieks’ > jaunangļu ‘rupjš puisis’;
- teksta saistītāji un runas akta verbi (*speech act verbs*) attīstās no citām gramatiskajām vai leksiskajām vienībām: angļu *to observe* ‘pamanīt’ > ‘konstatēt’;
- no “objektīvām” nozīmēm attīstās tādas nozīmes, kas izsaka runātāja subjektīvo attieksmi: angļu *must* ‘vajadzēt (modāls)’ > ‘kļūt’ (epistēmisks)’, angļu *shall* ‘vajadzēt (modāls)’ > ‘kļūt (temporāls)’ (Traugott 1985, 155–173, Blank 1997, 32).

Daļēji par kognitīvistu var uzskatīt arī **Andreasu Blanku**, kurš, tāpat kā vairums kognitīvisma skolas pārstāvju, lielu vērību nozīmes pārmaiņu procesā pievērš polisēmijai, tomēr Blanks nepieder pie tipiskākajiem šīs skolas pārstāvjiem. Viņa nozīmju pārmaiņu iedalījums lielā mērā pamatojas uz S. Ulmana nozīmes pārmaiņu klasifikāciju, lai gan šīm abām (S. Ulmana un A. Blanka) klasifikācijām piemīt būtiskas atšķirības.

Andreass Blanks savu nozīmes pārmaiņu teoriju ir izklāstījis 1997. gadā izdotajā grāmatā “*Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen*”.

Blanks atšķirībā no Ulmana vārda semiotiskajā modelī izšķir nevis divas daļas (vārda ārējo izpausmi “*name*”, kas atbilst F. de Sosīra “*signifiant*”, un vārda nozīmi “*sense*” – “*signifié*”), bet veselas piecas daļas:

1) zīmes ārējā izpausme (“*Zeichenausdruck*”), pie kuras pieder fonoloģiskā informācija (“*Wissen*”);

2) zīmes saturs (“*Zeicheninhalt*”) – semēma;

3) zīme (“*Zeichen*”), pie kuras pieder leksiskā informācija (“*Wissen*”), kas attiecas gan uz zīmes ārējo izpausmi, gan uz tās saturu;

4) designāts jeb priekšstats par apzīmējamo priekšmetu (“*Designat*”), pie tā pieder vispārīgas zināšanas par apkārtējo pasauli (“*Weltwissen*”) un konotācijas;

5) izruna (“*Lautung*”) un referents jeb apzīmējamais priekšmets (“*Referent*”), kas attiecas tikai uz konkrētu runas aktu (Blank 1997, 101).

Tāpat atšķirībā no Ulmana Blanks par semantisko pārmaiņu procesā nozīmīgiem uzskata nevis divus asociāciju tipus (līdzība un saistība), bet trīs (līdzība, saistība un kontrasts) (Blank 1997, 145).

Šos trīs asociāciju tipus attiecinot uz konkrētām semantiskā modeļa daļām, A. Blanks izšķir septiņas asociāciju iespējas, kuras var būt pamatā konkrētam nozīmes pārmaiņas tipam.

I. Līdzība starp designātiem (metafora).

II. Līdzība starp designātiem ar sekundāru similaritāti starp zīmju saturiem (nozīmes paplašināšanās un nozīmes sašaurināšanās).

III. Līdzība starp zīmju ārējām izpausmēm (tautas etimoloģija).

IV. Kontrasts starp designātiem (antifrāze).

V. Kontrasts starp designātiem, saistīts ar kontrastu starp zīmju saturiem (autoantonīmija).

VI. Saistība starp designātiem (metonīmija).

VII. Saistība starp zīmēm (elipse) (Blank 1997, 156).

Atšķirībā no semantiķu vairuma Blanks pie semantiskajām pārmaiņām nemin nozīmes pasliktināšanos un uzlabošanas, jo tradicionāli par nozīmes pasliktināšanos vai uzlabošanas uzskatītie nozīmju pārmaiņu gadījumi patiesībā pieder pie kāda no iepriekš minētajiem nozīmju pārmaiņu tipiem, piemēram, metaforiska nozīmes pārnesuma rezultātā vārds iegūst negatīvu konotāciju, negatīvu nokrāsu, bet šāda nozīmes pārmaiņa tomēr ir un paliek metafora. Tādēļ nozīmes uzlabošanās un pasliktināšanās nebūtu uzskatāma par atsevišķu nozīmju pārmaiņu tipu (Blank 1997, 333–339).

Šī apskata nobeigumā jāsaprot, ka, neskatoties uz to, ka semantiskās pārmaiņas dažādās semantikas skolās ir traktētas un klasificētas dažādi, tomēr katra no tām ir devusi kaut ko jaunu semantikas attīstībā. Tādēļ arī šajā promocijas darbā, analizējot konkrētu materiālu, ir izmantota dažādu skolu pieredze – dažos gadījumos nozīmes attīstības procesu veiksmīgāk var analizēt, lietojot strukturālistu metodes (semantisko lauku, distribūcijas maiņas pētīšana), citkārt labāk izmantot tradicionālās metodes vai mēģināt skatīties uz nozīmes attīstības gaitu no kognitīvistu viedokļa .

2. FORMĀLI ATBILSTOŠIE, BET SEMANTISKI ATŠKIRĪGIE LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS ĪPAŠĪBAS VĀRDI, TO ATLASĒS UN ANALĪZES PRINCIPI

Divās dzīvajās baltu valodās – latviešu un lietuviešu valodā – ir ne mazums formāli identisku vārdu, respektīvi, tādu vārdu, kas atbilst ārējās izpausmes ziņā, vai tādu, kuru atšķirību pamatā ir regulāras vēsturiskās fonētiskās pārmaiņas, kas notikušas vienā vai otrā valodā (sīkāk skat. Endzelīns 1938; Zinkevičius 1980. I). Lai atlasītu iespējami vairāk šādu formāli identisku vārdu pāru, vispirms tika ekscerpēta vārdnīca “*Lietuvių kalbos žodynas*” (LKŽ), izrakstot pilnīgi visus lietuviešu valodas īpašības vārdus, kuriem ir formāli atbilstošs vārds latviešu valodā⁴, izņemot svešvārdus, piemēram, *harmōnīškas* (sal. latv. *harmonisks*).

Atlasot vārdu pārus, ņemts vērā tas, ka valodā iespējami arī vokālisma fonētiskie varianti (it īpaši kvantitātes ziņā), kas veidojušies dažādu sarežģītu vēsturisku fonētisku procesu rezultātā, piemēram, latv. *kārns*, izl. *karns* saistāms ar liet. *karnūs*, latv. *skāņš* ar liet. *skanūs*. Līdz ar to šajā darbā aplūkotajā materiālā ietverti arī vārdu pāri, kas īsti neatbilst vokālisma kvantitātes ziņā, taču tie vārdu pāri, kas neatbilst vokālisma kvalitātes ziņā (piemēram, latv. *tumšs* : liet. *tamsūs*) un konsonantisma ziņā (piemēram, latv. *rūgts* : liet. *rūgštūs*; izņemot palatalizāciju), šajā promocijas darbā nav aplūkoti.

Vārdu atlasē procesa sākumā nav pētīta vārdu cilme, tie ir atlasīti, balstoties uz tīri formālām pazīmēm. Tikai vēlāk, sadalot vārdus grupās un izvēloties analizējamās vārdu pārus, ir pārbaudīta attiecīgo vārdu ģenētiskā identitāte.

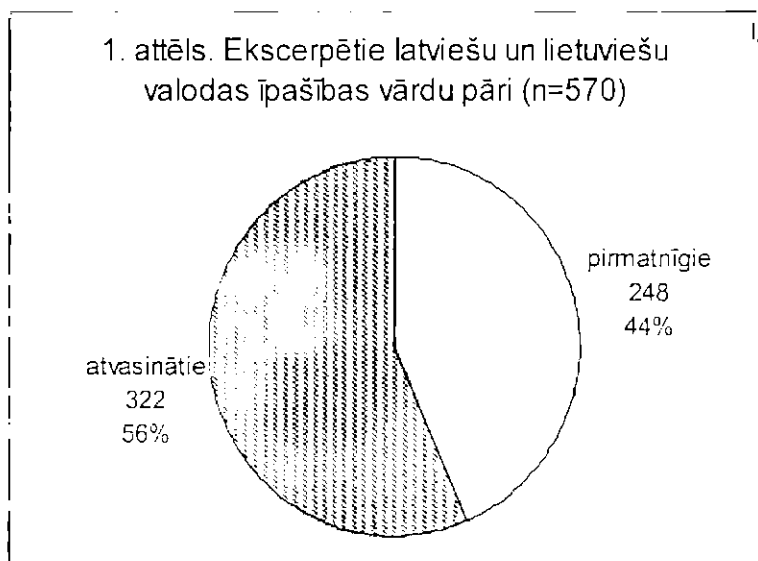
Tā kā lielu daļu LKŽ veido apvidvārdi un novecojušie vārdi, starp kuriem ir arī tādi, kam atbilst latviešu literārās valodas vārdi, tad veidojās zināma disproporcija materiāla atlasē. Lai to novērstu un pētāmajā materiālā iekļautu arī vismaz daļu latviešu valodas apvidvārdu, novecojušo un reti lietoto vārdu, papildus tika ekscerpēta arī K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīca” (ME). Izmantojot šīs vārdnīcas elektroniskās versijas (MEV) meklēšanas programmu, tika sameklēti arī vairāki latviešu valodas apvidvārdi u. c. vārdi, kas netiek lietoti mūsdienu latviešu literārajā valodā, bet kam formāli atbilst lietuviešu valodas vārds⁵, tajā skaitā arī atsevišķi aizguvumi no lietuviešu valodas, piemēram, *giedrs* ‘heiter (vom Himmel) (skaidrs [par debesīm])’ (ME I 701).

⁴ Vārdi tika atlasīti, balstoties uz darba autorei latviešu valodas zināšanām, tādējādi tika ekscerpēti LKŽ sastopami lietuviešu valodas vārdi, kam ir atbilstošs vārds latviešu literārajā valodā.

⁵ Tika meklēti šķirkļi, kuros lietots saīsinājums “li.”.

sal. liet. *giēdras* '1. kuris be debesu, šviesus, saulētas (tāds, kas ir bez mākoņiem, gaišs, saulains); 2. tyras, skaidrus (tīrs, skaidrs, dzidrs); 3. prk. linksmas (pārn. līksms, priecīgs)' (DLKŽ₄ 173).

Tādējādi kopā tika ekscerpēti 570 formāli atbilstošu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāri (no tiem 248 pirmatnīgo vai tādu, kas no mūsdienu viedokļa ir uzskatāmi par neatvasinātiem, un 322 atvasināto; skat. 1. att.), kas divās tabulās (atsevišķi sniedzot pirmatnīgo un atvasināto vārdu sarakstu) sniegti pielikumā darba beigās (skat. pielikuma 1. un 2. tabulu).

Fonētiskie un morfoloģiskie varianti ar vienādām vai ļoti līdzīgām nozīmēm tika apvienoti vienā vārdu pāri. piemēram, liet. *spraunas* '1. gyvas; judrus; vikrus (dzīvīgs, kustīgs); 2. drašus, smarkus, nenusileidziantis (drošs); 3. sraunus (straujš)'. *spraunus* (LKŽ XIII 497), *spriuūnas*, *spriaunūs* (LKŽ XIII 510), *špriuūnas*, *špriaunus* (LKŽ XV 281) atbilst latv. *sprauns* 'možs, veselīgs, izveicīgs (par cilvēkiem); arī augstprātīgs: // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības: ... labi attīstīties, spēcīgs (par dzīvniekiem, retāk augiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LLVV VII₂ 140). Savukārt vienas valodas homonīmi ar atbilstošo otras valodas vārdu veido divus atšķirīgus vārdu pārus. piemēram, latviešu valodas vārds *baigs* '1. tāds, kas izraisa bailes un nomācošu, drūmu izjūtu; 2. tāds, kas saistīts ar bailēm un nomāktību, drūmumu' (LVV₃ 117) gan cilmes, gan nozīmes ziņā ir identisks ar lietuviešu *baigūs* 'baisus (briesmīgs, šausmīgs, bais)' (LKŽ I 563), bet atšķirīgs no homonīmā lietuviešu *baigūs* 'turintis pabaigā, pabaigiamas (tāds, kam ir beigās)' (LKŽ I 563), un līdz ar to veidojas divi atšķirīgi vārdu pāri. Divus atšķirīgus vārdu pārus veido arī gadījumi, kad kādam vienas valodas vārdam otrā valodā atbilst divi tās pašas saknes vārdi ar atšķirīgām galotnēm un ar atšķirīgām nozīmēm.

piemēram, latv. *ilgs* ‘1. tāds, kas pastāv, norisinās, turpinās lielu laiku; 2. tāds (piem.. rezultāts, pieredze), kas iegūts garākā laikposmā; 3. tāds, kas ilgst noteiktu (vai aptuveni noteiktu) laikposmu; 4. liels, garš (par laiku)’ (LVV₃ 292) atbilst gan liet. *ilgas* ‘1. nuīšes ī ilgī, tolī (erdvėje) (tāds, kas stiepjās garumā [tālumā]); 2. užtrunkantis (laiko atžvilgiu) (tāds, kas ieilgst [laika ziņā])’ (DLKŽ₄ 208) (kuram ar latv. *ilgs* nozīmes sakrīt daļēji), gan liet. *ilgūs* ‘keliantis nuobodulį, nuobodus; ilgesingas, liūdnas (garlaicīgs, apnīkstošs; ilgu pilns, skumjš)’ (DLKŽ₄ 209) (kuram ar latv. *ilgs* nozīmes nesakrīt).

Tā kā ekscerpētajā materiālā ietilpst gan mūsdienu latviešu un mūsdienu lietuviešu literārās valodas vārdi, gan arī apvidvārdi, novecojuši vārdi, barbarismi u. c.. tad arī nozīmes skaidrojumi tika meklēti dažāda tipa vārdnīcās. Literārās valodas vārdu skaidrojumi tika meklēti “Latviešu valodas vārdnīcā” (LVV₃) un vārdnīcā “*Dabartines lietuvių kalbos žodynas*” (DLKŽ₄)⁶, lai, nosakot semantiski atšķirīgos vārdu pārus, mūsdienu literārajā valodā lietotajiem vārdiem par pamatu būtu ņemtas mūsdienās lietotās nozīmes.

Ja latviešu valodas vārdi nav ietverti LVV₃, to nozīmes skaidrojumi ņemti no “Latviešu literārās valodas vārdnīcas” (LLVV) vai ME, savukārt DLKŽ₄ neietverto lietuviešu valodas vārdu nozīmes skaidrotas, pamatojoties uz LKŽ. LVV₃ un DLKŽ₄ parasti nav ievietoti apvidvārdi, novecojuši vārdi, retāk lietoti literārās valodas vārdi, daļa barbarismu, kā arī atsevišķi regulāri atvasinājumi. LKŽ ir ļoti apjomīga vārdnīca, kura aptver plašākus leksikas slāņus nekā DLKŽ₄ un lielākās latviešu valodas vārdnīcas – ME un LLVV, līdz ar to šajās vārdnīcās nav ietverta daļa vārdu, kuriem atbilstoši vārdi ir ietverti LKŽ un kuri valodā tomēr tiek lietoti, lielākoties barbarismi, piemēram, latv. *fālšs* (sal. liet. *fālšas* ‘netikras (neīsts)’ [LKŽ II 1172]), latv. *štrams* (sal. liet. *štramūs* ‘saunus, guvus (brašs, ņiprs)’ [LKŽ XV 305]), latv. *riktīgs* (sal. liet. *riktīngas* ‘1. prideramas, tikras, geras (pienācīgs, īsts, labs); 2. teisingas (pareizs)’ [LKŽ XI 616]) un regulāri atvasinājumi, piemēram, latv. *baltisks* (sal. liet. *bāltiškās* ‘1. priekšauts baltams (tāds, kas pieder baltiem); 2. Baltijos jūros (Baltijas jūras)’ [LKŽ I 617]), latv. *nesmags* (sal. liet. *nesmagūs* ‘1. nelinksma, paniurēs, prastai nusiteikēs, prastos savijautos (drūms, tāds, kas ir sliktā noskaņojumā, tāds, kas slikti jūtas); nejaukus, nepatogus (nejauks, neērts)’ [LKŽ VIII 697]), kā arī atsevišķi salikteni, piemēram, *pusliess* (sal. liet.

⁶ Apjoma ziņā šīs vārdnīcas ir atšķirīgas – DLKŽ₄ ietilpst apmēram 50 000 šķirklju, LVV₃ divreiz mazāk – apmēram 25 000, tomēr pēc savas funkcijas tās ir līdzīgas: tās ir viensējuma filoloģiskas skaidrojošās vārdnīcas, kurās ietverta mūsdienu literārās valodas leksiskas nozīmīgāka daļa, arī izplatītākie sarunvalodas vārdi, atsevišķi plašāk pazīstami dialektismi un atsevišķi novecojušie vārdi.

pūsliesas 'gana liesas (diezgan liess)' [LKŽ X 1045]). Šiem latviešu valodas vārdiem tabulās, kas ietvertas pielikumā, autore devusi īsu savu skaidrojumu.

Pamatojoties uz minētajiem nozīmju skaidrojumiem, turpmākajā darba gaitā tika meklēti tādi īpašības vārdu pāri, kuriem ir atšķirīgas nozīmes.

Atšķirībā no lietvārdiem, kam nereti ir viena konkrēta nozīme, jo tie lielākoties nosauc konkrētus priekšmetus vai parādības, īpašības vārdi ļoti reti ir viennozīmīgi. Īpašības bieži vien ir abstraktas, tās ir vairāk subjektīvas un grūtāk definējamas. tādēļ īpašības vārdiem bez pamatnozīmes piemīt daudz nozīmes nianšu un pārnesto nozīmju. Līdz ar to latviešu un lietuviešu valodā gandrīz nemaz nav sastopami tādi formas ziņā atbilstoši īpašības vārdi, kas pilnībā sakrītu arī nozīmju ziņā. Piemēram, latv. *salds* sniegtas šādas nozīmes: '1. tāds, kas garšas ziņā līdzinās, piem., cukuram, medum; 2. tāds, kas nav sarūdzis, saskābis (par piena produktiem); 3. tāds, kas ir bez sāls vai kam ļoti maz sāls; 4. pār. patīkams, tāds, kas izraisa baudu; 5. pār. glaimojošs: liekulīgi iztapīgs' (LVV₃ 697), savukārt liet. *saldūs* skaidrots kā '1. turintis cukraus, medaus skonī (tāds, kam ir cukura, medus garša); 2. prk. malonus (pār. patīkams); 3. prk. pernelyg meilus, lipšnus (pār. pārlietu laipns); 4. prk. jausmingas (pār. izjusts)' (DLKŽ₄ 672). Kā redzams, lai gan šiem vārdiem pilnībā sakrīt pamatnozīmes (tādu ir 117 jeb ≈ 47 % pirmatnīgo vārdu un 195 jeb ≈ 61 % atvasināto vārdu pāru; kopā – 312 jeb ≈ 55 %; skat. 2.–4. att.), tomēr to nozīmju kopums nav identisks. Neskatoties uz to, šādi vārdu pāri, promocijas darbā, protams, netiek uzskatīti par semantiski atšķirīgiem⁷.

Daļai vārdu pāru (49 jeb ≈ 20 % pirmatnīgo vārdu un 37 jeb ≈ 11,49 atvasināto vārdu pāru; kopā 86 jeb ≈ 15 %; skat. 2.–4. att.) nesakrīt pamatnozīmes, taču kāda no nozīmēm sakrīt⁸, piemēram, latv. *jauks* pamatnozīmei 'tāds, kas izraisa labsajūtu, patīku, iepriecina (ar pozitīvām, vēlamām īpašībām)' (LVV₃ 340) atbilst liet. *jaukus* 2. nozīme 'gerai nuteikiantis, malonus (omulīgs, patīkams)', taču pamatnozīme ir atšķirīga: 'pripratēš, prijunkēš, nebaikštus (pieradināts, rāms)' (DLKŽ₄ 266). Arī šādi gadījumi netiek uzskatīti par semantiski atšķirīgiem vārdu pāriem.

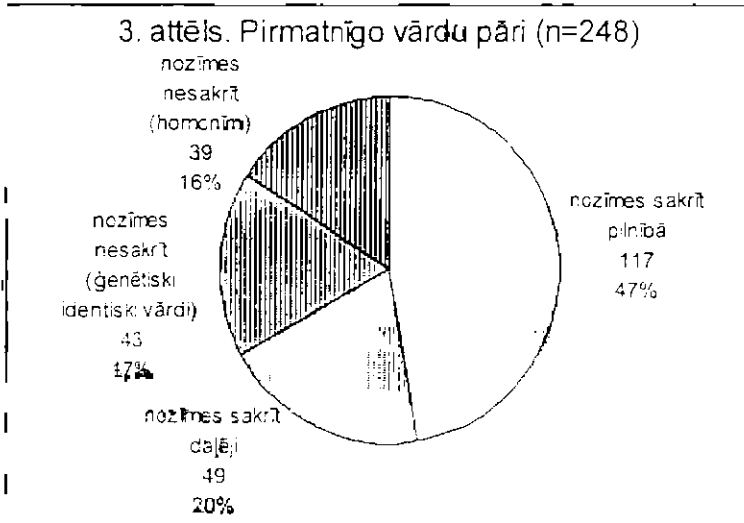
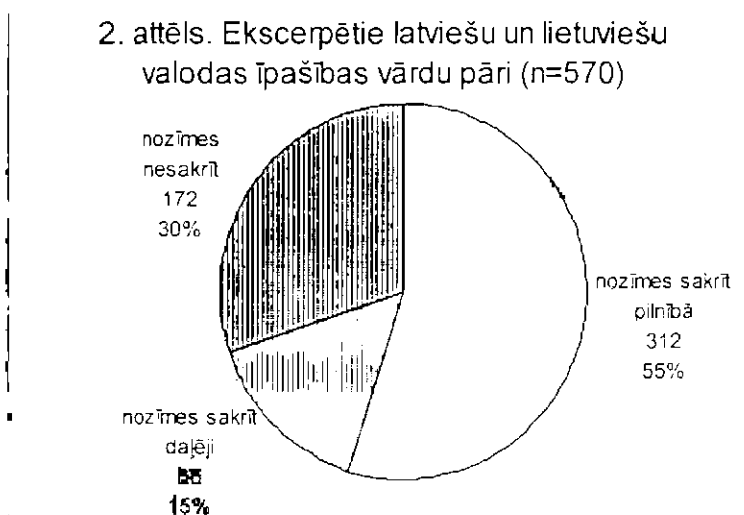
Apvienojot šīs abas vārdu pāru grupas, var secināt, ka kopā 398 vārdu pāriem (≈ 70%) – 166 jeb ≈ 67 % pirmatnīgo vārdu pāriem un 232 jeb ≈ 72 % atvasināto vārdu pāriem – nozīmes sakrīt vai nu pilnīgi vai daļēji.

Salīdzināt divu radniecīgu valodu vārdu semantiskās struktūras ir sarežģīti arī tādēļ, ka pašas vārdnīcas, kurās skaidrotas tās nozīmes, nav identiskas ne apjoma, ne

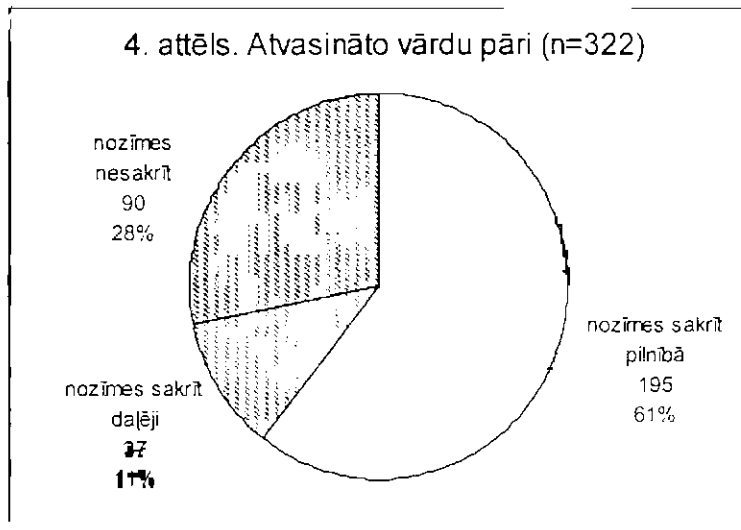
⁷ Šādi vārdu pāri pielikuma 1. un 2. tabulā atzīmēti ar zīmi "=".

⁸ Šādi vārdu pāri pielikuma 1. un 2. tabulā atzīmēti ar zīmi "≈".

uzbūves ziņā. Lai tiktu ievērota objektivitāte, nosakot semantiski atšķirīgu vārdu pārus, tika ievērots princips – par semantiski atšķirīgiem uzskatīt tikai tādus vārdu pārus, kam, salīdzinot tabulās sniegtos nozīmju skaidrojumus, nesakrīt neviena nozīme. Šādu vārdu pāru ir kopā 172 jeb $\approx 30\%$ (skat. 2. att)⁹.

⁹ Šādi vārdu pāri 1. un 2. tabulā atzīmēti ar zīmi "x".

Atvasinātie vārdi ir izdalīti atsevišķi un nav īpaši analizēti, jo lielākoties nozīmes ir atšķirīgas jau pirmatnīgajiem vārdiem, no kuriem tie atvasināti. Lai gan ir arī atsevišķi izņēmuma gadījumi, kad nozīmes diferenciācija ir notikusi tieši atvasinātajā vārdā, piemēram, latv. *laicīgs* un liet. *laikingas*.

Vārddarināšanas līdzekļi radniecīgās valodās ir līdzīgi, tādēļ ir sastopams ne mazums ārēji līdzīgu, bet semantiski atšķirīgu atvasinātu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu – 90 jeb $\approx 28\%$ no visiem atvasinātajiem vārdiem (skat. 4. att.).

Izplatītākie piedēkļi, ar kuriem atvasināti latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdi un kuri ir atbilstoši ārējās izpausmes ziņā, ir latv. *-īgs* un liet. *-ingas*: kopā 141, no tiem 58 ($\approx 41\%$) ir ar atšķirīgu nozīmi; liet. *-iškas*, latv. *-isks*: kopā 36, no tiem 3 (8.3%) ar atšķirīgu nozīmi; liet. *-anas*, latv. *-ans*: kopā 10, no tiem 0 (0%) ar atšķirīgu nozīmi. Kā redzams, šis semantiskās atšķirības procents dažādiem piedēkļiem ir stipri atšķirīgs – īpaši liels tas ir latviešu *-īgs* un lietuviešu *-ingas* lietojumā.

Tomēr atvasinājumu ar *-īgs* un *-ingas* semantiskās atšķirības cēlonis nav meklējams piedēkļa semantikā [kā varētu likties, ņemot vērā salīdzinoši lielo semantiski atšķirīgo vārdu procentu (*-ingas*, *-īgs* – 41%)], jo lielākoties jau šo semantiski atšķirīgo atvasināto vārdu pamatvārdi ir ar atšķirīgām nozīmēm vai arī tie ir atvasināti no atšķirīgiem, dažkārt pat dažādu vārdšķiru vārdiem. Piemēram, lietuviešu *drausmīngas* ‘kuris laikosi drausmēs (tāds, kas ievēro kārtību, disciplinēts)’ (DLKŽ₄ 130) atvasināts no liet. *drausmē* ‘1. nustatītos tvarkos laikymasis (noteiktās kārtības ievērošana; 2. draudīmas (aizliegums)’ (DLKŽ₄ 130), bet latviešu *drausmīgs* ‘1. šausmīgs, briesmīgs; 2. sar. ļoti liels, ārkārtīgs’ (LVV₃ 193), visticamāk, atvasināts no latv. *drausmas* ‘šausmas; lielas briesmas’ (LVV₃ 193).

Izplatītākais adj. priedēklis ir liet. *pa-*, latv *pa-*: kopā 62, no tiem 13 ($\approx 20.97\%$) ar atšķirīgu nozīmi.

Pārējie priedēkļi vai piedēkļi ir sastopami trīs vai mazāk reizi, un lielākoties šo vārdu pāru nozīmes ir identiskas.

Atvasinātos latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdus, kuri ir ļoti līdzīgi vai identiski ārējās izpausmes ziņā, bet kuriem ir atšķirīgas nozīmes, var iedalīt trijās grupās:

1) vārdos, kas nav ģenētiski saistīti un kuru ārējā līdzība ir nejauša (piemēram, liet. *gēlingas* 'pilnas gēliu (ziedu pilns)' (LKŽ III 217) un *dzēlīgs* '1. tāds, kas dzeļ: tāds, kas dzeļot izraisa sāpes; 2. tāds, kas, skarot ādu, izraisa asas, dedzinošas sāpes; 3. tāds, kas aizvaino ar neslēptu izsmieklu, ironiju; 4. tāds, kurā izpaužas ironija, izsmieklis' (LVV₃ 199));

2) vārdos, kas ir ģenētiski saistīti, bet kuru pamatvārdi jau ir ar atšķirīgām pamatnozīmēm (piemēram, liet. *mokslīngas* '1. labai mokytas (ļoti izglītots); 2. gabus mokslui, mokslus (talantīgs mācībās); 3. turintis ar reikalaujantis daug mokslo (tāds, kur ir vai kur ir nepieciešams daudz zināšanu)' (DLKŽ₄ 130) un latv. *mākslīgs* 'neīsts, atvasināts; tāds, ko veic, rada cilvēks, atdarinot ko dabisku, izmantojot to par paraugu; 2. nedabisks, tēlots; inscenēts, mākslots' (LVV₃ 459));

3) vārdos, kuru pamatvārdi ir ar vienādām vai līdzīgām nozīmēm (piemēram, liet. *laikīngas* 'turintis daug laiko (tāds, kam ir daudz laika)' (LKŽ VII 35) un latv. *laicīgs* '1. filozofijā – tāds, kam ir sākums un beigas: tāds, kas ir ierobežots laikā; 2. tāds, kas nav saistīts ar reliģiju, baznīcu; 3. tāds, kas nav saistīts ar garīgajām vērtībām; 4. apst. laicīgi, laikus, arī laikā' (LVV₃ 428). Šajā gadījumā vārdi var būt katrā valodā neatkarīgi atvasinājumi vai arī kopīgi atvasinājumi, kuros valodas attīstības gaitā ir noticis nozīmes pārmaiņas process. Tādēļ tieši šī pēdējā grupa (kura gan ir ļoti neliela) ir visinteresantākā no semantikas viedokļa. Taču semantiski atšķirīgo atvasināto vārdu dziļāka analīze nav šī pētījuma uzdevums.

Starp pirmatnīgajiem vārdu pāriem 82 ($\approx 33\%$) ir ar atšķirīgām nozīmēm (skat. 3. att).

No cilmes viedokļa pirmatnīgos vārdu pārus vispirms ir iespējams iedalīt:

1) mantotos vārdu pāros, piemēram, latv. *gauss* '1. tāds, kas strādā, rīkojas, kustas lēni, nesteidzīgi; 2. tāds, kas norit, notiek lēni, nesteidzīgi; lēns' (LVV₃ 232) un liet. *gausūs* 'daug apimantis, esantis didelio kiekio, apstus (liels, daudzskaitlīgs, bagātīgs)' (DLKŽ₄ 167);

2) vārdu pāros, kuros vismaz viens no vārdiem ir aizguvums¹⁰, piemēram, latv. *smuks* sar. 'glīts, skaists' (LVV₃ 751) (aizguvums no vācu valodas) un liet. *smukūs* 'smuklus, klampus (staigns, muklains)' (DLKŽ₄ 717).

Šī darba mērķis ir analizēt mantotus latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdus, tādēļ īpašības vārdu pāri, kuros viens vai abi vārdi ir aizguvumi, netiek analizēti. Izņēmums ir tādi vārdu pāri, kuru cilme ir neskaidra. Piemēram, darbā tiek analizēts vārdu pāris latv. *brangs* 'labi barots, labā miesas stāvoklī (par dzīvniekiem); sar. par cilvēkiem, to ķermeņa daļām – pilnīgs, tukls; pretstats: vājš; 2. sar. liels, arī vērtīgs, labs' (LVV₃ 138) : liet. *brangūs* '1. turintis didelē vērtē, daug kainuojantis (tāds, kam ir liela vērtība, tāds, kas daudz maksā); 2. prk. mielas, malonus, gerbiamas (pārn. mīļš, patīkams, cienījams); 3. prk. kuris didelēs vērtēs, vertingas (pārn. tāds, kam ir liela vērtība, vērtīgs)' (DLKŽ₄ 89), lai gan tā cilme nav īsti skaidra un, iespējams, ka latv. *brangs* ir aizguvums.

Aplūkojot atlikušos vārdu pārus – pirmatnīgus, mantotus latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdus, kas atbilst formas ziņā, bet kuru nozīmes ir atšķirīgas, – nākas saskarties ar homonīmijas problēmu. Runājot par homonīmiju vienas valodas ietvaros, parasti rodas jautājums, vai par homonīmiem uzskatīt tikai tos vārdus, kuri ir ģenētiski atšķirīgi, respektīvi, ievērot tikai etimoloģisko principu (Laua 1981, 53–61), vai ņemt vērā arī semantisko, gramatisko u. c. principus (Schippan 1992, 168–170; Jakaitienė 1980, 42–48 u. c.). Šajā darbā, kurā tiek pētīta vārdu vēsture semantiskā aspektā, atšķirībā no sinhroniskjiem pētījumiem ļoti svarīgs ir etimoloģiskais princips. Līdz ar to par homonīmiem te tiek uzskatīti tādi vārdu pāri, kuri nav ģenētiski identiski, kuru formas ir sakritušas nejauši un kuru nozīmes ir atšķirīgas nevis dažādu semantisko pārmaiņu procesu dēļ, bet gan tādēļ, ka tās nekad nav bijušas identiskas vai līdzīgas, jo šiem vārdiem ir dažāda cilme, piemēram, latv. *drīzs* 'tāds, kam jānotiek pēc īsa, neilga laika' (LVV₃ 751) : liet. *dryžas* 'īsilgai jūstuotas; pailgai margas, rainas (svītrains, tāds, kam ir garenī raibumi)' (DLKŽ₄ 133). Par homonīmiem vārdu pāriem var uzskatīt 39 pirmatnīgo vārdu pārus jeb ≈ 16 % no darbā apkopotajiem pirmatnīgajiem vārdiem (skat. 3. att.). Arī šādi homonīmi vārdu pāri šajā darbā analizēti netiek¹¹. Savukārt vienas cilmes vārdi ar ļoti atšķirīgām nozīmēm netiek uzskatīti par homonīmiem.

¹⁰ 1. tabulā droši aizguvumi atzīmēti ar zīmi "+".

¹¹ Pielikuma 1. tabulā šādi homonīmi vārdu pāri ir atzīmēti ar zīmi "≠".

Tātad no visiem ekscerpētajiem vārdiem šajā darbā ir 43 pirmatnīgi, ģenētiski identiski, bet nozīmes ziņā atšķirīgi latviešu un lietuviešu valodas vārdu pāri, no kuriem daļa ir aizguvumi.

Kā zināms, analizējot vārdu pārus autonomi, nesaistīti ar citiem semantikas ziņā līdzīgiem vārdu pāriem, ir grūti noteikt kādas likumsakarības, semantisko pārmaiņu tendences, paralēles semantiskajos procesos. Tādēļ šajā darbā vārdi ir analizēti, nevis aplūkojot katru vārdu pāri atsevišķi, bet iedalot tos nosacītās tematiskās grupās, kuras gan nevar saukt pa semantiskajiem laukiem, jo tajās ir ietverti tikai atsevišķi vārdu pāri. Par semantisko lauku varētu runāt tad, ja tiktu pētīti tikai vienas valodas vārdi un ja būtu citi to atlases principi. Tomēr arī šādu tematisko grupu analīze ļauj pamanīt zināmas attiecīgajai grupai kopīgas semantisko pārmaiņu īpatnības. Piemēram, latviešu valodā nav gandrīz neviena garšas apzīmējuma, kas nozīmes ziņā sakristu ar ārējās izpausmes ziņā atbilstošajiem vārdiem lietuviešu valodā. Tādējādi, balstoties arī uz citu valodu materiāliem, var secināt, ka garšas izjūtu apzīmējumi ir ļoti mainīgi.

Mēģinot visus pirmatnīgu, mantotu, ģenētiski identisku, bet nozīmes ziņā atšķirīgu latviešu un lietuviešu valodas vārdu pārus jeb homogenēmas iedalīt sīkāk pēc to nozīmju līdzības, ir izveidotas septiņas tematiskās grupas (kopā 28 homogenēmas)¹², kurās vismaz vienam no pāra vārdiem piemīt visai grupai kopēja semantika¹³:

1) morāles īpašību un skaistuma apzīmējumi (latv. *tikls* : liet. *tiklūs*; latv. *šķīsts* : liet. *skýistas*; latv. *skaists* : liet. *skaistūs*, *skaīstas*; latv. *glīts*, *glīts* : liet. *glītas*, *glītiūs*, *glītiūs*; latv. *glezns* : liet. *glēžnas*, *gležnūs*);

2) garšas izjūtu apzīmējumi (latv. *skāņš* : liet. *skamīs*; latv. *sūrs* : liet. *sūras*, *sūrūs*);

3) fizisko nepilnību apzīmējumi (latv. *tižls* : liet. *tižlūs*; latv. *stulbs* : liet. *stulbūs*; latv. *kusls* : liet. *kūšlas*, *kušlūs*; latv. *kluss* : liet. *klūsas*, *klūsus*; latv. *karns*, *kārns* : liet. *karnūs*; latv. *klibš* : liet. *klibas*, *klibūs*; latv. *vārgš* : liet. *vargūs*; latv. *gauds*, *gaužš* : liet. *gaudiūs*);

¹² Jāpiebilst, ka daži no tematiskajās grupās ietvertajiem vārdu pāriem semantikas ziņā nav pilnīgi atšķirīgi, respektīvi, kāda no attālākām, mazāk lietotām nozīmēm tiem sakrīt, piemēram, latv. *skaists* : liet. *skaistūs*. Analīzei tie tomēr ir pakļauti tādēļ, ka labi iekļaujas konkrētajā tematiskajā grupā un to semantisko pārmaiņu analīze var palīdzēt labāk atklāt visai tematiskajai grupai raksturīgās semantisko pārmaiņu tendences.

¹³ Semantisko pārmaiņu procesu dēļ ir maz tādu homogenēmu, kurās abi pāra vārdi, no mūsdienu viedokļa raugoties, ietilptu vienā un tajā pašā tematiskajā grupā. Piemēram, latv. *mīkts* mūsdienās nav nekāda sakara ar lokanumu. Tomēr šis vārds attiecīgajā tematiskajā grupā ietverts, pamatojoties uz pāra lietuviešu valodas vārda *miktūs* semantiku. Analizējot šos vārdus kopā ar citiem lokanuma apzīmējumiem, bija iespējams izteikt hipotēzi, ka nozīmes pārmaiņa 'mīksts, lokans' → 'mītrs' ir tipoloģiska universālija

4) garīgu un fizisku aktivitāti, vērīgumu nosaucoši īpašības vārdi (latv. *jautrs* : liet. *jautrūs*; latv. *modrs* : liet. *mañdras, mandrūs*; latv. *dairs* : liet. *dairūs*; latv. *veikls* : liet. *veiklūs*);

5) mazaktīvu darbību un vāji izteiktu pazīmi nosaucoši īpašības vārdi (latv. *maigs* : liet. *maigūs*; latv. *gauss* : liet. *gausūs*; latv. *lēts* : liet. *lētas, lētūs*);

6) dārdzības apzīmējumi (latv. *brangs* : liet. *brangūs*; latv. *dārgs* : liet. *dargūs*);

7) lokanuma apzīmējumi (latv. *liekns* : liet. *liēknas, lieknūs*; latv. *mikls* : liet. *miklas, miklūs*; latv. *mītrs* : liet. *mītras, mītrūs*; latv. *ļausns* : liet. *liaūnas, liaunūs*).

Darbā tātad nav sīkāk analizēti tie homoģenētiskie, bet heterosēmiskie latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāri, kas neietilpst nevienā no šīm septiņām tematiskajām grupām; turklāt lielāks analizējamo vārdu pāru skaits ievērojami palielinātu šī darba apjomu.

Konkrētā tematiskajā grupā ietilpstošie vārdu pāri tiek analizēti pa vienam visi pēc kārtas, katram vārdu pārim veltot semantisku etiādi un visas tematiskās grupas beigās norādot uz paralēlēm semantisko pārmaiņu procesos, ja tādas ir.

Katras atsevišķās vārdu pāra analīzes sākumā parasti dots etimologu (J. Endzelīna, K. Karuļa, K. Būgas, A. Sabaļauska, V. Mažuļa, V. Urbuša, S. Karaļūna, E. Frenkela, J. Pokornija, E. Trautmaņa, M. Fasmera u. c.) viedoklis par šo vārdu cilmi un nozīmes attīstību (atsevišķos gadījumos, kur tas liecies nepieciešams, etimologu viedoklis sniegts vārdu pāra analīzes beigu daļā, piemēram, analizējot latv. *kluss* : liet. *klūsas, klūsus* un latv. *karns, kārnis* : liet. *karnūs*). Tālāk detalizēti analizētas vārdu semantiskās pārmaiņas, balstoties uz seno tekstu, seno vārdnīcu, fōlkloras, mūsdienu tekstu un vārdnīcu dotumiem. Lietuviešu valodas vārda nozīmes attīstība pētīta, balstoties galvenokārt uz LKŽ¹⁴ ietvertajām nozīmēm un norādēm par avotiem, kuros vārds minēts, uz LKŽK, kā arī uz dažām atsevišķu izlokšņu vārdnīcām (piemēram, Naktinienē, Paulauskienē, Vitkauskas 1988 [Druskininku izlokšne], Petrauskas, Vidugiris, 1985 [Lazūnu izlokšne], Vitkauskas 1976 [ziemeļaustrumu dūnininku izlokšnes]), atsevišķiem mūsdienās izdotiem seno vārdnīcu vai rakstu vārdu rādītājiem (piemēram, Urbas 1998 [M. Mažvīda raksti]; LL [17. gs. vācu-lietuviešu valodas vārdnīca]; Sirvydas 1997 [K. Sirvīda vārdnīca – 17. gs.]; DK [M. Daukšas katehisms – 16. gs. beigas]), kā arī ņemot vērā internetā apkopotajā mūsdienu lietuviešu tekstu krājumā sastopamo attiecīgo

¹⁴ Veidojot LKŽ, ir ekscerpēti gan lietuviešu senie teksti, gan vārdnīcas, tajā ietverts bagātīgs dialektoloģijas ekspedīciju vākums, līdz ar to atšķirībā no DLKŽ, šajā vārdnīcā ir fiksētas arī mūsdienu lietuviešu literārajā valodā nelietotas nozīmes.

vārdu lietojumu (VDU). Tā kā latviešu valodā nav tik apjomīgas vārdnīcas kā LKŽ, kur ietverts liels vairums seno tekstu un vārdnīcu materiālu, tad, pētot latviešu valodas vārdu semantisko attīstību, ir izmantots salīdzinoši vairāk seno (17.–19. gs.) vārdnīcu (Elger 1683; Elvers 1748; Fennell 1988; Fennell 1989; Fennell 2000; Lange 1777; Langijs 1936; Miežinis 1894; MLG; Stender 1789; Ulmann 1872; Valdemārs 1872; Valdemārs 1879; WB u. c.) un seno tekstu materiālu (galvenokārt balstoties uz Latviešu valodas seno tekstu korpusā [LVSTK] ietvērto materiālu), latviešu valodas folkloras (DS, LTDz, LTP, LTT), latviešu literatūras klasikas (T), atsevišķu latviešu izlokšņu vārdnīcu materiāli, “Latviešu valodas dialektu atlantā” (LVDA) un tā kartotēkā (LVDAK) apkopotais atsevišķu darbā pētāmo vārdu (piemēram, latv. *stulbs* ‘akls’, latv. *ļauuns* ‘kreisais’ u. c.) areālais lietojums, kā arī 20. gs. vārdnīcu (Alunāns 1903; Brants, Matiuss 1930; Dravnieks 1913; Dravnieks 1923; Dravnieks 1927; Grīns 1934; Lauva 1939; LKV₁; LLV; LVV₁, LVV₂, ME, RPI u. c.) materiāli. Gadījumos, kad mūsdienu latviešu sarunvalodā lietotās nozīmes atšķiras no latviešu literatūras klasikā pierastā lietojuma, ir sniegti piemēri no interneta (I).

Pēc detalizēta apskata, kā gan latviešu, gan lietuviešu valodas vārds lietots senajos tekstos, senajās vārdnīcās, folklorā, mūsdienu tekstos un vārdnīcās, analīzes nobeigumā ir dots autores viedoklis par to, kurš pāra vārds saglabājis senāku nozīmi, par vārdu nozīmes attīstību, par konkrētajā gadījumā notikušās semantiskās pārmaiņas tipu, cēloņiem un iespējamo norises laiku.

Šādu vārdu semantisko pārmaiņu procesu pētīšanu salīdzināmā aspektā, balstoties uz etimologu pētījumiem un cenšoties apzināt vārdu lietojumu no pirmajiem fiksējumiem līdz mūsdienām (t. s. semantiski etimoloģiskās analīzes metodi un vēsturiski salīdzināmo metodi) būtībā var uzskatīt par tradicionālu. Taču šajā darbā ir izmantotas arī atsevišķas strukturālās semantikas metodes, piemēram, distributīvās analīzes metode, nosakot kolokācijas (ciešus vārdu savienojumus) un pētot to saistību ar īpašības vārdu semantiskajām pārmaiņām. Tā, piemēram, vēl 19. gs. sākumā latviešu valodā pastāvēja cieša kolokācija *maigs miegs* – adjektīvu *maigs* galvenokārt attiecināja uz substantīvu *miegs* un tas nozīmēja ‘salds, ciešs (par miegu)’. Arī dažos lietuviešu valodas dialektos īpašības vārdam *maigūs* ir līdzīga nozīme ‘*linkęs [miega]* (t. i., miegains, tāds, kam patīk daudz gulēt)’ (LKŽ VII 735). Latviešu valodā, mainoties distribūcijai, t. i., vārdu *maigs* sākot lietot arī attiecībā uz tādiem substantīviem kā *meitene*, *jūtas*, *maurīņš*, mainījās arī vārda nozīme. Vismaz daļēji par diahroniski strukturālās semantikas metodi var uzskatīt arī vārdu pētīšanu tematiskajās grupās. Dažos šajā darbā analizētajos gadījumos vārda

nozīmes pārmaiņas pamatā ir pārbīdes semantiskajā laukā. piemēram, latviešu valodas vārda *šķīsts* nozīmes attīstība, visticamāk, ir izraisījusi šim pašam semantiskajam laukam piederošā vārda *tīrs* nozīmes pārmaiņu: kad vārda *šķīsts* lietojums sašaurinājās un to vairs nelietoja kā antonīmu vārdiem *notašķīts*, *netīrs*, raksturojot kaut ko konkrētu, šo nozīmi ieguva vārds *tīrs*.

Līdz ar to var apgalvot, ka šajā darbā ir sintezētas dažādas 1. nodaļā aplūkotās pieejas (tradicionālā [semantiski etimoloģiskās analīzes metode], diahroniski strukturālā [distributīvās analīzes metode, vārdu pētīšana tematiskās grupās, saistībā ar citiem tās pašas saknes vārdiem, atvasinājumiem], kognitīvā [skatījums uz metaforām un metonīmijām ne tikai kā uz valodas, bet arī kā uz cilvēka priekšstatu sistēmā ietilpstošu fenomenu]) atkarībā no konkrētā vārda un tajā notikušajiem semantisko pārmaiņu procesiem.

3. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS PIRMATNĪGO HOMOĢENĒTISKO ADJEKTĪVU SEMANTISKĀS DIFERENCIĀCIJAS PROCESS: HOMOĢENĒMU ANALĪZE TEMATISKAJĀS GRUPĀS

3.1. Morāles īpašību un skaistuma apzīmējumi.

Šajā grupā ietilpst tādi vārdu pāri, kuros vismaz viens no pāra vārdiem apzīmē skaistumu vai morāli raksturojošu īpašību, tādējādi apvienojot divas tematiskās grupas: skaistuma un morāles īpašību apzīmējumus. Šie vārdi tiek analizēti kopā, jo attiecīgās tematiskās grupas ir jēdzieniski tuvas, turklāt vārdu pāris latv. *skaists* : liet. *skaistūs* pieder tām abām. Tematiskajā grupā ir apvienotas piecas homoģenēmas: latv. *tikls* : liet. *tiklūs*; latv. *šķīsts* : liet. *skīstas*; latv. *skaists* : liet. *skaistas, skaistūs*; latv. *glīts* : liet. *glītas, glītūs, gļītūs*; latv. *glezns* : liet. *glēznas, gležnūs*.

<p>3.1.1. Latv. <i>tikls</i> ‘novec. tikumīgs’ (LLVV VII₂ 533):</p>	<p>liet. ¹<i>tiklūs</i> ‘1. ištikimas (uzticīgs); 2. lengvai kuo pasitikintis, lengvatikis, patīklus (lētticīgs)’; ²<i>tiklūs</i> ‘doras, garbingas, taurus (godīgs, godprātīgs, krietns). 2. ramus (mierīgs)’ (LKŽ XVI 253).</p>
--	---

Šie vārdi ir etimoloģiski saistīti, lietuviešu valodas vārds *tiklūs* ir atvasināts no darbības vārda *tikti* ‘derēt’ (Fraenkel LEW II 1091), savukārt latviešu *tikls* no darbības vārda *tikt* ‘patikt’ (ME IV 183).

Šeit analizējamā vārdu pāra nozīmju atšķirība ir neliela, tomēr tajā ir novērojams nozīmes attīstības process. Tā latv. *tikls* vai *tiklis* senajās vārdniecās ir dota ne tikai mūsdienās pazīstamā nozīme ‘tikumīgs’ – *tugendhaft* (Lange 1777, 350; Stender 1789, I 320), *sittsam*, *sittlich* (Valdemārs 1879, 227; RPI 260), *правственыи* (Miežinis 1894, 260) –, bet arī virkne citu ar to vairāk vai mazāk saistītu nozīmju. Piemēram, ‘derīgs’ – *brauchbar* (Stender 1789, I 320), *tauglich* (Brasche 1875, II 177); ‘pieklājīgs’ – *schieklich* (Lange 1777, 350; Stender 1789, I 320); ‘čakls’ – *fleißig*, *flüßigh*, *pilny* (WB 97), *fleißig* (Fennell 2000, II 231 [Fřekers]); ‘krietns’ – *tüchtig* (Langijs 1936, 311), *wacker* (Ullmann 1872, I 307; Brasche 1875, II 177); ‘ātrs, mundrs’ – *hurtig*, *munter* (Fennell 2000, II 231 [Fřekers]). Paši seno vārdniecū

autori (Stender 1789, I 320) šo vārdu saista ar verbu *tikt* 'patikt' – 'tikumīgs' = 'patīkams'.

Nozīme 'derīgs' rāda latv. vārda *tikls* saistību ar latv. verbu *tikt*, kura agrākā nozīme bija 'derēt' (sal. liet. *tīku* 'derēt'). No šī paša vārda ir atvasināti arī tādi vārdi kā *tikums*, *tikumīgs*. Jāpiekrīt etimologam K. Karulim, kurš redz šādu vārda *tikls* nozīmes attīstības procesu: 'derīgs' → 'čakls, veikls, strādīgs' → 'godīgs' (Karulis 1992, II 401).

17. gs. tekstos sastopams tikai vārds *netikls* un tas lietots tādos vārdu savienojumos kā, piemēram, *netiklis cilvēks* (Syr 552), *netikliems ļaudīms* (Syr 552). Vārdu savienojumi *netiklu ticību* (Mancelius 1654, II 79), *netikla mācība* (EvEp 1615.153) laikam gan jāsaprot kā 'nepareizu ticību' un 'maldu mācība'.

Vārda *tikls* nozīme laika gaitā sākotnēji paplašinājusies – 19. gs. beigās tas galvenokārt apzīmējis vispārinātu īpašību 'tikumīgs', ietverot gan čaklumu, gan pieklājību, gan morālo stāju. Tā redzama, piemēram, šajos 19. gs beigu un 20. gs. sākuma tekstos, kā arī tautasdziesmās: *Pārāk par visu uz pasaules ķēniņš mīlēja savu vienīgo meitiņu, kas bija tik skaista un tikla, kādas otras uz pasaules neatradās* (LTP): *Vai visa pilsēta nedaudzina manis par taisnāko tiesnesi, par tiklāko sievu, par skarbāko tikumības aizstāvi!* (Zeiboltu Jēkabs); *"Tālāk, – vieglu gaitu, čaklai kā irbūtei, svaigai kā rīta rasiņai, tiklai un gnetai, smaidošām acīm, sārtām rožu lūpām"* (Degļavs); *...Ta ir tikla mātes meita* (LD I 819, Nr. 281-3); *Lolo mani, māmuliņa, Nelolo netikušu: Netiklam diena gara, Ne vēl mūžu dzīvojot* (LTDz 23958). Jāatzīst, ka LD ir tikai daži vārda *tikls* lietojumi; vairāk ir sastopams vārds *netikls/-a*.

Vēlāk vārda *tikls* nozīme sašaurinājusies – 'tikumīgs, kautrs seksuālajās attiecībās, šķīsts'. "Šī pēdējā nozīmes nianse liter. valodā kļuvusi dominējošā." (Karulis 1992, II 402). 20. gs. un mūsdienu vārdnīcas gan parasti šim vārdam sniedz tikai nozīmi 'tikumīgs', īpaši neizceļot tikumu vidū šķīstību (Dravnieks 1927, 443; Lauva 1939, 280; LKV₁ 650; LLVV VII₂ 533; LVV₃ 804 u. c.), bet ir arī savī izņēmumi, piemēram, 1963. g. izdotajā "Latviešu-vācu vārdnīcā" (LVV: 783) vārds *tikls* tulkots kā *keusch*, tātad 'nevainīgs, šķīsts'.

Latviešu valodas vārds *tikls*, kas, spriežot pēc vārdnīcām un 19. gs. beigu tekstiem, agrāk ir bijis samērā izplatīts, mūsdienās tiek lietots diezgan reti un vārdnīcās nereti sniegts ar norādi "novecojis" (LLVV VII₂ 533).

Lietuviešu valodas vārds *tiklus* mūsdienu lietuviešu literārajā valodā netiek lietots (vismaz izskatītajos lietuviešu valodas tekstos (VDU) nebija neviena piemēra ar šo vārdu, arī mūsdienu literārās valodas vārdnīcās tas neparādās). LKŽ bez vārda *tiklus* ar nozīmēm

‘godīgs, krietns; mierīgs’ (Pelesas izloksnē, Rītera, Miežiņa, Kuršaiša vārdnīcā) citā šķirklī sniegts arī vārds *tiklūs* ar nozīmēm ‘uzticīgs’, ‘lētticīgs’ (Scinos, Geruša darbos) (LKŽ XVI 253) – tas acīmredzot liecina par to, ka vārdnīcas autori šos vārdus ir uzskatījuši par homonīmiem, tādējādi pieņemot, ka pirmais vārds atvasināts no verba *iktī*, bet otrs – no verba *tikéti*. Latviešu īpašības vārdam *tikls* atbilst liet. *tiklūs* ar nozīmēm ‘godīgs, krietns; mierīgs’. Nozīme ‘godīgs’, visticamāk, radusies līdzīgi kā latviešu valodā: ‘labs, derīgs, patīkams’ → ‘godīgs’.

Tātad latviešu literārās valodas vārdā *tikls* atšķirībā no liet. *tiklūs*, kas ir saglabājis senāku nozīmi, ir notikusi vispirms nozīmes paplašināšanās ‘derīgs’ → ‘čakls, veikls, strādīgs’ → ‘godīgs, tikumīgs plašākā nozīmē’, tad sašaurināšanās: → ‘kautrs seksuālajās attiecībās, šķīsts’. Lietuviešu izloksnēs vārdam *tiklūs* ar nozīmi ‘godīgs, krietns, mierīgs’ sastopams homonīms ar nozīmi ‘uzticams, lētticīgs’.

3.1.2. Latv. *šķīsts* I ‘1. rel. tāds, kam nav grēku; tāds, kas ir atbrīvojies no grēkiem, kam tie ir piedoti // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; 2. tikumīgs, morāli skaidrs // tāds, kam vēl nav bijušas dzimumattiecības: tāds, kas atturas no dzimumattiecībām; 3. novec. tīrs (parasti par apģērbu, ķermeni)’: *šķīsts* II apv. ‘šķīdrs (parasti par ēdienu)’ (LLVV VII₂ 382):

liet. *skýstas* ‘1. turintis ypatybę tekėti. lietis (šķīdrs, tāds, kas tek. līst); 2. turintis daug vandens, netirštas (tāds, kas satur daudz ūdens, nav biezs); 3. retas (rets); 4. prk. nerimtas, viską perdedantis (pār. nenopietns, tāds, kas visu pārspīlē); 5. prk. silpnas, nepagrīstas (pār. vājš, nepamatots); 6. prk. jaunas, neprityręs (pār. jauns, nepieredzējis)’ (DLKŽ₄ 705).

Gan latviešu *šķīsts*, gan lietuviešu *skýstas* ir saistīti ar attiecīgajiem darbības vārdiem – latv. *šķīst* ‘tapt šķīdram’ un liet. *skýsti* ‘t. p.’ (ME IV 50; Būga RR I 398). K. Karulis, pamatojoties uz radniecīgo valodu materiāliem (senpr. *skijstan* [ak.] ‘tīru, šķīstu’, kr. *чүцмыў* ‘tīrs’, po. *czysty* ‘tīrs’ u. c.), pieņem, ka latv. vārda *šķīst* ‘tapt šķīdram’ pamatā ir “ide. *g^hhēi- ‘gaišs, spīdīgs’ (...) fon. variants ar ieskaņas k^h-. Saknei *d* paplašinājums un baltu valodās ieskaņai pievienots *s*:- *skēid- : *skēid- > ab. *skied- : *skēid-, no kā verbs *skēid-ti > *skīsti > la. *šķīst* (...)” un uzskata, ka šo vārdu senākā nozīme ir bijusi ‘būt, tapt dzīdam, tīram’, no kā ‘tapt mīkstam, kust’ (Karulis 1992. II 356–357). Tomēr kā baltu, tā arī citās ide. valodās sastopami šīs saknes vārdi gan ar nozīmi ‘tīrs’ (piemēram, senpr. *skijstan* [ak.] ‘tīru’, *skīstai* ‘nevainīgs, tikls’, senslāvu

čīstb ‘tīrs’ u. c.), gan ar nozīmi ‘šķidrš’ (piemēram, liet. *skīesti* ‘atšķaidīt’, latv. *šķiēst*, vidusaugšvācu *schitere* ‘plāns, šķidrš’ u. c.) radniecīgām nozīmēm (Fraenkel LEW II 805; Sabaliauskas 1990, 102). J. Endzelīns semantiskās attīstības ziņā velk paralēles ar latīņu *liquidus* ‘šķidrš, plūstošs, tīrs’, tādējādi laikam gan norādot uz nozīmes pārmaiņu ‘šķidrš’ → ‘tīrs’ (ME IV 50). J. Pokornijs latv. *šķīsts* un liet. *skīstas* atvasina no ide. saknes **skēi-* ‘griezt, atšķirt, atdalīt’ (Pokorny 1959, 919–921). Arī E. Frenkels uzskata, ka visu šo vārdu pamatā ir saknes **skēj-* **skaj-*, **skī-* ar *d* paplašinājumu (Fraenkel LEW II 805–806). V. Mažulis pieņem, ka baltu un slāvu adjektīva sakne **skīsta-* ‘atdalīts no piemaisījumiem’ ir atvasinājums ar sufīksu **-ta-* no baltu un slāvu verba saknes **skīd-* ‘atdalīt, atšķelt, nogriezt’. No **skīsta-* savukārt ir radies senpr. **skīsta-* ‘tīrs’ un liet. *skīstas* ‘šķidrš’. Turklāt V. Mažulis uzskata, ka no liet. adjektīva *skīstas* ir atvasināts verbs *skīsti* un nevis otrādi (Mažiulis PKEŽ IV, 121–122).

Kā redzams, etimologu viedokļi par latv. *šķīsts* un liet. *skīstas* nozīmes attīstību ir visai atšķirīgi. Tomēr ir skaidrs tas, ka šie nozīmes pārmaiņu procesi ir ļoti seni un visticamāk, abas nozīmes – ‘šķidrš’ un ‘tīrs’ – paralēli ir pastāvējušas jau kopš baltu pirmvalodas laikiem.

LKŽ lietuviešu valodas vārdam *skīstas* ir redzama diezgan liela nozīmju dažādība, tomēr bez pamatnozīmēm ‘turintis ypatybę tekėti, lietis, takus (tāds, kas tek, līst, tekošs)’, ‘turintis savyje daug vandens, vandeningas, pavandenijęs (tāds, kas satur daudz ūdens, ūdeņains)’ un nozīmes ‘netankiai, su tarpais padarytas [išaustas, nupintas], retas (ar atstarpēm pagatavots [noausts, nopīts])’ ir minētas galvenokārt tikai pārnestās nozīmes, kas kā tādas arī tiek uztvertas un par pamatnozīmēm nav kļuvušas. piemēram, ‘prk. mažas, negausus (pārn. mazs, neliels)’, ‘plonas, negarsus, neintensyvus [apie garsą, balsą] (smalks, kluss, neintensīvs [par skaņu, balsi])’, ‘švelnus, nestiprus [apie vēją] (maigs, vājš [par vēju])’, ‘menk. nerimtas, lengvabūdis, bevalis (niev. nenopietns, vieglprātīgs, bezrakstura)’, ‘prk. neištvermingas, silpnas (pārn. neizturīgs, vājš)’, ‘prk. nepagrīstas, neargumentotas, prastas (pārn. nepamatots, neargumentēts, slikts)’, ‘menk. jaunas, nesubrendęs (niev. jauns, nenobriedis)’ u. c. (LKŽ XII 948). Šeit ir saskatāmas paralēles ar nozīmes ziņā atbilstošo latviešu valodas īpašības vārdu *šķidrš*, kuram sarunvalodā sastopama nozīme ‘slikts’ (LLVV VII₂ 369), piemēram, *šķidrš referāts, pašķidru uzstāšanās*.

Tomēr liet. *skīstas* senā nozīme ‘šķidrš’ ir ļoti noturīga. Tā ir lietota gan senajos tekstos un vārdnīcās (piemēram, M. Peikeviča 1598. g. katehismā [LKŽ XII 948]), gan mūsdienās. Kā liecina elektroniskajā lietuviešu valodas tekstu krājumā (VDU) atrastie

piemēri, mūsdienu lietuviešu valodā *škystas* vairumā gadījumu ir lietots ar nozīmi ‘šķidr’s’: *škystas kuras* ‘šķidrāis kurināmais’; *škystas mišinys* ‘šķidr’s maisījums’; *škystas medus* ‘šķidr’s medus’; *škystas kiaušinis* ‘mīksti novārīta ola – ar šķidru olas dzeltenumu’. Tikai pavisam nelielā daļā vārda *škystas* lietojumu ir vērojamas pārnestās nozīmes: *dar visai škystas kareivis* ‘vēl pavisam nepieredzējis karavīrs’; *pompastiškas apybraižas ir škystas recenzijas* ‘pompozus raksturojumus un vājas (šķidras) recenzijas’; *Ē, tu! Per škystas su manim galinētis* ‘Ei, tu! Esī par vāju, lai ar mani cīkstētos!’. Lielākoties šīs pārnestās nozīmes ir lietotas daiļliteratūrā.

Arī latviešu valodas izloksnēs līdz pat mūsdienām ir saglabājusies vārda *šķists* nozīme ‘šķidr’s’, piemēram, Vainižos: *šuōdeñ i tād pašķist putŗ izvāriš. ka piēliēs piēn, ta būs pa-visam šķisc* (Ādamsons, Kagine 2000, II 398) un Kalupē: *eš tuōdu šķeistu ķeisiēli vārdu* (Reķēna 1998, II 475). Īpaši izplatīts šis lietojums ir Latgalē, taču K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” doti piemēri ar šo nozīmi arī no Saikavas, Rūjienas, Valmieras, Gulbenes u. c. (ME IV 49). Tā kā šāds lietojums sastopams gan Valmierā, gan Rūjienā, t. i., Vidzemes ziemeļu daļā, tad šo nozīmi nekādi nevar uzskatīt par aizguvumu no lietuviešu valodas.

Par to, ka ne tikai mūsdienās, bet arī jau 17. gs. nozīme ‘šķidr’s’ nav bijusi pazīstama visās izloksnēs, liecina tas, ka pirmajās latviešu vārdnīcās vārds *šķists* ir skaidrots vienīgi kā ‘tīrs’, dažkārt arī ‘tikumīgs’ (Fennell 1988, 92 [Mancelis]; Langijs 1936, 243; WB 93 [*šķiksts*], Fennell 2000, II 181 [Fīrekers]) un tikai J. Langes vārdnīcā šai nozīmei blakus parādās arī nozīme ‘šķidr’s’ (Lange 1777, 280 [J. Lange savā vārdnīcā ietvēris dažādu dialektu materiālus]).

Tā kā nozīmes ‘šķidr’s’ un ‘tīrs’, visticamāk, ir paralēli eksistējušas jau kopš baltu pirmvalodas laikiem, tad no latviešu valodas leksikas vēstures izpētes viedokļa būtiskāka ir tieši latviešu valodā vērojamā pārmaiņa ‘tīrs’ → ‘tikumīgs, nevainīgs’ (līdzīgi procesi ir notikuši arī citās valodās, sal. piemēram, senpr. *skijstan* [ak.] ‘tīru’, bet *skīstui* ‘nevainīgs, tikls’).

Tā pirmajā vācu-latviešu valodas vārdnīcā – G. Manceļa 1638. g. darbā “*Lettus*” – ar vārdu *šķists* tulkoti vācu *lauter, rein, sauber* (tīrs), ar vārdu *nešķists* – *garstig, unflätig, unlauter, unrein* (riebīgs, netīrs) (Fennell 1988, 92). Šajā vārdnīcā tāpat neparādās nozīme ‘šķidr’s’, turklāt ne šeit, ne arī citā šī paša autora darbā – grāmatā “*Phraseologia Lettica*” (Fennell 1989, 116–117) – nav sastopama vēlāk tik populārā nozīme ‘nevainīgs’, kas tolaik jau bija pazīstama, bet acīmredzot vēl tikai kā pārnestā nozīme. Taču jau nepilnus piecdesmit gadus vēlāk J. Langija vārdnīcas manuskriptā adverbs

šķīsti ir skaidrots ar vārdiem *reinlich, säuberlich, züchtiglich* (tīri, tikumīgi) (Langijs 1936, 243). Nozīme ‘tikumīgs’ parādās arī citās 17. un 18. gs. latviešu valodas vārdnīcās (MLG II 122 [adverbam]; Stender 1789, I 247).

Lai gan jau Manceļa laikos bija pazīstamas nozīmes ‘nevainīgs’, ‘tikumīgs’, t. i., ‘tīrs no vainas, no grēka, morāli tīrs’, tomēr tautā vēl samērā ilgi populārāka bija vārda *šķīsts* tiešā nozīme ‘tīrs’ un vārds galvenokārt tika attiecināts uz konkrētām lietām. Tādēļ arī, piemēram, Manceļa grāmatā “*Phraseologia Lettica*” vārds *šķīsts* lietots pārsvarā tādos vārdu savienojumos kā *šķīsts kublīs, šķīsts ūdens, šķīsta mute, šķīsts galdauts, šķīsti lukteri* (svečturi, lukturi), *šķīsti talerķi* (šķīvjji), *šķīstas* (iztīrītas) *zivis* (Fennell 1989, 116, 117). Adverbam *šķīsti* gan šajā pašā grāmatā ir sastopams arī abstraktāks lietojums, piemēram, *šķīsti no sirds, šķīsti runā* (Fennell 1989, 116).

Savukārt 17. gs. reliģiska satura tekstos (LVSTK), tajā skaitā arī G. Manceļa sprediķu krājumos, vārds *šķīsts* ir lietots galvenokārt tādos vārdu savienojumos kā: piemēram, *šķīsta jumprava* (LGLK 3; JT2Kor XI nod., 2. p.; Mancelius 1654, I 328 u. c.), *šķīstais godiņš* (LGLK 3), *šķīstu sirdi* (LGLV 127), *šķīstu mācīb’* (LGLV 410), *šķīsts top grēcnieciņš* (LGLK 43), *dari šķīstu no grēkiem* (LGLK 87), *šķīsti bērni* (LGLK 123), *ar šķīstu ticību* (LGLK 126), *šķīstu būšanu* (JTIP III nod., 2. p.), *šķīsta un neapgānīta kalpošana* (JTJK I nod., 27. p.).

Pēc šiem piemēriem redzams, ka reliģiskajās grāmatās jau 17. gs. dominē sašaurināts vārda *šķīsts* lietojums (kas nav nekas neparasts specifiskos tekstos) – ‘morālā ziņā tīrs, no grēka tīrs’. Tikai atsevišķos gadījumos vārds lietots ar pamatnozīmi ‘tīrs’, attiecinot to uz konkrētām lietām: *šķīstu. mīkstu gultiņu* (LGLK 11), *šķīstā audeklā* (JTlK XXIII nod., 53. p.), *šķīsts ūdens* (LGLK 33), *no tūrpiems šķīstu gad’* (LGLK 171), *šķīstiem kviešiem* (Mancelius 1654, I 200), *šķīstu labību* (Mancelius 1654, I 201).

Tas, ka vārds *šķīsts* bieži minēts raksturojot jaunavu Mariju, iespējams, ir veicinājis mūsdienās dominējošās nozīmes ‘nevainīgs, tāds, kam nav bijis dzimumsakaru’ attīstību.

Nozīmes attīstība ‘tīrs’ → ‘no grēkiem tīrs, morāli tīrs’ → ‘tikumīgs, nevainīgs’ acīmredzot ir sākusies un aktualizējusies līdz ar kristīgās ticības izplatību.

Arī izskatītajos 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras tekstos (T), kā arī latviešu tautas ticējumos un pasakās (LTT; LTP) vārds tikpat kā neparādās ar kādreizējo pamatnozīmi ‘tīrs’, proti, tas vairs netiek attiecināts, piemēram, uz sadzīves priekšmetiem, bet tiek lietots tikai morālā plāksnē – raksturojot cilvēkus, to sirdis: *..jo čūska tikai tādu iekšā laidīšot, kam esot laba un šķīsta sirds* (LTP); *Nodriskāti tēviņi un nešķīstas sievietes pilda šo telpu* (Purapuķe₁): *Vījš bija slaiks no auguma, viņam bij*

ērgļa deguns un "dižans ģimīs" kā šķīstajam Jāzepam (Māteru Juris); "Neesmu vairs tevis cienīga. šķīsta meitene, bet pavesta sieva – –" (Deglavs). Tātad nozīme 'nevainīgs, tīrs no grēka' vismaz 19. gs. beigās jau tika uztverta kā pamatnozīme.

Turklāt ticējumos un pasakās ir sastopama arī dialektālā nozīme 'šķīdrs': *Kad pirmo reiz govs atnāk slaucama, tad pirmo pienu pie šķīstas putras lej, lai piena netrūkst* /K. Jansons, Plāņi/ (LTT 23968); *Ja šķīstu putru ēdot, viņa nolīst karotei pa otru pusi, tad tas lējums tiek velnam* /J. Rubenis, Ērgļi/ (LTT 25075); *Lapsa reiz aicināsi starku pie sevis sērstu un devusi šķīstu ēdienu uz lēznim telēķim* /P.Š. no sava tēva-tēva Raunā/ (LTP). Kā redzams pēc šiem piemēriem, vārds *šķīsts* ar nozīmi 'šķīdrs' lietots tikai attiecībā uz ēdieniem.

19. gs. beigu vārdnīcās (Valdemārs 1879, 200) un 20. gs. (RPI 232; Dravnieks 1927, 432; Brants, Matiuss 1930, 362; LKV₁ 638; LVV₁ 767 u. c.) parasti vienā šķirklī ievietots *šķīsts* ar nozīmēm 'tīrs', 'nevainīgs', citā – kā homonīms – *šķīsts* 'šķīdrs'. Mūsdienu latviešu valodā vārds *šķīsts* tiek lietots diezgan reti un vārdnīcās tagad tam dažkārt pat dota norāde "novecojis". Tā piemēram, 1987. g. izdotajā "Latviešu valodas vārdnīcā" ir dots *šķīsts* I 'šķīdrs' ar norādi "apvidvārds" un *šķīsts* II 'tāds, kam nav grēku; tikumīgs, nevainīgs' ar norādi "novecojis" (LVV₃ 787).

Latviešu valodas vārda *šķīsts* nozīmes attīstība, visticamāk, ir izraisījusi šim pašam semantiskajam laukam piederošā vārda *tīrs* nozīmes pārmaiņu.

16. un 17. gs. vārdam *šķīsts* tik pierasto nozīmi 'tāds, kur nav netīrumu, traipu' mūsdienu latviešu valodā izsaka ar vārdu *tīrs*. Taču 17. gs. tekstos vārds *tīrs* lietots tikai ar nozīmi 'bez piejaukumiem' vai kā nozīmes pastiprinājums : *tīrais zelts* (LGLK 43), *tīru žēlastību* (LGLV 63), *no tīras lēnības* (LGLV 291), *tīrs medus* (Sal 52), *tīrs vīns* (Mancelius 1654, I 386), *tīri meli* (Mancelius 1654, II 165), *tīri brīnumi* (Mancelius 1654, II 342). Ļoti bieži lietots vārdu savienojums *tīrs cilvēks* ar nozīmi 'tikai cilvēks', piemēram, G. Manceļa 1. sprediķu grāmatā: *Tie to uzlūkoja kā citu tīru pliku cilvēku un neticēja, ka Jēzus Kristus esots Dievs un cilvēks* (Mancelius 1654, I 342). Tā kā mūsdienās vārda *tīrs* pamatnozīme ir 'tāds, kur nav netīrumu, traipu; arī uzkopts' un nozīme 'bez piejaukumiem' parasti vārdnīcās minēta tikai kā 2. nozīme (LVV₃ 806), var izteikt hipotēzi, ka vārda *šķīsts* nozīmes pārmaiņa ir veicinājusi zināmu nozīmes pārmaiņu arī vārdā *tīrs*. Kad vārda *šķīsts* lietojums sašaurinājās un to vairs nelietoja kā antonīmu vārdiem *notašķīts*, *netīrs*, *nosmērēts*, raksturojot konkrētas lietas, piemēram, traukus, muti, šo nozīmi ieguva vārds *tīrs*.

Tātad liet. *šķīstas* ir saglabājis seno nozīmi 'šķīdrs'. Latviešu valodā vārdam *šķīsts*

sākotnēji pastāvēja divas nozīmes: 'šķidrs' un 'tīrs'. Valodai mainoties, nozīme 'šķidrs' ir saglabājusies daļā latviešu valodas izlokšņu (piemēram, Saikavā, Rūjienā, Valmierā, Gulbenē, Vainižos, plašā areālā Latgales izloksnēs), savukārt kristietības ietekmē ir noticis metaforisks nozīmes pārnēsums: 'tīrs' → 'no grēkiem tīrs, tīkumīgs, nevainīgs' (šī nozīme ir dominējošā mūsdienu latviešu literārajā valodā).

3.1.3. Latv. *skaists* '1. tāds, kas atbilst noteiktam estētiskajam ideālam, izraisa estētiskās jūtas; 2. tāds, kas iepriecina, izraisa patīku // pozitīvs, bez negatīvām īpašībām (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli, rakstura, personības īpašībām) // tāds, kas izraisa patīkamas izjūtas, emocijas (par laikapstākļiem); tāds, kad ir laikapstākļi, kas izraisa patīkamas izjūtas, emocijas: arī jauks; 3. labi kopts, ar vēlamām sugas, šķirnes īpašībām (par dzīvniekiem, augiem)' (L.L.VV VII₁ 497-498):

liet. *skaistūs* '1. šviesus, spindintis (gaišs, spīdošs); 2. permatomas, nedrumstas (caurredzams, skaidrs); 3. grynās, švarus, nesuteptas (tīrs); 4. spindintis, neapsiblausęs (spīdošs, neapmācies); 5. gražus, raudonas (apie veida) (skaists, sārts [par seju]); 6. prk. blāvus, aiškus (pārn. nedzēris, skaidrs) (...); 7. doras, nekaltas (tikumīgs, nevainīgs)' (DLKŽ₄ 696), *skaistas* 'skaistus' (L.KŽ XII 664).

Šie abi vārdi ir etimoloģiski saistīti ar iepriekš analizēto vārdu pāri latv. *šķīsts* un liet. *skīstas*. E. Frenkels uzskata, ka liet. *skaistūs* un citas ar šo vārdu saistītās formas ir radušās no **skaid-s* un tādējādi, tāpat kā liet. *skīstas* un latv. *šķīsts*, ir radniecīgas ar liet. *skīesti* 'atšķaidīt', *skīsti* 'izšķīst', *skīsti* 'kļūt šķīdram' (Fraenkel LEW II 792). A. Sabaļausks atzīst, ka liet. *skaistūs*, tāpat kā liet. *skīesti* 'atšķaidīt', *skīdīti* 'sadalīt', *skiedrā* 'skaida', sanskrita *chinātti* 'nogriež', latīņu *scindo*, -*ere* 'plēst, plosīt', pamatā ir ide. sakne **skēi-* 'griezt, atdalīt' (Sabaļauskas 1990, 132). Savukārt J. Pokornijs pieņem, ka *skaists* un *skaistūs* pamatā ir *(*s*)*kāi-* 'gaišs, spīdošs' (Pokorny 1959, 916). Arī J. Endzelīns šo vārdu, tāpat kā *skaidrs* un *šķīsts*, saista ar verbu *šķīest* (ME III 866). Ņemot vērā to, ka šīs saknes vārdiem ir raksturīga nozīmes pārmaiņa 'šķidrs' → 'tīrs', vārda sākotnējā nozīme, visticamāk, bija 'tīrs, skaidrs'.

Savukārt K. Karulis pieņem, ka latv. vārdā *skaists* saplūduši divi sakņu atvasinājumi: "1. Vārds līdz ar lietuviešu formām ir tās pašas cilmes kā *skaidrs* (...);

**skaid-tas > *skaistas > skaists* (...). 2. Vārds ir tās pašas cilmes kā *kaist* (...), šā verba pag. pas. divd. ar pievienotu *s-* no refl. formām (sal. *ap-s-kaisties : skaisties*)." (Karulis 1992, II 192). Etimologs uzskata, ka nozīme 'skaists' latviešu valodā radusies šāda nozīmes attīstības procesa rezultātā: " 'sakaisis, sakarsis (sakaitēts, sakarsēts)' → 'pietvīcis sarkans' → 'košs, daiļš' " (Karulis 1992, II 192). Minētā attīstība gan nav īsti pamatojama, jo senajās latviešu valodas vārdnīcās nozīme 'sārts' neparādās. Jau pašos pirmajos latviešu valodas leksikonos vārdam *skaists* atbilst vācu *schoen, zierlich, huebsch* (Fennell 1988, 84 [Mancelis]; Lange 1777, 301 u. c.), *fein, zart* (MLG II 512), tātad tās nerāda nekādu nozīmes pārmaiņu. ME III 866 gan kā 2. nozīme ir dota nozīme 'sarkans' un šeit ir minēti tikai divi piemēri no Birziem. Tā kā šāds lietojums (piemēram, *skaisti byudi* 'sārti vaigi') ir pazīstams arī Naurēnu izloksnē (Apv.), tad varētu pieņemt, ka vārda *skaists* nozīme 'sarkans' latviešu valodā ir augšzemnieku dialekta parādība.

Iespējams, ka baltu pirmvalodā vārdam **skaistas* ir bijuši divi semantiskie atzarojumi, no kuriem viens tiešām ir nozīmējis 'košs, spilgts. sārts', turpretī otrs – 'tīrs, skaidrs, gaišs'. Pieņemot šo hipotēzi, jāsecina, ka latviešu valodas vārda *skaists* nozīme, lejzemnieku izloksnēs, visticamāk, ir attīstījusies no otrā semantiskā atzara, par ko liecina arī iepriekšminētie fakti; acīmredzot vēlāk ir notikusi nozīmes pārmaiņa 'skaidrs' → 'skaists', taču arī šis process ir tik sens, ka vārdnīcas to nerāda. Savukārt augšzemnieku izloksnes vārda *skaists* semantikas ziņā ir tuvākas lietuviešu valodai.

Gan 17. un 18. gs. latviešu valodas tekstos (LVSTK), gan latviešu tautasdziesmās (DS) vārds *skaists* lietots mūsdienu nozīmē.

Uzmanības vērts ir fakts, ka latviešu tautas ticējumos īpaši bieži sastopams vārdu savienojums *skaists laiks*, piemēram: *Ju rītū skaļi kliegzot tālu atbalsojas, tad dienā ir skaists laiks* /M. Šķila, Nīca (LTT 1127); *Ju skaidrā vasaras dienā pie debess var redzēt it kā miglu, tad gaidāms skaists laiks* /K. Palteris, Nītaure/ (LTT 20611); *Ja pavasara dienā skaists laiks, tad būs visu pavasari skaists, ja slikts, tad visu pavasari slikts* /M. Raņķis, Nīca/ (LTT 22368); *Kad rudenī ir skaists laiks, tad būs agra ziema* /P. Zeltiņa, Ikšķile/ (LTT 25814); *Ja vakarā zibeņo bez pērkona, tad būs skaists laiks* /M. Greize, Dole/ (LTT 26072); *Ja sienāži vakaros sakāpuši kokos, otrā dienā būs skaists laiks* /K. Corbiks, Ārlava (LTT 27013). Šajos piemēros *skaists laiks* nozīmē 'skaidrs laiks bez mākoņiem' – saulaina diena - pretstatā sliktam, mākoņainam laikam. Iespējams, ka tā ir tipoloģiska parādība - ar vārdu, kas apzīmē jēdzienu "skaists" raksturot skaidru, saulainu, labu laiku. Piemēram, vācu *schönes Wetter* (LVV₂ 722), liet. *gražus oras* (L.KŽ., 343). Tomēr var mēģināt izteikt hipotēzi, ka šis samērā ciešais

vārdu savienojums, kolokācija *skaists laiks* glabā vārda *skaists* senāko nozīmi 'skaidrs', kura ir saglabājusies lietuviešu valodā, jo *skaists laiks* ir tikai skaidrs laiks, kad debess ir tīra no mākoņiem. Parasti par *skaistu laiku* nedēvē dabas parādības, kuras patiesībā arī var uzskatīt par *skaistām* – piemēram, zili melnus mākoņus un rūsū pamalē.

Lietuviešu valodas vārds *skaistūs* ir daudznozīmīgs, taču mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā kā pirmās sniegtas ar gaišumu, tīrumu, dzidrumu saistītās nozīmes: 'šviesus, spindintis; permatomas, nedrumstas; grynās, švaras, spindintis, neapsiblausēs (gaišs, spīdošs; caurredzams, skaidrs; tīrs; spīdošs, neapmācies)' (DLKŽ₄ 696). Arī starp izskatītajiem lietuviešu valodas tekstiem (VDU) nozīme 'skaidrs, bez mākoņiem' ir visizplatītākā: *Saulētas rytas ir skaistus dangus man nuotaiķos netaisē..; Rytojus išaušo skaistus, danguje nebuvo nė debesēlio..; Ten oras skaistus* utt.

Mūsdienu lietuviešu valodā vārdam *skaistūs* nozīme 'tikumīgs, nevainīgs, morāli skaidrs, tīrs no grēkiem' (DLKŽ₄ 696) nav īpaši izplatīta, izskatītajos lietuviešu valodas tekstos tā lietota galvenokārt reliģiskā kontekstā, piemēram: *..nes Dievas yra skaistus: ..niekas negali būti skaistus, jeigu dievas neduoda tos malonēs..; ..kai kyla į erdvę maldos ir skaistus Meilės aidas tyliai virpa jomis*. Šī nozīme varēja attīstīties no nozīmes 'skaidrs, tīrs, dzidrs' (sal. latv. *šķīsts*).¹⁵

Samērā izplatīta ir liet. *skaistūs* nozīme 'sārts, košs, glīts [par seju]' (DLKŽ₄ 696). Izskatītajos lietuviešu valodas tekstos ir sastopams ne mazums piemēru, kad minētais vārds lietots tieši šajā nozīmē: *Prausimasis rasa, kad būtum skaistus ir gražus; ..Tavo lūpos šokio sūkuryje, Tavo skaistus – lyg vasaros ryto aušra! – veidas; Po nasrais ant grindų šviečia skaistus kraujo lašelīs; ..ruduo – Toks skaistus nuo ugnies, jog nemoku supūti..; Mergaitė nenuleido akių, jos skaistus, juodo abito apgaubtas veidas..* (VDU).

Starp vairākām liet. *skaistūs* nozīmēm – 'skaidrs', 'sārts' un 'nevainīgs, tikumīgs, šķīsts' – ir saskatāma zināma sakarība. 'Morāliski tīrs, skaidrs' ir 'tīrs no grēka, šķīsts'. Folklorā tik bieži apdziedātie sārtie vaigi, sārtā seja (*skaistus veidas*) asociējas ar jaunību un nevainību. Savukārt samērā bieži lietotajā rītam veltītajā epitetā *skaistus rytas* grūti saprast, vai runa ir par skaidru rītu bez mākoņiem, vai par saullēktā sārta, košu rītu. Droši

¹⁵ Šajā kontekstā ir iespējams mazliet salīdzināt divus semantiskās attīstības ziņā vienlaicīgi gan līdzīgus, gan atšķirīgus vārdus – latv. *šķīsts* un liet. *skaistūs*: latv. *šķīsts* sākotnēji apzīmēja konkrētu īpašību 'tīrs' un pēc tam, izplatoties kristīgajai ticībai, nozīmei sašaurinoties un vārdam sākot nozīmēt galvenokārt 'morāli tīrs, nevainīgs, tikumīgs', konkrētā nozīme 'tīrs' tikpat kā vairs netiek lietota. Arī liet. *skaistūs* sākotnēji raksturoja konkrētu īpašību 'skaidrs, gaišs' un tajā līdzīgi kā latviešu valodā notika nozīmes sašaurināšanās 'skaidrs' → 'morāli tīrs', tomēr šeit attiecīgā nozīme "neizspieda" pārējās nozīmes un pat reliģiskajos tekstos tā nav dominējošā.

vien nereti šādā teikumā ir ietvertas abas nozīmes.

Daudznozīmīgais liet. *skaitūs*, jādoma, ir saglabājis arī senāko nozīmi 'skaidrs, gaišs', nozīme 'tikumīgs, nevainīgs', iespējams, attīstījies kā metaforisks nozīmes pārnesums no 'tīrs, skaidrs', taču mūsdienās tā nav īpaši bieži lietota. Latviešu valodas vārdā acīmredzot ir notikusi metonīmiska nozīmes pārmaiņa – 'skaidrs' → 'skaists', turklāt seno nozīmi 'skaidrs', iespējams, glabā arī kolokācija *skaists laiks*.

3.1.4. Latv. *glīts* 'tāds, kas atbilst kādām estētiskām prasībām (par cilvēku, dzīvnieku, arī tā ķermeņa daļām); // tāds, kas ir gaumīgi, prasmīgi izgatavots, izveidots, arī iekārtots (piemēram, par priekšmetu, telpu); // labi izveidots (par rokrakstu); // prasmīgs, rūpīgs (par darbu, darbību)' (LLVV III 194). *glīts* 'glums, mīksts; glīdzains' (ME I 627). *glīšs* 'glīts' (ME I 627) :

liet. *glītūs* '1. šlapias, lipnus (slapjš, lipīgs); 2. gleivētas, slidus (glums, slidens)' (DLKŽ₄ 179), *glītas* 'glītus' (LKŽ III 425). *glytūs* 'glītus' (Fraenkel LEW I 157).

Abi mūsdienu valodā lietotie vārdi – latv. *glīts* un liet. *glītūs* – nav īsti identiski fonētisko atbilstmju ziņā, taču latviešu izloksnēs ir sastopams īpašības vārds *glīts* ar nozīmi 'glums, mīksts; glīdzains' un *glīšs*, kas semantiski atbilst vārdam *glīts* (ME I 627), savukārt lietuviešu valodas izloksnēs ir arī vārdi *glītas* un *glytūs* ar tādu pašu nozīmi kā *glītūs* (Fraenkel LEW I 157). Visi šie ģenētiski un semantiski saistītie vārdi būtu analizējami kopā.

Neskatoties uz atšķirīgajām nozīmēm, vairums etimologu nešaubās par to, ka latv. *glīts* un liet. *glītūs* ir vienas cilmes vārdi. J. Endzelīns latv. *glīts* saista ar latv. *glīts* 'glums, mīksts; glīdzains, slidens', to savukārt ar latv. *glīds* 'mīksts, ūdeņains', *glīetēt* 'padarīt gludu, vienmērīgu', lat. *glis* (gen. *glītis*) "humus tenax", senangļu. *ætclīpan* 'pielīmēt' (ME I 627).

J. Pokornijs uzskata, ka liet. *glītūs* un latv. *glīts* ir atvasināti no saknes **glēi-t* (Pokorny 364). Arī R. Trautmanis liet. *glytūs* 'gluds', liet. *glītūs* 'slapjš, slidens' latv. *glīts* 'gluds, jauks, skaists' un latv. *glīts* 'glums' atvasina no saknes **glējō* 'apziest, pielipināt' (Trautmann 1923. 92).

K. Karulis piekrīt tam, ka šo vārdu pamatā ir indoeiropiešu sakne “*glei- ‘lipt, ziest’ (..) ar *t* paplašinājumu: skaņumijā *glīt-*. no kā baltu *glītus*. (..) Pēc *u*-celma adjektīvu izzušanas formu **glītus* aizstāja *glīts* un apv. *glīšs* (..) ar nozīmes pārveidojumu: ‘slidens’ → ‘gluds, ciecši piegulošs’ → ‘patīkams, skaists’.” (Karulis 1992, I 301).

E. Frenkels ir minējis vairākus šiem vārdiem radniecīgus dažādu ide. valodu vārdus, no kuriem lielākajai daļai ir semantiska saistība ar liet. *glītus* ‘lipīgs, slidens, glums’ un latviešu izl. *glīts* ‘glums, mīksts: glīzdains’. Tā radniecīgi vārdi ir liet. *gliēti* ‘ķepēt, lipināt’, *gleivēs* ‘gļotas’, *glītas* ‘gļotas’, latv. *gliemezis*, *gliemis*, *glieds* ‘gluds’, *glīds* ‘mīksts, ūdeņains’, *glidēt* ‘kļūt lipīgam, glumam’, poļu dial. *glej* ‘gluma zeme’; čehu *hlemýžď* (*hlemejžd*) ‘gliemezis’, poļu dial. *glin*, *glín* ‘pika, maizes gabals’; grieķu *γλία*, *γλίνη*, *γλοίος* ‘lipīga viela, lipīga, netīra eļļa’. latīņu *glūten* ‘līme’, senislandiešu *klína* ‘ziest, triept’, senaugšvācu *klēnan* ‘līmēt, ziest’ u. c. Starp šiem radniecīgajiem vārdiem ir arī tādi, kam nozīmes ziņā ir zināma saistība ar latv. *glīts*, piemēram, latv. *glaims* ‘glaimīgs, lišķīgs’, *glaimi*, *glaimot*, latīņu *glittus* ‘lipīgs, sīksts, maīgs’ un norvēģu *kleima* ‘ziest, glāstīt, apmīlot’ (Fraenkel LEW I 157). Tomēr pēc radniecīgo vārdu un to pamatā esošās ide. saknes semantikas ir redzams, ka senāku nozīmi ir saglabājis liet. *glītus* ‘gļotains, lipīgs, recekļains, slidens, glums’ un latv. izl. *glīts* ‘glums, mīksts: glīzdains’. Latviešu valodas īpašības vārdā *glīts* acīmredzot ir notikusi tālāka nozīmes attīstība.

LKŽ lietuviešu valodas īpašības vārdam *glītus* bez mūsdienu literārajā valodā pazīstamās nozīmes ‘1) glebus, tižus; lipus; gleivētas; slīdus; pavandeniaves (ļengans, izšķīdis; lipīgs; gļotains, glums: ūdeņains)’ ir minēta arī latviešu valodas vārda *glīts* semantikai tuvāka nozīme ‘2) lygus, švelnus (gluds, maīgs)’ (LKŽ III 427). Šajā pašā vārdnīcā ir ietverta arī forma *glītas* ar tādām pašām nozīmēm (LKŽ III 425). Lai gan LKŽ vārda lietojumam ar nozīmi ‘gluds, maīgs’ ir doti tikai daži piemēri no 19. gs. grāmatām, tomēr jau 17. gs. vācu-lietuviešu vārdnīcā ar lietuviešu *glittus* tulkots gan vācu *glatt* ‘gluds’, gan *schlipfferig* ‘slidens’ (Ll. 196, 327), kas liecina par šīs nozīmes senumu. Līdz šim izdotajās lietuviešu izlokšņu vārdnīcās nav ietverts ne *glītus*, ne *glytūs*. Mūsdienu lietuviešu tekstos vārds *glītus* lietots galvenokārt ar nozīmēm ‘lipīgs, glums, slapjš’, piemēram, vārdu savienojumos *glītus paviršius* ‘gluma virsma’, *glītus sūris* ‘apglumējis siers’, *glītus prakaitas* ‘lipīgi sviedri’, *glītus pelēsis* ‘glums pelējums’, *glītus purvas* ‘slapji dubļi’ (VDU), turpretī nozīme ‘gluds, maīgs’ vairs netiek lietota.

16.–17. gs. latviešu valodas tekstos vārds *glīts* nav lietots vispār (LVSTK). Senajās vārdnīcās ir sastopams gan *glīts*, gan mūsdienu izlokšņu vārds *glīts*. Jāteic gan, ka *glīts*

salīdzinājumā ar *glīts* ir minēts retāk, tas ietverts tikai divās 17. gs. vārdnīcās un vienā 19. gs. beigu vārdnīcā. K. Fīrekera 17. gs. 2. puses vārdnīcu manuskriptos ir īpašības vārds *glits* ar nozīmes skaidrojumu 'schleimich (glums)', apstākļa vārds *glīši* 'faul, langsam (slinki, lēni)', un lietvārds *glītums* 'Schmuck (skaistums, greznums)', kā arī radniecīgais darbības vārds *glīst* 'schleimen, verschleimen (kļūt glumam)' (Fennell 2000, I 174). Citā 17. gs. vārdnīcā ir tikai *glits* ar nozīmes skaidrojumu 'schleimig (glums)' un darbības vārds *glīst* 'schleimen (kļūt glumam)' (MLG I 154). K. Ulmaņa 19. gs. 2. puses vārdnīcā ietverti gan dialektismi *glits*, *glets* ar nozīmi 'schleimig; halbgar (gļotains, glums; puscepts)', gan *glīts* 'glatt, nett, zierlich, hübsch, ordentlich (gluds, jauks, glīts, kārtīgs)' (Ulmann 1872, I 75). Šādas vārda *glīts* nozīmes – 'gluds', 'skaists', arī 'tīrs, kārtīgs' – ir gandrīz visās 18., 19. gs. vārdnīcās, kurās šis vārds ietverts. J. Lange dod skaidrojumu adverbam *glīši* ar norādi, ka tāda pati nozīme ir adjektīvam *glīts* – 'glatt, glänzend. inde: zierlich (gluds, spīdīgs, glīts)' (Lange 1777, 118), G. F. Stenders adjektīvu *glīts* skaidro kā 'schön, geputzt. ordentlich, zierlich (skaists, tīrs, kārtīgs, glīts)' (Stender 1789, I 73), G. Braže – kā 'glatt, zierlich, glänzend (gluds, glīts, spīdīgs)' (Brasche 1875, II 67). Kr. Valdemāra "Latviešu-krievu-vācu vārdnīcā" vārdam *glīts* ir skaidrojums 'красивый, чистый, чистенький. nett, hübsch, rein, reinlich (skaists, jauks, tīrs, skaidrs)' (Valdemārs 1879, 71). 20. gs. vārdnīcās, izņemot ME I 627, vārds *glits* nav ietverts, savukārt vārdam *glīts* vairs netiek minēta nozīme 'gluds', taču vēl līdz 20. gs. 30. gadiem blakus mūsdienu nozīmēm 'jauks, glīts, skaists' ir arī nozīme 'tīrs' (R.P.I. 85; Dravnieks 1927, 118; Lauva 1939, 60).

Latviešu tautasdziesmās vārds *glits* nav sastopams, savukārt adjektīvs *glīts* (un adverba formas *glīti* un *glīši*) lietots gan mūsdienu nozīmē 'skaists' (piemēram, tautasdziesmai *Skaisti mani pavadiet, Cieti vārtus aizveriet..* ir variants [*Glīti*] *mani pavadiet..* (LD III₃ 907, Nr. 27504-0)) un 'kārtīgs' (piemēram, *..Raug' meitai glīta darba, / Laba gudra padomiņa* (LD II 960, 12170-0)), gan arī senajās vārdnīcās fiksētajās nozīmēs 'gluds' (piemēram, *Nolūkoju tautu dēlu' Pa kājiņu āvumam: / Ja tas glītas kājas āva. / Tad būs gudris dzīvodams* (LD II 717, 10478-4)) un 'tīrs' (piemēram tautasdziesmai *Glīši slauku pagalmiņu' Līdz tai Dieva dienīnai..* ir variants [*Tīri*] *slauku pagalmiņu..* (LD III₁ 319, 14087-0)).

19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras klasikā vārds *glīts* lietots tikai mūsdienu nozīmē 'estētiski patīkams, skaists: kārtīgs', piemēram: *Viņam ir pieaugusi meita, glīts*

skuķēns. (Zeiboltu Jēkabs); *Paskopie cilvēki arvien ir darbīgi un glīta darba strādātāji, tas ir tiesa* (R. Kaudzīte).

Apkopojot liet. *glītūs*, latv. *glīts* un *glīts* lietojumu senajos un mūsdienu rakstos un vārdnīcās, folklorā un izloksnēs, kā arī citu radniecīgo ide. valodu materiālus, ir iespējams izteikt secinājumus par šo vārdu semantisko attīstību. Acīmredzot gan lietuviešu, gan latviešu valodā ir pastāvējuši saknes vokālisma varianti: liet. *glītūs*, *gļytūs* un latv. *glīts*, *glīts*.

Lietuviešu valodā abiem variantiem saglabājot seno nozīmi 'lipīgs, slidens, glums', ar laiku par dominējošo kļuvis *glītūs*, variantam *gļytūs* kļūstot par atsevišķu izlokšņu parādību (*gļytūs* nav minēts LKŽ, taču ir Fraenkel LEW I 157). No liet. *glītūs* nozīmes 'glums, slidens' metonīmiska nozīmes pārnesuma rezultātā attīstījusies nozīme 'gluds', kas bijusi pazīstama jau 17. gs. un ir izplatīta daudzās izloksnēs, bet nav nostiprinājusies literārajā valodā.

Latviešu valodā saknes vokālisma varianti *glīts* un *glīts*, iespējams, sākotnēji ir paralēli pastāvējuši ar vienādu nozīmi, taču vēlāk uz šo variantu pamata ir notikusi nozīmes diferenciacija, vārdam *glīts* saglabājot senāko nozīmi, bet vārdā *glīts* notiekot metonīmiskam nozīmes pārmaiņas procesam: 'glums, slidens' → 'gluds' → 'patīkams' → 'vizuāli patīkams, glīts: arī tīrs' (sal. radniecīgos vārdus: latv. *glaimot* 'teikt ko patīkamu', latīņu *glittus* 'lipīgs, sīkst, maīgs', norvēģu *kleima* 'ziest, glāstīt, apmīļot'). No nozīmes 'gluds' paralēli attīstījusies nozīme 'kārtīgs', kas ir pazīstama arī mūsdienās. Nozīme 'gluds' ir plaši lietota tautasdziesmās, taču, sākot ar 19. gs. beigām, tā vairs neparādās ne vārdnīcās, ne literatūrā. Mūsdienās *glīts* pazīstams vairs tikai ar nozīmēm 'skaists, kārtīgs'.

Spriežot pēc seno vārdnīcu materiāliem, jau 17. gs. ir notikusi latv. *glīts* un *glīts* nozīmes diferenciacija, turklāt šie vārdi, iespējams, lietoti paralēli vienās un tajās pašās izloksnēs, jo, piemēram, K. Firekera vārdnīcu manuskriptos ietverts gan *glīts* 'glums', gan lietvārds *glītums* 'skaistums, greznums'. Tā kā vēlāko gadsimtu vārdnīcās *glīts* ietverts tikai kā dialektu parādība, jādomā, ka jau 18. gs. tas nav bijis vispārlietots vārds un arī 20. gs. sākumā, spriežot pēc K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" un tās papildinājumu sējumos ievietotajiem piemēriem, tas ir bijis pazīstams tikai atsevišķās izloksnēs, piemēram, Nīgrandē, Naudītē, Jaunpilī (Zemgalē), Kuldīgā (ME I 627), Gramzdā un Grobiņā (EH I 393).

3.1.5. Latv. *glezns* ‘1. tāds, kam ir izcils kādu pazīmju (piemēram, formas, krāsas) smalkums, maigums (par ziediem, augiem, augļiem); // tāds, kas ir vārs, trausls un kam nepieciešama rūpīga, saudzīga kopšana (par augiem); 2. tāds, kas atbilst izsmalcinātām estētiskām prasībām (parasti par cilvēku, tā ķermeņa daļām); arī trausls, vārs’ (LLVV VII 103) :

liet. *glēžnas* ‘minkštas, suglebeš, glebšanas (mīksts, ļengans, vārgs)’ (DLKŽ₄ 179), *gležnūs* ‘gležnas’ (LKŽ III 418).

Lai gan atsevišķas nozīmes nianšes šiem abiem radniecīgajiem vārdiem sakrīt (‘vārgs, vārs’), tomēr to pamatnozīmes ir ļoti atšķirīgas, tādēļ arī tas ir analizējams šajā darbā.

Etimologi ir vienisprātis par to, ka latv. *glezns* un liet. *glēžnas* ir ģenētiski sasitīti vārdi. J. Pokornijs gan liet. *glēžnas*, *gležnūs*, gan latv. *gležns* saista ar ide. sakni **glēg-* ‘mīksts, maigs’ (Pokorny 1959, 401). J. Endzelīns latv. *glezns* saista ar liet. *gležnūs* ‘maigs, mīksts, nevarīgs’, *glēžti* ‘kļūt vārgākam’ un pieļauj, ka tas varētu būt saistīts arī ar bulgāru *gležъ* ‘luteklis’ (ME I 626). E. Frenkels liet. *glēžnas* saista ar liet. *glēžti* ‘kļūt mīkstam, gurdenam, ļenganam, vārgam’, *glēhti* ‘kļūt ļenganam’, latv. *glezns* ‘nevarīgs, vārīgs, vājš, maigs, jauks, skaists’, krievu *galitъsja* ‘ieplest acis’, baznīcslāvu *gleznъ* ‘potīte’, poļu *glozna* ‘t. p.’, *glaz* ‘akmens, klints’, krievu *glaz* ‘acs’, ‘spīdoša lode’, senkrievu *glazok* ‘lodīte’ un visu šo vārdu pamatā redz ide. sakni **gel-* ‘saņept, salipt pikā; kaut kas noapaļots, lodveidīgs’ (Fraenkel LEW I 15). K. Karulis (Karulis 1992, I 300) sniedz šādu vārda *glezns* etimoloģiju: ‘**gel-*: **glēg-* > b. **glēž-*, no kā *glēžnas* > la. *glezns* (...)’ taču nepaskaidro vārda *glezns* nozīmes attīstību.

Spriežot pēc LKŽ sniegtajiem piemēriem, senajās vārdnīcās un tekstos vārds *glēžnas* nav bijis ietverts. Vārdnīca min divas nozīmes: ‘1. nestandus; minkštas; suglebeš, silpnas (ļengans, mīksts, vājš); 2. ēkštas, nevalgus, neēdrus (izvēlīgs ēdiena ziņā, tāds, kam slikta ēstgriba)’ (LKŽ III 418). Pirmajai nozīmei piemēri doti no dažādām izloksnēm un tekstiem, sākot ar 19. gs., otrajai nozīmei – no atsevišķām izloksnēm, piemēram, Garļavas, Kroņa, Salamiesta, Varņiem, respektīvi, no dažādām Lietuvas vietām. Šajā pašā vārdnīcā minēta arī forma *gležnūs* ‘ļengans, mīksts, vājš’ (LKŽ III 418). Vārds

gležnūs ar tādām pašām nozīmēm atrodams arī Druskininku izloksnes vārdnīcā (Naktinienē, Paulauskienē, Vitkauskas 1988, 104). Mūsdienu lietuviešu tekstos vārds *glēžnas* galvenokārt lietots ar nozīmi ‘vājš. trausls’, piemēram: *Žino, kad gelė – gležnas augalėlis, ir iš karto daug parsivežti negalima.; Taip, jis gležnas ir visai bejėgis, negalīs apsaugoti savęs nei veiksmis, nei žodžiais; Neoklasicizmas daug dalykų perima iš bohemiškumo, o gležnas neoromantizmas virsta tvirtu ir “raumeningu”*. taču atsevišķos gadījumos tas lietots ar nozīmi ‘mīksts’, piemēram: *Žmogus gimęs yra gležnas ir lankstus, miręs – kietas ir sustingęs* (VDU).

Ja pieņemam, ka liet. *glēžnas* kopā ar daudziem citiem LKŽ ievietotiem vārdiem, piemēram, *glēžēti* ‘glitentis (kļūt lipīgam, glumam)’ (LKŽ III 417), *glēžti* ‘glebti, drihti; tižti, plukšti; silpti (kļūt ļenganam, krist, saplakt, kļūt vājam)’ u. c. ir atvasināts no saknes **gel-* ‘saņept, salipt pikā; kaut kas noapaļots, lodveidīgs’, tad par senākām laikam gan ir uzskatāmas nozīmes ‘mīksts, ļengans’, no kurām tālāk atvasināta mūsdienu nozīme ‘vārgs’.

Latviešu valodas senajās vārdnīcās vārds *glezns* nav ietverts. Tas ne reizi nav minēts arī latviešu 16.–18. gs. tekstos (LVSTK). Pirmā vārdnīca, kurā lasāms vārds *glesnis* ar nozīmi ‘нежный, zart (maigs)’, ir Kr. Valdemāra “Latviešu-krievu-vācu vārdnīca” (Valdemārs 1879, 70). Vairākās 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma vārdnīcās nav vārda *glezns* (Alunāns 1903: RPI), taču J. Dravnieka “Krievu-latviešu vārdnīcā” vārds *нѣжный* ir tulkots kā ‘1. maigs; 2. glezns, wahrīgs’ (Dravnieks 1913, 476) un “Latvju-vācu vārdnīcā” *glezns* tulkots kā ‘zart (maigs)’, *gleznums* ‘Zartheit (maigums)’, *glezna* ‘Bild, Gemälde (glezna, bilde)’, *gleznains* ‘bilderreich (gleznains, tēlainis)’ (Dravnieks 1927, 118). Nozīme ‘skaists’ vārdam *glezns* vārdnīcās parādās, sākot ar 20. gs. 20.–30. gadiem. Piemēram, K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” vārdam *glezns* dotas divas nozīmes: liet. *glēžnas* ‘ļengans, vārgs, nespēcīgs’ līdzīgā 1. nozīme ‘widerstandslos, empfindlich, schwächlich (nespēcīgs, vārīgs, vārgs)’, kurai gan dots tikai viens piemērs no kādas 20. gs. sākumā izdotas grāmatas un 2. nozīme ‘zart, nett, zierlich, schön (maigs, jauks, skaists)’, kurai doti piemēri no daiļliteratūras (Fr. Adamovičs, Apsīšu Jēkabs, J. Akurāters), laikraksta “Baltijas Vēstnesis” (1869–1906) un no Viesienas un Vestienas izloksnes (ME I 626). Nozīme ‘skaists’ blakus nozīmei ‘maigs’ ir ietverta arī E. Lauvas “Latviešu-vācu vārdnīcā” (Lauva 1939, 60). Turpmākajās vārdnīcās šī vārda pamatnozīme ir ‘izsmalcināti skaists: skaists un vienlaicīgi trausls, vārs’. Latviešu tautasdziesmās, ticējumos un pasakās vārds *glezns* nav lietots (DS: LTT; LTP). Arī 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu literatūras klasikā (T), vārds *glezns*

lietots ļoti reti, turklāt vienmēr ar mūsdienu nozīmi 'skaists', piemēram: *Lūk, spīdošs avotiņš! Cik skaidrs viņa ūdens! Ziedošās puķītes un krūmi, kas ap viņu aug, tik gleznām krāsām atspīd viņa dibenā* (Apsīšu Jēkabs₁); *Bet, iepazīnušies tuvāk ar viņa labdienas došanu un ņemšanu, būsīm piespiesti atzīt, ka īpaši ar šo atspīd viņa dvēseles gleznākie ziedi* (Apsīšu Jēkabs₂).

No vārdnīcu materiāliem tāpat var secināt, ka latviešu valodā vārds *glezns* ir bijis mazizplatīts vārds, vismaz 17.–19. gs. vidus vārdnīcu sastādītāji to vai nu nav pazinūši vispār, vai arī nav uzskatījuši par vajadzīgu ievietot vārdnīcā. 19. gs. beigū un 20. gs. pirmās puses vārdnīcas liecina par to, ka šajā laikā vārds *glezns* lietots ar nozīmi 'maigs', kas acīmredzot ir atvasināta no nozīmes 'nеспēcīgs, vārgs, vārīgs' (šī nozīme gan sniegta tikai ME un tikai ar vienu piemēru).

K. Karulis (Karulis 1992, I 300) nepaskaidro vārda *glezns* nozīmes attīstību, taču uzsver A. Kronvalda lomu šī vārda atvasinājumu ieviešanā saistībā ar tēlotāju mākslu 19. gs. beigās. A. Kronvalds 1868. g. savā rakstā "Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids" min vairākus šādus atvasinājumus, taču nemin vārdu *glezns*: "Zīmolu daile ir: visādu veidu (ģīmju) uzzīmēšana ar pieklājīgām glīvēm [gleznot, vāc. "malen", gleznietis, der Maler (mālderis), zīmols, das Bild (bilde)]. Zīmolu dailei jeb glezniecībai der par vielu: glīves, papīrs, audeklis u. t. pr." (Kronvalds KR 641). Kā izpētījis K. Karulis: "Vārds *glezna* darināts tikai 19. gs. beigās un plašāk ieviesies 20. gs." (Karulis 1992, I 300). Jāatzīmē, ka arī vārds *glezns* kļuva populārāks un ieguva nozīmi 'izsmalcināti skaists' tieši 20. gs. 1. pusē. Iespējams, ka vārdā *glezns* tieši jaunā vārda *glezna* ietekmē ir notikusi nozīmes pārmaiņa 'vārgs, maigs' → 'izsmalcināti skaists, arī vārs'. Vārds *glezna* asociējas ar kaut ko skaistu, tādēļ arī samērā mazpazīstamā īpašības vārda *glezns* nozīme vārēja iegūt skaistuma sēmu.

Lai gan K. Karulis A. Kronvalda ieteiktos jaunvārdus *gleznot, gleznietis, glezniecība* uzskata par atvasinājumiem no latviešu valodas īpašības vārda *glezns*, tomēr ir fakti, kas liecina par to, ka šāds apgalvojums, visticamāk, nav īsti korekts. Piemēram, J. Endzelīns pieļauj, ka latv. *gleznuot* ir aizgūts no liet. *gleznoti* 'malen (gleznot)' (ME I 626). Vārdnīcā "*Lietuvių kalbos žodynas*" ir ietverts vārds *gleznóti* 'dažyti, tapyti (krāsot, gleznot)' un virkne citu radniecīgu vārdu, piemēram, *gleznorius* 'dažytojas, tapytojas (krāsotājs, gleznotājs)', *gleznavóti* 'teplioti, glaistyti (smērēt, tepēt)', *glėzoti* 'tepti (apie lipņū daikta), teplioti, terlioti, nešvariai, nesparčiai, prastai atlikti darba (smērēt [par lipņū lietu], ziest, ķėpāt, netīri, lėni, slikti veikt darbu)' (LKŽ III 417), *glėizoti* '1, tepti, terlenti (smērēt, ķėpāt): knebinėti, čiupinėtis (knibināt, grābstīties)' (LKŽ III 411).

Tā kā A. Kronvalda ieviestais *gleznot* nozīmes ziņā ir identisks ar liet. *gleznóti*, nav nekāda pamata šaubīties par to, ka jaunlatviešu kultūras darbinieks ir nevis darinājis atvasinājumu no latviešu valodas īpašības vārda *glezns*, bet ņēmis par pamatu liet. *gleznóti*, kas ar latv. *glezns*, iespējams, pat nav etimoloģiski saistīts. Lietuviešu valodas vārds *gleznóti* nav tautā lietots vārds, piemēri tam ir tikai no 18. gs. vārdnīcas “*Clavis Germanico-Lithuana*” rokraksta, kas kādreiz glabājies Karaļaučos, un no 19. gs. beigās izdotās F. Kuršaiša vārdnīcas “*Littauisch-deutsches Wörterbuch*”. Iespējams, ka A. Kronvaldam, kurš neslēpj to, ka tieši lietuviešu valodai vajadzētu būt vienam no galvenajiem avotiem jaunvārdu ieviešanā (Kronvalds 1987, 132–133), ir bijusi pieejama kāda no šīm lietuviešu valodas vārdnīcām.

Lietuviešu valodas vārda *gleznóti* un tam radniecīgo atvasinājumu etimoloģija nav īsti skaidra. E. Frenkels pieļauj, ka liet. *gleiznóti*, *gléizoti* ‘(be)schmieren, kritzeln, klexen (švīkāt, ķēpāt)’ ir atvasināts no ide. saknes **gel-* un tādējādi ir radniecīgs ar liet. *glēžnas* un latv. *glezns* u. c. šīs saknes vārdiem (Frenkel LEW I 157). Savukārt LKŽ gan ārēji, gan semantiski līdzīgais *apglēzeriuoti* ‘apteplioti, apglaistyti (aptriept, apziest)’ tiek uzskatīts par aizguvumu no vācu *glasieren* ‘glazēt’ (LKŽ I 417). Lai gan līdzskanis *-* lietuviešu valodā šādā pozīcijā parasti tiešām ir aizguvumos (Zinkevičius 1980, 129), tomēr ir arī vairāki ar iepriekš minētajiem vārdiem semantiski saistīti vārdi, kuru pamatā ir nepārprotami mantotā sakne *glēž-*, piemēram, *glēžiotis* ‘terliotis, glēzotis (ķēpāties)’ (LKŽ III 418). Iespējams, ka liet. *gleznóti* ‘krāsot, gleznot’ ir mantots vārds, kura semantiku ir ietekmējis vācu *glasieren* ‘glazēt’ vai kāds cits formas un satura ziņā līdzīgs vārds. Tādējādi A. Kronvalds, cenšdamies izvairīties no ģermānismiem *mālēt*, *māleris*, to vietā ir ieviesis etimoloģiski neskaidru vārdu *gleznot*.

Atgriežoties pie vārdu *glēžnas* un *glezns* nozīmes attīstības, varam secināt, latviešu valodas vārdā *glezns* atšķirībā no atbilstošā lietuviešu valodas vārda *glēžnas*, kas ir saglabājis savu seno nozīmi ‘vājš, nespēcīgs’, ir notikusi nozīmes attīstība: ‘vārgs, vārīgs’ → ‘maīgs’ (tās pamatā ir metonīmisks nozīmes pārnēsums) → ‘jauks, skaists, izsmalcināti skaists’, turklāt pēdējā nozīme, visticamāk, ir veidojusies 19. gs. beigās ieviesto no lietuviešu valodas aizgūto, bet ar liet. *glēžnas*, iespējams, etimoloģiski nesaistīto jaunvārdu *gleznot*, *glezna* ietekmē. Šajā gadījumā ir iespējams hipotētiski formulēt arī semantiskās pārmaiņas cēloni: tas ir lingvistiskais cēlonis, precīzāk, analogija, kuras pamatā ir etimoloģiski neskaidra, iespējams, pat atšķirīga, bet ārēji līdzīga citas vārdšķiras vārda ietekme.

Izanalizējot morāles īpašību apzīmējumus, ir iespējams saskatīt trīs secinājumus: 1)

visos trijos gadījumos senāku nozīmi ir saglabājis homogēnas lietuviešu valodas vārds; 2) latv. *šķīsts* nozīmes attīstība 'tīrs' → 'nevainīgs' un liet. *skaistūs* 'gaišs, tīrs' → 'tikumīgs, nevainīgs', visticamāk, ir notikusi kristietības izplatības ietekmē, kas pēc A. Meijē iedalījuma ir uzskatāma par sociālo cēloni; 3) aplūkotie morāles īpašību apzīmējumi mūsdienās tiek lietoti samērā reti, parasti reliģiskos tekstos (latv. *šķīsts* un latv. *tīkls*), vai arī šīs morālo īpašību apzīmējošās nozīmes kļuvušas par perifērajām, sākot dominēt citām nozīmēm (liet. *skaistis*). Mūsdienās šie jēdzieni sabiedriskajā apziņā ir zaudējuši lielu daļu no tās nozīmības, kas tiem bija raksturīga, piemēram, 19. gs. sākumā, un tas atspoguļojas arī valodā. Tātad arī reliģija, tas, kāda konkrētajā laika posmā ir sabiedrības attieksme pret morāles normām, ir būtisks faktors, kas var ietekmēt attiecīgā vārda nozīmes attīstību.

Savukārt, mēģinot atrast ko kopīgu skaistuma apzīmējumiem, var izteikt divus secinājumus: 1) visos trijos gadījumos nozīmes pārmaiņa ir notikusi latviešu valodā ar virzību no konkrētākas nozīmes uz abstraktāku. Pats skaistuma jēdziens ir abstrakts, tādēļ saprotams, ka tā izteikšanai nozīmi ir mainījuši vārdi ar sākotnēji konkrētāku semantiku: latv. *skaists* 'tīrs, skaidrs' → 'skaists', latv. *glīts* 'glums, gluds' → 'skaists', latv. *glezns* 'vārgs, maigs' → 'izsmalcināti skaists'; 2) skaistuma apzīmējumiem raksturīgi, ka tiem vēsturiski piemitušas vai arī vēl arvien paralēli pastāv nozīmes 'tīrs, kārtīgs' (vārda **skaistas* nozīme baltu pirmvalodā, visticamāk, bija 'tīrs, skaidrs', latv. *glūs* viena no nozīmēm ir 'kārtīgs', agrāk tas nozīmēja arī 'tīrs'). Tātad var piekrist E. Blesem, ka: "skaists (..) ir tuvākā kārtā kultūras darba produkts" un latviešu uztverē skaists un patīkams kļūst tas, kas ir sakārtots (Blese 1940, 212).

3.2. Garšas izjūtu apzīmējumi.

Garšas izjūtu apzīmējumiem ir raksturīga nozīmes nenoturība un mainīgums. Ja starp ārēji līdzīgiem latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdiem kopumā atšķirīgas pamatnozīmes ir tikai apmēram $\approx 30\%$ gadījumu, tad starp īpašības vārdiem, kas apzīmē garšas – saldumu, sāļumu, skābumu, rūgtumu – gan formas, gan nozīmes ziņā sakrīt tikai latv. *salds* un liet. *saldūs*. Šajā grupā tiks analizētas divas homogēnas: latv. *skāņš* : liet. *skanūs* un latv. *sūrs* : liet. *sūras*, *sūris*.

3.2.1. Latv. *skāņš* ‘1. skābs (par garšu), parasti mazliet; arī ieskābis; 2. skābs (par smaržu), parasti mazliet; sar. īgns, nelaipons, arī neapmierināti skābs’ (LLVV VII₂ 512) :

liet. *skanūs* ‘1. kuris gero skonio, gardus (tāds, kam ir laba garša, garšīgs); 2. prk. malonus (pār. patīkams)’ (DLKŽ₄ 698).

Etimologi šos abus vārdus uzskata par cilmes ziņā neskaidriem. J. Endzelīns pieļauj iespēju, ka latv. *skāņš* un izl. *skāns* ir saistāms ar liet. *skanūs* ‘garšīgs’, *skanēti* ‘labi garšot’, tomēr atstāj jautājuma zīmi (ME III, 879). E. Frenkels sniedz virkni liet. *skanūs* radniecīgu lietuviešu valodas vārdu ar tam līdzīgu semantiku, piemēram, *skanēti* ‘kļūt garšīgākam; patikt’, *skanēsai* ‘gardumi’, *skanēstas* ‘gardums’, *skanulys* ‘t. p.’, *skōnis* ‘garša’, *skonētis* ‘ baudīt kaut ko garšīgu’ u. c., par latv. *skāns* saistību ar šiem vārdiem savu viedokli nepauzdams, bet atsaukdamies uz J. Endzelīnu (Fraenkel LEW II 795). A. Sabaļausks konstatē, ka liet. *skanūs* ir ļoti neskaidras cilmes vārds, un atzīst, ka tas dažas reizes ir minēts 16.–17. gs. lietuviešu rakstos, piemēram, J. Bretkūna darbos (Sabaliauskas 1990, 213). Savukārt K. Karulis uzskata, ka latv. *skāņš* un liet. *skanūs* ir vienas saknes vārdi, kuru pamatā ir ‘ide. *ken- ‘skrāpēt, berzt’ (..) ar sekundāru s- baltu valodās; b. *sken- : *skan-, no kā adj. *skanus ‘tāds, kas kairina garšas orgānus’. Izzūdot u-celma adjektīviem, latviešu valodā paralēlas formas *skāns* (apv.) un *skāņš* ar nozīmes specifiskāciju.” (Karulis 1992, II 196).

Piekrītot J. Endzelīna un K. Karuļa viedoklim, šajā darbā arī latv. *skāņš* un liet. *skanūs* tiek uzskatīti par homogēnu, respektīvi, par ģenētiski saistītu vārdu pāri.

Vārdnīcas un senie teksti šajā gadījumā nevieš lielu skaidrību vārdu nozīmes attīstībā.

LKŽ sniegtas sešas vārda *skanūs* nozīmes, no kurām puse ir uzskatāmas par pārnestajām nozīmēm: ‘1. kuris gero skonio, gardus (tāds, kam laba garša, garšīgs):

2. prk. teikiantis pasitenkinimo, malonus (pārn. patīkams); 3. patrauklus, meilus, īdomus (pievilcīgs, mīļš, interesants); 4. prk. skambus, garsus (pārn. skaļš); 5. riebus // prk. nešvankus (trekns // pārn. neķītrs); 6. prk. smarkus, stiprus (pārn. stiprs)' (LKŽ XII 740–741). Pirmajām divām nozīmēm piemēri ir gan no dažādiem tekstiem, sākot no 16. gs. (J. Bretkūna Bībele un Postila), gan no izloksnēm. Trešajai nozīmei piemēri ir no 19. gs. vārdnīcām un izloksnēm, 4., 5. un 6. galvenokārt no izloksnēm. Arī 17. gs. vācu-lietuviešu valodas vārdnīcā rokrakstā vācu *schmeck* tulkots ar liet. *skannus* (LL 328). No tā var secināt, ka mūsdienu nozīmes 'garšīgs, patīkams' ir senas, tās ir minētas jau pirmajos lietuviešu valodas rakstos un vārdnīcās. Pārējās LKŽ minētās nozīmes, iespējams, ir jaunākas, tās ir izlokšņu parādības, kas nav nostiprinājušās literārajā valodā. Arī mūsdienu tekstos vārds *skanūs* ir lietots tikai ar nozīmi 'garšīgs', piemēram, *skani sriuba*, *skanus viščiukas, dar ledai – puiki vakarienē* (VDU), un 'patīkams', piemēram, *Nors tamsu, bet jos akys tokios švelnios, jos kvapas iš arti toks skanus, o lūpos nutildo atmintį ir gyvybę* (VDU).

Latviešu valodas 16.–17. gs. tekstos nav ne reizi minēts nedz *skāņš*, nedz *skāns* (LVSTK). Latviešu valodas vārdnīcās šis vārds ir ietverts, sākot ar 18. gs. beigām – pirmā vārdnīca, kurā ir leksēmas *skāņš* un *skāns* ar nozīmes skaidrojumu 'natuerlich sauer (dabīgi skābs)', ir G. F. Stendera vārdnīca (Stender 1789 I, 267). Vēlākajās vārdnīcās līdz pat mūsdienām dota forma *skāņš* ar nozīmi 'skābens, ieskābis' (Valdemārs 1879, 205; Ulmann 1872, 259; LVV₁ 725 u. c.), dažkārt ar nozīmi 'nepatīkami skābs, skābens' (Grīns 1934, 196; Lauva 1939, 251).

Latviešu tautasdziesmās vārds *skāņš* nav minēts vispār (DS), savukārt internetā izlasāmajos 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras klasikas darbos (T) tas lietots reti un tikai pārnestajā nozīmē 'bēdīgs, neapmierināts', piemēram: *Arī Starpiņa vaigs bija sēri skāņš* (Deglavs); "*Hi–hi–hi! Höchst sonderbar...*" (*Ļoti dīvaini*) *lielmāte iesmējās, bet viņas smieklī bija tādi skāņi* (Deglavs). Šie pēdējie piemēri ilustrē samērā izplatītu metaforu paveidu – sinestēziju –, kas raksturīga tieši garšas apzīmējumiem, respektīvi, nozīmes pārnesumu no vienas sajūtu sfēras uz citu. Tomēr šīs nozīmes vēl arvien tiek uztvertas kā pārnestās, tādēļ to nevar uzskatīt par nozīmes pārmaiņu.

Mēģinot atbildēt uz jautājumu, kura valoda – latviešu vai lietuviešu – šajā gadījumā ir saglabājusi senāku nozīmi un kādi ir bijuši nozīmes pārmaiņas procesi, diemžēl ir iespējams izteikt tikai minējumus. Gan latviešu, gan lietuviešu valodas senākie rakstu avoti, kuros minēti attiecīgie vārdi, nerāda nekādu nozīmes pārmaiņu salīdzinājumā ar mūsdienām, arī radu valodu dotumi nepaskaidro nozīmes diferenciācijas procesu. Tomēr,

ja pieņemam K. Karuļa doto šo vārdu etimoloģijas skaidrojumu, tad diezgan pārlicinoša šķiet pētnieka izteiktā hipotēze par nozīmes pārmaiņas procesu: baltu pirmvalodā vārds bijis ar nozīmi ‘tāds, kas kairina garšas orgānus’, lietuviešu valodā attīstīdamies par ‘tāds, kas saistīts ar garšu, garšīgs’, bet latviešu valodā notiekot nozīmes sašaurināšanās procesam – par ‘skābs, skābens’.

3.2.2. Latv. *sūrs* ‘1. tāds, kam ir stipri rūgta, arī sāļi vai skābi rūgta garša; 2. tāds, kam ir stipri rūgta, arī sāļi vai skābi rūgta smarža; 3. tāds, kas ir saistīts ar lielām grūtībām, smagiem pārdzīvojumiem (par laikposmu): ļoti grūts, sarežģīts (piemēram, par darbību, apstākļiem); // tāds, kas ir saistīts ar smagiem, sāpīgiem pārdzīvojumiem; tāds, kas izraisa smagu, sāpīgu pārdzīvojumu; // tāds, kurā izpaužas smags, sāpīgs pārdzīvojums: // bargs, skarbs, arī naidīgs; // tāds, kas izraisa ko nevēlamu (parasti par laikapstākļiem)’ (LLVV VII₂ 387):

liet. *sūrus* ‘kuris su druska, sūdytas; turintis per daug druskos (sālš, sālīts; tāds, kas ir pārāk sāļš)’ (DLK Ž₄ 774), *sūras* ‘sūrus’ (LKŽ XIV 207).

Šie abi adjektīvi tiek uzskatīti par radniecīgiem vārdiem, kuru pamatā ir ide. sakne **seu(ə)*-, **sou(ə)*:- **sū-* un tās atvasinājumi **sū-ro-*, *sou-ro-* ‘skābs, sāļš, rūgts’ (pirmām kārtām, par gaišu, sarecošu, glumu šķidrumu; arī upju nosaukumos) (Pokorny 1959, 1039). Ne tikai baltu, bet arī citās ide. valodās ir sastopami vairāki šīs saknes vārdi, kas lielākoties apzīmē kaut kādas garšas īpašības vai ar tām saistītus jēdzienus. E. Frenkels min, piemēram, liet. *sūrėti* ‘kļūt sāļākam’, *sūris* ‘ciets un sāļš siers’, latv. *sūrumis* ‘sāļš gaļas gabals, kaut kas rūgts’, *sūrība* ‘rūgtums, grūtums’, senprūšu *suris*, *sur* ‘siers’, baznīcslāvu *syrb* ‘mitrs’, krievu *syroj* ‘jēls, mitrs, skābs’, senbaznīcslāvu *syrb* ‘siers’, krievu *surovyj* ‘bargs, jēls’, senskandināvu *sūrr* ‘skābs, ass, dzelīgs’, *sýra* ‘skābs piens’ (Fraenkel LEW II 944). Arī J. Endzelīns kā radniecīgus min senpr. *suris* ‘Kāse (siers)’, slāvu *surovb* ‘roh (jēls)’ (ME III 1134).

Etimologi (E. Frenkels, H. Pētersons, K. Karulis) uzskata, ka šīs garšas īpašības apzīmējošās nozīmes sākotnēji ir attīstījušās no nozīmes 'mitrs'. Tā, piemēram, K. Karulis šo nozīmes attīstību skaidro šādi: "Pamatā ide. **seu-* : *sū* 'sula, mitrums' (u. c.), no kā adj. **sū-ro-s* 'mitrs' → 'tāds, kam (mitrumā izveidojusies) nepatīkama garša: rūgts, (nepatīkami) sāļš' > b. **sūras* > la. *sūrs*." (Karulis 1992, II 325).

Savukārt vācu valodas etimoloģijas vārdnīcā "*Das Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*" vācu vārda *sauer* nozīmes attīstība no 'mitrs' līdz 'skābs' ir skaidrota šādi: "Adjektīva pamatā laikam ir ģermāņu sakne **sura-* 'skābs, sāļš; mitrs', kura, iespējams, ir saistīta ar skābumu, kas rodas, sabiezējot (sarūgstot) pienam. Adjektīvs tādējādi sākotnēji varēja apzīmēt šādam piena produktam raksturīgo sāļi skābeno garšu." (DE, 616).

Iespējams, ka latviešu vārda *sūrs* nozīmes attīstību varētu skaidrot līdzīgi, jo, pienam sarūgstot, drīzāk rodas skābeni rūgtena garša. Te var vilkt paralēles arī ar latviešu valodas īpašības vārdu *rūgts*, kas ir atvasināts no darbības vārda *rūgt*. Radu valodās šīs saknes vārdi ir saistīti ar nozīmi 'skābs', taču latv. *rūgts* ir 'tāds, kam piemīt īpatnēja asa, parasti nepatīkama garša, kas raksturīga, piemēram, vērmelēm' (LVV₃ 681). Kaut kam sarūgstot (piemēram, alum, vīnam, pienam), rodas rūgteni skāba garša, tādēļ no darbības vārda atvasinātais lietuviešu valodas īpašības vārds *rūgstūs* varēja iegūt nozīmi 'skābs', turpretī latviešu valodas īpašības vārds – nozīmi 'rūgts'. Līdzīgi varētu skaidrot arī to, kā latviešu valodas vārdam *sūrs* radusies nozīme 'rūgts, rūgtens'.

Jebkurā gadījumā, visticamāk, ka baltu pirmvalodā attiecīgais adjektīvs apzīmēja nepatīkamu, asu, iespējams, sāļu vai rūgtu garšu kā pretstatu saldām, vēlāk lietuviešu valodā attīstoties nozīmei 'sāļš'. Latviešu valodā sāļuma jēdziens tiek apzīmēts ar ide. mantoto īpašības vārdu *sāļš*, kam radniecīgi vārdi ir krievu *соли* 'sāls', lietuviešu izlokšņu vārds *sólymas* 'sālījums', vācu *Salz* 'sāls' u. c. (Trautmann 1923, 249; Фасмер ЭСРЯ III 715), tādēļ latviešu valodā vārds *sūrs* ar laiku varēja iegūt citu asu, nepatīkamu garšu raksturojošu nozīmi – 'rūgts, rūgtens'.

Atšķirībā no iepriekš analizētās homogenēmas latv. *skāņš* un liet. *skanūs* gan latv. *sūrs*, gan liet. *sūrūs* ir daudz dažādu nozīmju, turklāt to lietojums ir atšķirīgs dažādās izloksnēs. Arī senāku un jaunāku vārdnīcu materiāli un valodas teksti īt īpaši latviešu valodā rāda dažādību, kas ļauj ko vairāk spriest par nozīmes diferenciācijas procesu.

Lietuviešu valodas vārdam *sūrūs* LKŽ sniegtas šādas nozīmes: 1. turintis sūrumo, druskos skonio (sāļš); 2. pasūdytas (ppr. per daug) (sālīts, parasti pārsālīts); 3. prk. sunkus, vargingas (pārn. grūts, nogurdinošs); 4. prk. šuurkštus, nepadorus, nešvankus

(pārn. rupjš, piedauzīgs); 5. prk. griežtas (pārn. stingrs, ass); 6. prk. brangus (pārn. dārgs)' (LKŽ XIV 220). Kā redzams, neviena no liet. *sūrūs* pamatnozīmēm nesakrīt ar latv. *sūrs* nozīmi 'rūgts'. Arī lietuviešu senajos rakstos un vārdnīcās *sūrus* un *sūras* ir lietoti tikai ar nozīmi 'sāļš' (piemēram, Sirvydas 1997, 361; LL 315). Taču šiem pamatnozīmju ziņā atšķirīgajiem vārdiem ir līdzīgas pārnestās nozīmes. No LKŽ sniegtajām četrām vārda *sūrūs* pārnestajām nozīmēm divas – trešā un piektā – sakrīt ar latv. *sūrs* pārnestajām nozīmēm. Arī šeit acīmredzot var runāt par sinestēziju kā garšas īpašību apzīmējumiem raksturīgu metaforu paveidu. Te gan jāsaprot, ka mūsdienu lietuviešu valodā vārds *sūrūs* tiek lietots tikai ar nozīmi 'sāļš', piemēram, *Nemaččiau nieko aplinkui, tik jauččiau, kaip sūrus ir šaltas jūros vanduo gelia kojas* (VDU), un LKŽ minētās pārnestās nozīmes nav populāras.

Senās latviešu valodas vārdnīcas vārdam *sūrs* dod dažādus skaidrojumus. G. Manceļa darbā "*Lettus*" šis vārds nav ietverts vispār. Pārējās vārdnīcas vārdu *sūrs* skaidro gan kā 'salzig (sāļš)', gan kā 'bitter (rūgts)', gan kā 'bittersalzig (rūgtēni sāļš)', gan arī dod pārnestās nozīmes 'mühevoll, mühesam, schwer, sauer, unfreundlich, barsch (grūts, smags, nepatīkams, skarbs, ass)'.

Jāatzīst gan, ka nozīmi 'sāļš' (Langijs 1936, 292) vai 'rūgtēni sāļš' (Stender 1789, I 302) vārdam *sūrs* sniedz tie vārdnīcu autori, kas dzīvojuši Latvijas dienvidu daļā, t. i., Nīcas un Bārtas mācītājs J. Langijs (1685) un Sunākstes un Sēlpils mācītājs G. F. Stenders; šī nozīme blakus nozīmēm 'rūgts' un 'grūts, smags' ietverta arī Liepājā izdotajā G. Bražes vārdnīcā (Brasche 1875, II 169). Turpretī J. Langes un K. Valdemāra vārdnīcā ir dota tikai pamatnozīme 'rūgts' un arī jau iepriekš minētās pārnestās nozīmes (Lange 1777, 331; Valdemārs 1879, 220).

Savukārt Kristofera Fīrekera (17. gs. 2. puse) vārdnīcu manuskriptos ir sniegta nozīme 'barsch (skarbs, ass)' un vairāki piemēri, kuros ar šo vārdu raksturota tabaka. Tātad drīzāk ar nozīmi 'rūgts, ass, kodīgs': *..Ta Tabake tahda lab=dabite, newa Suhre bet Salda. der Toback ist gut nicht bitter, sondern gelinde..* (Fennell 2000, II 172).

Nozīmi 'sāļš' (Ulmann 1872, I 286) 19. gs. beigās dod arī K. Ulmanis, taču viņš savā vārdnīcā ir ietvēris arī izlokšņu materiālus. Tātad seno vārdnīcu materiāli liecina par to, ka jau tolaik (17.–19. gs.) nozīme 'sāļš' nav bijusi pazīstama visos dialektos. Kopš 19. gs. beigām nozīme 'sāļš', skaidrojot latviešu valodas īpašības vārdu *sūrs*, vārdnīcās vairs neparādās.

K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā", kurā ir fiksēts vārdu lietojums izlokšnēs, ir sniegtas šādas vārda *sūrs* nozīmes: '1. salzig (sāļš); 2. bitter, herbe: sauer

(=schwer, mühevoll) (rūgts, sūrs; smags, grūts)'. (ME III 1134). Piemēri pirmajai nozīmei ir no Ērberģes, Nīgrandes, Dunikas, Rucavas, Saikavas, Praulienas un Odzienas. t. i., pārsvarā no Latvijas dienvidu daļas, neskaitot Praulienu un Odzienu. Arī mūsdienās daudzās izloksnēs vārds *sūrs* tiek lietots ar nozīmi 'sāļš', kaut arī "dažviet tas uzlūkojams par novecojušu." (Stafecka 1997, 149). Šādu nozīmi pazīst galvenokārt Latvijas dienvidu daļā – Zemgales austrumos, Vidzemes dienvidaustrumos, Augšzemē, Latgales rietumu un dienvidu daļā, dažās Kurzemes izloksnēs –, bet arī atsevišķās Vidzemes ziemeļu izloksnēs (Stafecka 1997, 148–149). Tikai ar nozīmi 'sāļš' vārds *sūrs* skaidrots arī Kalupes izloksnes (Latgales dienvidu daļa) vārdnīcā (Reķēna 1998, II 454).

Iespējams, ka kādu laiku abas šīs nozīmes ir pastāvējušas paralēli. Ar to būtu izskaidrojams vārda *sūrs* nozīmes 'sāļš' lietojums samērā plašā teritorijā Latvijas dienvidu daļā un pat dažās Vidzemes ziemeļu izloksnēs. Atbilstošā lietuviešu valodas īpašības vārda *sūrus* nozīme 'sāļš' varētu vedināt uz domām par semantisko aizguvumu no lietuviešu valodas, taču atsevišķās izlokšņū "saliņas" Vidzemes ziemeļos (Ipiķos, Jeros, Lodē) un Kurzemes austrumos (Zentenē) (Stafecka 1997, 154) šādu viedokli neapstiprina. Turklāt par nozīmes 'sāļš' senumu, iespējams, liecina tādi izteicieni kā *sūras asaras, sūri sviedri*. Piemēram: *Sūriem, grūtiem sviedriem, sūrām asarām jānokalpojas kā nabagiem, kur pats no visa tā neredzi ne puteklīša labumu* (Apsīšu Jēkabs₂). Šādu lietojumu gan parasti saprot kā 'gaužas asaras', 'smaga, nogurdinoša darba rezultātā radušies sviedri', tomēr, uztverot šos izteicienus burtiski, jāatzīst, ka gan asaras, gan sviedri drīzāk ir sāļi, nevis rūgti. Piemēram, arī lietuviešu valodā pazīst izteicienu *sūrios ašaros* 'sāļas asaras' ar pārnesto nozīmi 'gaužas asaras'.

Tādēļ var secināt, ka latviešu valodā ir paralēli pastāvējušas abas nozīmes – 'sāļš' un 'rūgts' – vēlāk, iespējams, sinonīmā vārda *sāļš* ietekmē sākot dominēt nozīmei 'ass, rūgts'. Turklāt, iespējams, ka liet. *sūrus* un Latvijas dienvidu daļā un Vidzemes ziemeļos izplatītā *sūrs* nozīme 'sāļš' ir senāka.

Nevar nepamanīt to, ka dažādu gadsimtu latviešu valodas tekstos vārds *sūrs* ir lietots pārsvarā ar pārnesto nozīmi. Piemēram, 16. un 17. gs. latviešu valodas tekstos (LVSTK) vārds *sūrs* netiek lietots nedz ar nozīmi 'sāļš', nedz ar nozīmi 'rūgts', bet tikai un vienīgi pārnestajā nozīmē 'grūts, smags, gaužs', piemēram, *fuhra gruhta Stradafehana* (Mancelius 1654, II 176), *no tahm fuhrahm und ghrutahm Mohkahm* (Mancelius 1654, III 17), *ar fuhrahms Waimanahms* (Mancelius 1654, I 442), *winja Mohkahm unnd fuhru Nopällnu* (Mancelius 1654, I 374), *fuhru zeefehenu muhffa Kungha* (Mancelius 1654, I 465).

Arī latviešu tautas pasakās un ticējumos, kā arī literatūras klasikā tikai apmēram trešdaļā gadījumu vārds *sūrs* lietots ar konkrētu nozīmi kā garšas apzīmējums (*sūri kāposti, sūri rutki, sūra tēja* ‘nesalda tēja’, *sūrā ābele, sūrs pīpis, sūrs alus*). Samērā bieži lietots izteiciens *sūra pirts*, kas acīmredzot nozīmē ‘pārlietu dūmaina, kodīga pirts’. Šāda vārda *sūrs* nozīme ‘tāds, kas stipri kairina (parasti par dūmiem); kodīgs’ dota “Ērgemes izlokšnes vārdnīcā” (ĒIV III 460). Ar šādu nozīmi vārds lietots, piemēram, R. Blaumaņa Jaungada stāstīnā “Kā vecais Zemītis pašu nelabo redzējis”: *Bet pirts šovakar bij ļoti sūra. Made bij slikti kurinājuse* (Blaumanis₃). Taču apmēram pusē gadījumu vārds *sūrs* lietots pārnestā nozīmē ‘smags, grūts, rūpju, bēdu pilns, gaužs’ (*sūrs liktenis, sūras dienas, sūras asaras, sūri sviedri* u. c.), piemēram, *Nu vīram pēc sūrām dienām sākās īsti laimīgas dienas* (LTP). Turklāt, lai paustu sašutumu vai nepatīkamu pārsteigumu, pasakās ļoti bieži ir lietoti šādi izteicieni: *Ak tu manu sūro dieniņu!*; *Bet tavu sūru dieniņ!*, piemēram, *Aiziet pie lodziņa – ak tu manu sūro dieniņu! Viņas misiņbārdis plēš miroņus un ēd, ka tauki vien tek gar misiņa bārdi* (LTP).

Daudzveidīgāks ir vārda *sūrs* lietojums latviešu tautasdziesmās (DS): šeit vārds minēts gan ar nozīmi ‘ass (par garšu), rūgts’, piemēram, *Es nedzeru salda alus,/ Ne ta sūra brandevīna.* (LD II 603, Nr. 9704-0), gan ar pārnestajām nozīmēm ‘ass, skarbs’, piemēram, *Sūra mana māsiņā/ Kā sūrā sinepite* (LD III₃ 370, Nr. 23870-0) (turklāt šajā dainā vārds lietots gan ar tiešo, gan ar pārnesto nozīmi) un ‘grūts, nepatīkams, rūpju bēdu pilns’, piemēram, *Es pūriņa nedarīju,/ Uz Vācieša domadama,/ Aija, manu sūru dienu,/ Arajiņa māte nāca* (LD II 331, Nr. 7611-2), gan arī dažos gadījumos (no Kurzemes) ar dialektālo nozīmi ‘sāļš’, piemēram, *Slikta zeme, slikti ļaudis./ Slikti mani mitināja:/ Sūra putra, jēla gaļa,/ Auzu maize necepusi* (LD III₃ 733, Nr. 26412-0, Bārtā), vai arī *..Tās māsiņas panākstôs:/ Sūra zupe, jēla gaļa,/ Pirtī cepta auzu maize* (LD III₃ 734, Nr. 26414-7, Krotē)¹⁶. Šķiet, šie piemēri rāda vārda *sūrs* reālo lietojumu latviešu valodā 19. gs., kas īpaši nav mainījies arī līdz mūsdienām: literārajā valodā un lielākajā daļā izlokšņu vārds tiek lietots ar nozīmi ‘ass, rūgts (par garšu, smaržu)’ un ar pārnestajām nozīmēm ‘ass, skarbs, nepatīkams, grūts’, daļā izlokšņu – ar nozīmi ‘sāļš’.

¹⁶ Vairākās tautasdziesmās vārds *sūrs* ir lietots arī ar nozīmi ‘varens, stiprs, liels’, piemēram, “Rīga balta, Rīga balta,/ Kas to baltu balināja?/ Vidzemnieku sūra vara, Dzelžiem kalti kumeliņi.” (LD IV 519, Nr.31803-0). J. Endzelīns uzskata, ka tas ir cilmes ziņā no šeit analizējamā latv. *sūrs* atšķirīgs homonīms, kurš saistīts ar senindiešu. *šūra-ḥ*, avestas *sūra-* ‘stiprs’ gr. *ἄχρως* ‘nederīgs’ (ME III 1134).

Vārdu pāra latv. *sūrs* 'ass, rūgts', izloksnēs 'sāļš' : liet. *sūrūs* 'sāļš' analīzes nobeigumā var secināt, ka abi šie vārdi ir saglabājuši senas nozīmes, kuras nozīmes sašaurināšanās rezultātā, iespējams, ir attīstījušās no baltu **sūrus* 'asa, nepatīkama garša'. Latviešu valodā ar laiku dominējoša kļuvusi nozīme 'rūgts', jo nozīme 'sāļš' ir izteikta arī ar vārdu *sāļš*.

Abos šeit analizētajos gadījumos (latv. *skāņš* : liet. *skanūs* un latv. *sūrs* : liet. *sūrūs*) ir notikuši līdzīgi semantiski procesi: vārds, kas sākotnēji apzīmējis vispārīgu garšas īpašību, ir ieguvis šaurāku, konkrētāku garšas īpašību izsakošu nozīmi. Turklāt ne vienā, ne otrā gadījumā nav iespējams pateikt, kurš no pāra vārdiem ir saglabājis senāku nozīmi, jo abas nozīmes ir senas.

Runājot par garšas izjūtu apzīmējumiem kopumā, ir jāmin daudzām valodām raksturīga tendence – metaforisks (sinestēzisks) nozīmes pārnēsums, uztverot saldu kā vieglu (*salda dzīve*) un pretstatā tam asākās garšas izjūtas – skābu, sāļu, rūgtu – kā smagu, grūtu, nepatīkamu. Te var minēt latviešu vārda *salds* pārnēsātās nozīmes 'patīkams, tāds, kas izraisa baudu (*salds miegs, salda dzīve*); glaimojošs, liekulīgi iztapīgs (*runāt saldā balsī*)' (LVV 697); vācu *süß* 'salds, salkans; patīkams, jauks, mīļš'; krievu *горький* 'rūgts' (*горькая участь* ar nozīmi 'sūrs, grūts liktenis'); latviešu *sūrs* 'rūgtens, ass; smags, grūts, skarbs, nepatīkams'; vācu *sauer* 'skābs; saīdzis, smags, grūts'; latviešu *skāņš* 'īgns, nelaipns, neapmierināts'; krievu *кислый* 'skābs'; *сделать кислое лицо* 'sataisīt skābu ģīmi'; lietuviešu *sūrūs* 'sāļš; grūts, nogurdinošs, rupjš, ass, piedauzīgs' u. c. Tomēr, neskatoties uz to, ka pārnesto nozīmju lietojums šīs grupas vārdiem ir ļoti biežs, attiecībā uz garšas izjūtu apzīmējumiem nevar apgalvot, ka tieši pārnēsātās nozīmes būtu veicinājušas vārda nozīmes maiņu. Šo tiešo un pārnesto nozīmju savstarpējās attiecības ir samērā noturīgas un pastāv jau gadsimtiem ilgi. Šīs grupas vārdu semantikas mainīguma pamatā, visdrīzāk, ir garšas subjektīvums.

3.3. Fizisko nepilnību apzīmējumi.

Viena no valodai raksturīgām universālām iezīmēm ir tā, ka emocionāli “uzlādēti” jēdzieni (piemēram, visas tabu jomas – jēdzieni, kas saistīti ar seksualitāti, slimībām, reliģiju, nāvi u. c.) arvien tiek izteikti ar jauniem vārdiem. Tas skaidrojams ar to, ka šādi jēdzieni biežāk tiek pausti ar metaforu vai metonīmiju palīdzību, savukārt, tām zaudējot savu tēlainumu un eifēmisko raksturu, vārdam var mainīties pamatnozīme. Arī šajā materiālā neparasti bieži sastopamie fizisko nepilnību apzīmējumi pieder pie šādas emocionāli “uzlādētas” jēdzieniskās sfēras. Šajā tematiskajā grupā ietilpst astoņas homogenēmas: latv. *tizls* : liet. *tižlūs*; latv. *stulbs* : liet. *stulbūs*; latv. *kusls* : liet. *kūšlas, kušlūs*; latv. *kluss* : liet. *klūsas, klūsūs*; latv. *karns, kārnš* : liet. *karnūs*; latv. *klibš* : liet. *klibas, klibūs*; latv. *vārgš* : liet. *vargūs*; latv. *gauds, gaužš* : liet. *gaudūs*¹⁷.

<p>3.3.1. Latv. <i>tizls</i> novec. ‘paralizēts, kropls; arī vārgš, nevarīgs, neveikls’ (LLVV VII₂ 563) :</p>	<p>liet. <i>tižlūs</i> ‘1. patīžēs, glītus, praskydeš, pasileidēs, minkštas (atmieksķējies, glums, izšķīdis, palaidies, mīksts); 2. suglebeš, neveiklus (sašļucis, kūtrs)’ (LKŽ XVI 459).</p>
--	---

Etimologi (E. Frenkels, J. Endzelīns, K. Karulis) šos vārdus uzskata par atvasinājumiem no darbības vārdiem: latviešu valodā – no vārda **tizt* ‘kļūt miklam, kust’, lietuviešu valodā – no *tižti* ‘kļūt miklam, šķīst, atmieksķēties, izplūst; kļūt gurdenam (gļēvam); sagurt’ (Fraenkel LEW II 1104; ME IV 199; Karulis 1992, II 416–417).

Lietuviešu valodas vārds *tižlūs* nav literārās valodas vārds; tas nav minēts ne mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā (DLKŽ₄), ne mūsdienu lietuviešu valodas tekstos (VDU). Vārds nav bijis lietots arī vecleišu tekstos, tas nav sastopams nevienā no mūsdienās izdotajiem lietuviešu valodas seno tekstu vārdu rādītājiem. Starp izlokšņu vārdnīcām vārds *tižlūs* minēts vienīgi ziemeļaustrumu dūnininku izlokšņu vārdnīcā ar nozīmi ‘tižūs (izšķīdis, mikls, ūdeņains)’: *kājekās tūōkē tēžlē du-nēlē* (Vitkauskas 1976, 400). Piemēri LKŽ tam ir no Pikeļu izlokšnes Mažeīķu rajonā, no jau minētās ziemeļaustrumu dūnininku izlokšņu vārdnīcas, tāpat no žemaišu dialekta, un A. Juškas vārdnīcas. Nozīmju ziņā tas daļēji sakrīt ar radniecīgo, arī literārajā valodā lietoto *tižūs*.

¹⁷ Pēdējais vārdu pāris īsti neietilpst tematiskajā grupā “Fizisko nepilnību apzīmējumi”, tomēr semantiski tas ir saistīts ar vairākiem šai grupai piederīgiem vārdu pāriem, tādēļ analizēts kopā ar tiem.

Liet. *tižlūs* galvenokārt lietots, raksturojot ceļus, maizi, sēnes, taču ir gadījumi, kad tas attiecināts uz dzīvām radībām: *Kad gaidys, toks tižlūs, parnešē pinigu, tai vištelē dar daugiau parneš* (LKŽ XVI 455). Vārds *tižlūs* šeit lietots ar pārnesto nozīmi ‘neveikls’, kas ir tuva latviešu valodas vārda *tizls* nozīmēm un, iespējams, rāda, kā sākotnēji varēja attīstīties arī latviešu valodas vārda *tizls* nozīmes.

Tā kā lietuviešu valodā ir redzama cieša semantiskā saikne starp verbu *tižti* un no tā atvasināto adjektīvu *tižlūs*, tad var diezgan droši apgalvot, ka šis lietuviešu valodas īpašības vārds ir saglabājis senāku nozīmi nekā latv. *tizls*.

Latviešu valodas 16.–17. gs. tekstos (LVSTK) vārds *tizls* ir minēts samērā bieži un atšķirībā no mūsdienām, kad dominējošā nozīme ir ‘kropls, vārgs; neizdevies’, pārsvarā tas lietots ar konkrētāku nozīmi ‘klibš; tāds, kam kroplas, neattīstītas kājas’: *Tee Ackli rāds / und tee Tijsli eedt / tee Spittalighi kluhst Jkiefti* (Mancelius 1654, I 27); *Un kahds Wihrs Liſtrā/ neſpehzigs ar Kahjahm/ fehdeje tijslis no ſawas Mahtes Meeſahm buhdams/ tas nekad wehl bij ſtaigajis* (JTApd, 14:8).

Arī pirmajās latviešu valodas vārdnīcās šim vārdam galvenokārt dota nozīme ‘klibš’. Jāpiebilst, ka vairāki vārdnīcu autori min arī paralēlo formu *tisls* (Stender 1789, I 322; Ulmann 1872, I 308).

G. Mancelis un J. Langijs sniedz skaidrojumu ‘lahm an Füſſen (klibš)’ (Fennell 1988, 96; Langijs 1936, 313), K. Fīrekers un J. Lange to skaidro kā ‘lahm (klibš)’ (Fennell 2000, II 233; Lange 1777, 351). J. Lange gan šo vārdu attiecina ne tikai uz kājām, viņš dod arī piemēru *tisla mehle*, tulkojot to vāciski kā ‘gebrochene Worte (lauzīta valoda)’. Šo pašu piemēru min arī G. F. Stenders, tulkojot to kā ‘stammelnde Zunge, schwere stotternde Aussprache, gebrochene Worte (stostīšanās, stostīga runa)’. Stenders vārdam *tisls* dod arī nozīmi ‘krueppelicht (kropls, kroplīgs)’ (Stender 1789, I 322).

K. Ulmanis šo vārdu skaidro kā ‘lahm, gebrechlich, stotternd (klibš, vājš, stostīgs)’ (Ulmann 1872, I 308). K. Valdemārs sniedz šādas nozīmes: ‘хромой, хромоногий; разслабленный, a. lahm, hinkend; schwach, schlaff (klibš, atslābināts, vājš)’ (Valdemārs 1879, 227).

Vēl 20. gs. pirmās puses vārdnīcās kā pirmā tiek sniegta nozīme ‘lahm (klibš)’, piemēram, J. Dravnieka “Latvju-vācu vārdnīcā” (Dravnieks 1927, 445). Savukārt E. Ozoliņa “Latviski-vāciskā vārdnīcā” vispirms dota nozīme ‘gebrechlich (vārgs)’ (Ozoliņš 1941, 589). Padomju gadu vārdnīcās vārds parasti dots ar norādi “novecojis” un tam vēl 1963. g. “Latviešu-vācu vārdnīcā” sniegtas divas nozīmes – ‘klibš’ un

‘paralizēts’ (LVV 1963, 786). Vēlāk gan parādās tikai nozīmes ‘kropļs, neattīstīts, paralizēts’ (LVV₃ 807).

Latviešu tautasdziesmās (DS) vārds *tizls* ir lietots tikai vienu reizi un ar vispārinātu nozīmi ‘kropļs, vārgs’: *Kur palika bajariņi./ Nedzird vairs aurejam?/ Klibas kājas, tizlas rokas./ Netiek vairs kumeļā* (LD IV 452, Nr. 31219-0, Ventspilī).

Latviešu literatūras klasikā (T), tautas pasakās (LTP) un ticējumos (LTT) vārds sastopams ļoti reti – tikai divas reizes. Pasakā, pēc konteksta spriežot, vārds lietots ar nozīmi ‘klibš’: *Netālu no pils aizjājis, redz: ceļa malā guļ viens tizls un akls. Ķēniņš prasīja viņam: “Ko tu guļi ceļa malā?” Viņš teica: “Vai! cienīgs kungs, es nevaru redzēt un aiziet.”* (LTP). Savukārt 20. gs. sākumā sarakstītajā A. Deglava romānā “Rīga” laikam gan *tizls* jāsaprot kā ‘kropļs’ (garīgā ziņā): *Bet Kārlis.., lai tumsoņus padarītu vēl jo smieklīgākus, tad strādāja līdz ar žestiem.. Krīvu krīvs zibšņošām acīm ceļ zizli: “Latava, dzirdi uzskatu tizlo! Svešniek pārdrošais, nāvei veltītais, Nezaimo Pērkonu, kam pasaules vara!”* (Deglavs).

Mūsdienu sarunvalodā latviešu valodas vārdam *tizls* dominē nozīme ‘neizdevies, slikts’, piemēram: *..bet tizls bārmenis gan tur strādā* (I); *Viss te ir tizls* (I).

Runājot par nozīmes attīstību, laikam var secināt, ka no sākotnējās nozīmes ‘mīksts, sašļucis’, ko ir saglabājis lietuviešu valodas apvidvārds *tižlūs* un literārās valodas vārds *tižūs*, latviešu valodā uz metonīmiska nozīmes pārnese pamata veidojusies nozīme ‘neveikls, vārgs, kropļs’, no kuras savukārt tālāk attīstījusies šaurāka, konkrētāka nozīme ‘klibš’, kas turklāt ilgu laiku ir bijusi dominējošā. Spriežot pēc vārdnīcu materiāliem, ap 20. gs. vidū vārds *tizls* ir zaudējis nozīmi ‘klibš’ un mūsdienās galvenokārt ir saprotams kā ‘neveikls, vārgs, kropļs; neizdevies, slikts’.

Lai gan “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārds *tizls* ir sniegts ar norādi “novecojis”, tam tomēr ir grūti piekrist. Novecojusi ir literārajā valodā agrāk lietotā nozīme ‘klibš’, bet sarunvalodā vēl arvien itin bieži šis vārds tiek lietots gan ar nozīmi ‘kropļs’ un ‘neveikls’, gan ar jauno un vārdnīcās vēl neietvertu nozīmi ‘neizdevies, slikts’ (piemēram, *tizls pasākums*), turklāt parasti šim lietojumam ir izteikti negatīva konotācija. Pēdējā nozīme jau raksturo nevis fizisku nepilnību, bet drīzāk vispārinātu negatīvu īpašību.

<p>3.3.2. Latv. <i>stulbs</i> ‘garīgi aprobežots, nespējīgs aptvert, muļķīgs; ļoti nepatīkams, nevēlams’ (LLVV VII₂ 255–256) :</p>	<p>liet. <i>stulbūs</i> ‘nustebēšs, apstulbēšs (izbrīnīts, apstulbis); 2. stebintis kuo nors (tāds, kas ar kaut ko rada izbrīnu citos)’ (LKŽ XIII 1022).</p>
---	--

Abi šie vārdi cilmes ziņā ir radniecīgi un saistīti arī ar liet. dialektismu *stulbas* ‘stabs’, latviešu izloksnēs sastopamo *stulbs* ‘stabs’, krievu *stolb* ‘stabs’, senislandiešu *stolpi* ‘stabs, kolonna’ u. c. (Fraenkel LEW II 930).

J. Pokornijs uzskata, ka šo vārdu pamatā ir indoeiropiešu sakne **stelb-*, **stelp-*, **st_llbo-* ‘stabs, stendere’ (Pokorny 1959, 1020). R. Trautmanis vārdnīcā “*Baltisch-slavisches Wörterbuch*” min sakni *stulba-* un *stulpa-* (Trautmann 1923, 290) ar nozīmi ‘stabs’. Savukārt J. Endzelīns pieļauj iespēju, ka vārdu pamatā varētu būt “**stelb-* (in *stilbs* u. a.) + *stub-* (in *stuburs* u. a.)?” (ME III 1103). Var piekrist K. Karuļa uzskatam par to, ka latviešu valodas īpašības vārda sākotnējā nozīme ir bijusi “‘stāvošs, nekustīgs. stīvs’, no kā sekundāri ‘apmulsis, neizpratnīgs, neapķērīgs’ ” (Karulis 1992, II 312), vēl tikai precizējot: ‘stāvošs, nekustīgs. sastindzis kā stabs’. Šeit var saskatīt paralēles ar krievu *остолбенеть* ‘apmulst, apstulbt’ < *столб* ‘stabs’. Šī nozīme ir redzama arī lietuviešu valodas īpašības vārdā *stulbūs* ‘izbrīnīts, apstulbis’ un latviešu valodas verbā *apstulbt* ‘apmulst’.

Lietuviešu valodas vārds *stulbūs* ir reti lietots apvidvārds, kas nav minēts ne mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā, ne tekstu krājumā (DLKŽ₄, VDU), ne seno tekstu vārdu rādītājos un izlokšņu vārdnīcās. Tas ietverts vienīgi LKŽ. Piemēri ar acīmredzami senāko nozīmi ‘izbrīnīts, apstulbis’ ir no divu 20. gs. autoru darbiem. Piemērs ar atvasināto nozīmi ‘tāds, kas ar kaut ko rada izbrīnu citos’ (metonīmisks nozīmes pārnesums [subjekts→objekts]) ir no Tauragniem Ūtenas rajonā.

Latviešu valodas īpašības vārdā *stulbs* ir redzama tālāka nozīmju attīstība.

16.–17. gs. latviešu valodas tekstos vārds *stulbs* nav minēts (LVSTK).

Senajās latviešu vārdnīcās vārdam *stulbs* sākotnēji ir dota tikai nozīme ‘akls’, kā, piemēram, K. Fīrekera un J. Langija 17. gs. darbos (Fennell 2000, II 169; Langijs 1936, 290).

Taču 18. gs. J. Lange un G. F. Stenders blakus nozīmei ‘akls’ sniedz arī otru nozīmi ‘apmulsis, apstulbis’ (Lange 1777, 329; Stender 1789, I 301). K. Ulmanis

vārdam *stulbs* dod nozīmi ‘apmulsis, aprobežots, akls’ un ar jautājuma zīmi arī nozīmi ‘klibs’ (Ulmann 1872, I 284).

Vēl 20. gs. divdesmito gadu vārdnīcās tiek dota gan nozīme ‘apmulsis, muļķīgs’, gan nozīme ‘akls’, kā, piemēram, J. Dravnieka sastādītajās latviešu-krievu un latviešu-vācu vārdnīcās (Dravnieks 1923, 422; Dravnieks 1927, 303). Sākot ar 20. gs. četrdesmitajiem gadiem, gan vairs nozīme ‘akls’ neparādās (Ozoliņš 1941, 555; LKV₁, 628). Piemēram, “Ērgemes izloknes vārdnīcā” ir dota nozīme “Tāds, kas ir garīgi vāji attīstīts. (..) // Muļķīgs; nesaprātīgs; arī tāds, kam trūkst zināšanu, pieredzes. (..)” (ĒIV III 451). Šis skaidrojums laikam diezgan precīzi atbilst vārda *stulbs* mūsdienu lietojumam.

Latviešu tautasdziesmās vārds *stulbs* lielākoties minēts ar nozīmi ‘akls’, piemēram, *..Izjāj bērī dancojošu, Pārjāj **stulbu**, klibojošu* (LD II 659, Nr. 10100-2, Ezerē). *Baltābola pļavu gāju./ Rokā nesu vainadzīnu./ Vaj tie **stulbi**, pļāvejini./ Ka tie manis neredzeja?* (LD IV 94, Nr. 28599-0, Nīcā). Šeit, visticamāk, dziedātāja ir nevis šaubījusies par pļāvēju prāta spējām, bet brīnījusies, kādēļ tie viņu nepamana. Tautasdziesmās bieži lietots vārdu savienojums ir *stulbs zaķis*, kas laikam gan arī jāsaprot kā ‘akls zaķis’: *Es nopirku **stulbu** zaķi./ Brauc’ uz Rīgu ziņģedams./ Rīges kungi brīnījās./ Kur tu tādu zirgu ņēmi?..* (LD I 376, Nr. 2300-0, Dundagā). Lai gan ≈ 80% vārda *stulbs* lietojumu tautasdziesmās ir pierakstīti Kurzemē, tomēr ir arī dažas tautasdziesmas no Vidzemes un Zemgales (piemēram, Mārcienas, Sidgundas, Rūjienas, Rencēniem, Beļavas, Lielplatonas, Jēkabniekiem, Vilces), kurās ir lietots šis vārds (DS), turklāt pārsvarā ar nozīmi ‘akls’: *Divi jāņ ar bērīem zirgiem./ Redzēs, kur tie griezīsies./ Paši **stulbi**, zirgi klibi./ Tie aizjāja citu ceļu./ Tie neredz, kur laime mīt./ Meitiņa kā roze zied.* (LD V 254, Nr. 33565-0, Beļavā), *Dzērajiņa līgaviņa/ Ik vakarus gauži raud./ Redzej’ labu izjājam./ **Stulbu**, aklu iejājam* (LD IV 314, Nr. 30234-1, Rūjienā). Šajā pēdējā piemērā gan vārdu *stulbs* varētu saprast arī kā ‘muļķīgs, nesaprātīgs’.

Arī izpētītajos 19. gs. latviešu valodas literārajos darbos un pasākās vārds *stulbs* pārsvarā ir lietots ar nozīmi ‘akls’: *Bet sievietē par to vārdu, ne tev, ne man – dod šim pa kreiso aci un acs ārā. Paliēk **stulbs** ar to aci un ar vienu vien nevar vairs sievieti saredzēt* (LTP), bet ir arī gadījumi, kad parādās mūsdienās vairāk pazīstamā nozīme ‘aprobežots, muļķīgs’: *Pāvul! **Stulbais** pušelniek! Vai, kā sacīt jāsaka, aknas vien ir tavās krūtīs, ka tu tik briesmīgi šņāc?* (Brāļi Kaudzītes). Piemēri ar ‘akls’ ir galvenokārt no Kurzemes, bet ne tikai no turienes. Spriežot pēc konteksta, vidzemnieku brāļu Kaudzīšu romānā “Mērnīeku laiki” šis vārds ir lietots arī ar nozīmi ‘akls’: *..tā pārdod **stulbu** un nelietīgu zirgu par visdārgāko naudu, ja vien pircējs pats neatradīs vainas..* (Brāļi

Kaudzītes) – acīmredzot arī Vidzemē 19. gs. ir bijušas zināmas abas šī vārda nozīmes. 19. gs. dominējošā ir bijusi nozīme ‘akls’, bet jau 20. gs. pirmajā pusē – ‘aprobežots, muļķīgs’.

Latvijas vietvārdu kartotēkā toponīmi ar sakni *stulb-* ir sastopami lielākoties no Kurzemes, un parasti tie nosauc kādu aizaugušu ūdenskrātuvi, piemēram, *Stulbezers Ancē*, *Stulbais puors Vecpilī*, *Stulbā grava Rāvā* u. c. Acīmredzot arī šeit ir ietverta nozīme ‘akls’. Tādēļ ir interesanti, ka līdzīgi vietvārdi ir sastopami arī Ziemeļvidzemē, piemēram, *Stulba ezers Smiltenē*, *Stulba ezerīts Trikātā* (LVK).

Saskaņā ar “Latviešu valodas dialektu atlanta” datiem mūsdienu latviešu valodas izloksnēs vārda *stulbs* nozīme ‘akls’ ir sastopama kompaktā areālā – Kurzemē un Zemgales rietumu izloksnēs¹⁸ (LVDA 96B karte). “Izlokšņu materiālu vākumos atrodamas piebildes, ka vārds *stulbs* lietots senāk vai to runā vairs tikai vecākās paaudzes pārstāvji. Adjektīvu *stulbs* mūsdienās biežāk attiecina uz dzīvniekiem.” (LVDA 218). Turklāt tiek piebilsts, ka attiecībā uz cilvēku vārds lietots ar nicinājuma nokrāsu, acīmredzot ar nozīmi ‘nesaprātīgs’, bet attiecībā uz lopiem ar neitrālu nozīmi ‘akls’.

Mūsdienu literārajā valodā nozīmi ‘akls’ vairs nepazīst. Turklāt mūsdienās vārdam *stulbs* ir negatīva emocionālā nokrāsa. To sarunvalodā var attiecināt ne tikai uz aprobežotu, muļķīgu cilvēku vai dzīvnieku (*stulbs suns*), bet uz jebko nepatīkamu, neizdevušos, sliktu, piemēram: *Stulba diena* (I): *Un tas, kas raksta, ka Rēzekne ir stulba pilsēta, ir pārāk aprobežots* (I). Šo pēdējo nozīmi ‘neizdevies, slikts’ varbūt arī var uztvert kā nozīmes paplašināšanās rezultātā radušos jaunu nozīmi, kas vēl nav ietverta vārdnīcās.

Runājot par latviešu vārda *stulbs* nozīmes attīstību, jāsecina: kaut arī pašās pirmajās latviešu valodas vārdnīcās fiksēta tikai nozīme ‘akls’, spriežot pēc radniecīgo valodu materiāliem, vārds tomēr sākotnēji līdzīgi kā senāku nozīmi saglabājušais liet. *stulbūs* ir nozīmējis ‘tāds, kas stāv kā stabs, apstulbis’ → ‘nesaprātīgs’, un tikai vēlāk ieguvis nozīmi ‘akls’, kas acīmredzot agrāk ir bijusi izplatīta plašākā areālā, tātad ne tikai Kurzemē, bet arī Vidzemē un Zemgalē. Iespējams, ka šīs nozīmes ir pastāvējušas paralēli, taču ar laiku daļā izlokšņu sākusi dominēt nozīme ‘akls’. Tikai 19. gs. beigās, 20. gs. sākumā literārajā valodā atkal nostiprinājusies arī mūsdienās dominējošā nozīme ‘nesaprātīgs, muļķīgs’. Nozīmes pārmaiņu ‘apstulbis, neapķērīgs’ → ‘akls’ → ‘nesaprātīgs, muļķīgs’ var uzskatīt

¹⁸ Spriežot pēc latviešu tautasdziesmām un, iespējams, arī pēc vietvārdiem, vārda *stulbs* nozīmes ‘akls’ lietojuma areāls agrāk ir bijis plašāks, tas ir stiepies līdz pat Vidzemes ziemeļiem, ziemeļaustrumiem.

par metaforisku nozīmes pārnēsumu, kurā sākotnēji notikusi virzība no garīgās uz fizisko sfēru, bet pēc tam atpakaļ no fiziskās uz garīgo ('tāds, kam ir garīgi uztveres traucējumi' un 'tāds, kam ir uztveres traucējumi fiziskas nepilnības dēļ')¹⁹. Līdzīgs metaforisks nozīmes pārnēsums ir arī igauņu valodā, kur vārdam *pime* blakus nozīmēm 'tumšs; akls' dažas 19. gs. beigu vārdnīcas sniedz arī pārnesto nozīmi 'dumjš, neizglītots' (Salem 1890, 280, Wiedemann 1973 [19. gs. beigu vārdnīcas jaunizdevums], 820)²⁰.

Iespējams, ka vārda *stulbs* nozīmes attīstībā ir noticis līdzīgs process kā ar vārdu *tizls*, kad vārds no sākuma apzīmējis vispārinātu nozīmi, pēc tam kaut kādu konkrētu trūkumu – kā 'klibs', 'akls', un tad atkal ieguvis vispārinājumu ar krietni negatīvāku nozīmi, kas nu jau vairāk raksturo nevis fiziskas, bet drīzāk gan garīgas nepilnības. Šajā ziņā var vilkt paralēles arī ar citām valodām. Tā, piemēram, vācu *dumm* 'muļķīgs' senākās nozīmes ir 'mēms' un 'kurls', un, pēc vācu valodas etimoloģijas vārdnīcas datiem, tās ir bijušas pazīstamas vēl 17. gs. (EW 316). Līdzīgi procesi, iespējams, ir notikuši arī krievu valodā, jo, piemēram, etimologs M. Fasmers pieļauj vārda *злунный* 'muļķīgs' saistību ar vārdu *злуну* 'kurls' (Фасмер ЭСРЯ I 416–417).

3.3.3. Latv. *kusls* 'vārgs (par cilvēkiem vai dzīvniekiem, to ķermeņa daļām) // par augiem, to daļām' (LLVV IV 511) : liet. *kūšlas* 'tarm. aklas, neprimatantis (izl. akls. vājredzīgs)' (DLKŽ₄ 345), *kušlūs* 'kušlas' (LKŽ VI 995).

Etimologi latviešu valodas īpašības vārdu *kusls* uzskata par atvasinājumu no darbības vārda *kust* 'gurt, nogurt' (ME II 328; Karulis 1992, I 450). Arī lietuviešu *kūšlas* acīmredzot ir atvasināts no latviešu darbības vārdam *kust* atbilstoša darbības vārda, kas nav saglabājis mūsdienu lietuviešu valodā.

E. Frenkels lietuviešu *kūšlas* saista ne tikai ar latviešu *kusls*, bet arī ar senprūšu (*ucka*) *kuslaisin* 'visvājākos', baznīcslāvu *κυσλην* 'gauss. lēns', krievu *kosnyj* 'inerts' u. c. (Fraenkel LEW I 321). J. Pokornijs pieļauj, ka šo vārdu pamatā ir ide. sakne **kuat(h)*- 'rūgt, kļūt skābam, trūdēt'. Zinātnieks uzskata, ka tieši nozīme 'trūdēt' ir kā tilts starp senajām ide. nozīmēm 'sarūgt, kļūt skābam' un tādām nozīmēm kā baznīcslāvu *κυσλην* 'lēns', latv. *kusls* 'neveikls, vājš' u. c. (Pokorny 1959, 627–628). V. Mažulis atzīst, ka latviešu *kusls* un lietuviešu *kūšlas* ir radniecīgi ar senprūšu **kušla-* 'vājš' un ka visi šie

¹⁹ To var uzskatīt arī par nozīmes pasliktināšanos.

²⁰ Mūsdienu igauņu valodas tulkojošās vārdnīcas gan nozīmi 'dumjš' nesniedz (Abens 1967, 321; Tam 1981, 394).

vārdi ir atvasināti ar sufiksu **(s)la-* no baltu **kus-* ‘kļūt vājam, mazam’ (Mažiulis PKEŽ II 320). Aplūkojot šos baltu un citu ide. valodu materiālus un piekrītot V. Mažuļa sniegtajam etimoloģijas skaidrojumam, var secināt, ka latviešu valodas īpašības vārds *kusls* ‘mazs, nespēcīgs’ ir saglabājis senāku nozīmi.

Latviešu valodas senajos tekstos (LVSTK) vārds *kusls* nav lietots. Tas ir minēts arī tikai daļā seno latviešu valodas vārdnīcu (17.–19. gs.), bet tur, kur tas sastopams, nozīmes pārmaiņa nav novērojama. Parasti vārds lietots ar nozīmi ‘mazs, maigs, nevarīgs (par maziem bērniem)’. G. Mancelis, K. Fīrekers, J. Lange, G. F. Stenders un K. Valdemārs savās vārdnīcās vispār nemin vārdu *kusls*. Tas ir minēts J. Langija, K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā. (Langijs 1936, 127; Ulmann 1872, I 129; Brasche 1875, II 90). 20. gs. sākumā R.P.I. studentu pulciņa izdotajā vārdnīcā vārdam dots nozīmes skaidrojums ‘klein und zart (mazs un maigs)’ (RPI 141).

Latviešu tautasdziesmās (DS) vārds *kusls* lietots tikai divas reizes, pirmajā piemērā ar nozīmi ‘nevarīgs’, otrajā – ‘mazs un nevarīgs’: [*Biju maza, ne tik kusla*].. (LD V 560, Nr. 10286-1), *Pirtī sievu aiztaisījis/ Ar maziem bērniņiem./ Lai ta sieva, kur ta sieva./ Kur tās kuslas dvēselītes!* (LD III₂ 706, Nr. 20870-7).

Izpētītajās latviešu tautas pasakās vārds nav sastopams vispār. savukārt ticējumos tas parādās reti, bet visos gadījumos ar nozīmi ‘vārgs, nevarīgs, vēl pavisam maziņš (par bērnu)’: *Sala laikā ārā ejot kusla bērna māte uzbāž uz krūtīm drānu vai ādas gabalu, lai nesasaldētos un bērns zīžot nesaslimtu ar grūtumiem* (LTT). Arī 19. gs. un 20. gs. sākuma literatūras klasiķu darbos (T) vārds nav bieži sastopams; to ir lietojis Rainis: *Jūs, sīkās zīlītes, Jūs kuslās lapiņas, Laukā, laukā!*.. (Rainis₂) un A. Deglavs: *Zana pati viņu ielaida – kuslām acīm, karsti kūstošu smaidu* (Deglavs). Pēdējā piemērā redzama nozīme ‘maigs’. Acīmredzot šajā gadījumā vārds lietots plašākā kontekstā – ne tikai attiecībā uz maigiem, nevarīgiem bērniem, bet arī uz maigām pavedinošām sievietes acīm. Šāda konteksta maiņa varētu būt labs pamats nozīmes pārmaiņai, tomēr tas tā nav noticis. Ja mūsdienās kāds saka *kuslas rokas*, tas nozīmē nevis ‘maigas rokas’, bet ‘vājas, nevarīgas rokas’. Ja neskaita šo A. Deglava romānā “Rīga” lietoto nozīmi, tad vārda *kusls* lietojums izpētītajos literārajos darbos un ticējumos atbilst tā lietojumam mūsdienu latviešu literārajā valodā.

LKŽ vārdam *kūšlas* ir sniegtas četras nozīmes. Kā pirmā ir dota acīmredzot mūsdienu izloksnēs izplatītākā nozīme ‘silpnu akiņu, žlības, aklas (tāds, kam vājas acis, akls)’. Bez tās ir minētas arī latviešu valodas īpašības vārda *kusls* nozīmei līdzīgas nozīmes ‘prastas, menkas (apie augalus) (sīks, nīkulīgs [par augiem])’ un ‘mažas (mazs)’:

kā pēdējā ir minēta nozīme ‘apžēlēš. gauruotas (pinkains)’ (LKŽ VI 994). Šajā vārdnīcā ir sniegta arī forma *kušlūs* ar tādām pašām nozīmēm (LKŽ VI 995).

Sprīžot pēc LKŽK apkopotajiem materiāliem, lietuviešu valodas vārdi *kušlas*, *kušlūs* ar nozīmēm ‘sīks, mazs’ vēl sastopami 18. gs. beigās (K. G. Milkes) un 19. gs. vidus (G. H. F. Neselmaņa) vārdnīcās un atsevišķās izloksnēs (Kuršēni, Šauļu raj.). Savukārt F. Kuršaiša vārdnīcā vārds *kušlūs* ir lietots ar nozīmi ‘vārgs, tāds, par ko jā rūpējas (par augiem)’. Turpretī vairumā izloksņu šie vārdi ir lietoti ar nozīmi ‘akls, tāds, kas ļoti slikti redz’: *Atsiskyrė kaip kušla kiaulė nuo bandos* (Merķine). Tieši šī nozīme vārdam *kušlas* ir fiksēta arī Lazūnu izloksnes vārdnīcā (Petrauskas, Vidugiris 1985, 137) un Druskininku izloksnes vārdnīcā (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988, 179), savukārt ziemeļaustrumu dūnininku izloksnes vārdnīcā šis adjektīvs nav ietverts, taču ir tam neapšaubāmi radniecīgais substantīvs *kušlā*, kas acīmredzot saglabājis senāku un līdz ar to arī latviešu valodas vārdam *kusls* tuvāku nozīmi: ‘tas, kas ir sanīcis, savārdzis’ (Vitkauskas 1976, 162). Mūsdienu lietuviešu valodas tekstu krājumā (VDU) ne vārds *kušlas*, ne tā atvasinājumi nav minēti.

Ņemot vērā radniecīgo valodu materiālus un arī pašas lietuviešu valodas vēstures faktus, jāsecina, ka šajā gadījumā acīmredzot lietuviešu valodas vārdā ir notikusi nozīmes pārmaiņa ‘nevarīgs, vārgs’ → ‘akls’ (nozīmes pārmaiņa ir skaidra – tas, kas ir akls, ir nevarīgs [metonīmisks nozīmes pāresums]), latviešu valodas vārdam *kusls* saglabājot senāko nozīmi.

3.3.4. Latv. *kluss* ‘tāds, kas ir vāji dzirdams, vājš, neintensīvs (par skaņu); tāds, kas nerada stipras skaņas; 2. tāds, kur nav drūzmas, dzīvas transporta kustības (parasti par vietu): arī nomaļš; 3. mazrunīgs; arī noslēgts, apvaldīts; 4. tāds (piemēram, psihisks stāvoklis, kas nav saistīts ar spilgtām ārējām izpausmēm; 5. apst. citiem nezinot, neievērojot; paslepus’ (I.L.VV IV 274–275):

liet. izl. *klusas* ‘apykurtis, kurčias (pakurls, kurls)’ (LKŽ VI 187), liet. *klusūs* ‘gerai girdintis, klausus, ausylas (ar labu dzirdi, dzirdīgs)’ (DKLŽ 2000. 316).

Visi šie vārdi semantiski ir saistīti ar dzirdi, ar skaļumu un tā intensitāti, un to pamatā ir ide. sakne *kleu- 'skanēt, dzirdēt'. "Skaņumijā *klū- ar s paplašinājumā, no kā b. *klus-." (Karulis 1992, I 407).

Latviešu valodas senajos tekstos (LVSTK) vārds *kluss* ir minēts tikai mūsdienu nozīmē un nekāda nozīmes pārmaiņa nav vērojama. Arī senajās latviešu valodas vārdnīcās to autori sniedz tikai šī vārda mūsdienu lietojumam atbilstošus nozīmes skaidrojumus: 'still (kluss)' – J. Langes vārdnīcā (Lange 1777, 153); 'still, stillschweigend. ruhig (kluss, mierīgs)' – K. Valdemāra vārdnīcā (Valdemārs 1879, 102), 'still, ruhig, friedlich (kluss, mierīgs)' – K. Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 1872, I 115), G. Bražes vārdnīcā (Brasche 1875, II 83), R.P.I studentu pulciņa 1914. g. izdotajā vārdnīcā (RPI 124); G. Manceļa 1638. g. vārdnīcā dots adverbs *klusi* ar nozīmes skaidrojumu 'still' un adjektīvs *kluss* vārdu savienojumā *kluß buht* ar nozīmi 'schweigen (klusēt)' (Fennell 1988, 41).

Arī latviešu valodas tekstos ir sastopama vienveidība – nekādas nozīmes pārmaiņas procesa pēdas nav saskatāmas un nozīmes neatšķiras no iepriekšminētajās vārdnīcās sniegtajām: *Iekšā nekas nebijis dzirdams, viss bijis kluss kā kapā* (LTP); *Ju bērns baznīcā pie kristīšanas izturas kluss un tīrs. tad būšot gudrs un godīgs cilvēks* (LTT); *Vārpiņš saīdzis to nemanīja, to redzēja tik Bumburi, kam par to bij kluss prieks* (Apsīšu Jēkabs₄). Šī pēdējā nozīme 'slēpts' nav sniegta senajās vārdnīcās, taču ir sastopama jau 19. gs. literatūrā, tā ir pārnesta nozīme, kas, iespējams, attīstījusies nosacīti nesēn.

Lietuviešu valodas vārds *klusas* ir lietots galvenokārt žemaišu izloksnēs (Laukuvā, Šilalē, Rietavā) un saskaņā ar lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽ VI 185) un lietuviešu valodas vārdnīcas kartotēkā (LKŽK) sniegtajiem datiem tam ir nozīmes 'kurls, pakurls': *..Ana klusà (negirdi) ant ausų J. Ar klusas esi, kad neprigirdi!* Šil, Lkv. (LKŽ VI 185). Turpretī lietuviešu *klusūs* ir lietuviešu literārās valodas vārds, kuram LKŽ sniedz šādas nozīmes: '1. kuris gerai girdi; ausylas (tāds, kas labi dzird; dzirdīgs); 2. kuris klauso, klusnus (paklausīgs); 3. kuris vis mēgsta perklausti (lyg negirdējis, kas buvo sakyta) (tāds, kas mēdz pārjautāt [it kā nebūtu dzirdējis sacīto])' (LKŽ VI 187).

Lietuviešu valodas izlokšņu vārdnīcās un seno tekstu vārdu rādītājos analizējamie vārdi nav minēti ne reizi. Ne *klusas*, ne *klusūs* acīmredzot nav īpaši populāri arī mūsdienu lietuviešu valodā, jo tie nav fiksēti mūsdienu lietuviešu valodas tekstu krājumā (VDU).

Nozīmes ziņā latviešu valodas vārdam *kluss* tuvāks ir lietuviešu *klusūs* 'dzirdīgs', nevis *klusas* 'kurls', jo klausīties un labi dzirdēt var tas, kas pats ir kluss; starp klusēšanu un klausīšanos ir cieša saistība, par to liecina kaut vai savstarpēji radniecīgie latviešu

valodas vārdi *klausīties*, *klusēt* un lietuviešu *klausyti* ‘klausīties’. J. Endzelīns saista latviešu *kluss* ar latviešu *klausīties*, senprūšu *klausiton* ‘uzklausīt’, gan pieņemdam, ka nozīme ‘kluss’ ir senāka (ME II 237). Turpretī K. Karulis uzskata, ka, piemēram, latviešu valodas verbu *klust*, *apklust* nozīme izveidojusies no ‘dzirdēt’ → ‘klausīties’ → ‘būt klusam (lai sadzirdētu)’ (Karulis 1992, I 407). Arī V. Mažulis šo radniecīgo vārdu pamatā redz ide. sakni **kle/ou-/*klu-* ‘klausīties, dzirdēt; padarīt dzirdamu, skandināt/ kļūt dzirdamam, kļūt skaļam’ (Mažulis PKEŽ II 213). Gribētos piekrist K. Karulim un V. Mažulim, jo no E. Frenkela lietuviešu valodas etimoloģijas vārdnīcā (Fraenkel LEW II 265–266) sniegtajiem radniecīgajiem baltu u. c. ide. valodu vārdiem lielākā daļa ir saistīti ar dzirdēšanu, klausīšanos, jautāšanu, paklausību, piemēram: lietuviešu *klausà* ‘dzirde’; *klàusti* ‘jautāt’, senprūšu *klausiton* ‘uzklausīt’; *poklusman*, *poklusmingi* ‘paklausīgs, pakļauts’; senslāvu *sluchъ* ‘dzirde’, čehu *slov(o)utný* ‘slavens, ievērojams’, sengrieķu *ἔκλυον* ‘es dzirdēju, uzklausīju’ u. c.; taču ir arī latviešu vārdam *kluss* un lietuviešu *klusas* semantiski tuvi vārdi, piemēram, senislandiešu *hljóð* ‘dzirde, klusums, klusēšana’, *hljóðr* ‘mierīgs’ un senslāvu *gluchъ* ‘kurls’ – šeit acīmredzot var runāt par paralēlēm nozīmes attīstībā.

Lietuviešu literārās valodas vārds *klusūs* apzīmē īpaši attīstītu fizisku īpašību – labu dzirdi, savukārt dialektisms *klusas*, tieši pretēji, fizisku nepilnību – kurlumu. Tā ir leksikas attīstībā dažkārt sastopama parādība, kad vienas saknes vārdi iegūst pilnīgi pretējas nozīmes, t. s. semantiskā polaritāte (Karulis 1992, II 629–630); to var saukt arī par nozīmes pārnēsumu uz kontrasta pamata (Blank 1997, 217), kad vārds nozīmes attīstības procesā, pamatojoties uz kontrasta asociāciju, iegūst pilnīgi pretēju nozīmi.

Lietuviešu valodā dažkārt vārdi ar vienu sakni, bet dažādām celma izskaņām (*o*-celms un *u*-celms) ir arī semantiski atšķirīgi. Šķiet, šajā gadījumā senāka nozīme ir *u*-celma formai, vismaz tā liek domāt radu valodu dotumi. Dialektālajā formā saskatāms nozīmes pārnēsums uz kontrasta pamata. Savukārt latviešu valodas vārdam *kluss*, lai arī ir cieša semantiska saistība ar lietuviešu *klusūs*, laikam gan ir jaunāka nozīme, jo vairāki latviešu valodas vārdi, tāpat kā citu radniecīgu valodu tās pašas saknes vārdi, semantikas ziņā ir tuvāki lietuviešu *klusūs* un daži radniecīgie ide. valodu vārdi ar nozīmi ‘mierīgs, kluss’, visticamāk, liecina par paralēlēm nozīmes attīstībā.

Tātad var izteikt minējumu, ka no trim ārējās izpausmes ziņā līdzīgiem un arī semantiski saistītiem, bet atšķirīgiem vārdiem senāko nozīmi ir saglabājis lietuviešu *klusūs*, savukārt latviešu valodā un žemaišu dialektā noticis nozīmes pārmaiņas process:

latviešu valodā tā pamatā ir saistība starp jēdzieniem – metonīmija, žemaišu dialektā – kontrasts.

3.3.5. Latv. *kārns* ‘ļoti kalsns, vājš, arī ļoti novājējis (par cilvēkiem un dzīvniekiem); neauglīgs, liess (par augsni)’ (LLVV IV 167), latv. izl. *karns* ‘kārns’ (LLVV IV 167) : liet. *karnūs* ‘kuris ne bet ką valgo. ekštus (tāds, kas izvēlīgs ēdiena ziņā, kam slikta ēstgriba)’ (LKŽ V 302).

Šeit ir analizēts ne tikai liet. *karnūs* atbilstošais latv. *karns*, bet arī saknes variants *kārns*, kas mūsdienās ir kļuvis par dominējošu literārajā valodā.

Gan *karns*, gan *kārns*, spriežot pēc aplūkotajiem materiāliem, jau kopš pirmajiem latviešu rakstu avotiem līdz mūsdienām ir diezgan reti lietots.

Latviešu valodas senajos tekstos (LVSTK) adjektīvs *kārns* (*karns*) nav minēts.

Arī latviešu valodas vārdnīcās līdz pat 20. gs. sākumam vārds *kārns* nav sastopams vispār, bet *karns* dots tikai K. Ulmaņa vārdnīcā ar nozīmēm ‘nüchtern. hungrig. hager, schlank, leer (neēdis, izsalcis, kalsns. tievs, tukšs)’ (Ulmann 1872, I 102). Arī K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” ir dots tikai vārds *kařns* ar skaidrojumu ‘ausgehungert, hager, mager (izbadējies, ar tukšu vēderu, izsalcis; kalsns, vājš. liess)’ (ME II 163). Piemēri šeit doti no Smiltenes, Bērzaunes, Ļaudonas, Lazdonas, Pļaviņām – t. i., no Ziemeļvidzemes un pašas Vidzemes dienvidaustrumu nomales. Vārda *kārns* nav ne šajā vārdnīcā, ne tās papildinājumu sējumos. Taču ir, iespējams, ar šiem vārdiem ģenētiski saistītais darbības vārds *kārnēt* (*kārnēt* Bauskā) ar nozīmēm ‘1. lungern. gierig zusehen [Wessen], schmachten nach etwas (slaistīties. kāri skatīties, alkt pēc kaut kā); 2. neugierig, forschend blicken (ziņkārīgi. pētījoši skatīties)’ (ME II 197).

Latviešu tautasdziesmās (DS) ne *karns*, ne *kārns* nav minēts vispār. Savukārt latviešu valodas tekstos (LTP, LTT, T) gan vārds *karns*, gan *kārns* ir lietots tikai vienu reizi un abas reizes, šķiet, ar nozīmi ‘tievs, novājējis’: *Pie kalpu pušiem un meitām izstrādājusēs tāda rīcība, ka tie, kas kopā dzīvo un viens otram patīk, izrāda šķietamu lielu nesaticību. Viņš viņu dēvē par “kārnu kazu”, Kurzemē par “knīpu”.* (Blaumanis₂); *“Ko tad govs dara?” saimnieks jautā. “Slīma, ko tur vairāk var zināt!” “Vai nav uzpūsts vēders?” “Tādu neizliekas, ir gluži karna.”* (Purapuķe₂). Tas liek domāt, ka paralēli ir pastāvējuši abi varianti un ne viens, ne otrs nav bijis īpaši izplatīts. Vārds *karns* paretam minēts arī 30. un 40. gadu vārdnīcās (piemēram, Ozoliņš

1941, 180). Tikai 1953. g. "Latviešu-krievu vārdnīcā" paralēli *karns* parādās arī *kārns* (LKV₁, 260). Savukārt 1963. g. "Latviešu-krievu vārdnīcā" ir vairs tikai vārds *kārns* (LKV₂, 260), un kopš tā laika īpašības vārds *karns* literārās valodas vārdnīcās nav minēts²¹. Mūsdienās vārds *kārns* ir kļuvis par literārās valodas vārdu, kamēr *karns* ir pazīstams tikai izloksnēs. Par formu *karns* pēc ME sniegtajiem piemēriem var spriest, ka tā galvenokārt bijusi pazīstama Vidzemē. Arī LVDAK materiāli gan par *karns*, gan par *kārns* savākti tieši Vidzemē: *kaŕns* Koknesē, Vietalvā, Odzienā, Aizkrauklē, Sāvienā, Beļavā, Trikātā, Sērmūkšos, Ērgemē u. c.; *kārns* Bērzaunē, Sāvienā, Ropažos, Duntē, Sausnējā, Burtņiekos, Dzērbenē, Līgatnē u. c. Ir gan arī piemērs no Salienas (Zemgales dienvidaustrumos) ar nozīmi 'nav vēdera'. Acīmredzot izloksnēs, galvenokārt Vidzemē, ir paralēli pastāvējušas abas formas ar vienādu nozīmi, pamazām (ap 20. gs. vidu) kaut kādu iemeslu dēļ (varbūt vārda *kārs* ietekmē??) par dominējošo kļūstot formai *kārns*.

Arī lietuviešu valodas īpašības vārds *karnūs* ir mazizplatīts vārds. Mūsdienu lietuviešu literārās valodas vārdnīcās šis vārds netiek ietverts, bet to sniedz LKŽ, kurā, kā zināms, atrodami arī tikai izloksnēs sastopami vārdi. Vārdam *karnūs* šajā vārdnīcā sniegti tikai divi piemēri – viens no Biržiem ar nozīmi 'tāds, kas izvēlīgs ēdiena ziņā, kam sliktā ēstgriba': *Petras labai karnūs – jam kokių gardesnių, blynelių reikia*, otrs no Baisogalas ar nozīmi 'tāds, kam ir laba šķiedra (par līniem)': *Tokie geri buvo linai: kaŕnūs, ilgi, stori*. Vārdnīcas autori gan lielās atšķirības dēļ tās acīmredzot nav uzskatījuši par viena vārda dažādām nozīmēm, bet par homonīmiem, jo vārdi doti atsevišķos šķirkļos (LKŽ V 302).

Ne izloksņu vārdnīcās, ne seno tekstu vārdu rādītājos, ne mūsdienu lietuviešu valodas tekstu krājumā vārds *karnūs* nav minēts.

Etimologu viedokļi par šo vārdu cilmi dalās. K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" vārda *kārns* nav vispār, savukārt vārda *kaŕns* etimoloģija nav sniegta. E. Frenkels lietuviešu valodas etimoloģijas vārdnīcā lietuviešu valodas vārdu *karnūs* 'izvēlīgs ēdiena ziņā' saista ar lietuviešu *karnà* 'kārklu lūki', (*at*)*kérti* 'nošķirties, atdalīties', *ātkaras* 'pretrunīgs', senprūšu *kirno* 'krūms', slāvu *korenъ* 'sakne' u. c. (Fraenkel LEW I 221), nesaistīdams ar šiem vārdiem latviešu *karns*, *kārns*, *kārnēt*. Vienīgi K. Karulis uzskata latviešu *kārns*, *karns* un lietuviešu *karnūs* par radniecīgiem vārdiem, atvasinādams tos no "ide. *(s)ker- 'sarukt; raupjš, izžuvis, kalsns', kas saistās ar hom. *(s)ker- 'griēzt'." (Karulis 1992, I 383). K. Karulis arī uzskata, ka skaņumijā radies baltu **karti*, no kā savukārt latviešu **kart* 'izbadoties, izžūt' un lietuviešu *karti* 'ciest badu, salkt, būt liesam' (Karulis 1992, I 383).

²¹ Visās iepriekš minētajās vārdnīcās gan *karns*, gan *kārns* lietoti ar nozīmi 'tievs, novājējis'.

Pieņemot, ka latviešu *karns*, *kārns* un lietuviešu *karnūs* ir radniecīgi, ir iespējams izteikt hipotēzi par to, kuras valodas vārds ir saglabājis senāku nozīmi un aptuveni kāds ir bijis nozīmes pārmaiņas process. Ja vārdu pamatā ir ide. sakne **(s)ker-* ‘sarukt; raupjš, izžuvis, kalsns’, tad acīmredzot senāka nozīme tomēr ir ‘tievs’ (par nozīmes pārnese ‘izžuvis’→‘tievs’ sal. latviešu *kalst* un *kalsns*, kas ir vienas saknes vārdi). No nozīmes ‘tievs, novājējis’, iespējams, vēlāk gan latviešu, gan lietuviešu valodā attīstījās nozīme ‘izsalcis’ (cēlonis↔sekas: ja ‘kalsns’, tātad ‘izsalcis, izbadējies’ [metonīmisks nozīmes pārnese]). Saskaņā ar ME datiem latviešu valodas apvidvārdam *karns* ir bijušas abas šīs nozīmes, taču mūsdienās vārdam *kārns* senākā nozīme ‘tievs’ atkal ir kļuvusi par dominējošu un nozīme ‘izsalcis’ vismaz latviešu literārajā valodā vairs nav sastopama. Savukārt lietuviešu valodas vārdā šī pārnese nozīme ‘izsalcis, nepaēdis’ ir ieguvusi jaunu nokrāsu ‘tāds, kas maz ēd, izvēlīgs ēdiena ziņā’, tātad – ‘nepaēdis savas gribas pēc’. Varam pieņemt, ka latviešu valodas vārds šajā gadījumā ir saglabājis senāku nozīmi.

3.3.6. Latv. *klibš* ‘tāds, kas klibo // tāds, ar kuru klibo (par kāju) // pārn. tāds, kam kājas ir dažāda garuma. tāds, kam kādas kājas trūkst (parasti par galdu, gultu, krēslu)’ (LLVV IV 262):

liet. *klibas* ‘1. išklibęs, klibus (izļodzījies, izkustējies); 2. šleivas, klišas (līks (parasti par kājām), ar griezām (līkām) kājām)’ (DLKŽ₄ 312); liet. *klibūs* ‘klibantis (izļodzījies)’ (DLKŽ₄ 313).

Atšķirībā no vairākām citām šajā darbā aplūkotajām homogēnēmām latv. *klibš* un liet. *klibas*, *klibūs* ir līdzīgi gan formas, gan satura ziņā, tomēr arī šajā gadījumā analizējamo vārdu nozīmes ir atšķirīgas.

Etimologi atzīst, ka minētie vārdi ir radniecīgi, taču par to, no kuras ide. saknes tie atvasināti, pētnieku viedokļi šķiras. J. Endzelīns latv. *klibš* un liet. *klibas* saista ar liet. *klibēti* ‘kustēties, ļodzīties’, *klebēti* ‘klabēt, klaudzēt’, latv. *klabēt*, kimru *cloff* ‘klibš’, konkrētu ide. sakni neminot (ME II 225). E. Frenkels uzskata, ka šo vārdu pamatā ir ide. sakne **klei-*, **kli-* un saista tos ar liet. *kleivas*, *klyvas* ‘līkkājains’, *klišas* ‘līkkājains’, latv. *kleivs*, *kleīns*, *klejš* ‘līk(kājains)’, *kluins* ‘šķībs, greizs, līkkājains, vājš’, liet. *klỹpti* ‘sašķiebties’ u. c., taču pieļauj iespēju, ka liet. *klibas*, kurš vismaz ar nozīmi ‘līkkājains’ pieder iepriekšminētajai saknei, varētu būt radies, tai saplūstot ar citu, onomatopoētisku etimoloģisko ligzdu, kurā ietilpst, piemēram, liet. *klabēti* ‘klabēt, klaudzēt’ (Fraenkel LEW I 267–268), latv. *klabēt*, *klabināt*, *klaīnbāt*, *-uot* ‘neveikli, lempīgi iet’, *klemberēt* ‘klaiņot, vilkties’, senpr. *klumstīnai* ‘pieklaucē’, krievu *chljabaty*

‘ļodzīties, klabēt’, poļu *chłębać* ‘iet gāzelēdamies, čāpot’ u. c. (FraenkeI LEW I 262–263). Šo vārdu onomatopoētiskajai cilmei pickrīt arī K. Būga (Būga RR II 244), A. Sabaļausks (Sabaliauskas 1990, 214) un M. Fasmers (Фасмер ЭСРЯ IV 248). K. Karulis pieļauj, ka “vārda *klibt* veidošanos varēja ietekmēt arī līdzīga skanējuma skaņu verbs, kas radniecīgs ar *klabēt*”, tomēr vārdu pamatā atšķirībā no E. Frenkela tāpat kā J. Pokornijs (Pokorny 1959, 630) redz “ide. **kuelp/b-* : **kuļp/b-* ‘locīties ceļos, klupt, rikšot’; no **kuļb-* > b. **klib-* (varbūt metatēzē no **kilb-*), no kā la. *klībs*.” Pieņemot, ka vārdā *klībs* saplūdušas abas nozīmes, K. Karulis uzskata, ka vārds sākotnēji nozīmējis ‘tāds, kas ar troksni (klūpot) iet’ (Karulis 1992 I 404).

Kā redzams, šo vārdu etimoloģija ir diezgan sarežģīta un neskaidra. Tomēr, papētot arī citu šīs saknes vārdu nozīmes lietuviešu un latviešu valodā, drīzāk gribētos piekrist nevis E. Frenkela, bet K. Karuļa sniegtajam latv. *klībs*, liet. *klības* un *klībūs* cilmes skaidrojumaam.

No LKŽ ievietotajiem 97 ar priedēkļiem neatvasinātajiem vārdiem, kuru pamatā ir sakne *klib-*, tikai diviem vārdiem ir E. Frenkela minētajai ide. saknei **klei-* ‘līks’ tuvas nozīmes, respektīvi, vārdam *klības* ‘1. līkkājains; 2. izļodzījies’ un vārdam *klībzās* ‘līkkājains, klībs’. Pārējie vārdi nosacīti iedalāmi trijās grupās: lielāko grupu veido dažādu vārdšķīru vārdi ar nozīmei ‘klībs’ tuvu semantiku, piemēram, *klībikšēti* ‘klibot’, *klībikšēnti* ‘klibot’, *klībīkštis* ‘klībais, klībiķis’, *klībilda* ‘klībais, klībiķis’, *klībīnķš* ‘klib klab (par klibošanu)’, *klībīus* ‘klībs cilvēks vai dzīvnieks’, *klībūtā* ‘tāds, kurš iedams klibo, tenterē’, *klībiziņģis* ‘klībais, klībiķis’, *klībzā* ‘klībais, klībiķis’ u. c.; otrajā grupā ietilpst vārdi, kas saistīti ar ļodzīšanos, kustēšanos, piemēram, *klībā* ‘tas, kas ļogās’, *klībapeilis* ‘izļodzījies nazis’, *klībdyti* ‘ļodzīt, kustināt’, *klībikis* ‘tāds, kas ļogās, klidz’, *klībīnčiūotis* ‘svārstīties, līgoties’, *klībītioti* ‘kustināt’, *klībīzdas* ‘izļodzījies, izkustējies priekšmets’, *klībšas* ‘izļodzījies nazis’, *klībūčiūoti* ‘kustināt, klabināt’, *klībūs* ‘ļodzīgs, kustīgs, nestabils’; trešajā grupā ir daudznozīmīgi vārdi, kam piemīt abām iepriekšminētajām grupām raksturīga semantika, piemēram, *klībaras* ‘1. sabojājies, izļodzījies priekšmets; 2. tas, kurš klibo’, *klībēnti* ‘1. kustināt, ļodzīt; 2. klauzināt, klabināt; 3. klauvēt; 4. kustēties, ļodzīties; 5. klibot’, *klībēti* ‘1. būt izļodzītam, nestipri turēties, kleberēt; 2. kustēties; 3. strādāt, rosīties; 4. dzīvot, turēties, kustēties; 5. lēnām klibojot iet, mazliet klibot’, *klībikšt* ‘1. klib klab (par klibošanu); 2. brīķš brāķš’, *klībīndū* ‘1. izļodzījies, izkustējies priekšmets; 2. tāds, kurš iedams klibo, tenterē’, *klībīnēti* ‘1. mazliet pieklibot; 2. kustināt, ļodzīt’, *klībīs* ‘1. izļodzījies, izkustējies priekšmets; 2. klībs

cilvēks vai dzīvnieks’, *klibúoti* ‘1. klibot; 2. kustēties, ļodzīties; 3. rosīties, darboties; 4. dzīvot, turēties, kustēties’ u. c. (LKŽ VI 72–80)

Lietuviešu valodas adjektīva *klibas* nozīmei ‘līkkājains’ LKŽ doti vairāki piemēri no dažādām izloksnēm, no K. Būgas, J. Balčikoņa darbiem, kā arī no Jāņa evaņģēlija (bez norādēm par izdošanas gadu), otrai nozīmei ‘izļodzījies’ dots tikai viens piemērs no A. Juškas 1897. gada vārdnīcas (LKŽ VI 73), savukārt vārdam *klibūs* ar nozīmi ‘ļodzīgs, kustīgs, nestabils’ ir piemēri no izloksnēm un daiļliteratūras (LKŽ VI 80). Nedz lietuviešu valodas izlokšņu vārdnīcās, nedz seno tekstu un vārdnīcu indeksos *klibas* un *klibūs* nav ietverti. Vienīgais izņēmums ir rokrakstā atstātā 17. gs. vācu-lietuviešu valodas vārdnīca, kurā vācu *wackelnd* ‘ļodzīgs’ skaidrots ar liet. *klibbas* (LL 435). VDU apkopotajā mūsdienu lietuviešu valodas tekstu krājumā nav lietots nedz *klibas*, nedz *klibūs*, tātad šie vārdi, lai arī ievietoti mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā (DI.KŽ₄), tautā nav īpaši populāri.

Jāpiemin, ka arī K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” blakus latv. *klibt* ‘kļūt klibam’, *klibs*, *klibuôt*, *klibiski* ‘klibojot’, *klibums* (ME II 225) ir sastopami vārdi, kas saistīti ar ļodzīšanos, kustēšanos un semantikas ziņā tādējādi ir tuvi lietuviešu vārdu otrajai un trešajai grupai. piemēram, *klibināt* ‘kustināt, klabināt’, *klibiķis* ‘1. durvju kļiņķis; 2. izļodzījies nazis; 3. klibais; 4. tāds, kas grozās visiem vējiem līdzī’ (ME II 225). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka arī latviešu valodas adjektīvam *klibs* agrāk, iespējams, ir bijusi mūsdienu lietuviešu *klibūs* līdzīga nozīme, piemēram, ‘izkustējies, izļodzījies’. Latviešu valodas senajos tekstos (16.–18. gs.) gan šāda nozīme nav fiksēta. Vārds dažas reizes lietots G. Manceļa 1654. gada sprediķu grāmatās, bet tikai ar mūsdienu nozīmi ‘tāds, kas klibo’, piemēram: *jāmm labbu /dohd flimmu/ acklu/ klibbu Sīrrghu attkal* (Mancelius 1654 II 202). Tikai un vienīgi mūsdienu nozīmē vārds *klibs* ir lietots arī latviešu valodas vārdnīcās (sākot no 17. gs. līdz mūsdienām) un latviešu literatūras klasikā, kā arī folklorā.

Radniecīgie latviešu un lietuviešu valodas vārdi, kā arī citu valodu dotumi liek domāt, ka baltu pirmvalodā **klibas* ir bijis daudznozīmīgs; tā nozīmes, iespējams, ir bijušas ‘tāds, kas kustas, lokās, ļogās skanot, klabot’ un ‘klibs’; turklāt nozīme ‘klibs’, visticamāk, ir jaunāka un tā ir radusies no pirmās nozīmes sašaurināšanās procesā: ‘tāds, kas kustas, lokās, ļogās skanot, klabot’ → ‘tāds, kas izļodzījies, kas klab (par kāju ejot)’ → ‘klibs’. Lietuviešu valodā adjektīva *u*-celma forma *klibūs* ir saglabājusī senāko nozīmi ‘ļodzīgs, kustīgs, nestabils’ (LKŽ VI 80), arī *o*-celma forma *klibas* blakus

jaunākai nozīmei 'līkkājains'²², kura, visticamāk, attīstījusies no nozīmes 'klībs', glabā arī senāku nozīmi 'izļodzījies' (LKŽ VI 73). Iespējams, ka arī lietuviešu valodas vārdam kādreiz bijusi nozīme 'klībs', taču tā izzudusi daudzo sinonīmu (*raišas* 'klībs' LLV 416; *šlūbas* 'klībs' LLV 511) dēļ. Latviešu valodas īpašības vārda *klībs* nozīme 'tāds, kas klībo', iespējams ir jaunāka salīdzinājumā ar nozīmi 'izļodzījies', taču abas nozīmes šīs saknes vārdiem, visticamāk, ir bijušas jau baltu pirmvalodas laikos.

3.3.7. Latv. *vārgs* '1. tāds, kam (slimības, vecuma, attīstības traucējumu dēļ) trūkst fiziska spēka (par cilvēkiem, to ķermeni, ķermeņa daļām); arī nevarīgs, nespēcīgs; // par dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļām; // tāds, kurā izpaužas fizisks vājums, spēku trūkums (par kustībām, darbību u. tml.); // tāds, kas nav pietiekami attīstījies, tāds, kas nav stīprs, stingrs (par augiem, to daļām, arī par augu kopumu); // tāds, kam ir maza intensitāte, tāds, kas rada pārāk niecīgus rezultātus (par norisēm, parādībām dabā); // tāds, kam ir maza intensitāte (par gaismu); kluss (par skaņu); 2. tāds, kas (piemēram, psihe īpašību, prasmju, zināšanu trūkuma dēļ) nespēj veikt kādas darbības, kādus uzdevumus; // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; // tāds, kas neizraisa, nenodrošina mērķtiecīgu darbību (par psihe, rakstura, personības īpašībām, arī par zināšanām, informāciju); // vājš, nemākulīgs' (LLVV VIII 307) :

liet. *vargùs* 'sunkus, vargingas, varginantis (grūts, nožēlojams, nogurdinošs)' (DLKŽ₄ 912).

²² LKŽ nozīmi 'līkkājains' gan raksturo ar piemēriem, kuros varētu būt lietota arī nozīme 'klībs', piemēram, "Kodēl tas arklvs klības?"; "Klības, vos pasivelka"; "Nušalo žiema pirštus, dabar ir klības" (LKŽ VI 73). Tomēr arī citās mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcās vārds *klības* skaidrots tieši kā 'līkkājains' un nevis kā 'klībs', un tas, protams, nav viens un tas pats (DLKŽ₁ 351; DLKŽ₄ 313; LLV 232).

lietvārds [spriežot pēc lielā sākuma burta] ar nozīmi 'slimnieks' teikumā: *Buhtu wiņņa Galdâ likts/ Meelafis ka tas luhftu/ Gardi wahrihts Rikts pee Rikts/ Wihns in Meddus pluhftu/ Tomehr Wahrgam neeks gribb lihft/ Ruhktum baudijs fchķeetahs..* (LGLK 125). Arī senajos tekstos biežāk minēti citi šīs saknes vārdi, piemēram, *vārgs* 'vergs, kalps', *vārgot*, *vārgt* 'ciest', *vārgošana* 'ciešanas', salikteņi *vārguzeme* 'posta vieta, nelaimīga zeme', *vārgunams* 'bēdu, posta piemeklēts nams, (slimnīca?)'. Kā redzams, īpašības vārds *vārgs* nav vienīgais no šīs saknes vārdiem, kas, salīdzinot ar 17. gs., ir mainījies nozīmi: ja darbības vārds *vārgt* un atvasinājumi no tā 17. gs. nozīmēja, 'ciest, slimot, ciešanas, cietējs, slimnieks' utt., tad mūsdienās tie nozīmē 'kļūt vārgam, vājam, nīkuļot, slimīgs, nespēcīgs cilvēks vai dzīvnieks' utt.

Latviešu tautasdziesmās vārds *vārgs* visbiežāk lietots ar nozīmēm 'slikts' un 'grūts', bet ir sastopama arī mūsdienu nozīme 'vājš'. Piemēram, nozīme 'slikts' redzama dainā *Krīt', skujiņa, nekrituse/ Tik dziļā ūdenī;/ Ej, māsiņ, negājuse/ Tik vārgā vietīņā* (LD III₃ 675, Nr. 25972-0). Variantos [*Tik sliktāi*] *vietīņā* un [*Tik sliktās tautiņās*]. Vai arī *Saimeniece, saimeniece./ Puišiem vārga dzīvošana;/ Lai ēšana, ko ēšana./ Cieta beņķa gulešana* (LD IV 432, Nr. 31037-3). Variantā *Puišiem [slikta] dzīvošana*. Savukārt tautasdziesmai: *Ai, tautieti, žēl man tevis./ Redz' tev' vārgi dzīvojot./ Kauns man ļaužu, bail māmiņas./ Es tev dotu padomiņu* (LD II 553, Nr. 9329-0) variantos adverbā *vārgi* vietā adjektīvs *vārgs* ([*Redz', tev vārga dzīvošana*]), adverbī *grūši* vai *grūti* ([*Redzu grūši dzīvojot*]), adverbs *slikti* ([*Tav iet slikti dzīvojot*]) un arī adverbs *vāji* (*Redz' tev' [vāji dzīvojot]*). Arī tautasdziesmās bieži sastopami citi šīs saknes vārdi, piemēram, substantīvs *vārgs* ar nozīmi 'kalps' vai arī 'grūtības, ciešanas', *vārgulītis* 'vājš cilvēks', *vārgot* 'ciest'.

19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras klasikā un latviešu tautas pasākās un ticējumos vārds *vārgs* vairs lietots tikai ar mūsdienu nozīmi 'vājš, nespēcīgs'. Piemēram: *Kādu dienu atnācis arī kungs apskatīties bērnu, kas bija tik niecīgs, vārgs, ka nemaz nevarējis ticēt, ka viņš ir dzīvs* (LTP); *Bet viņš tāds maziņš un vārgs, būs citiem bērniem tikai par kāju pameslu* (Purapuķe₂); Tikai vienā gadījumā vārds *vārgs* lietots ar nozīmi 'slikts': *"Izvārīts ir diezgan labi, bet dažreiz pats tas vārāmais ir ļoti vārgs!" Fuhsings atrauca. "Nereti pats vilks tur var zināt, vai tā ir zupa vai kas tas ir.."* (Deglavs). Ja 19. gs. beigu vārdnīcas vārdu *vārgs* skaidro ar nozīmēm 'vājš' un 'slikts', tad, sākot ar 20. gs. sākumu, vārdnīcu autori vairs sniedz tikai nozīmi 'vājš', un ar tādu nozīmi šis vārds tiek lietots arī mūsdienās.

Spriežot pēc senajām vārdnīcām, senajiem tekstiem un folkloras materiāla. latv. *vārgs* vēl 18. un 19. gs. ir bijis daudznozīmīgs, tam piemītušas nozīmes ‘vājš, slims, slimīgs, grūts, slikts, tāds, kas cieš’, taču jau 19. gs. beigās latviešu literārajā valodā sākusi dominēt mūsdienu nozīme ‘vājš, nespēcīgs’²³. Lai gan vārds *vārgs* ar nozīmi ‘vājš’ lietots jau 17. gs. tekstos, balstoties uz pārējo ide. valodu materiāliem un pašas latviešu valodas dotumiem, var izteikt pieņēmumu, ka šī nozīme ir jaunāks atvasinājums: ‘slims; tāds, kas cieš; tāds, kam ir grūti’ → ‘slimības, ciešanu, grūtību novājināts’ → ‘vājš’. Paralēli vai arī vārda *vārgs* semantiskās pārmaiņas ietekmē nozīmi ir mainījies arī latviešu valodas darbības vārds *vārgt*. Ja vēl 17. gs. tas nozīmēja ‘ciest’, tad mūsdienās tas nozīmē ‘būt. kļūt vārgākam, nīkuļot’. Līdzīga nozīmes attīstība novērojama arī lietuviešu valodas vārdā *pavaŗgti* ‘nogurt, novārgt’.

Te acīmredzot var runāt par metonīmisku nozīmes pārnesumu (objekts → subjekts). Ja lietuviešu valodā un latviešu tautasdziesmās dominē tādi izteicieni kā *vargus darbus* (‘grūts darbs’), *vārga dzīve* (‘grūta dzīve’) [objekts – tāds, kas nogurdina], tad mūsdienu latviešu valodā *vārgs vecītis*, *vārgs bērns* [subjekts – tāds, kam ir grūti].

Baltu pirmvalodā vārds **vargus*, visticamāk, ir bijis daudznozīmīgs un visas nozīmes raksturojušas bēdas, nelaimi, ciešanas, grūtības. Par tālākiem atvasinājumiem būtu uzskatāma lietuviešu valodas nozīme ‘nabadzīgs’ un latviešu valodas nozīme ‘vājš’. Taču lietuviešu valoda atšķirībā no latviešu valodas ir saglabājusi arī senāku nozīmi ‘grūts’.

3.3.8. Latv. *gaužs* ‘1. tāds, ko izraisījis sāpīgs pārdzīvojums, sarūgtinājums, pārestība u. tml.; tāds, kas ļoti sāpina, sarūgtina // žēlabains; 2. tāds, kas izpaužas ļoti spēcīgi; ļoti spēcīgi izteikts’ (LLVV III 89), *gaužs* novec. ‘1. gaužs: 2. žēls, žēlabains; 3. sāpīgs (par pārdzīvojumu); 4. skarbs’ (LLVV III 87):

liet. *gaudūs* ‘skambus, skardus, garsingas (skanīgs. skaļš)’ (DLKŽ, 167).

²³ Atsevišķās izloksnēs, piemēram, Kalupes izloksnē, vēl mūsdienās lieto nozīmi ‘tāds, kad ir smagi dzīves apstākļi, tāds, kad piemeklē nelaime’ (Reķēna 1999, II 543)

Šo radniecīgo, bet nozīmju ziņā atšķirīgo vārdu pamatā ir onomatopoētiskā ide. sakne *gōu-, *gouə-, *gū- 'saukt, kliegt' (Pokorny 1959, 403). Šīs saknes vārdi ir bagātīgi pārstāvēti gan baltu, gan citās ide. valodās. E. Frenkels bez latv. *gaužs* un liet. *gaudūs* šajā etimoloģiskajā ligzdā min arī liet. *gaūsti* 'dunēt, dūkt, šalkt, zvanīt', *gaudēlē* 'dzeltena mušiņa', *gaūdonē* 'dūcošs kukainis, bite', *gūdūs* 'žēls, bēdīgs, drūms, melnholisks, dziļš (par nakti)', latv. *gaūst*, *gāudāt* 'vaimanāt, sūdzēties, žēloties', *gaūdas*, *gaudi* 'vaimanas, bēdas, sāpes', *gauds* 'skumjš, rūgts, sāpīgs', liet. *gauti* 'gaudot', latv. *gavilēt*, senslāvu *gašli*, krievu *gusli* 'kokle', *gudetъ* 'dūkt', dial. 'raudāt, gaudot', slovēņu *gōsti* 'spēlēt vijoli, rūkt, dūkt', senslāvu. *govorbъ* 'troksnis', krievu *govoritъ* 'runāt', senindiešu *jóguve*, *-āna* 'likt ieskanēties, izteikt skaļi, pasludināt', grieķu *γόος* 'žēlabas', senīru *guth* 'balss', senaugšvācu *kūmen* 'sūdzēties' u. c. (Fraenkel LEW I 140–141). Arī V. Urbutis piekrīt tam, ka ide. sakne *gōu- ir onomatopoētiska, un par tai piederīgiem uzskata arī vairāku putnu nosaukumus, kuru motivācija saistīta ar šo putnu skaļo balsi, piemēram, liet. *govaras* 'stārķis', ukr. *zába* 'vārna', slovēņu *gávec* 'ķīvīte' u. c. (Urbutis 1981, 29, 30).

Kā redzams pēc ide. valodu piemēriem, šīs saknes vārdiem vairumā gadījumu piemīt vai nu skaņas, skaļuma, vai ciešanu sēma, vai arī abas kopā, kā piemēram, latv. vārdā *gaudot*. Jādomā, ka abas nozīmes šai saknei ir bijušas jau ide. pirmvalodā – par to liecina nozīmju līdzība dažādās valodās. Visticamāk, ka arī baltu pirmvalodā īpašības vārds **gaudus* un tam radniecīgie citu vārdšķīru vārdi ir bijuši daudznozīmīgi un ietvēruši gan skaņas, gan ciešanu sēmu. (Sāpes un ciešanas tiek izteiktas skaniski – ar kliegšanu, raudāšanu, vaimanāšanu). Tomēr, spriežot pēc mūsdienu valodas dotumiem, attiecīgajos latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdos ir notikusi nozīmes diferencēšanās.

LKŽ vārdam *gaudūs* sniegtas divas nozīmes: gan mūsdienu literārajā valodā pazīstamā '1. skardus, skambus, garsus; melodingas (skaļš, skanīgs; melodisks)', gan arī mūsdienās vairs nelietotā '2. liūdnas, skurdus, graudus (bēdīgs, žēls, žēlabains)' (LKŽ III 167). Pirmajai nozīmei ir piemēri no Varņiem Telšu raj., 20. gs. pirmās puses rakstnieka P. Cvirkas (1909–1947) darbiem, lietuviešu tautasdziesmām, J. Juškas (19. gs. otrā puse) darbiem, S. Daukanta (19. gs. vidus) darbiem. Otrajai nozīmei piemēri no F. Ruiģa 1747. g. vārdnīcas, F. Kuršaiša vārdnīcas (1870–1874), no 20. gs. rakstnieces I. Simonaitītes (1897–1978) un P. Cvirkas darbiem. Spriežot pēc pēdējiem diviem piemēriem, arī otrā nozīme 'bēdīgs, žēls, žēlabains', kas sakrīt ar latviešu valodas vārda *gaužs* nozīmi, vēl 20. gs. 1. pusē ir bijusi pazīstama un ar šādu nozīmi vārds *gaudūs*

lietots literāros darbos. Tomēr jau mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcas 1954. g. izdevumā vārdam ir tikai viena nozīme ‘skambus, skardus (skaļš, skanīgs)’ (DLKŽ₁ 201). Par vārda *gaudūs* lietojumu lietuviešu valodas izloksnēs grūti spriest, jo nevienā no līdz šim izdotajām izloksņu vārdnīcām tas nav ietverts vispār, savukārt LKŽ pirmajai nozīmei dots tikai viens piemērs no izloksnes, otrajai – neviens.

Mūsdienu lietuviešu valodā vārds *gaudūs* tiek lietots samērā reti – internetā pieejamajā lietuviešu valodas tekstu krājumā tas minēts tikai četras reizes, bet adverbā forma *gaūdžiai* trīs reizes. Visos gadījumos vārds lietos ar nozīmi ‘skaļš, skanīgs’, piemēram: *Aukštu dangaus skliautu atsirito gaudus metalo žvangtelejimas.; ..oras esti dar giedras, gaudus, saulē šypteli pilna burna.; Nuo gaudžių žingsnių dreba lango stiklas ir prigugusi mano nosis* (VDU).

Jādomā, ka liet. *gaudūs* vēl līdz 20. gs. pirmajai pusei ir bijis daudznozīmīgs, tam piemītušas abas LKŽ sniegtās nozīmes, taču, jau sākot ar 20. gs. sākumu, nozīme ‘skaļš, skanīgs’ kļuvusi dominējošā, nozīmei ‘bēdīgs, žēls, žēlabains’ pamazām izzūd.

Savukārt latviešu valodā ir notikuši sarežģīti morfoloģiski un semantiski procesi. Kā atzīst K. Karulis, “zūdot latviešu valodā *u*-celma adjektīviem, senāku formu **gaudus* (..) aizstājis apv. *gauds* ‘sāpīgs, skumjš, žēlabains; tāds, kas sāpina’ (..) un liter. *gaužs* (..)” (Karulis 1992, I 296).

Latviešu valodas 16., 17. gs. tekstos gan adjektīvam, gan adverbam ir tikai *īo*-celma forma. Adjektīvs lietots gan ar nozīmi ‘žēls’, piemēram, *gaužas asaras, gaužu žēlošanu, priekš gaužas lūgšanas*, gan ar nozīmi ‘stiprs, intensīvs, liels, ļoti nepatīkams’, piemēram, *gaužām sāpēm, ar gaužāms elles mokāms, gaužākas bēdas, gaužus grēkus, ar gaužu kārošanu* (LVSTK). Adverbs lietots gan ar nozīmi ‘žēli’, piemēram, *raudāja gauži, gauži nopūties, gauži lūdzās, gauži sūdzās, izstāstīja gauži*, gan ar nozīmi ‘ļoti’, lielākoties par ko nepatīkamu, piemēram, *gauži plosīdams, sāpēja gauži, nesodi tik gauži, grēki gauži spiež, pie Krusta gauži stāipīts*, taču dažkārt arī ar neitrālu nozīmi ‘ļoti’, bez negatīvas konotācijas: *gauži darbojās, gauži laužties, gauži piekodināt, gauži pēc tās bauslības dzenās* (LVSTK).

Savukārt latviešu tautasdziesmās ir sastopama gan *īo*-celma forma *gaužs*, gan *o*-celma forma *gauds*, turklāt gan Latgalē, gan Vidzemē ir pierakstītas abas formas, tādējādi apstrīdot izplatīto viedokli par to, ka adjektīviem, kuriem ir iespējamas gan *o*-, gan *īo*-celma formas, parasti *o*-celms ir pārstāvēts augšzemnieku izloksnēs, *īo*-celms lejzemnieku izloksnēs (Vanags 1988, 69–70). Lai gan šāda tendence tiešām pastāv, tomēr vismaz latviešu tautasdziesmās šim vārdam abu celmu formas ir pierakstītas gan

lejšemnieku, gan augšzemnieku izloksnēs. Piemēram: *Cytam beja zalts, sudabrys, / Cytam gaudas asareņas* (LD I 599, Nr. 3902-2, Līksnas pag. Daugavpils apr.), *Bòriņēitiņ peūriņā / Puše gaužu asariņu* (LD I 741, Nr. 4913-1, Līvānu pag. Daugavpils apr.) un *Svešai mātei viegla diena, / Pašai gaudas asariņas* (LD I 319, Nr.1981-3, Nītaures pag. Rīgas apr.), *Ozolam skaida lēca, / Man lec gauža asariņa* (LD IV 565, Nr. 31996-0, Lodes pag. Cēsu apr.).

Latviešu valodas adjektīviem gan *o-*, gan *īo-*celma forma tautasdziesmās lietota ar to pašu nozīmi 'žēls', lielākoties savienojumā ar substantīvu *asariņa*, taču ir sastopami arī citi vārdu savienojumi, piemēram, *gaužu (gaudu) dziesmu, gaužas nopūtiņas, gaudu vārdu*. Pēdējā piemērā vārds *gauds* acīmredzot lietots ar citu nozīmi, iespējams. 'sāpīgs, skarbs', jo tautasdziesmas *Labak, māte, pasaguli, / Ne dēliņu auklejusti: / Dos dēliņš gaudu vārdu, / Dos dēliņa līgaviņa* variantos tas aizstāts ar adjektīvu *ļauņu* (LD I 317, Nr. 1962-5).

Latviešu valodas adverbs gandrīz visos gadījumos (gan augšzemnieku, gan lejzemnieku izl.) tautasdziesmās ir *īo-*celma formā *gauži*. Izņēmums ir 5 tautasdziesmas no Bērzaunes, Grostonas, Liezeres un Apes, respektīvi, no augšzemnieku izloksnēm, kurās minēta *o-*celma forma *gaudi*. Tautasdziesmās, tāpat ka senajos tekstos, adverbs *gauži* lietots gan ar nozīmi 'žēli' galvenokārt vārdu savienojumos *gauži raud, bet arī gauži skan, gauži dziedu, gauži zviedza, gauži lūdzu, gauži nožēloju*, gan ar nozīmi 'ļoti (par ko sāpinošu, nepatīkamu)', piemēram, *gauži raudināja, gauži rāja, gauži niecināja, gauži vainodams, gauži manim sirds sāpēja, gauži kaitināja*, bet ir arī neitrāls vārda *gauži* lietojums ar nozīmi 'ļoti', piemēram, *viena (actiņa) gauži miega pilna, gauži gribu, gauži gaidu, gauži gaviļēju* (visi piemēri no DS). Forma *gaudi* sastopama tikai ar nozīmi 'žēli'. piemēram, *gaudi nedziedāju*. Fakts, ka tautasdziesmās adverbs forma *gaudi* ir lietota tikai ar nozīmi 'žēli', bet forma *gauži* arī ar nozīmi 'ļoti', laikam apstiprina P. Vanaga pieņēmumu, ka šādos gadījumos parasti jaunu nozīmi vispirms ieguvis *īo-*celma adverbs un tikai pēc tam adjektīvs (Vanags 1988, 74). Tātad, iespējams, ka nozīmi 'ļoti' vispirms ieguvis adverbs *gauži* un tikai pēc tam arī adjektīvs *gaužs* sācis nozīmēt ne tikai 'žēls', bet arī 'stiprs, intensīvs, ļoti nepatīkams', turklāt šis process acīmredzot ir senāks par 17. gs., jo jau senajos tekstos adjektīvam *gaužs* bez nozīmes 'žēls' ir arī šī nozīme. Savukārt formām *gauds, gaudi* ir saglabājušās vecās nozīmes 'žēls', 'žēli'.

19. gs. beigū un 20. gs. sākumā latviešu literatūras klasikā (T) un latviešu tautas pasākās (LTP) un ticējumos (LTT) adjektīvs *gaužs* atkal ir lietots galvenokārt tikai ar nozīmi 'žēls', turklāt ≈ 75 % gadījumu – vārdu savienojumā *gaužas asaras*. Pārējie

lietojumi: *gaužas žēlabas, gaužas vaimanas, gaužu lūgumu, gaužu lūgšanu*. Tāpat salīdzinājumā ar 17. gs. tekstiem 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, tāpat kā mūsdienās, vairs tikpat kā netiek lietota nozīme 'ļoti intensīvs, nepatīkams', turklāt arī nozīme 'žēls' tiek lietota gandrīz tikai ciešajā vārdu savienojumā jeb kolokācijā *gaužas asaras*. Savukārt adverbs *gauži*, līdzīgi kā 17. gs. tekstos, nozīmē gan 'žēli', piemēram, *gauži raudāja, gauži šņukstēja*, gan 'ļoti'. piemēram, *gauži saskaitās, gauži priecādamies, gauži smuki, gauži nosabijies, gauži dievbijīga, gauži gribēšas, gauži pateicos*. Kā redzams, salīdzinot ar senajiem rakstiem. 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma tekstos ir vairāk adverbs *gauži* 'ļoti' lietojumu bez negatīvas konotācijas.

To apstiprina arī vārdnīcu materiāli: 17. gs. vārdnīcās vārds *gaužs* skaidrots ar 'herb (sūrs)', *gauži* ar 'bitterlich, seer (rūgti. ļoti)' (Fennell 1988, 26; Langijs 1936, 76); 18. gs. *gaužs* tulkots kā 'heftig, beweglich (stiprs, žēls)' (Lange 1777, 116), 'klaeglich, bitterlich, beweglich (žēls, bēdīgs, rūgts, aizkustinošs)'. *gauži* kā 'sehr, ueberaus. ungemein, flehentlich (ļoti, sevišķi, sirsnīgi)' (Stender 1789, I 70), 19. gs. *gaužs* skaidrots kā 'inständig, intensiv (neatmaidīgs, intensīvs)'. *gauži* – kā 'sehr, inständig, heftig (ļoti, neatmaidīgi, stipri)' (Ulmann 1872 I, 73)

20. gs. vārdnīcās (izņemot ME) vārds *gaužs* vai nu nav ietverts vispār, vai arī dots vārdu savienojumā *gaužas asaras* (LKV₁ 164, LVV₁ 221). Adverbs *gauži* pārsvarā skaidrots kā 'sehr (ļoti)'; 'очень (ļoti)' (Dravnieks 1927, 117; LKV₁ 164; LVV₁ 221).

Ja pieņemam, ka baltu pirmvalodā adjektīvs **gaudus* nozīmējis 'skaļš, žēls, tāds, kurā skaļi, intensīvi tiek paustas sāpes, žēlabas' (par šādu nozīmi liek domāt radniecīgi latviešu un lietuviešu valodu vārdi, piemēram, latv. *gausties, gaudot, gaudas*, liet. *gauti* 'gaudot', kā arī iepriekš minētie citu valodu vārdi, tad lietuviešu valodā līdz 20. gs. sākumam vārdam ir bijušas divas senas nozīmes 'skaļš' un 'bēdīgs, žēls, žēlabains'. 20. gs. pirmajā pusē, zūdot ciešanu, bēdu sēmai, vārds literārajā valodā zaudējis nozīmi 'bēdīgs, žēls, žēlabains' un mūsdienās ir pazīstams tikai ar nozīmi 'skaļš'.

Latviešu valodā jau 17. gs. adjektīvam *gaužs* un adverbam *gauži* bija zudusi skaļuma sēma, lai arī lielākoties tas lietots vārdu savienojumos, kas ietver šo sēmu, piemēram, *gaužas lūgšanas, raudāja gauži, gauži nopūties, gauži lūdās, gauži sūdās, izstāstīja gauži*. Vēl 17. gs. gandrīz nav bijusi atšķirība starp adjektīva un adverbs nozīmēm. Vārds *gaužs* nozīmēja 'žēls; stiprs, liels, ļoti nepatīkams', savukārt *gauži* – 'žēli, ļoti (parasti par ko nepatīkamu)'. Taču līdz 19. gs. beigām adjektīva lietojums atkal sašaurinājies, un arī mūsdienās, kaut gan vārdnīcās nereti ir sniegta arī 2. nozīme 'spēcīgi izteikts', tomēr lielākoties vārds *gaužs* tiek lietots tikai ar nozīmi 'žēls' un galvenokārt

tikai kolokācijā *gaužas asaras*, savukārt adverba lietojums paplašinājies, tas tiek lietots ar seno nozīmi ‘žēli’ un ar nozīmi ‘[oti]’ (gan par ko patīkamu, gan par nepatīkamu). Forma *gauds* mūsdienās ir sastopama tikai izloksnēs, piemēram, Kalupes izloksnē (Reķēna 1998, I 320), un tāpat kā literārās valodas *gaužs* nozīmē ‘žēls’.

Nav iespējams pateikt, kura no valodām – latviešu vai lietuviešu – saglabājusi senāku nozīmi, jo no senajām baltu un indoeiropiešu sēmām ‘skaļš’ un ‘tāds, kas saistīts ar bēdām, ciešanām’, liet. *gaudūs* ir saglabājis pirmo, bet latv. *gauds* un *gaužs* – otro.

Lietuviešu valodā arī citi tās pašas saknes vārdi lielākoties apzīmē jēdzienus, kas saistīti ar kaut ko skaļu, piemēram, *gaudūtis* ‘vilciņš (rotaļlieta, kas griežoties skan, dūc)’, *gaudesys* ‘dunēšana, šalkšana’, *gausti* ‘dunēt, dūkt, šalkt’, *gaudēle* ‘mušiņa’ u. c.: izņēmums ir vienīgi *gūdus* ‘drūms, baigs, skumjš, bēdīgs’. Turpretī latviešu valodā arī citi radniecīgie vārdi ir saistīti ar sāpēm, ciešanām, piemēram, *gaudot*, *gaudens*, *gaudenis*, *gausties* u. c. Šķiet, vienīgais izņēmums šeit ir *gavilēt*, *gaviles*, *gaviļnieks*, kas arī ir tās pašas cilmes vārdi.

Izpētot šos atsevišķos vārdu pārus, kuri pieder konkrētai tematiskajai grupai – fizisko nepilnību apzīmējumiem –, izdevās arī konstatēt atsevišķas visai grupai raksturīgas iezīmes.

Četrās no astoņām šajā tematiskajā grupā analizētajām homogēnām senāku nozīmi ir saglabājis vārdu pāra lietuviešu valodas vārds (latv. *tizls* : liet. *tižlūs*; latv. *stulbs* : liet. *stulbūs*; latv. *kluss* : liet. *klusūs*; latv. *vārgs* : liet. *vargūs*). divās – latviešu valodas vārds (latv. *kusls* : liet. *kūšlas*, *kušlūs*; latv. *kārns*, *kārns* : liet. *karnūs*), bet divās abi pāra vārdi ir saglabājuši katrs savu senu nozīmi (latv. *klibš* : liet. *klibas*, *klibūs*; latv. *gauds*, *gaužs* : liet. *gaudūs*).

Nozīmes pārmaiņu tipi ir dažādi, taču starp nepilnību apzīmējumiem dominē metonīmija, kas pārsvarā pamatojas uz cēloņu un seku attiecībām. Vienkāršoti to varētu ilustrēt šādi: ja ‘ļengans, sašļucis, gurdens’, tātad ‘nevarīgs un kropls’ (latv. *tizls* : liet. *tižlūs*), ja ‘tievs’, tātad ‘nepaēdis’ (latv. *kārns*, *kārns* : liet. *karnūs*), ja ‘akls’, tātad ‘nevarīgs’ (latv. *kusls* : liet. *kūšlas*).

Izpētīto vārdu grupai raksturīgi ir arī tas, ka senākas nozīmes parasti ir neitrālas, bet nozīmes attīstības procesā vārds ir sācis apzīmēt kaut kādu fizisku nepilnību, un nevis otrādi. Nozīmes attīstības procesam turpinoties, vārds var sākt apzīmēt arī garīgu nepilnību jau ar stipri negatīvu konotāciju (latviešu *stulbs*, *tizls*). Šī pejoratīvā tendence (‘fiziska nepilnība’ → ‘garīga nepilnība’) ir raksturīga arī citām valodām, un, iespējams, tā ir par pamatu tieši šīs grupas lielajam semantiskajam mainīgumam. Šeit var arī runāt par

visai grupai raksturīgu nozīmes pārmaiņu cēloni – psiholoģisko cēloni.

Daudznozīmīgiem vārdiem parasti kāda no nozīmēm ir dominējošā, citas – perifērās, taču šīs attiecības var mainīties, dominējošai kļūstot par perifēro un otrādi. Arī starp šīs grupas vārdiem vairākos gadījumos (latv. *kārns*, *tizls*, *stulbs*) var novērot to, ka kādu laiku ir pastāvējusi vai pat bijusi dominējošā kāda jauna nozīme ('izsalcis, nepaēdis'; 'klibs', 'akls'), kas pēc tam atkal pazudusi vai kļuvusi par perifēro nozīmi, senākajai nozīmei ('tievs'; 'vārgs, neveikls', 'apmulsis, nesaprātīgs' u. c.) atkal kļūstot par dominējošo, centrālo – protams, ar kādu jaunu niansi.

Jāatzīmē tas, ka no izpētītajām homogēnēmām diviem vārdiem latviešu valodā nozīmes maiņa ir notikusi vai arī sākta atspoguļot vārdnīcās starp Pirmo un Otro pasaules karu (*stulbs*) vai neilgi pēc Otrā pasaules kara – 20. gs. 50.–60. gados (*tizls*). Savukārt vārds *kārns* vārdnīcās vispār parādās tikai 50. gados, bet agrāk dominējusi forma *karns* tieši ap šo pašu laiku sāk pazust no vārdnīcām. Tas, iespējams, ir skaidrojams ar ekstralingvistisko faktoru ietekmi uz nozīmes pārmaiņas procesu paātrināšanos.

3.4. Garīgu un fizisku aktivitāti, vērīgu nosaucoši īpašības vārdi.

Šajā tematiskajā grupā apvienotas četras homogēnas: latv. *jautrs* : liet. *jautrūs*; latv. *modrs* : liet. *mañdras*, *mandrūs*; latv. *dairs* : liet. *dairūs*; latv. *veikls* : liet. *veiklūs*.

3.4.1. Latv. *jautrs* '1. tāds, kam raksturīgas priecīgas emocijas, arī dzīvespriecīgs; // kustīgs, draiskulīgs (par dzīvniekiem); // pārn. straujš (piemēram, par ūdens, gaisa plūsmu); 2. tāds, kurā izpaužas priecīgas emocijas, arī dzīvesprieks; // tāds, kurā izpaužas (dzīvnieku) draiskulība, kustīgums; 3. tāds, kas ir saistīts ar jokiem, smiekliem; // tāds, kas izraisa priecīgu noskaņu. Jautrs miegs – nemierīgs, viegli pārtraucams miegs. Būt jautrā prātā (arī dūšā) sar. – būt iereibušam' (LLVV IV 42–43):

liet. *jautrūs* '1. greitai pajuntantis (jūtīgs, jutīgs); 2. greitai veikiantis, reaguojantis (tāds, kas ātri darbojas, reaģē); 3. greitai pasiduodantis veikimui (tāds, kas ātri padodas iedarbībai); 4. atjaučiantis, gailestīgs (atsaucīgs, žēlsirdīgs)' (DLKŽ₄ 267).

Etimologi ir vienisprātis par to, ka šie semantiski atšķirīgie vārdi ir mantoti vienas cilmes vārdi. J. Endzelīns latviešu vārdu saista ar verbu *jāust* 'just' (ME II 104), bet E. Frenkels lietuviešu – ar verbu *jaūsti* 'just' (Fraenkel LEW I 191). E. Frenkels min arī virkni citu radniecīgu baltu un citu ide. valodu vārdu: liet. *jūsti* 'just, sajust, uztvert, manīt', *jutėti* 'būt nomodā', *jaūtotis* 'apjautāties, uzzināt', *jaūsmas* 'jūtas, sajūta', *juslē* 'maņu orgāns', latv. *jāust* 'just, nojaust, saprast', *jaūtāt*, kr. *oč(u)nutьsja* 'atjēgties, pēkšņi pamosties', *oč(u)titьsja* 'pēkšņi kaut kur atrasties', čehu *ocítiti se*, *oc(i)mouti se* 'pēkšņi kaut kur iekļūt' u. c. (Fraenkel LEW I 191). J. Pokornijs (Pokorny 1959, 346) šos vārdus saista ar ide. sakni *eu- 'just'.

J. Pokornija dotā saknes semantika un iepriekš minētie radniecīgie citu valodu vārdi liecina par to, ka līdz mūsdienām senāku nozīmi ir saglabājis liet. *jautrūs*.

LKŽ ir sniegtas četras lietuviešu valodas vārda *jautrūs* nozīmes, no kurām pirmās trīs tiek lietotas arī mūsdienu lietuviešu literārajā valodā, bet ceturtais ir vairs tikai atsevišķu izlokšņu parādība: '1. greitai pajuntantis, opus (jūtīgs, jutīgs); 2. greitai pastebantis, atsiliepiantis, reaguojantis (modrs, vērīgs, atsaucīgs); 3. užjaučiantis,

gailestīgas (līdzjūtīgs); 4. nekietai miegantis; budrus. sargus (tāds, kam trausls miegs, modrs)' (LKŽ IV 326–327). Spriežot pēc piemēriem, visas četras LKŽ sniegtās nozīmes ir senas nozīmes, kas cieši saistītas ar ide. saknes *eu- 'just' semantiku.

Nedz lietuviešu valodas izlokšņu vārdnīcās, nedz seno tekstu vārdu rādītājos vārds nav ietverts.

Mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds *jautrus* lietots ar nozīmi 'jūtīgs', piemēram: *Pediatras išrašė valerijonu – esą, vaikas jautrus, gal padės. Vidūmi nepadėjo*; 'jutīgs', piemēram: *..krosnelėje įmontuotas modemas bei skystųjų kristalų (LCD) prisilietimui jautrus ekranas*; un dažkārt arī ar nozīmi 'atsaucīgs', piemēram: *Kadangi esu labai jautrus vaiku problemoms, manau, kad ir mano atėjimas į mero postą yra simbolinis (VDU)*. Tātad nekāda būtiska nozīmes pārmaiņa šim lietuviešu valodas vārdam nav novērojama.

Citādi ir ar latv. *jautrs*, kas ir zaudējis savu iespējamo sākotnējo nozīmi 'jūtīgs', iegūdams vairākas jaunas nozīmes.

Latviešu valodas senajos tekstos (16.–18. gs.) vārds *jautrs* lietots reti, taču ir trīs piemēri no 1685. g. izdotā latviešu garīgo dziesmu krājuma, kuros vārds lietots ar nozīmi 'modrs, mundrs': *Kad zeeā Meegā aismidfees/ Nekā pats spēhju glahbtees; Tad tawas jautras Aztiņņas Bij Nomohdā par mannim* (LGLK 207); *Jefus leek mums jautreems kļuh/ Luhgt/ laid labbi klahjahs: Garrs gann fehķeetahs spēhzigis buht; Bet tahs Meefas wahjas* (LGLK 41); *Tu ne warr finnaht' kuŗru Brihd' Tas Kungs gribb nahkt tew' iswaddiht; tad effi jautrs in mohdrigs* (LGLK 211).

Arī latviešu valodas senajās vārdnīcās (17.–19. gs.) vārds *jautrs* pārsvarā skaidrots kā 'mundrs, dzīvīgs, modrs': 'munter (mundrs, možs, modrs)' (Langijs 1936, 90); 'munter, der nicht verschlaffen ist, wach (mundrs, tāds, kurš neguļ, možs)' (Fennell 2000, I 226 [K. Fīrekers]); 'munter (mundrs, možs, modrs)' (E lvers 1748, 205²⁴); 'ganz frisch und munter (pavisam spīrgts un mundrs)' (Lange 1777, 129); 'munter. lebhaft. frisch (mundrs, dzīvīgs, rosīgs, spīrgts)' (Stender 1789, I 86; Ulmann 1872, I 92; Brasche 1875, II 73). Vairākās no šīm vārdnīcām ir ietverts arī vārdu savienojums *jautrs miegs* ar nozīmes skaidrojumu 'viegls, caurs, trausls miegs' (Stender 1789, I 86; Ulmann 1872 I, 92).

Tā kā ne latviešu senajos rakstos, ne vārdnīcās nav fiksēta nozīme 'jūtīgs', tad iespējams secināt, ka latviešu valodā nozīmes pārmaiņa 'jūtīgs'→'modrs, možs' ir notikusi samērā sen. Atvasinātā nozīme 'modrs' ir samērā tuva senajai nozīmei 'jūtīgs',

²⁴ Vācu *frolich* šajā pašā vārdnīcā tulkots kā 'preezīgs' [E lvers 1748, 153].

jo 'modrs' ir 'tāds, kas ir jūtīgs pret apkārtējo pasauli', no tās savukārt tālāk varētu būt attīstījušās nozīmes 'mundrs, dzīvīgs'. Arī nozīme 'nemierīgs, viegli pārtraucams (par miegu)' ir cieši saistīta ar seno nozīmi. Jo viegli pārtraucams miegs ir jūtīgs, trausls miegs.

Ja šo iepriekš minēto nozīmju attīstība ir samērā skaidra, tad to nevar teikt par vārda *jautrs* mūsdienās lietoto nozīmi 'priecīgs, līksms'.

K. Karulis "Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" sniedz šādu latviešu valodas īpašības vārda *jautrs* nozīmes attīstību: " 'tāds, kas jūt, uztver' → 'tāds, kura raksturs, vitalitāte izpaužas humorā, smieklos'. No sākotnējās semantikas arī izrietēja noz. 'tāds, kas jūt, uztver' arī → 'attapīgs': *te vajag vērīgas un jautras galvas.*" (Karulis 1992 I, 354)

Šāds latviešu valodas īpašības vārda *jautrs* nozīmes attīstības skaidrojums tomēr nav īsti pārliecinošs, jo, kā redzams, nevienā no līdz 19. gs. 70. gadiem izdotajām vācu-latviešu vai latviešu-vācu valodas vārdnīcām latviešu valodas īpašības vārds *jautrs* nav skaidrots ar vācu 'froh' vai 'fröhlich', savukārt šo vārdu latviskais tulkojums ir 'priecīgs, līksms, lustīgs', bet ne 'jautrs'.

Pirmā vārdnīca, kurā latviešu valodas vārdam *jautrs* ir dota mūsdienās lietotā nozīme 'priecīgs, līksms', ir Kr. Valdemāra "Latviešu-krievu-vācu vārdnīca" (1879): 'живой, весёлый, чёткий (dzīvīgs, priecīgs), munter, heiter (mundrs, līksms)' (Valdemārs 1879, 91).

Tā kā starp Kr. Valdemāra "Krievu-latviešu-vācu vārdnīcu" (1872) un G. F. Stendera vārdnīcu "Lettisches Lexikon" (1789) ir vesels gadsimts, tad šī vārda nozīmes attīstības vērojumā ir paliels "baltais plankums". Ir grūti pateikt, kas noticis pa šiem gadiem: vai valodā jau ir bijis noticis nozīmes pārmaiņas process, vai Kr. Valdemārs savā otrajā vārdnīcā (1879) ir atspoguļojis valodas patieso stāvokli, vai arī ietvēris tajā mazizplatītu parādību, tādējādi palīdzēdams tai, t. i., īpašības vārda *jautrs* nozīmei 'priecīgs, līksms', izplatīties literārajā valodā.

Nevar neievērot faktu, ka vēl Kr. Valdemāra 1872. gadā izdotajā "Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā" krievu valodas vārds *веселый* ir tulkots kā 'preezīgs, lustīgs, lihgsmis' (Valdemārs 1872, 38). Arī *бодрый* un *бодотельный* nav tulkoti ar 'jautrs', toties vārds *живой* skaidrots kā 'dzīvīgs; jautrs, tschakls', kur *jautrs* droši vien ir domāts kā 'dzīvīgs, rosīgs, mundrs' (Valdemārs 1872, 140).

19. gs. beigū un 20. gs. sākuma latviešu literatūrā vārds *jautrs* lietots diezgan bieži. Kronvaldu Ata rakstos ir diezgan grūti noteikt, ar kādu nozīmi lietots vārds *jautrs*, tomēr, skatoties pēc konteksta, te drīzāk ir nozīme 'mundrs, možs, dzīvīgs' – *...skolotājs tikko*

nostājas, kā ikdienas, tā arī šodien, savu skolēnu priekšā, kuri ar **jautrām** acīm, spīrgtu garu un izslāpušu, kārojošu sirsniņu gaidīt gaida uz to gaismas barību. (Kronvalds 1939, 277). Nākamajā piemērā laikam gan vārds *jautrs* ir lietots ar nozīmi 'attapīgs': *Šis kurpnieks sācis savā aplamībā tiem jautrākiem bērniem savu valodu uzslavēt teikdums, ka tie tapšot bagāti, laimīgi un augstā godā celti, kuri to svešo valodu iemācīšoties* (Kronvalds 1939, 282). Savukārt Jura Alunāna rakstos minētais *jautrs* varētu būt lietots gan ar nozīmi 'līksms', gan ar 'dzīvespriecīgs, možs': *Nesen vēl tāds sašļucis rādījies, kā no tā laika, kad sievu ņēmi, bet šodien tu priecīgs un jautrs kā kazlēns* (Alunāns KR III 236); *Bet ar otru daļu no stādiem, kas priekš mitekļa derēja, latvieši ar jautru prātu darbojās, un dziesmas visgrūtākus darbus atvieglināja* (Alunāns KR III 99). Brāļu Kaudzīšu romānā "Mērnieku laiki", kurš nāca klajā tajā pašā gadā, kad Kr. Valdemārs izdeva savu otro vārdnīcu (1879), vārds *jautrs*, iespējams, ir lietots ar jauno nozīmi 'priecīgs, līksms', taču tikpat labi to varētu saprast arī ar nozīmi 'mundrs': *Visi viesi bij īsti jautri un līksmi kā allaž pēc labi padarītu darbu, kad rūpes pagalam un var baudīt bez kavēkļiem to, ko klātesošais brīdis patīkamu nes.* (Kaudzītes 1959, 112.).

Iespējams, ka 20. gs. 30. gados sarakstītajā E. Virzas poēmā "Straumēni" lietotais raksturojums *jautri burkāni* teikumā: *Sīpoli, kuru garos un sulīgos lakstus ēda vai nu siļķu sālījumā, vai sagrieza kopā ar biezpienu, še auga blakus sīklapainīgiem un jautrajiem burkāniem un ķiplokiem, kas bij derīgi arī ausu sāpēm* (Virza 1990, 155) varētu nozīmēt 'trausli, vāriģi burkāni'. Burkāni patiešām ir trausli, tie nereti, no zemes ārā raujot, salūst. Līdzīgi šī vārda nozīmes atvasinājumi ir sastopami arī lietuviešu valodā. Taču, iespējams, ka izskaidrojums lietojumam *jautri burkāni* ir pavisam vienkāršs: autors, lietojot metaforu, gribējis uzsvērt burkānu priecīgi košo krāsu.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā savāktajās latviešu tautasdziesmās vārds *jautrs* apmēram pusē gadījumu ir lietots kolokācijā *jautrs miegs* ar nozīmi 'trausls, caurs miegs', piemēram: *Dod, Dieviņu, jautru miegu/ Muza bērna māmiņai* (LD I 322, Nr. 2000-0); acīmredzot tā lietota kā antonīms kolokācijai *maīgs miegs* 'ciešs, salds miegs', piemēram, dainas Nr. 26954-0 otrajai rindiņai *Jautra miega tev vajag* ir cits variants *Tu neguli maīga miega* (LD III₃ 814). Pārējos gadījumos vārds lietots vai nu ar nozīmi 'mundrs, dzīvs', piemēram: *Es nezīnu, kas par vainu./ Bāliņš vairi nerunāja./ Dasēdāsi tautu meita, Brāļam jautra valodiņa* (LD II 935, Nr. 12016-2), vai ar mūsdienu nozīmi 'priecīgs', piemēram: *Visas dziesmas izdziedatas, Ciema meitas izprecetas./ Ne nu manim jautru dziesmu./ Ne ar ciema zeltenišu* (LD I 166, Nr. 1049-0). Tomēr daļā gadījumu latviešu tautasdziesmās ir grūti noteikt, vai vārds lietots ar senāku nozīmi

‘mundrs’, vai ar jauno nozīmi ‘priecīgs’. kā piemēram, šajā dziesmā: *Jautra dienu, jautra nakti/ Muna jauna līgaviņa;/ Jautra dienu pie darbiņa,/ Jautra nakti klātgulēt* (LD III₃ 788, Nr. 26766-0). Šeit vārds *jautrs* drīzāk lietots ar nozīmi ‘mundrs, možs’, taču, nezinot valodas vēstures faktus, to varētu saprast arī mūsdienu nozīmē ‘priecīgs’. Raksturojot vārda *jautrs* lietojumu latviešu tautasdziesmās, var apgalvot, ka 19. gs. beigās tajās ir paralēli lietota gan nozīme ‘mundrs’, gan arī jaunā nozīme ‘priecīgs’, gan arī tieši dainām raksturīgā kolokācija *jautrs miegs*, kas glabā vārda *jautrs* seno nozīmi ‘jūtīgs, trausls’.

Arī latviešu tautas ticējumos un pasakās vārds lietots gan ar nozīmi ‘modrs, mundrs’, piemēram: *Vecā zvejnieka biedrs drīzi sācis snaust, bet vecais bijis jautrs, sēdējis laivas pakalējā galā, pīpējis un pārdomājis šo to par zveju* (LTP; LP, VII, II, 28, 2, 9.); *Kas no cita dabūja jaunu suni, tam esot jādod drusku sāls pretī, lai suns izaugtu tikpat jautrs un mudīgs, cik sāls iraid asa* /K.Šilings, 1832.g., Tirza/ (LTT 29100); gan ar nozīmi ‘priecīgs’: *Sveču dienā jāsmejas, lai visu gadu būtu jautrs* /Bērziņš, Ropaži/ (LTT 29735); *Man rādās ka esi diezgan jautra. neesi vairs tik skumīga kā vakar* (LTP; LP, VII, II, 22, 3, 2.).

Balstoties uz vārdnīcu materiāliem, 19. gs. literatūru un folkloru, var secināt, ka vārda *jautrs* nozīmes pārmaiņas process sācies 19. gs. vidū un turpinājies vēl vairākus gadu desmitus, jo gan latviešu tautasdziesmās, gan 19. gs. 60.–70. gadu literatūrā vārds *jautrs* ir lietots ar abām nozīmēm – ‘mundrs, možs’ un ‘priecīgs’. Tātad Kr. Valdemārs savā vārdnīcā ir ietvēris vairāk vai mazāk izplatītu valodas faktu un zināmā mērā fiksējis nozīmes pārmaiņas laiku, jo viņa 1872. g. izdotajā vārdnīcā vēl nav vārda *jautrs* ar nozīmi ‘līksms’, turpretī 1879. g. šī nozīme jau ir fiksēta. Tas gan nenozīmē, ka pirms 1879. g. netika lietots *jautrs* ar nozīmi ‘līksms’, drīzāk gan, ka šī nozīme vēl nebija nostiprinājusies. 19. gs. 80.–90. gados jau *jautrs* ‘līksms’ ir plaši pazīstams, tādējādi iespējams, ka Kr. Valdemāra vārdnīca ir veicinājusi šīs nozīmes tālāku izplatību.

20. gs. vārdnīcās vārds *jautrs* pārsvarā skaidrots kā ‘frohlich, lustig (priecīgs)’ (Dravnieks 1927, 165); ‘весёлый (priecīgs)’ (Grīns 1934, 246) u. c. Vienīgi 1914. g. izdotajā vārdnīcā (RPI 104) un Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā, kurā ir ietverti arī seno tekstu un izlokšņu materiāli (ME II 104), blakus jaunajai nozīmei ‘priecīgs’ ir sniegta arī nozīme ‘mundrs, modrs’.

Sākot no 20. gs. 40. gadiem līdz mūsdienām, vārds *jautrs* literārās valodas vārdnīcās tiek skaidrots tikai kā ‘priecīgs’. Dažkārt kā frazeoloģisks vārdu savienojums vārdnīcās dota arī kolokācija *jautrs miegs*.

Tomēr daļā izlokšņu, neskatoties uz to, ka literārajā valodā nozīmes pārmaiņas process acīmredzot ir noticis 19. gs. beigās, 20. gs. sākumā, vēl pat 20. gs. otrajā pusē vārds *jautrs* ar nozīmi ‘priecīgs’ ir ticis uztverts kā jaunievedums: *jautris tas jàu i šuolaiku vāc. agrāk sacija – lustīks cilvēks. lustīks, priecīks, jautris* (ĒIV II 16). Arī Kalupes izloksnes vārdnīcā blakus nozīmei ‘jautrs’ sniegta nozīme ‘spēcīgs, kundrs (parasti par zirgu)’ un frazeoloģiskais vārdu savienojums *jautrys mīks* ‘slimīgs, trausls, miegs’ (Reķēna 1998, I 464, 614).

Šie izlokšņu materiāli liek domāt, ka vārds *jautrs* ar nozīmi ‘priecīgs’ vismaz daļā izlokšņu vēl ilgi ir bijis svešs un tā vietā biežāk lietots ģermānisms *lustīgs*. Iespējams, ka vārds *jautrs* ‘priecīgs’ sākotnēji vairāk ir bijis rakstu valodas parādība. Šo pieņēmumu it kā ļautu apstrīdēt fakts, ka vārds *jautrs* ar nozīmi ‘priecīgs’ ir lietots arī latviešu tautasdziesmās. Tomēr, papētot vārdu *jautrs* un *lustīgs* lietojuma biežumu Kr. Barona “Latvju Dainās”, atklājās, ka īpašības vārds *jautrs* visās formās un adverbs *jautri* kopā ir lietots tikai 28 reizes, turklāt tikai daļā gadījumu ar nozīmi ‘priecīgs’, turpretī īpašības vārds *lustīgs* visās formās un adverbs *lustīgi* – 171 reizi un vienmēr ar nozīmi ‘priecīgs’ (DS). Kā zināms, mūsdienās vārdu *lustīgs* vairs tik bieži nelieto un tas tiek uzskatīts par neliterāru. Iespējams, ka vārda *jautrs* ‘priecīgs’ lietošana literārajā valodā tika veicināta apzināti, lai izvairītos no nevēlamā ģermānisma *lustīgs*. Varētu būt, ka šeit zināma loma ir bijusi jaunlatviešiem, it īpaši Kr. Valdemāram.

Runājot par nozīmes pārmaiņas tipu, jāatzīst, ka starp jēdzieniem ‘kundrs’ un ‘jautrs’ ir zināma sakarība – tie abi apzīmē dzīvīgu, aktīvu īpašību; tas, kas ir kundrs, var būt arī priecīgs, līksms, un otrādi, tādējādi ir iespējams, ka ir noticis metonīmisks nozīmes pārnēsums – *jautrs* ‘kundrs, možs, modrs’ → ‘līksms’, tomēr pilnībā nevar izslēgt arī vācu valodas ietekmi, jo, kā zināms, vācu valodas īpašības vārds *munter* nozīmē gan ‘kundrs’, gan ‘jautrs’. Vācu valodas ietekmē arī latviešu valodas īpašības vārdu *jautrs* varēja sākt lietot ar divām nozīmēm – ‘kundrs’ un ‘līksms’, pamazām jaunajai nozīmei ‘priecīgs, līksms’ (iespējams, jaunlatviešu ietekmē) literārajā valodā kļūstot par pamatnozīmi.

3.4.2. Latv. *modrs* '1. tāds, kas uzmanīgi, neatslābstoši ko vēro, uztver // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; 2. možs. mundrs // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LLVV V 259) ; liet. *mañdras* (sarunvalodā) '1. lepns, uzpūtīgs, pašpārliecināts: 2. gudrs. apķērīgs' (LLV 275)²⁵, *mandrūs* 'mandras' (LKŽ VII 822).

Lielākā daļa etimologu latv. *modrs* un liet. *mañdras* (-ūs) uzskata par mantotiem vienas cīlmes vārdiem²⁶. Endzelīns latv. *modrs* saista ar latv. verbu *most(ies)* (ME II 682), arī pēc K. Karuļa domām, tas ir atvasinājums no verba *most* (Karulis 1992, I 602). E. Frenkels uzskata, ka liet. *mañdras* kopā ar citiem radniecīgiem vārdiem (liet. *máñdrauti* 'būt mundram, rosīgam, rosīties, steigties', *mandrēiva* 'viltnieks, gudrinieks, švīts', *máñdrintis* 'skaisti ģērbties', latv. *muódrs*, *nuómuóds*, kuronisms *mandēt* 'pārbaudīt', krievu *mudryj* 'gudrs, prātīgs', poļu *mądry* 't. p.', bulgāru *мѣдр* 'gudrs, prātīgs, labs, mierīgs, pieticīgs', rumāņu *máñdru* 'lepns, augstprātīgs, skaists, grezns, krāšņs', senislandiešu *munda* 'tēmēt [ar ieroci]', senaugšvācu *muntar* 'centīgs, žigls, spīrgts, rosīgs, možs' u. c., kā kontaminācija no **mand-* un **mud-* arī liet. *muñdras*, *mundrūs*, latv. *muñdrs* u. c.) pieder pie ide. saknes **men-* 'domāt' (Fraenkel LEW I 405–406). M. Fasmers, neskaitot iepriekš minētos radniecīgo valodu dotumus, min arī senindiešu *mēdhā* 'gudrība, prāts, saprašana, doma', *mandhātár* 'dievbijīgs', avestas *mązdra* 'gudrs, prātīgs', gotu *mundōn* 'skatīties uz kaut ko' u. c. (Фасмер ЭСРЯ II 670). J. Pokornijs šos vārdus saista ar ide. sakni **mendh-* 'burtiski: vērst savu prātu uz kaut ko (seinen Sinn worauf richten), būt rosīgam, dzīvīgam' (Pokorny 1959. 730). Arī vācu valodas etimoloģijas vārdnīcā radniecīgais vācu valodas vārds *munter* 'mundrs, možs, spīrgts, dzīvs, jautrs' atvasināts no ide. saknes **mendh-* 'uzmanīt, būt uztrauktam, rosīgam' (DE 475).

No šiem ide. valodu dotumiem var secināt, ka gan latv. *modrs* nozīmes 'tāds, kas vēro, možs, mundrs', gan viena no liet. *mañdras* nozīmēm 'gudrs, apķērīgs' ir senas

²⁵ DLKŽ vārds *mañdras* nav ietverts.

²⁶ Kā izņēmumu var minēt K. Būgu, kurš par nepārprotamu polonismu uzskatīja Austrumlietuvā (Dusetās) fiksēto *mañdras* 'švītīgs' un *mandrēiva* 'švīts', pamatojoties uz *an* attiecīgajā izloksnē gaidāmā *an* vietā (Būga RR I 587). Taču vismaz semantikas ziņā tie diez vai ir polonismi, jo poļu vārds *mądry* nozīmē '1. gudrs, prātīgs; 2. ļoti pārdomāts; 3. viltīgs; 4. tāds, kas prasa prāta piepūli, grūts' (SJP IV 534) un nevis 'švītīgs'. Par liet. *mandrūs* (ne Dusetas izl.) K. Būga pieļauj, ka tas varētu būt nevis polonisms, bet mantots vārds (Būga RR I 587).

nozīmes, kuras piemīt vairumam šīs saknes vārdu arī citās radniecīgajās valodās. Iespējams, ka baltu pirmvalodā vārds **mandras* ir bijis daudznozīmīgs, tam piemītusi gan nozīme ‘gudrs’, gan ‘možs’, taču latviešu un lietuviešu valoda līdz mūsdienām ir saglabājusi katra savas nozīmes – liet. *mañdras* nozīmē ‘lepns, uzpūtīgs, pašpārliecināts; gudrs, apķērīgs’, turpretī latviešu *modrs* – ‘vērīgs, možs, mundrs’.

LKŽ liet. vārdam *mañdras* bez mūsdienās pazīstamajām nozīmēm ‘1. išdidus (lepns, augstprātīgs); 2. gudrus (gudrs, atjautīgs)’ ir minētas arī nozīmes ‘3. puošnus, prašmatnus, prabangus (grezns, smalks, krāšņs); 4. geras, žymus (labs, ievērojams); 5. linksmas, gyvas, judrus (priecīgs, dzīvs, kustīgs)’ (LKŽ VII 822), turklāt šajā vārdnīcā sastopams arī adjektīvs *mandrūs* ‘mandras’ (LKŽ VII 824). Piemēri LKŽ vārdam *mañdras* ir tikai no izloksnēm vai no folkloras krājumiem; mūsdienās tas tiek uzskatīts par sarunvalodas vārdu. Pēdējā nozīme ‘priecīgs dzīvs, kustīgs’ ir līdzīga latv. *modrs* mūsdienu nozīmei ‘mundrs, možs’. Ņemot vērā etimoloģijas faktus, jādomā, ka tā, tāpat kā ‘gudrs, atjautīgs’, pieder pie senākām vārda *mañdras* nozīmēm, bet pārējās būtu uzskatāmas par tālākiem semantiskiem atvasinājumiem. Tā nozīme ‘labs, ievērojams’ laikam gan ir metonīmisks nozīmes pānesums no ‘gudrs’. No šīs pašas nozīmes, visticamāk, ir atvasināta arī nozīmes ‘lepns, augstprātīgs’ (metonīmija, nozīmes pasliktināšanās) un ‘grezns, smalks, krāšņs’. Līdzīga nozīmes pārmaiņa ir notikusi rumāņu valodas vārdā *māndru* ‘lepns, augstprātīgs, skaists, grezns, krāšņs’, kas, pēc E. Frenkela domām, ir aizgūts no senslāvu *mađrǔ* ‘gudrs, prātīgs’ (Fraenkel LEW I 406). Tas vedina uz domām par semantisku tipoloģiju.

Senajos lietuviešu rakstos vārds *mañdras* (*mandrūs*) nav lietots (Sabaliauskas 1990, 66), tādēļ grūti pateikt, kad radušās atvasinātās nozīmes ‘lepns, uzpūtīgs; grezns, smalks, krāšņs’. K. Būga raksta, ka liet *mandrūs* nozīmes ‘viltīgs, augstprātīgs, uzpūtīgs’ pazīstamas tikai Mazajā Lietuvā, savukārt nozīme ‘gudrs’ – pārējā Lietuvas daļā (Būga RR I 587), taču LKŽ to neapstiprina – nozīmei ‘augstprātīgs, uzpūtīgs’ ir piemēri gan no agrākās Mazās Lietuvas, piemēram, Klaipēdas, gan no pārējās Lietuvas teritorijas, piemēram, Molētiem (LKŽ VII 824). Mūsdienās vairs nelietotā senā nozīme ‘mundrs, dzīvīgs’ vēl 19. gs. beigās, 20. gs. pirmajā pusē ir bijusi pazīstama, par to liecina LKŽ VII 822 sniegtie piemēri.

Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcās vārds *mañdras* nav ietverts vispār, savukārt mūsdienu tekstos tas sastopams salīdzinoši reti un tikai ar nozīmi ‘gudrs, attapīgs’, piemēram: *..o nenoriu pasakyti, kad aš, girdi, mandras, o visuomenė – kvaila: ..norėdama pasirodyti "mandra" šiek tiek pamelavau..; ..gerai mokėjo sapnus aiškinti.*

mandri senē buvo.., un ‘lepns, uzpūtīgs’, piemēram: *..koks pasikeitēs, “mandras”, su madingu švarku..*; – *Kodēl toks mandras? Rankos kišenēse!..* (VDU).

Latviešu valodas senajās vārdnīcās vārds *modrs* sastopams reti, biežāk minēts atvasinājums *modrīgs*, taču jau kopš pirmajām vārdnīcām šīm abām formām gandrīz vienmēr ir dota mūsdienu nozīme ‘mundrs, možs, rosīgs’. 17. gs. vārdnīcās ir tikai *mohdrigs* un tas skaidrots kā ‘wachig (modrs, možs)’ (Fennell 1988, 198 [Mancelis]), ‘wachsam, munter (modrs, mundrs)’ (Langijs 1936, 171) un ‘wacker (krietns, godīgs, drosmīgs)’ (Fennell 1988, 199 [Mancelis]; Langijs 1936, 171). Skaidrojums ‘wacker’ vēlāk parādās tikai G. F. Stendera vārdnīcā (Stender 1789, I, 169), un ir grūti pateikt, vai 17. un 18. gs. vārdnīcās vācu valodas vārds *wacker* tiešām lietots ar mūsdienu nozīmi ‘krietns, godīgs, drosmīgs’, vai kā sinonīms vārdam *wachsam* ‘modrs’, jo vidusaugšvācu *wacker* nozīmējis ‘modrs, mundrs, krietns, drosmīgs’, savukārt senaugšvācu *wacchar* – ‘možs, modrs’ (DE 797).

Pārējās 18. gs. un 19. gs. vārdnīcas vairumā gadījumu sniedz *mohdrs* un *mohdrigs* kā sinonīmus ar nozīmēm *munter, lebhaft, wachsam* ‘mundrs, možs, dzīvs, rosīgs, modrs’ (piemēram, Lange 1777, 198; Brasche 1875, II 109).

K. Karulis “Latviešu valodas etimoloģijas vārdnīcā” min, ka “17. gs. *modrs* pielīdzināts nozīmē vārdam *gudrs* (*modris* Elg 1 560) un atv. *modrīgs* vārdam *mācīts* (= lat. *doctus, instructus* Elg 1 557).” (Karulis 1992, I 602), taču pārējās vārdnīcas šādu lietojumu neapstiprina. 17. gs. tekstos, tajā skaitā arī paša Elgera darbā “Evaņģēliji un epistulas”, sastopams tikai adjektīvs *modrīgs*, un, pēc konteksta spriežot, tas galvenokārt lietots mūsdienu nozīmē ‘modrs, možs’, piemēram: *palledtzet scheit / vnde effeth modrige ar man / luudtzet / Ka yuus exkan kārđanaſchenne neekryteth* (ĒvĒp 1615, 66.); *Tad esi mohdriegs. Nhe buhß ſchinnieß Laikohß eekſchan Ghrākeem apſnaufi / apmickt / und leelu krahkſchanu krahkt / bett mohdrigehēem buhß mums buht* (Mancelius 1654, I 24). arī ‘nomodā esošs, tāds, kas negul’, piemēram: *Labhi teem pafcheem Kalpeem/ ko tas Kungs pahrgahjis atraddihs mohdrigus* (JTLk XII nod., 37. p.). Atsevišķos gadījumos ir pēc konteksta grūti saprotams vārda *modrīgs* lietojums, piemēram: *Un ka tee mohdrigi tohp no ta Wella Walga/ no ka tee ſawaldſinati irr peht ta pafcha Prahta* (JT2Tim II nod, 26. p.). Bībeles mūsdienu izdevumā šī vieta tulkota šādi: *..un viņi atkal atgūtu skaidru prātu, atraisīdamies no velna valga, ar ko tie savaldzināti* (JD 343).

Arī latviešu tautas ticējumos un pasakās, kā arī 19., 20. gs. sākuma literatūras klasikā vārdi *modrs* un *modrīgs* lietoti kā sinonīmi ar mūsdienu nozīmi ‘možs, mundrs,

vērīgs', piemēram: *Ja grib būt modrs, tad Zaļās ceturtdienas rītā jāiet mazgāties tekošā ūdenī* /A.Pliens, Meirāni/ (LTT 33759); *Lieldienas pirmās dienas vai arī Lielpiektdienas rītā priekš saules vajagot iet uz upi mazgāties, tad neesot miegains, bet visu gadu modrīgs* /E. Ābole, Vijciems/ (LTT 17287); *..izpļaukājis šos labi, ka nebijuši modri* /Brunovs Grauzdē/ (LTP); *Valmierieši pirmie arī sekoja tautiskai kustībai, un, tai kā Valmiera bija izdevīgs centrs, tad te attīstījās modrīga latviešu gara dzīve* (Deglavs). Savukārt latviešu tautasdziesmās (DS) gan *modrs*, gan *modrīgs* lietoti ļoti reti – *modrs* divas, bet *modrīgs* tikai vienu reizi, taču visos gadījumos mūsdienu nozīmē.

Latviešu valodā atvasinājumi ar izskaņu *-īgs* no adjektīviem izsaka vai nu īpašības pastāvīgumu, tieksmi uz ko vai īpašību pamazinātā veidā (Endzelīns 1948. 100). Vārds *modrīgs* attiecībā pret *modrs*, visticamāk, izteica īpašības pastāvīgumu. taču nozīmes atšķirība laikam gan bijusi neliela, jo, kā rāda 19. gs, 20. gs. sākuma tekstu piemēri. ļoti līdzīgā kontekstā nereti lietots gan pirmatnīgais, gan atvasinātais vārds.

Vēl līdz 20. gs. 30. gadiem vārdnīcas min blakus formas *modrs* un *modrīgs* ar vienu un to pašu nozīmi 'mundrs, možs' (Dravnieks 1927, 251; Grīns 1934, 80). Sākot no 20. gs. 30. gadu beigām, vārds *modrīgs* vairs vārdnīcās netiek sniegts, savukārt forma *modrs* līdz pat mūsdienām ir saglabājusi seno, jau 18. gs. vārdnīcās fiksēto nozīmi 'mundrs, možs' (LKV₁ 340; LKV₂ 430; LVV₃ 488).

Forma *muodrīgs* vēl mūsdienās ir sastopama atsevišķās izloksnēs, piemēram, Ērgemes izloksnē ar nozīmēm '1. modrs, uzmanīgs; 2. tāds kas ātri pamostas' (ĒIV II 334).

Tātad, ja pieņemam, ka baltu pirmvalodā vārdam **mandras* ir bijusi gan nozīme 'gudrs', gan nozīme 'možs', tad latv. *modrs* ir saglabājis seno nozīmi 'možs, mundrs'. taču 17.–19. gs. populārāka ir bijusi, šķiet, tādā pašā nozīmē lietotā atvasinātā forma *modrīgs*. Savukārt lietuviešu valodas vārdā *mañdras* (-ūs) ir notikuši sarežģītāki semantiski procesi. Šķiet, ka liet. *mañdras* (-ūs) sākotnēji ir piemitušas abas senās baltu nozīmes 'gudrs' un 'možs'; vēlāk no nozīmes 'gudrs' metonīmiskas nozīmes pasliktināšanās rezultātā attīstījusies nozīme 'lepns, uzpūtīgs', no tās savukārt varētu būt attīstījusies nozīme 'grezns'; arī nozīme 'labs', visticamāk, ir metonīmisks nozīmes pārnesums no nozīmes 'gudrs'. Viena no senajām nozīmēm 'dzīvs, kustīgs, priecīgs' bijusi vēl pazīstama 20. gs. pirmajā pusē. taču mūsdienās tā vairs netiek lietota. vairs nav pazīstamas arī nozīmes 'labs' un 'grezns'. Mūsdienu lietuviešu valodā vārds *mañdras* tiek uzskatīts par sarunvalodas vārdu (iespējams, tādēļ, ka to uztver kā polonismu; varētu būt, ka poļu valodas vārdam *mądry* 'gudrs' tiešām ir bijusi zināma nozīme faktiskā, ka

liet. *maņdras* (-ūs) sāka dominēt tieši nozīmes 'gudrs' un nevis 'grezns', 'labs' un 'dzīvs, kustīgs, priecīgs') un tas tiek lietots ar seno nozīmi 'gudrs' un no tās atvasināto nozīmi 'lepns, uzpūtīgs'.

3.4.3. Latv. *dairs* '1. poēt. baiss, nezināms; liet. *dairūs* '1. kuris vis dairoši (tāds, kas 2. apst.; novec. savienojumā ar "būt", visu laiku lūkojas apkārt); 2. pastabus "tikt", "kļūt" formām apzīmē tādu stāvokli, (vērīgs, uzmanīgs)' (DLKŽ₄ 106).

kas saistīts ar baiļu, nomāktības izjūtu'

(LLVV II 242) :

Etimologi šos abus adjektīvus uzskata par vienas cilmes vārdiem, taču par to etimoloģiju un nozīmes attīstību ir izteikti dažādi viedokļi. J. Endzelīns adverbu *daīri* 'baisi, baigi' (īpašības vārds ME nav ietverts) un radniecīgo darbības vārdu *daīrītiēs* 'lūkoties apkārt, baidīties. bēgt' saista ar liet. *dairytis* 'lūkoties apkārt', *dairūs*, *dyrēti*, senpr. *endyrītwei* 'uzlūkot, aplūkot', ziemeļnorvēģu *tīra* 'blenzt, skatīties', senskandināvu *tīr* 'spīdums, spožums' u. c. (savukārt verbu *daīrītiēs* 'sašķelties' uzskata par homonīmu, kas saistīts ar citas saknes vārdiem, piem latv. *dīrāt*) (ME I 432). Arī J. Pokornijs uzskata, ka šo vārdu pamatā ir ide. sakne **dei-* 'gaiši spīdēt, mirdzēt, laistīties' un ar *r* paplašinājumu **dēi-ro*, **dī-ro-* (Pokorny 1959, 186).

E. Frenkels liet. *dairūs* 'piesardzīgs, bailīgs' saista ar liet. *dairytis* 'lūkoties apkārt', liet. *dyrēti*, *dýroti* 'lūkoties, glūnēt', *padērti* 'nobālēt, aptumšoties, aizvērties (par acīm). nodurt acis', *dīrstelēti*, *-terēti* 'uzmest skatienu', senpr. *dereis* 'skaties', *endyrītwei* 'aplūkot', latv. *daīrītiēs*, *dairēties* 'blenzt apkārt', *dairīgs* 'bailīgs' u. c., kā arī ar senindiešu *ādriyate* 'rēķinās (ar kādu), ievēro, ņem vērā', *ādṛta-* 'uzmanīgs, tāds, kas ar kādu rēķinās, izturas ar cieņu', *ādara-* 'uzmanība, ievērošana, rūpība'. E. Frenkels visus šos radniecīgos vārdus atvedina uz ide. sakni **der-* 'skaldīt, plēst', pie kuras pieder arī latv. *dīrāt*, liet. *dīrti* 'dīrāt, plēst, maukt nost ādu' un acīmredzot arī latv. apv. *daīrītiēs* 'sašķelties', un tādējādi atšķirībā no J. Endzelīna (ME I 432, Endzelīns DI IV₂ 207) uzskata, ka senislandiešu *tīrr*, senskandināvu *tīr* 'spīdums', norv. dial. *tīra* 'lūkoties' nav radniecīgi ar iepriekšminētajiem vārdiem. Liet. *dairytis* 'lūkoties apkārt' u. c. saistību ar ide. saknes **der-* nozīmi 'skaldīt, plēst' E. Frenkels skaidro ar radniecīgā senindiešu vārda *ādṛnāti* nozīmēm 'skalda, atver, parāda', kā arī ar šai pašai saknei piederīgo liet. *(ati)daryti* (*akis*) 'atvērt (*acis*)' (Fraenkel LEW I 89, 90). E. Frenkela viedoklim

piekrīt arī V. Mažulis (Mažiulis PKEŽ I 264–265). Tātad nozīme ‘lūkoties apkārt’ varētu būt veidojusies apmēram šādi: ‘skaldīt, plēst’ → ‘atvērt’ → ‘atvērt acis’ → ‘skatīties’.

Arī K. Karulis pieņem, ka latv. *dairs*, *dairīties*, liet. *dairūs*, *dairýtis* pamatā varētu būt ide. **der-* ‘plēst, raut, šķelt’, taču nozīmes attīstību zinātnieks redz citādu: *dairīties* ‘plīst, šķelties’ → ‘rauties’ → ‘vairīties, baidīties, kautrēties’ → ‘blenzt visapkārt’ → ‘slaistīties visapkārt, stāvēt dīkā’ (Karulis 1992, I 197).

Tomēr, balstoties uz iepriekšminētajiem radniecīgajiem ide. valodu materiāliem, kuros dominē skatīšanās, vērošanas semantika, laikam gan jāpiekrīt R. Grīslei, ka “šo vārdu sakne vispirms izsaka “skatīšanos (apkārt)”, no kā tālāk rodas arī “piesardzības” un “baidīšanās” nozīme (...)” (Grīsle 1967, 148) un nevis otrādi, kā uzskata K. Karulis.

LKŽ lietuviešu valodas vārdam *dairūs* ir sniegtas trīs nozīmes; pirmās divas ir ietvertas arī mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā: ‘1. kuris vis dairosi; žvalus (tāds, kas visu laiku lūkojas apkārt: modrs); 2. apdairus, pastabus (piesardzīgs, vērīgs)’; trešā nozīme ‘3. nejaukus, baugus (nepatīkams, bailīgs)’ acīmredzot ir dialektāla, un tai piemēri ir doti tikai lietojumam ar nekatras dzimtes formu: *Mišku eiti dairiu; Dairiu nepratusiam tarp svetimū (gyventi)* (LKŽ II 235). Jāatzīst gan, ka vārds *dairūs* mūsdienu lietuviešu valodā nav īpaši populārs. VDU tekstu korpusā ir tikai viens šī vārda lietojums: *Tokią liepsną ne tik dairus šnipus, bet ir paskutinis žabalius..* (VDU). Šeit vārds acīmredzot lietots ar literāro nozīmi ‘vērīgs’.

Latviešu valodas vārds *dairs* ir lietots vēl retāk. Tas nav ievietots nevienā no senajām latviešu valodas vārdnīcām un nav sastopams nedz 17. gs. tekstos, nedz 19. gs. beigās un 20. gs. sākuma latviešu literatūras klasikā, nedz arī latviešu tautasdziesmās, pasakās un ticējumos. Arī ME ir adverbis *daīri* un citi tam radniecīgi vārdi, bet nav adjektīva *dairs*. No visām izskatītajām latviešu valodas vārdnīcām vārds *dairs* ir ietverts tikai LLVV ar norādi “poētisms” (LLVV II 242). Pēc šajā vārdnīcā un R. Grīsles rakstā minētajiem piemēriem var noprast, ka vārds *dairs* galvenokārt lietots daiļliteratūrā – gan dzejā, gan prozā, sākot ar 20. gs. vīdu, piemēram, J. Sudrabkalna, M. Rudzīša, J. Liepiņa, J. Plauža darbos ar nozīmēm ‘bailīgs’ un ‘baiss’. Iespējams, ka vārds līdz tam lietots atsevišķās izloksnēs, tādēļ nav bijis pazīstams plašākam runātāju lokam un nav ticis ievietots vārdnīcās un lietots tekstos. Tā lietojums nedaudz aktualizējies, vārdam kļūstot par populāru poētismu literātu darbos. Taču, izņemot LLVV, latviešu valodas vārdnīcās vārds *dairs* netiek ietverts arī mūsdienās.

Atgriežoties pie latv. *dairs* un liet. *dairūs* nozīmju attīstības, jāsaka, ka neatkarīgi no tā, no kuras saknes atvasināti šie vārdi, to senākā nozīme ir bijusi ‘tāds, kas skatās,

vērīgs'. Tā ir saglabājusies lietuviešu valodas vārdā *dairūs* 'tāds, kas visu laiku lūkojas apkārt; vērīgs, uzmanīgs' (sal. latv. *daīrītiēšs* 'lūkoties apkārt'). Pēc R. Grīšles domām, latviešu valodā "tālākie šās nozīmes attīstības varianti ir "piesardzīgs", "(pa)bailīgs", "kautrs" " (Grīšle 1967, 148). Pēc tam latviešu valodas vārdā acīmredzot noticis metonīmisks nozīmes pārnēsums 'kautrīgs, piesardzīgs, bailīgs' → 'baiss, nezināms' (subjekta ↔ objekta attiecības: 'tas, kas pats baidās' ↔ 'tas, kas rada bailes; tas, no kā bail citiem'). Jāpiemin gan, ka arī liet. dialektos adverbs *dairū* pazīstams ar līdzīgu nozīmi 'nepatīkami, bailīgi', taču lietuviešu literārās valodas vārds *dairūs* attiecībā pret latviešu valodas poētismu *dairs* ir saglabājis senāku nozīmi.

3.4.4. Latv. *veikls* '1. tāds, kas kustas ātri un precīzi (par cilvēkiem); tāds, kas ātri, precīzi un prasmīgi strādā, darbojas: // tāds, ko veic, dara ātri, precīzi, arī prasmīgi; // tāds, kas spēj kustēties, darboties ātri, precīzi, arī prasmīgi (par ķermeņa daļām, parasti par rokām, kājām); 2. atjautīgs, attapīgs (par cilvēkiem); tāds, kas izmanto situāciju savā labā; // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības. Veikla runa – raita, arī pārliedzinoša runa' (LLVV VII 355):

liet. *veiklūs* 'kuris mīclai veikia, aktyvus, darbštus (darbīgs, aktīvs, strādīgs)' (DLKŽ₄ 919).

Šis ir viens no tiem vārdu pāriem, kuru nozīmes atšķirības nav tik krasas, tomēr tās pastāv – latv. *veikls* pamatnozīme apzīmē fizisku īpašību, spēju ātri, precīzi, izveicīgi kustēties, turpretī liet. *veiklūs* drīzāk garīgu īpašību, vēlēšanos un spēju strādāt, darboties, – tādēļ arī šī homogēnēma ir analizējama šajā darbā.

Etimologi uzskata, ka šie abi radniecīgie vārdi ir atvasinājumi no attiecīgajiem darbības vārdiem – latv. *veikt* (ME IV 524; Karulis 1992, II 501) un liet. *veikti* ar *l* paplašinājumu ("Mit *l*- Erweiterung.." – Fraenkel LEW II 1213). J. Endzelīns latv. *veikt* saista ar latv. *vīkt* 'izdoties', liet. *vikrūs* 'kustīgs', *veikus* 'ātrs, žīgls', *viēkas* 'vitalitāte, enerģija', serbu *vijek* 'mūžs', gotu *weihan* 'cīnīties', senrietumskandināvu *veig* 'spēks', senaugšvācu *weigar* 'tāds, kas pretojas', īru *fichim* 'cīņās', latīņu *vīcī* 'esmu uzvarējis', *pervicāx* 'neatlaidīgs', grieķu *ὀβκ ἐπιεικτός* 'neuzvarams' (ME IV 525).

E. Frenkels bez J. Endzelīna minētajiem vārdiem par radniecīgiem uzskata arī liet. *veikalas* 'darīšanas, darījums', *veiklā* 'darbība', *veikmē* 'darbība, aktivitāte', *veiksmas* 'rīcība, darbība', *vaiķas* 'puika, bērns, dzīvnieku mazulis, pēcnācējs', latv. *vēicināt*. kā arī senslāvu *věkъ* 'laikmets, mūžība, mūžs', krievu *vek* 'mūžība, gadsimts' u. c. (Fraenkel LEW II 1214). J. Pokornjs liet. *veikti*, *veiklūs*, latv. *vēikt*, *veiklis* uzskata par atvasinājumiem no ide. saknes **ueik-* 'enerģiska, parasti naidīga spēka izrādīšana, izpausme' (Pokorny 1959, 1128–1129).

K. Karulis pieņem, ka šīs saknes senākā semantika ir 'enerģiski kustēties (griezties, kustēties, locīties)' (Karulis 1992. II 501). Kā redzams, dažādās ide. valodās šīs saknes vārdiem ir izveidojušies vairāki semantiskie atzari, kuri visi tomēr ir saistīti ar enerģisku kustēšanos, spēku. K. Karulis arī atzīst, ka latv. *veikls* 'žigls, ātrs' salīdzinājumā ar latv. darbības vārdu *veikt* 'darīt' un liet. *veiklūs* 'darbīgs' glabā senāku nozīmi.

LKŽ ir sniegtas divas vārda *veiklūs* nozīmes: 'kuris mielai veikia, aktyvus, energingas, darbštus (tāds, kas labprāt darbojas, aktīvs, enerģisks, strādīgs): 2. veiksmingas, efektyvus (darbības spējīgs, efektīvs)' (LKŽ XVIII 518–519). Kā redzams, vārdnīca, kurā ir ietverti arī senāku tekstu un izlokšņu materiāli, nekādu nozīmes pārmaiņu nerāda. Jāatzīst gan, ka šis vārds nav ilustrēts ar piemēriem, senākiem par 19. gs. Arī līdz šim izdotajos seno rakstu autoru vārdu rādītājos šis vārds nav sastopams, taču ir minēts radniecīgais īpašības vārds *veikūs* (Sīrvydas 1997, 564) un adverbs *veikiai* (Urbas 1998, 414 [Mažvīds]) ar latv. *veikls* tuvu nozīmi 'ātrs: ātri'.

Mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds ir lietots tikai ar DLKŽ₄ minēto nozīmi 'darbīgs, strādīgs, aktīvs', piemēram: .. *taip ir aš turiu Naujame mete iš visų jėgų veiklus būti ir man paskirtus darbus greičiausiai ir geriausiai atlikti..; Povilas visada buvo silpnos sveikatos, tačiau visada giedros nuotaikos, veiklus, pilnas planų, sumanymų, darbų; Jūs – veikli asmenybė, todėl kažin ar ilgai išhūsitate nieko neveikdamus?* (VDU).

Latviešu valodas īpašības vārds *veikls* latviešu senajos tekstos tikpat kā nav lietots (LVSTK). Tas minēts tikai vienu reizi 17. gs. sākumā izdotajā G. Elgera katoļu garīgo dziesmu krājumā: *Mūfu Dēws walde ar spēcīg' rōk. Wēns weykls vnd škayders kōks tas ir Aptārpts ar kōninie purpur tyr* (Elger 1621, 56).

No 17. gs. vārdnīcām vārds *veikls* ir ietverts tikai G. Elgera vārdnīcā ar nozīmi 'apdomīgs, rāms, tikumīgs' (Elger 1683, 498). Acīmredzot arī augstāk minētajā piemērā no garīgo dziesmu grāmatas vārds *veikls* ir lietots šajā nozīmē, to attiecinot uz metaforiski lietoto vārdu *kōks*, kur Jēzus Kristus salīdzināts ar koku. 18. un 19. gs. vārdnīcās ir vērojama liela šī vārda nozīmju dažādība. J. Langes vārdnīcā tas skaidrots kā 'gedeihlich.

endelich, fleissig (veiksmīgs, čakls)' (Lange 1777, 386), G. F. Stendera vārdnīcā kā 'gedeihlich, ersprießlich (veiksmīgs, derīgs)' (Stender 1789, I 354), K. Ulmaņa vārdnīcā kā 'wohlgerathen, munter, hurtig, fleißig, frisch, gesund; possierlich, komisch (labi izdevies, mundrs, žigls, čakls, vesels; jocīgs, komisks)' (Ulmann 1972, I 335), G. Bražes vārdnīcā 'munter, frisch, behende, komisch (mundrs, žirgts, žigls, izveicīgs, komisks)' (Brasche 1875, II 189), Kr. Valdemāra – 'ловкий, проворный, расторопный, живóй, развѣзный (veikls, žigls, izveicīgs, dzīvs, atraisīts), gewandt, geschickt (veikls, izveicīgs)' (Valdemārs 1879, 247).

Īsti nevar piekrist K. Karulim, kurš apgalvo, ka "folklorā *veikls* 'veiksmīgs' " (Karulis 1992, II 501). Kr. Barona "Latvju Dainās" vārds *veikls* lietots ar dažādām nozīmēm: 'čakls', piemēram: *Laiska bija bārenite,/ Pūru mala rītiņā;/ Eku veikla līgaviņa,/ Trīs rītiņus sieku mala* (LD I 714–715, Nr.4732-0); 'labs, tikumīgs', piemēram: *Es nogriežu elkšņa rīksti,/ Šķitos bērza nedabūt; Ar neveiklu sadereju, Šķitos veikla nedabūt* (LD III₁ 517, Nr. 15404) un arī mūsdienu nozīmē 'žigls', piemēram: *Drīzi, drīzi, veikli, veikli/ Mielo mani, māmuliņa!/ Svešu ļaužu kumeliņš/ Nedrīkst ilgi kaveties* (LD III₃ 766, Nr. 26578-2).

Vārds *neveikls* un no tā atvasinātie substantīvi *neveiklītis*, *neveiklis* u. c. tautasdziesmās sastopami apmēram desmit reižu biežāk par vārdu *veikls* un tā atvasinājumiem, turklāt tie lietoti ar vispārinātu negatīvu īpašību raksturojošu nozīmi 'neveiksmīgs, netikumīgs, slinks, slikts', piemēram: *Kur es iešu, kur palikšu,/ Tik neveikla uzauguse!/ Ne es mīlu tautiņām, Ne saviem bāliņiem* (LD I 566, Nr.3654); *Vai, manu lielu kaunu,/ Otru lielu zēlabiņu:/ Manu pūriņ' i iecēla/ Neveikliša klētiņā* (LD III₂ 131, Nr.16799).

K. Karulis, balstīdamies uz 17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcu materiāliem un folkloru, secina, ka vārda nozīme izloksnēs ir bijusi ļoti diferencējusies un "Vārda *veikls* mūsdienu liter. nozīmes izveidošanu, vispārināšanu un nostabilizēšanu veicinājusi 19. gs. prese, sevišķi "Pēterburgas Avīzes" – ar šā vārda izcelšanu sinonīmu rindā. Sal.: "Veikls, žigls, čakls, knašs, ātrs, mudīgs, kāda tur starpība?" (PA 1862873)." (Karulis 1992, II 501).

19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu literatūras klasikā vārds *veikls* pārsvarā lietots ar nozīmi 'ātrs, izveicīgs', piemēram: *Ja kāds ierunājās pretim, tad izlamājās ar to un pie gadījuma arī izkāvās, uz ko Gerle bija diezgan veikls* (Deglavs); *Mums ir uz to viegls un veikls pajūgs, kad tik jūs noteicat, uz kuru pusi laist, – Alvīna steidzās stāstīt, kā mudinādama doties ceļā* (Kaudzīte M.). Savukārt latviešu tautas ticējumos un pasakās

vārds *veikls* lietots ar nozīmi 'ātrs', taču lielākoties saistībā ar darbu, strādāšanu: *veikls un mudīgs visos darbos*, *veikls strādnieks* u. c. (LTP; LTT).

K. Mīlenbaha vārdnīcā, kurā apkopoti gan seno rakstu, gan izlokšņu materiāli, ir vērojama ļoti liela vārda *veikls* nozīmju dažādība: '1) fleissig, munter, hurtig, geschickt, gewandt (čakls, mundrs, ātrs, veikls, izveicīgs); 2) gedeihlich; wohl geraten: frisch, gesund (veiksmīgs, labi izdevies, sveiks, vesels); 3) possierlich, komisch: sonderbar (jocīgs, komisks, īpatnējs)²⁷; 4) etwas dumm, beschränkt (muļķīgs, aprobežots)' (ME IV 523–524).

Pārējās 20. gs. latviešu valodas vārdnīcās vārds *veikls* pārsvarā skaidrots kā 'ātrs, izveicīgs, prasmīgs': 'gewandt, geschickt, fix, munter, schnell (veikls, izveicīgs, ātrs, mundrs)' (RPI 279); 'ловкий (veikls)' (Grīns 1934, 230); 'gewandt, geschickt (izveicīgs, veikls)' (Lauva 1939, 304); '1. ловкий, расторопный, изворотливый, проворный (veikls, izveicīgs, žīgls); 2. умелый, искусный (prasmīgs)' (LKV₁ 689) u. c.

Tā kā etimologi atzīst, ka šīs saknes senākā semantika ir 'enerģiski kustēties (griezties, kustēties, locīties)', kas darbības vārdā *veikt* ir pārveidojusies (KK II, 501), tad acīmredzot baltu **veiklas* senākā nozīme ir bijusi 'žīgls, kustīgs, izveicīgs'.

Arī lietuviešu valodas īpašības vārdam *veiklus* agrāk, visticamāk, ir bijusi nozīme 'izveicīgs, veikls, ātrs', vēlāk nostiprinoties verba *veikti* 'darīt, darboties' semantikai tuvākajai nozīmei 'darbīgs, aktīvs'. Formu un nozīmju diferenciācijas rezultātā nozīme 'veikls, ātrs, žīgls' saglabājusies lietuviešu valodas īpašības vārdā *veiklus*. Nozīmes pārmaiņu 'žīgls, kustīgs, izveicīgs' → 'darbīgs, strādīgs, aktīvs' laikam var uzskatīt par metonīmisku nozīmes pārnēsumu (sekas ↔ cēloņi: tas, kurš ir ātrs, ātri strādā, ir strādīgs, darbīgs).

Līdzīgi nozīmes pārmaiņas procesi bija sākušies arī latviešu valodā, vārdam *veikls* iegūstot vēl vairākas citas nozīmes: 'ātrs' → 'izveicīgs darbos, čakls' → 'tikumīgs, labs'²⁸, kā arī nozīmes 'jocīgs; muļķīgs', tomēr preses ietekmē (sal. Karulis 1992, II 501) no šīm daudzajām nozīmēm (laikam gan ne bez jaunlatviešu palīdzības) latviešu literārajā valodā nostiprinājās senākā nozīme 'ātrs, izveicīgs'.

Runājot par visu tematisko grupu kopumā, iespējams izteikt divus secinājumus.

²⁷ Saistībā ar nozīmi 'komisks' ME velk paralēles ar no vācu valodas aizgūto vārdu *ventīgs*, kas nozīmē gan 'veikls, izveicīgs', gan 'dīvains, savāds, komisks' (ME IV 523–524). Domājams, ka arī 4. nozīme 'muļķīgs, aprobežots' ir atvasināta no nozīmes 'dīvains, komisks'.

²⁸ Te iespējams vilkt paralēles ar latv. *tikls*, kam 17. un 18. gs. bija dažādas nozīmes: 'derīgs, pieklājīgs, čakls, krietns, ātrs, mundrs', taču 19. gs. nostiprinājās vispārīgā nozīme 'tikumīgs'. Spriežot pēc tautasdziesmām, šāds nozīmes apstrahēšanās process, iespējams, būtu noticis arī latviešu valodas vārdā *veikls*, ja vien preses ietekmē par pamatnozīmi nebūtu nostiprinājusies nozīme 'žīgls, izveicīgs, ātrs'.

1. Par tipoloģisku var uzskatīt nozīmes attīstību 'tāds, kas skatās, vēro' → 'modrs' (šis modelis vērojams latv. *modrs*, liet. *dairūs*, latv. *dairs* dažādos attīstības posmos).

2. Divos gadījumos latviešu valodas īpašības vārdu (latv. *jautrs*, latv. *veikls*) nozīmju diferencēšanās ir notikusi 19. gs. vidū, iespējams, jaunlatviešu apzinātas darbības rezultātā.

3.5. Mazaktīvu darbību un vāji izteiktu pazīmi nosaucoši īpašības vārdi.

Šajā apakšnodaļā tiks aplūkotas trīs homogenēmas: latv. *maigs* : liet. *maigūs*, latv. *gauss* : liet. *gausūs* un latv. *lēts* : liet. *lētas*, *lētūs*, kuras visas vieno kopēja semantiska pazīme – pavājināta intensitāte, mazaktivitāte.

3.5.1. Latv. *maigs* ‘1. tāds, kura attieksme pret citiem ir labsirdīga, mīļa; 2. tāds, kas izraisa patīkamas sajūtas, tāds, kas nekairina vai kairina viegli (piemēram, par vielām, to īpašībām); 3. tāds, kas ir mīksts, gluds, līdzens (par ādu, apmatojumu, apspalvojumu); tāds, kam ir mīksta, gluda, līdzena āda, apmatojums, apspalvojums (par ķermeņa daļām); 4. viegls, vienmērīgs (par kustību, darbību, procesu) // mierīgs (parasti par miegu); 5. tāds, kas izraisa komforta izjūtu (par parādībām dabā)’ (LLVV V 44–45):

liet. dial. *maigūs* ‘linkšs [miega] (tāds, kam ir tieksme uz miegu, uz gulēšanu)’ (DLKŽ₄ 377).

Etimologu uzskati par šo vārdu cilmi ir līdzīgi – latv. *maīgs* (acīmredzot arī liet. *maigūs* – etimoloģiskajās vārdnīcās tas gan nav pieminēts) tiek saistīts ar latv. *miēgt* un *midt*, liet. *miēgti* ‘spiest, sist’, latv. *mīegs*, liet. *miēgas* ‘t. p.’, liet. *miegoti* ‘gulēt’, *maigūnas* ‘guļamsols’. latv. *midzenis* ‘dzīvnieku guļvieta’, senprūšu *maiggun* (ak.) ‘miegu’, krievu *migatb*, *mignutb* ‘mirkšķināt’ u. c. (ME II 549; Fraenkel LEW I 447–448; Karulis 1992, I 558). J. Pokornijs liet. *miēgas*, liet. *mīegs*, *midt*, *miēgt*, senpr. *maiggun* (Ak.) u. c. atvasina no ide. saknes *meigh-*, *meik-* ‘mīrgot, mīrbēt, mirkšķināt, blisināt acis’, gan radniecīgo vārdu virknē nepieminēdams liet. *maigūs* un latv. *maīgs* (Pokorny 1959, 712). Arī K. Karulis uzskata, ka vārda *maīgs* pamatā ir ‘ide. **meig(h)-* ‘spiest, sist’, skaņumijā austrumbaltu **mieg-* : **maig-*’, piebilstot, ka latv. adjektīva *maīgs* sākotnējā nozīme bija ‘tāds, kas raksturīgs miegam’ (Karulis 1992, I 558). E. Frenkels pieņem, ka šīs saknes vārdiem ar miegu un gulēšanu saistītās nozīmes varētu būt attīstījušās no nozīmes ‘aizvērt acis’ (Fraenkel I. 447). Tas saskan arī ar J. Endzelīna pieļāvumu par to, ka latv. *maīgs* varētu būt saistīts ar vārdiem *miēgt*, *midt*

(ME II 549). Arī V. Mažulis senpr. **maigā* ‘miegs’ atvasina no rietumbaltu **maigā* ‘miegs’ < **aizmigšana* < **aizmiegšana* < **mirkšķināšana*, kas savukārt atvasināts no baltu un slāvu **meig-* (**mig-*) ‘mirkšķināt’ (Mažiulis PKEŽ III 96–98). Jebkurā gadījumā visi šie ar miegu un gulēšanu saistītie vārdi ir savstarpēji radniecīgi un liecina par to, ka liet. apvidvārds *maigūs* ‘tāds, kam ir tieksme uz miegu, uz gulēšanu’ ir saglabājis senāku nozīmi atšķirībā no latv. vārda *maigs*, kurā acīmredzot ir notikusi tālāka nozīmes attīstība.

LKŽ piemēri vārdam *maigūs* ‘linkęs ģ miegā (tāds, kam ir tieksme uz miegu, uz gulēšanu)’ ir no Užventes, Kuršēniem, Šaukēniem un rakstnieces Jūlijas Žemaites darbiem, tātad vārds ir pazīstams tikai žemaišu dialektā (LKŽ VII 735). Ar to arī ir skaidrojama šī vārda neiekļaušana mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcās, izņemot DLKŽ₄, kurā tas sniegts, bet ar norādi, ka tas ir dialektisms.

LKŽ ir sniegts arī homonīms *maigūs* ar nozīmi ‘painus (sarežģīts)’, kura etimoloģija un nozīmes attīstība nav īsti skaidra, iespējams, ka tas ir ar analizējamo vārdu ģenētiski nesaistīts vārds (LKŽ VII 735).

Lietuviešu valodas seno tekstu rādītājos vārds *maigūs* nav minēts, taču tas ir ietverts ziemeļaustrumu dūnininku izlokšņu vārdnīcā ar nozīmi ‘tāds, kam ir tieksme uz miegu, uz gulēšanu’ (Vitkauskas 1976, 184), tādējādi apliecinot, ka vārds ir pazīstams žemaišu dialektā.

Kauņas Vītauta Dižā universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Datorlingvistikas centra sagatavotajā elektroniskajā lietuviešu valodas tekstu krājumā (VDU) vārds *maigūs* nav sastopams, iespējams, tādēļ, ka šajā tekstu krājumā dialektu materiāli nav ietverti.

Latviešu valodas seno tekstu (16.–18. gs.) korpusā (LVSTK) latviešu valodas īpašības vārds *maigs* nav sastopams. Arī pirmajos (17.–18. gs.) latviešu valodas leksikonos šis vārds nav minēts (G. Mancelis, K. Fīrekers, J. Langijs), vārdnīcās tas parādās vēlu – tikai 19. gs. beigās (Brasche 1875, II 103; Ulmann 1872, I 150). 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma vārdnīcās vārds *maigs* skaidrots kā ‘sanft, süß (maigs [mūsdienu izpratnē], salds)’, minēti piemēri *maigs lietutiņš*, *maigs miegs* (Brasche 1875, II 103; Ulmann 1872, I 150; RPI 156).

Pētot šī paša laika perioda (19. gs. beigu – 20. gs. sākuma) tekstus – P. Šmita apkopotās latviešu tautas pasakas un ticējumus, kā arī 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu literatūras klasiķu darbus – var redzēt (it īpaši pasakās un ticējumos), ka vēl tolaik latviešu valodā vārds *maigs* galvenokārt lietots vārdu savienojumā *maigs miegs* ar nozīmi ‘ciešs, salds’, piemēram: *Tirgoņa dēls, nokusis, drīzi jo drīzi aizmidzis maigā miegā*. (LTP); *Šaubām un prātam es uzsaucu: “Atkāpieties!” – un viņi atkāpās, es biju*

uzvarējis un gulēju **maigu miegu** (Zeiboltu Jēkabs); *Vēl agri no rīta, kaut gan ne priekš mātes – plūcējas, tomēr priekš dēlēnu – sarga, jo tādām jau ap pulksten sešiem miegs maigu maigais* (Apsīšu Jēkabs₂). Savukārt adverbs **maigi** galvenokārt lietots vārdu savienojumā **maigi gulēt**, piemēram: *Kāds kalējs bijis liels dzērājs. Reiz tas apdzēris visu, kas tam bijis, un tad gulējis to nakti maigi jo maigi* (LTP); *Kad šūpolis ir pakārts, tad atnes no kūts cūku migas salmus un ieliek tos šūpulī, lai mazais maigi gulētu* (LTT). Arī latviešu tautasdziesmās (DS) adjektīvs **maigs** lietots tikai kā substantīva **miegs** atribūts, piemēram: *Guli, guli, meitiņa./ Maigo miedzīņu./ Kludzēs pūriņš./ Pa silu vedot* (LD II 336, Nr. 7644-0). Vārdu savienojumu **maigs miegs** laikiem var uzskatīt par kolokāciju, proti, par semantiski cieši saistītu vārdu savienojumu, tādējādi pieņemot, ka vārdu **maigs** agrāk lietoja tikai attiecībā uz vārdu **miegs**. Uz to norāda arī J. Endzelīns, raksturodams vārdu **maigs** kā vārda **miegs** atribūtu (ME II 549).

No tā var secināt, ka vēl 19. gs. latv. **maigs** un liet. **maigūs** nozīmes ir bijušas ļoti līdzīgas, jo arī lietuviešu valodā, žemaišu dialektā, vārds **maigūs** nozīmē ne tikai 'linkēs ī miegā (tāds, kam ir tieksme uz miegu, uz gulēšanu)', bet arī gluži kā latviešu valodā 'ciešs, salds (par miegu, gulēšanu)', it īpaši nekatrās dzimtes formā **maigū** un adverbā **maīgi**. Piemēram: *Tokiū oru labai maigu miegoti (miegas labai ima) – miegti, miegti ir kas kartas daugiau nori* (J. Žemaite); *Nemaīgi miegojau, tai viską girdeļau* (Kuršēnos) (LKŽ VII 735).

Ir izpētīts, ka, mainoties vārda distribūcijai, zūdot noteiktajai kolokācijai, nereti mainās arī vārda nozīme (Fritz 1998, 96), kā tas acīmredzot ir noticis latviešu valodā. Līdzko vārdu sāk lietot ne tikai līdz tam pierastajā ciešajā vārdu savienojumā, bet arī plašākā kontekstā, mainās tā nozīme. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā latviešu literatūras klasiķu darbos ir vērojama šī "kolokācijas robežu pārkāpšana" – ir vēl sastopami piemēri ar **maigs miegs**, **maigi gulēt**, bet arī **maigā jaunava**, **maigais skuķītis**. Piemēram: *Ķērkstoši, bet toties skaļi: Maigas jūtas izteic kraukļi* (Rainis₂); *Dažreiz laime nāk rokā tīri vai pati no sevis kā maiga jaunava* (Deglavs); *Viņas valoda līdzinājās maigām ērģeļu balsīm, viņas laipnība reizā izlīdzināja, iepriecināja un – ievainoja* (Māteru Juris). Savukārt Matīss Kaudzīte romānā "Jaunie mērmieku laiki" lieto gan vārdu savienojumu **maigs miegs**, gan **maiga daba**: *...mācītājs še pirmreiz pēc nepilna gada ilgām ciešanām gulēja atkal laimīgu un pēc iespējas maigu miegu* (Kaudzīte M.); *Viņa ar savu maigo dabu vispirms sajuta bailes..* (Kaudzīte M.). Jādomā, ka tieši 19. gs. beigās ir tas laiks, kad gan pastāvēja kolokācija **maigs miegs**, gan arī paralēli veidojās

vārda *maigs* lietojums plašākā kontekstā. To apstiprina arī latviešu valodas vārdnīcu materiāli.

Arī mūsdienās, protams, var pateikt gan *maigs miegs*, gan *maigi gulēt*, bet pierastāks tomēr ir vārda *maigs* lietojums kopā ar tādiem substantīviem kā *meitene*, *pieskāriens*, *jūtas* utt.

Latviešu vārdam *maigs*, tāpat kā lietuviešu izlokšņu vārdam *maigūs*, agrāk ir bijis šaurāks lietojums (gan ne tik šaurs kā lietuviešu valodā, bet arī ne tik plašs kā mūsdienu latviešu valodā).

Savukārt 20. gs. 70. gados izdotajā E. Kagaines un S. Raģes “Ērgemes izlokšnes vārdnīcā” ir fiksēts kāda informanta vērtējums par šo vārdu: *vār jāu vairāk tā pa bērū sacīt – tāt mīlīks ūn maīks bēc. bet tas jāu vairāk tāt pilsētņiēku vāc* (ĒIV II 264). Acīmredzot izlokšnē tas uztverts vairāk kā rakstu valodai piederīgs vārds.

Adjektīvs *maigs* latviešu valodā vēl līdz 19. gs. vidum ir lietots tikai attiecībā uz miegu un gulēšanu, turklāt daļā izlokšņu (it īpaši augšzemnieku dialektā) tas nemaz nav bijis pazīstams (tas nav minēts arī Kalupes izlokšnes vārdnīcā). Zūdot kolokācijai un paplašinoties vārda *maigs* lietojumam, latviešu valodā salīdzinājumā ar lietuviešu valodu ir noticis nozīmes pārmaiņas process, kura pamatā ir metaforisks nozīmes pārnese. tātad pārnese uz nozīmes līdzības pamata: *maigs* kā *miegs*, *salds* kā *miegs*, *patīkams* kā *miegs* = *maigs* mūsdienu izpratnē.

3.5.2. Latv. *gauss* ‘1. tāds, kas strādā, rīkojas, kustas lēni, bez spraiguma; lēns; 2. tāds, kas noris lēni, bez spraiguma; 3. tāds, kas ilgi turpinās, lēni iestājas vai pāriet (par laiku, laika posmu subjektīvā uztverē)’ (LLVV III 88):

liet. *gausūs* ‘daug apimantis, esantis didelio kiekio, apstus (liela apjoma, daudzskaitlīgs, bagātīgs)’ (DLKŽ, 167).

Arī latviešu valodas vārds *gauss* un lietuviešu vārds *gausūs* ir homogēnētiski vārdi ar mūsdienās atšķirīgām nozīmēm. Par to, ka agrāk arī latviešu valodas vārdam *gauss* varēja būt cita nozīme, liecina Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā sniegtais šī vārda nozīmju skaidrojums: ‘1) tāds, kas lēni izsīkst, ilgstošs; 2) lēns’ (ME I 612, 613), kā arī dialektālie atvasinājumi ar liet. *gausūs* tuvo nozīmi – *gaūsināt* ‘1) darīt bagātīgāku, svētīt, dot svētību; 2) palēnināt’ (ME I 612) un *guūsību* ‘1) svētība; 2) pieticība’ (ME I 612).

Etimologs E. Frenkels atzīst, ka *gaūss* un *gausūs* ir vienas cilmes vārdi, kas saistīti ar liet. *gáuti* ‘dabūt’, latv. *gūt* ‘dabūt’, senprūšu *gauuns*, *pogaūt* ‘dabūt’, avestas *gūnaoiti* ‘sagādā’, *gaona-* ‘laimests, peļņa’, *gav(a)-* ‘roka’, sengr. *ῥαλον* ‘dobums, velve’ u. c. (Fraenkel LEW I, 141–142). K. Karulis uzskata, ka šo vārdu pamatā ir ide. **gouč-* : **gū-* ‘roka, satvert’ ar *s* paplašinājumā (Karulis 1992, I 296).

A. Sabaļausks gan apšaubā šo vārdu saistību ar avestas *gava* ‘rokas’ un *gūnaoiti* ‘sagādā’ (Sabaliauskas 1990, 183).

Salīdzinot liet. *gausūs* nozīmi ar citu šīs pašas saknes ide. vārdu semantiku, jāsecina, ka tas attiecībā pret latv. *gauss* ‘lēns’ ir saglabājis senāku nozīmi.

LKŽ lietuviešu valodas vārdam *gausūs* dotas divas nozīmes: ‘1. skalsus; apstus; derlingas; našus; turtingas (sātīgs: bagātīgs; auglīgs; ražīgs); 2. talpus (ietilpīgs)’ (LKŽ II 175).

Īpašības vārds *gausūs* ir minēts M. Daukšas 1595. gada katehismā ar nozīmi ‘bagātīgs’ (DK 79), savukārt K. Sirvīda 17. gs. sākuma vārdnīcā ir ietverta adverba forma *gausiai* ar nozīmi ‘dāsni, bagātīgi’ (Sirvydas 1997, 113). Pamatojoties uz šiem faktiem un arī LKŽ sniegtajiem piemēriem, var secināt, ka lietuviešu senajos tekstos īpašības vārds *gausūs* lietots ar tādu pašu nozīmi kā mūsdienās – jau 16. gs. ir minēta nozīme ‘bagāts, auglīgs, ražens’. savukārt 2. nozīme ‘ietilpīgs’ ir cieši saistīta ar pamatnozīmi.

Arī mūsdienu lietuviešu laikrakstos ir sastopama galvenokārt nozīme ‘liels (skaita ziņā), bagātīgs (par kaut kādu kopumu, par ražu)’: *..Césiuose susirinko gausus būrys žiemos sporto mėgėjų; ..jų surengtą operaciją stebėjo gausus būrys žiūrovių; Gausus būrys žurnalistų ir Trakų gyventojų; ..mažai piktžolių, todėl pakankamai gausus daržovių derlius užaugs...; ..gal prieš penkiolika metų buvo gausus gilių derlius..* (VDU).

No 147 laikrakstos sastopamajiem vārda *gausūs* lietojumiem 54 gadījumos vārds minēts savienojumā ar substantīvu *būrys* ‘pulks’. Acīmredzot tas ir kļuvis par mūsdienās vispierastāko šī vārda lietojumu, sava veida kolokāciju. Pilnīgi iespējams, ka, sašaurinoties lietojuma kontekstam, ar laiku varētu mainīties arī vārda nozīme, proti, liet. *gausūs* nozīmētu ‘liels (skaita ziņā)’ un būtu attiecināms tikai uz substantīvu *būrys* un tam semantiski tuviem vārdiem, tādējādi nozīmēm ‘auglīgs, bagātīgs’ pazūdot pavisam vai kļūstot par perifērajām nozīmēm. Lai gan tie ir tikai minējumi, tomēr šāda tendence jau ir novērojama. Ja LKŽ tiek sniegtas nozīmes ‘sātīgs, bagātīgs, auglīgs, ražīgs; ietilpīgs’, tad DLKŽ, jau dotas nozīmes ‘liela apjoma, daudzskaitlīgs, bagātīgs’. Taču, tā kā vārds *gausūs* vēl samērā bieži lietots attiecībā tieši uz ražu, tad par nozīmes pārmaiņu lietuviešu valodā runāt būtu pārāgrī.

Par latviešu valodas īpašības vārda *gauss* nozīmes attīstību ir izteikti dažādi viedokļi. J. Endzelīns (ME I 613) to skaidro šādi: “No nozīmes “īlgstošs” izveidojās, no vienas puses, nozīme “lēns”, no otras – “bagātīgs”.” Pamatojoties uz iepriekšminētajiem radniecīgo valodu materiāliem, ticamāks gan šķiet K. Karuļa viedoklis: “Vārda senākā noz. ‘tāds (bagātīgs krājums), ar ko ilgi var iztikēt’ → ‘sātīgs’ → ‘lēni izsīkstošs, lēns’ ” (Karulis 1992, I 296).

Latviešu valodas 16.–18. gs. tekstos ne adjektīva formas *gauss* un *gaušs*, ne adverbā formas *gausi* un *gauši* nav ietvertas vispār.

Latviešu valodas vārdnīcās ir sastopama gan forma *gauss*, gan *gaušs* (līdz 19. gs. beigām), un galvenokārt tās lietotas ar nozīmi ‘lēns’ (Stender 1789, I 70; Ulmann 1872, I 73; Valdemārs 1879, 69). K. Fīrekera vārdnīcā nav īpašības vārda *gauss*, taču ir apstākļa vārds *gausi* ar nozīmi ‘lēni’, turklāt izteiciens *viņš gausi sēj* tulkots kā ‘er sāet langsam, sparsam (viņš sēj lēni, taupīgi)’ (Fennell 2000, I 172). Arī G. Bražes vārdnīcā minētas tikai adverbā formas *gausi* un *gauši* ar nozīmi ‘lēni’ (Brasche 1875, II 66). Īpašības vārdam *gaušs* un apstākļa vārdam *gauši* vēl ir dažkārt (adverbam [Stender 1789, I 70], gan adjektīvam, gan adverbam [Ulmann 1872, I 73]) dota arī nozīme ‘rets’, ‘reti’. Savukārt J. Langes vārdnīcā vārdiem *gauss*, *gausīgs* ir minēta viena nozīme ‘sātīgs, pietiekams’ (Lange 1777, 116). Jādomā, ka ar līdzīgu nozīmi vārds *gauss* ir lietots arī G. F. Stendera dotajā sakāmvārdā: *Sava maize allaž gausūka*. Vārda lietojums kontekstā, protams, daudz labāk atklāj tā nozīmi nekā vienkāršs nozīmes skaidrojums vārdnīcā. Šis sakāmvārds, iespējams, ir kā ķēdes posms, kas saista liet. *gausus* nozīmi ‘bagātīgs’ ar mūsdienu latviešu valodā lietoto vārda *gauss* nozīmi ‘lēns’ un atsevišķās senajās vārdnīcās minēto ‘rets (piemēram, par rudziem)’. Šeit *gausa maize* ir tāda, kuras pietiek ilgākam laikam, tāda, kuru lieto lēni, taupīgi, jo tā ir pašu cepta un gādāta. Tieši šis lietojums apstiprina K. Karuļa pieņēmumu par mūsdienās pazīstamās nozīmes ‘lēns’ attīstību. Šķiet, arī nozīme ‘rets’ ir skaidrojama ar šo pietiekamības niansi. *Gausi*, t. i., *reti* sēti rudzi = taupīgi sēti rudzi (ar tādu pašu sēklas daudzumu pietiek lielākam laukam). Šo pietiekamības niansi apstiprina arī substantīvs *negausis* ‘tāds, kam nekad nepietiek’ un Fīrekera vārdnīcā minētais īpašības vārds *gausīgs* ‘pieticīgs’ (Fennell 2000, I 172).

Vārdnīcās minētā, bet mūsdienās vairs nepazīstamā nozīme ‘rets (piemēram, par rudziem)’ ir savā ziņā pilnīgi pretēja liet. *gausūs* nozīmei ‘bagātīgs’. *Reti* sēti rudzi nepavisam nav bagātīgi sēti rudzi. Te jāstopas ar samērā izplatīto parādību, kad vienas saknes vārdi iegūst pilnīgi pretējas nozīmes.

Gan *gauss*, gan *gaušs* ir cēlušies no senākas *u-c.* formas **gausus* (Karulis 1992, I 296). Iespējams, ka šeit nozīmes maiņa vispirms ir notikusi adverbā *gauši* un tikai pēc tam adjektīvā *gaušs*, kas savukārt veicinājis arī *gauss* un *gausi* nozīmes maiņu. Par to, ka vārdu *gaušs* un *gauši* nozīmes maiņa ir senāka, liecina tas, ka senajās vārdnīcās šiem vārdiem vairs netiek minēta nozīme 'sātīgs, pietiekams' atšķirībā no *gauss*, *gausi*, kam šo nozīmi rāda J. Lange un G. F. Stenders. Šī nozīme parādās vēl 20. gs. sākumā publicētajos latviešu tautas ticējumos: *Maizi vajaga mīcīt un krāsni šaut veselīgai, tuklai sievietei, jo tad maize būs mīksta un gausa* (LTT); *Ja uz Mīķeļiem nav saules, tad negausa barība, jo velnam nav laika kaltēt sienu, un tādēļ tas zags citiem no šķūņiem* (LTT). Šo pieņēmumu apstiprina arī formu *gauss*, *gausi* un *gaušs*, *gauši* lietojums latviešu tautasdziesmās. Adjektīvs *gauss* un adverbs *gausi* ir lietots gan ar jauno nozīmi 'lēns, lēni', piemēram: *Ozolami cieta mīza, / Gausi lapas darināja, / Tautiešami cieta sirds, / Gausi nāca mīļi vārdi* (LD III₃ 76, Nr. 21691-0), gan ar nozīmi 'pietiekams, pietiekami ilgi', piemēram: *Cep, māmiņ, man maizīti, / Vieglu nest, gausu ēst, / Man jāiet ar kundziņu / Tālajā zemītē* (LD IV 605, Nr. 32208-1), *Cep, māmiņ, tādu maizi, / Viegli nest, gausi ēst, / Nu es iešu doru dēt / Tālajā siliņā* (LD IV 339, Nr. 30428-0) un vienā piemērā pat, iespējams, ar liet. *gausūs* atbilstošo nozīmi 'bagāts': *Svētā Māra, gausā²⁹ Māra, / Nāc pa logu istabāi, / Jau māmiņa galdu klāja / Pirmajai meitiņai* (LD III₂ 32, Nr. 16093-1). Turpretī formas *gaušs*, *gauši* lietotas tikai ar jauno nozīmi 'lēns, lēni', piemēram: *Gauši nāca tautu meita / Pa brālīša tīrumiņu, / Vaj ta tāda gauša būs / Pie visiem darbiņiem?* (LD III₂ 380, Nr. 18488-0).

Savukārt daiļliteratūrā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā ir sastopama tikai nozīme 'lēns', piemēram: *Viņas kustēšanās ir gausa un neveikla, ģimīs miegains un nedzīvs* (Purapuķe₂); *"Kā jūs gribiet, Andrikson, – kā jūs gribiet," viņš noteica vēsi un veikaliski un atstāja ar gausiem, cienīgiem soļiem ēdamistabu* (Blaumanis₁). Kad arī vārdu *gauss* sāka lietot tikai ar nozīmi 'lēns', celmu formas izlīdzinājās. *o*-celmam gūstot virsroku. Iespējams, ka tas noticis ap 19. un 20. gs. miju, jo izskatītajos 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma tekstos adjektīvs *gaušs* nav sastopams vispār, bet adverbs *gauši* lietots tikai divas reizes un abas ar nozīmi 'lēni': *Bet tad viņš atdara muti, nevis bārdamies un kliegdams, bet lēni, gauši, it kā vaidēdams, runādams it kā no salauztas un satriektas sirds..* (Apsīšu Jēkabs₃); *Nu īsuokuma būs muovja labi, bet pēcuok arvīnu gaušuok un beidzūt nūgryma jyuras dybynā* (LTP, pierakstīts Rēzeknes apr. Bērzgales pag.).

²⁹ Šeit tomēr vārdu *gauss* varētu saprast arī mūsdienās pierastajā nozīmē 'lēns'.

20. gs vārdnīcās ir ietvertas tikai *o*-celma formas *gauss*, *gausi* un tikai ar jauno nozīmi 'lēns, lēni'.

Latviešu valodā, salīdzinot ar lietuviešu valodu, ir noticis nozīmes pārmaiņas process, kura pamatā vispirms bija metonīmija (cēloņu↔seku attiecības: ja bagātīgs, tātad pietiekams, lēni izsīkstošs), pēc tam nozīmes paplašināšanās ('lēni izsīkstošs [piemēram, par maizi] → 'lēns [par cilvēku. kustībām, domāšanu ut.]'). Turklāt, vistīcamāk, ka nozīme vispirms mainījies tagad jau izzudušajā *jo*-celma formā *gaušs* un tikai pēc tam tās ietekmē arī *o*-celma formā *gauss*.

3.5.3. Latv. *lēts* '1. tāds, par ko maz jāmaksā; pretstats: dārgs // tāds, kā realizēšanai nevajag daudz naudas, līdzekļu. tāds, kas nav saistīts ar lieliem izdevumiem (parasti par darbību, procesu) // pārn. tāds (cilvēks), kam maz jāmaksā, kas (par darbu, precēm u. tml.) neprasa lielu maksu // pārn. tāds, kas ir izdarāms, iegūstams viegli, bez pūlēm; tāds, kam ir maza vērtība // ārišķīgs, bez dziļāka satura; arī banāls: 2. parasti apst.; sar. viegli, īsā laikā' (LLVV IV 652):

liet. *lētas* '1. palengva darantis, neskubantis (tāds, kas kaut ko dara lēni, nesteidzīgs); 2. palengva judantis, ramus, tykus, nesmarkus (tāds, kas lēni kustas, mierīgs. kluss. nestiprs); 3. romus (rāms, mierīgs); 4. silpnas, nestiprus (apie gērimus) (vājš, nestiprs [par dzērieniem])' (DLKŽ₄ 362); *lētus* '1. lētas (lēns); 2. nesmarkus (nestiprs)' (LKŽ VII 386). *lētus* '1. lētas (lēns); 2. nesmarkus (nestiprs)' (LKŽ VII 386)

Etimologi lielākoties piekrīt tam, ka šie vārdi ir tās pašas cilmes kā latv. *lēns* un liet. *lēnas* (Pokorny 1959, 666; Fraenkel II, 355; ME II 463; Karulis 1992, I 517, Mažiulis PKEŽ III 17). J. Pokornijs tos uzskata par atvasinājumiem no saknes **lē(i)-* 'palaist vaļīgāk' (Pokorny 1959, 666). V. Mažiulis baltu **lē-ta* 'atslābis, nolaidies' pamatā redz ide. **lē/*lā* 'sasiet↔atsiet' (Mažiulis PKEŽ III 17). Arī K. Karulis piekrīt J. Pokornijam un paskaidro, ka latv. *lēts* ir atvasinājums "no ide. **lē-* 'laist, palaist, atlaist, ļaut' ar pied. *-to-*; baltu **lētas* > la. *lēts*", uzskatot, ka "vārda sākotnējā noz. 'gurds, slābans' ('palaists, nolaists') → 'lēns' → 'viegls'" (Karulis 1992, I 517). tādējādi pieņemams, ka liet. *lētas* 'lēns' attiecībā pret latv. *lēts* 'tāds, kas maz maksā, viegls' ir saglabājis senāku nozīmi. Tam tomēr ir grūti piekrist, jo E. Frenkela lietuviešu etimoloģijas vārdnīcā sniegtie radniecīgo valodu materiāli rāda, ka starp šīs saknes vārdiem sastopami vārdi gan ar nozīmi 'lēns', gan ar nozīmi 'viegls', gan ar citām

pavājinātu intensitāti raksturojošām nozīmēm: piemēram, liet. *lēnas* ‘mierīgs, kluss, maigs, lēns’, latv. *lēns*, senslāvu *lēnb*, senčehu *léný* ‘slinks’, krievu *lenb* ‘slinkums’, latīņu *lēnis* ‘maigs, viegls, lēns’, *lētum* ‘nāve, sabrukums, iznīcība’ (Fraenkel II, 355).

Turklāt, lai gan mūsdienu lietuviešu valodā vārds *lētas* galvenokārt tiek lietots ar nozīmi ‘lēns’, LKŽ, kur ietverti arī seno rakstu un dialektu materiāli, tam sniegtas deviņas dažādas nozīmes: “1. kuris viskaļ pamažu dirba, nesikarščiuoja, šaltakraujis, flegmatiskās (tāds, kas visu dara lēni, aukstasinīgs, flegmatisks); 2. nuolankus, romus (godbijīgs, mierīgs); 3. nesmarkus, neskubus, palengva judantis (tāds, kas nesteidzas, lēni kustas); 4. silpnas, nestiprus (apie gērimus) (vājš, nestiprs [par dzērieniem]); 5. paprastas, eilinis (vienkāršs, parasts); 6. prastas, menkos vērtēs (slikts, nevērtīgs); 7. neturtingas, vargingas (nabadzīgs); 8. paikas, kvailas (vientiesīgs, muļķīgs); 9. nedrašus (nedrošs)” (LKŽ VII 382).

K. Sirvīda 17. gs. sākumā izdotajā vārdnīcā *lētas* skaidrots kā ‘vājš, prasts’ (Sirvydas 1997, 151, 277).

Tātad, ņemot vērā to, ka arī lietuviešu senajos rakstos un izloksnēs bez nozīmes ‘lēns’ ir sastopamas vairākas citas īpašības vārda *lētas* nozīmes – ‘vājš, nestiprs’, ‘parasts’, ‘mazvērtīgs’, ‘nabadzīgs’ (tā sastopama 1660. gadā izdotajā Hilinska Bībelē), varētu pieņemt, ka jau baltu pirmvalodā vārds **lētas* ir bijis ar sazarotu semantiku: ‘vājš, nestiprs’, ‘lēns’, ‘viegls’ u. c. Latviešu un lietuviešu valodā vēlāk šiem vārdiem varētu būt nostiprinājušās atšķirīgas nozīmes, lietuviešu valodā ar laiku sākot dominēt nozīmei ‘lēns’, bet latviešu valodā – ‘viegls’.

Savukārt jau pēc tam latviešu valodā nepārprotami ir notikusi nozīmes pārmaiņa ‘viegls’ → ‘par mazu maksu pērkams, pārdodams’.

Šis nozīmes pārmaiņas process atspoguļots latviešu valodas senajās vārdnīcās un tekstos, kā arī folklorā.

Pašā pirmajā latviešu valodas vārdnīcā – Manceļa vārdnīcā “*Lettus*” – ir ietverts tikai adverbs *lēti*, un tam ir dotas trīs nozīmes ‘gering, leichtlich, wohlfeil (maz, viegli, par mazu maksu)’ (Fennell 1988, 48). Citā 17. gs. sarakstītā leksikonā – J. Langija vārdnīcas manuskriptā – ir gan adverbs *lēti*, gan adjektīvs *lēts*, turklāt adverbam dotas tādas pašas nozīmes kā Manceļa vārdnīcā, bet adjektīvam tikai ‘leicht (viegls)’ un ‘gering (mazs, niecīgs)’ (Langijs 1936, 130). Turpretī K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptos adverbs galvenokārt lietots ar nozīmi ‘viegli’, bet adjektīvs – ‘neliels (par maksu, cenu)’ (Fennell 2000, I 296). Nākamajās vārdnīcās līdz pat 19. gs. beigām gandrīz vienmēr gan adjektīvs, gan adverbs ir dots ar abām nozīmēm (Lange 1777, 175; Brasche 1875,

II 96 u. c.). Izņēmums ir vienīgi G. F. Stendera vārdnīca, kurā adverbs skaidrots ar nozīmēm 'leichtlich (viegli)' un 'wohlfeil (lēti)', bet adjektīvs tikai ar vienu nozīmi – 'wohlfeil (lēts)' (Stender 1789, I 140).

Latviešu valodas seno (16.–18. gs.) tekstu korpusā (LVSTK) adjektīvs *lēts* ir lietots trīs reizes: vienā, šķiet, ar nozīmi 'mazvērtīgs': *Mans Dehls/ ne turri lehtu to Pamahzifchanu ta Kunga/ un ne pagursti/ kad tu no wiņņa pahmahzihts kļuhsti* (JT1685, Ebr, 12:5); mūsdienu Bībeles redakcijā šis teikums ir pārveidots šādi: *mans bērns, nenicini Tā Kunga pārmācību un nepagursti, kad viņš tevi norāj* (Bībele, Ebr. 12:5), otrā ar nozīmi 'mazs (par cenu)': *es wiņņā tohs rudsus palaischu par lehtu naudu ka fautim. ich habe ihm den roken vor geringe geld gelaßen, alß einem gefreundten* (Fennell 2000, I 296), un trešajā ar nozīmi 'mazs, niecīgs': *Un Deews darrija ne lehtus Darbus zaur Pahwila Rohkahm* (JTApd 19:11). Ievērojami biežāk LVSTK ir sastopams adverbs *lēti*, kas atšķirībā no adjektīva lietots tikai un vienīgi ar nozīmi 'viegli', piemēram: *Tam Wällam nhe ļau Waļļas leht Tahs niknes Mahzibs' Šehklu feht* (LGLV 388), *Jo lehtaki irr/ Kameeļam zaur Addatas Azzi zaur eet/ ne ka Baggatam Deewa Wulftibā tapt* (JTLk 18:25).

Arī latviešu tautasdziesmās (DS) adverbs *lēti* lielākajā daļā gadījumu ir lietots ar nozīmi 'viegli', piemēram: *Grūt' man bija kalnā kāpt./ Lēt' lejā noejot./ Grūt' man bija pašai iet./ Lēti otru maldināt* (LD II 240, Nr. 6910-0) un tikai atsevišķos gadījumos ar nozīmi 'lēti, par mazu maksu', piemēram: *Tautiņām lieli prieki./ Ka es augu sīka, maza: Lēti pirkt(i) no māmīņas./ Viegli celt(i) kamanās* (LD III₂ 288, Nr. 17926-0). Arī adjektīvs tautasdziesmās lielākoties ir lietots ar nozīmi 'viegls', piemēram: *Pu lodziņu savēros,/ Kādu darbu meitas dara: Vilnu kārs, vilnu prēs./ Gana lētu darbu dara* (LD II 246, Nr. 6957-0), tomēr vairāk nekā adverbs ir minēts arī ar nozīmi 'par mazu maksu', piemēram: *Jāņōs gāju puišus pirkt./ Jāņōs puiši lēti bij:/ Kas jaunaks, mārku devu./ Kas vecaks, puskapeiku* (LD V 138, Nr. 33109-0).

Izpētot adjektīva *lēts* un adverbā *lēti* lietojumu senajās vārdnīcās, senajos tekstos un tautasdziesmās, var secināt, ka adverbam līdz 20. gs. sākumam ir dominējusi nozīme 'viegli', lai gan, izņemot senos tekstus, pārējos avotos tas ir minēts arī ar nozīmi 'par mazu maksu'. Arī adjektīvam jau 17. gs. ir bijušas pazīstamas abas nozīmes 'viegls' un 'mazvērtīgs, niecīgs; tāds, kas maz maksā'. Ja pieņemam, ka senāka nozīme ir 'viegls', tad jaunā nozīme 'mazvērtīgs; tāds, kas maz maksā' jau kopš 17., 18. gs. vairāk ir sastopama tieši adjektīva lietojumā. Tas liek apstrīdēt iepriekš³⁰ izteikto pieļāvumu, ka

³⁰ Skat. Trumpa 2002, 310.

nozīmes pārmaiņa 'viegli' → 'lēti' ('viegli iegūt' → 'lēti nopirkt') vispirms notika adverbā. Turklāt, ņemot vērā to, ka 17. gs. vidus un beigu tekstos adjektīvs *lēts* ir lietots ar nozīmi 'niecīgs, mazs, mazvērtīgs (ne tikai par cenu)', tad iespējams, ka nozīmes pārmaiņas process ir bijis šāds: 'viegls' → 'mazs, niecīgs' → 'mazvērtīgs, tāds, kas maz maksā'. Vairākus gadsimtus nozīme 'viegls' arī adjektīvam ir bijusi izplatītāka, līdz 19. gs. beigās par dominējošo nozīmi kļuva mūsdienu nozīme 'tāds, kas maz maksā'.

Faktu, ka 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā adverbs pārsvarā vēl tika lietots ar nozīmi 'viegli', bet adjektīvs jau ar mūsdienu nozīmi, apstiprina arī šo vārdu lietojums latviešu tautas pasakās un ticējumos. Adjektīvam nozīme 'viegls' parādās gandrīz tikai savienojumā ar substantīvu *galva*: *Un tas puišelis audzis un bij(u)si brīnum lēta galva grāmatu mācīties un bijis ļoti smuks* (LTP).

Jau 20. gs. pirmo desmitgažu vārdnīcās adjektīvs *lēts* tiek skaidrots tikai mūsdienu nozīmē (piemēram, Dravnieks 1927, 216; Brants, Matiuss 1930, 161 u. c.), kamēr adverbam vēl ilgi vārdnīcās ir minētas abas nozīmes – 'viegli' un 'lēti'. Tikai sākot ar 20. gs. piecdesmitajiem gadiem, arī adverbam vārdnīcās nozīme 'viegli' vairs tikpat kā neparādās (LKV₁, 304; LVV 1963, 389). Tomēr "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" tā ir minēta (LLVV IV 652), un dažkārt vārds *lēti* ar nozīmi 'viegli' tiek lietots arī mūsdienu sarunvalodā, piemēram, izteicienā: *Šoreiz tu tik lēti netiksi cauri*. Senā nozīme 'viegls, viegli' līdz mūsdienām ir saglabājusies arī saliktenos *lētticīgs* 'tāds, kas bez pietiekama pamatojama, viegli, naivi notic, uzticas' (LLVV IV 652), un *lētprātīgs* 'vieglprātīgs' (LLVV IV 651).

Tātad, ja pieņemam, ka baltu pirmvalodā vārds **lētas* ir bijis ar sazarotu semantiku: 'vājš, nestiprs', 'lēns', 'viegls' u. c., tad lietuviešu *lētas* ir saglabājis vienu no senajām nozīmēm 'lēns', savukārt latviešu valodas adjektīvā no senās nozīmes 'viegls' metonīmiska nozīmes pārnesuma rezultātā attīstījās nozīmes 'niecīgs, mazvērtīgs' → 'tāds, kas maz maksā'. Turklāt latv. *lēts* mūsdienu nozīme bija pazīstama jau 17. gs., taču par dominējošo tā kļuva tikai 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Nozīmes pārmaiņa 'viegls' → 'lēts' varēja notikt arī tādēļ, ka latviešu valodā līdzās vārdam *lēts* 'viegls' tika lietots sinonīms *viegls*.

Visbeidzot, runājot par aplūkotajai vārdu grupai raksturīgajām nozīmes attīstības tendencēm, tomēr jāatzīst, ka, neskatoties uz visu grupu vienojošo īpašību – mazo intensitāti, mazaktivitāti –, konkrētie vārdi ir pārāk atšķirīgi, lai varētu saskatīt kādas kopsakarības. Katram vārdam, katram vārdu pārim ir savs attīstības ceļš ar savām iezīmēm, kuras ir raksturīgas vārdu semantiskajām pārmaiņām kopumā (piemēram,

distribūcijas ietekme uz vārda nozīmes pārmaiņu, adverba nozīmes pārmaiņas ietekme uz adjektīva nozīmi). Šai grupai kopīgs ir tas, ka visos trijos vārdu pāros senāku nozīmi ir saglabājis lietuviešu valodas vārds.

3.6. Dārdzības apzīmējumi.

Homogēnēmas latv. *brangs* : liet. *brangūs* un latv. *dārgs* : liet. *dargūs* saista nozīme ‘dārgs’, tādēļ tās tiek analizētas kopā. cenšoties noskaidrot, kādēļ šis jēdziens katrā valodā (latviešu un lietuviešu) ir izteikts ar savu vārdu.

3.6.1. Latv. *brangs* ‘sar. 1. resns, tukls; // labi barots (dzīvnieks); 2. liels; 3. labs, lielisks’ (LLVV I 113) :

liet. *brangūs* ‘1. turintis didelē vērtē, daug kainuojantis (tāds, kam ir liela vērtība, tāds, par ko daudz jāmaksā); 2. prk. mielas, malonus, gerbiamas (pārn. mīļš, patīkams, cienījams); 3. prk. didelēs vērtēs, vertingas (pārn. tāds, kam ir liela vērtība, vērtīgs)’ (DLKŽ₄ 89).

Par abu šo vārdu cilmi ir izteikti dažādi viedokļi. E. Frenkels uzskata, ka liet. *brangūs* ir sens mantots vārds, kas ir etimoloģiski saistīts kā ar liet. *brāngti*, *brīngti* ‘teuer werden, im Preis steigen (kļūt dārgākam, sadārdzināties)’, latv. *brangs* ‘herrlich, prächtig, vortrefflich, fett, korpulent (lielisks, tauks, korpulents)’, Kurzemē ‘ziemlich gut, angehend (diezgan labs)’, ar sufiksu *-k-* liet. *brīngti* ‘aufquellen, anschwellen (uzbriest, pampt, tūkt)’, *branka* ‘Anschwellung, Geschwulst (uzpampums, uztūkums)’, *brinksóti* ‘faul herumliegen, finster, drohend emporragen, leise schmerzen, sich bewölken (laiski mētāties apkārt, tumši, draudīgi pacelties, viegli sāpēt, apmākties)’. tā arī ar citu ide. valodu vārdu formām, piemēram, slovēņu *zabrěkniti* ‘verswellen (pārbriest)’, poļu *nabrżeknać*, krievu *nabryknutʹ* ‘anschwellen (uzpamt)’. Atsaucoties uz H. Pētersonu, E. Frenkels salīdzina šīs formas arī ar zviedru *brå* ‘steil (stāvs)’, senislandiešu *bringa* ‘Brust(korb) (krūškurvis)’, islandiešu *bringr* ‘Hügel (paugurs)’ (Fraenkel LEW I 53–54).

Pēc J. Endzelīna domām, latv. *brangs* nepārveidotā baltu **an* dēļ ir aizguvums vai nu no kuršu, vai no lietuviešu valodas (ME I 237) un kopā ar vidusaugšvācu *brangen* (*prangen*) ‘lielīties’ ir atvasināms no saknes // formas *bren-gh-* ‘pampt, uzpūsties’, “(..) šā la. vārda vecākā nozīme ir laikam “korpulent, fett, stattlich”, ko redzam, piem., savienojumā “brangs (trekns) vepris”. (..) Senajos laikos, kad viena no galvenajām tirgus un maiņas precēm bija lopī (sal. lat. *pecūnia* un senslavu *skotb* “lopi, nauda”), trekns (brangs) lops varēja būt kas “dārgs”.” J. Endzelīns nozīmes attīstības ziņā šeit saskata līdzību ar senpr. **tēmpra-s* ‘dārgs’, kas ir saistīts ar liet. *tempti* ‘stiept’ un, iespējams, arī

ar senslāvu *topb* ‘resns’ un senisl. *þomb* ‘uztūkusi, uzpampusi, resna’ (Endzelīns DI III₂ 59).

K. Karulis uzskata, ka latv. forma *brangs* ir vispārināta no kursiskajām izloksnēm, un šī vārda nozīmes attīstību skaidro šādi: “ ‘uztūcis’ → ‘tukls, resns’ → ‘labs, vērtīgs’ (arī ‘liels, stiprs’) → ‘dārgs’ (apv. un lietuviešu valodā)” (Karulis 1992, I 141).

Kā redzams, pamatojoties uz radniecīgo valodu datiem, lielākā daļa etimologu uzskata, ka senāko nozīmi ‘resns, tukls’ ir saglabājis latviešu valodas vārds. Te kā izņēmums jāmin P. Vanags, kurš pieļauj, ka latv. *brangs* ir aizguvums no viduslejasvācu *wranck*, *wrange* (Vanags 2004, 238–239). Tomēr turpmāk homoģenēma tiks analizēta, pamatojoties uz šo vārda tradicionālo etimoloģiju un pieņemot, ka tie ir radniecīgi baltu cilmes vārdi.

LKŽ vārdam *brangūs* ir ietvertas piecas nozīmes, kuras visas ir ļoti līdzīgas pamatnozīmei ‘dārgs’, vienīgi 2. un 3. nozīmi varētu uzskatīt par pārnestajām nozīmēm: ‘1. už kā daug mokama, kas reikalauja didelės kainos (dārgs; tāds, par ko daudz jāmaksā); 2. reikalaujantis daug jėgų, vargo; sunkiai atliekamas (tāds, kas prasa daudz spēka, pūļu; ar grūtībām paveicams); 3. mielas, malonus, gerbiamas (mīļš, patīkams, cienījams); 4. branginamas, vertinamas (saudzējams, vērtīgs); 5. didelės vertės (apie metālus bei mineralus) (ļoti vērtīgs [par metāliem un minerāliem])’ (LKŽ II 285).

Senajos lietuviešu valodas tekstos un vārdnīcās vārds *brangūs* minēts bieži un tikai ar nozīmi ‘dārgs, vērtīgs, ļoti vērtīgs’ (Urbas 1998, 67 [M. Mažvīda raksti – 16. gs.]; LL 247, 375 [17. gs. vārdnīca]; Sirvydas 1997, 80 [K. Sirvīda vārdnīca – 17. gs.] u. c.).

Sprīžot pēc LKŽ sniegtajiem piemēriem, arī lietuviešu valodas izloksnēs vārds *brangūs* nav lietots ar latv. *brangs* ‘labi barots, pamatīgs’ tuvu nozīmi.

Mūsdienu lietuviešu valodā vārds *brangūs* lietots gan ticšajā nozīmē – ‘dārgs, tāds, par ko daudz jāmaksā’ –, piemēram: *Pasak oponuojančių šiam projektui, rūmų atstatymo projektas yra brangus ir nepagrįstas istorine medžiaga* (VDU), gan pārnestajā nozīmē – ‘dārgs, mīļš’, piemēram: *Mano brangus Drauguži, kas gi pas Tave darosi, nieko nesuprantu* (VDU).

Tādējādi varam secināt, ka metonīmiskais nozīmes pārnesums ‘uztūcis’ → ‘labi barots, resns’ → ‘dārgs’ ir noticis tik sen, ka nav fiksēts nedz senajos lietuviešu rakstos, nedz vārdnīcās, un, vismaz sākot no 16. gs., līdz pat mūsdienām vārds *brangūs* lietots ar nozīmi ‘dārgs’.

Ja pēc lietuviešu valodas materiāliem neko daudz nevar spriest par liet. *brangūs* nozīmes attīstību, tad, pētot latviešu valodas vārdnīcas, atklājas nozīmes pārmaiņa. Vārds

brangs latviešu valodas vārdnīcās parādās tikai 18. gs., un sākotnēji tā nozīme ir nevis ‘labi barots, resns’, kā varētu gaidīt, bet ‘lielisks, grezns, labs’: ‘praechtig, prangend (lielisks, grezns)’ (Stender 1789, I 27); ‘prächtig, kostbar, vortrefflich, tüchtig (grezns, vērtīgs, lielisks, krietns)’ (Ulmann 1872, I 35); ‘prächtig (lielisks)’ (Brasche 1875, II 49); ‘великолпный, хорóший (lielisks, labs)’ (Valdemārs 1879, 44). Tikai 1914. g. izdotajā vārdnīcā blakus nozīmēm ‘lielisks, krietns’ parādās arī mūsdienās pazīstamā nozīme ‘resns’: ‘prächtig, vortrefflich, tüchtig, dick, fett (lielisks, krietns, resns, tauks, trekns)’ (RPI 42).

Vēl 1923. gadā izdotajā J. Dravnieka “Latvju-krievu vārdnīcā” latv. *brangs* tulkots tikai kā ‘отличный, великолпный (lielisks)’ (Dravnieks 1923, 41). Taču jau 1927. g. izdotajā J. Dravnieka “Latvju-vācu vārdnīcā” ir gan nozīmes ‘herrlich, prächtig, gut (lielisks, labs)’, gan arī nozīmes ‘korpulent, dick (korpulents, resns)’ (Dravnieks 1927, 62). K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” norādīts, ka Vidzemē *brangs* nozīmē ‘prächtig, herrlich, vortrefflich, fett, korpulent (lielisks, tauks, korpulents)’, savukārt Kurzemē – ‘ziemlich gut, angehend (diezgan labs, pieņemams)’ (ME I 237). Pārējās 20. gs. vārdnīcās kā pamatnozīme sniegta ‘resns, taukains, korpulents’, savukārt nozīme ‘lielisks’ parasti dota tikai kā 2. nozīme.

Senajos tekstos (16. gs. beigās–18. gs. vidus) vārds *brangs* nav lietots vispār (LVSTK).

19. gs. beigu, 20. gs. sākuma literatūrā vārds *brangs* lietots gan ar nozīmi ‘lielisks’, ‘liels, pamatīgs’, gan ar nozīmi ‘resns’. Tā, piemēram, A. Kronvalds 1870. g. vārdu *brangs* lieto ar nozīmi ‘lielisks’: *Ai tēvi, ai, mātes, kādēļ ļaujāt saviem bērniem bez mūsu jaukām, **brangām** dziesmām uzaugt?* (Kronvalds 1939, 230). Tādā pašā nozīmē šo vārdu lieto arī R. Blaumanis: *Kādēļ tas atkal pēc ilgāka laika reiz negāja palocīt kājas pēc tik **brangas** mūzikas!* (Blaumanis 1993, 229). Dažkārt 19. gs. autori vārdu *brangs* ir lietojuši arī ar nozīmi ‘liels, resns, pamatīgs’. Piemēram, Apsīšu Jēkabs: *Ādams, atmācis klētiņā, uzvarētāja priekā aplūkoja kaujas upurus (t. i., kāļus un bīetes), katru par sevi pacilādams un pie sevis parūkdams: “**brangs** rāviens!”* (Apsīšu Jēkabs 1924, 49–50); A. Kronvalds: *..tie, kuŗi pat pa dienu pa nākošiem **brangiem** biezputru kalniem daudz sapņo..* (Kronvalds 1939, 231); R. Blaumanis: *..kura gan varēja līdzināties Roplainietei, kad tā svētdienās gāja uz baznīcu, pie sāniem dēlu, **brangu** kā ozolu..* (Blaumanis 1993, 240).

Kaut arī latviešu valodas vārdnīcās mūsdienās lietotā vārda *brangs* nozīme ‘resns, labi barots’ parādās tikai kopš 1914. g., literatūrā vārds ar šo nozīmi ir lietots jau agrāk.

Tā 1904. g. K. Skalbe savā pasakā “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties” runā par *brangu lakstīgalu*, un šeit pēc konteksta ir labi redzams, ka konkrētā lakstīgala ir resna: *Labsirdīgam uzlēca uz ceļiem liels, brangs putns un sāka lasīt druskas...* “Lakstīgala.” *viņš teica.* “Uz Mārtiņiem kausim.” (Skalbe 1979, 22).

Latviešu tautasdziesmās vārds *brangs* lietots gan ar nozīmi ‘labs, lielisks’. piemēram: *Es būt’ branga Krieva sieva./ Ka māmiņa man’ devuse./ Krievu cimdi, cepurite./ Tie man labi piedereja* (LD II 595, Nr. 9641-0), gan ar nozīmi ‘dūšīgs, resns, drukns, pamatīgs’, piemēram: *Māte mani pabaroja/ Ar tiem piena ziediņiem./ Lai es augu smuka, branga./ Puikām ceļu negriezdama.* (LD I 469, Nr. 2924-0).

Tā kā 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma literatūras klasikā un folklorā vārds *brangs* lietots gan ar nozīmi ‘lielisks, labs’, gan arī ar nozīmi ‘resns, pamatīgs, liels’, gribētos apšaubīt 18.–19. gs. vārdnīcās sniegto vārda *brangs* nozīmes skaidrojumu patiesumu. jo tajās ir minēta tikai nozīme ‘lielisks, labs, grezns’. bet ne ‘resns’.

Iespējams, ka no nozīmes ‘resns, labi barots’ latviešu valodā, tāpat kā lietuviešu valodā, metonīmiska nozīmes pārnesuma rezultātā ir attīstījusies abstraktāka nozīme ‘labs, lielisks’. Taču latviešu valodā atšķirībā no lietuviešu valodas ir saglabājusies arī pamatnozīme ‘resns’ un no tās atvasinātās nozīmes ‘liels, pamatīgs’. Balstoties uz 19. gs. literatūras piemēriem, gan jāsecina, ka pārestā nozīme ‘lielisks’ kādu laiku ir bijusi dominējošā, taču mūsdienās ‘resns, pamatīgs, liels’ atkal tiek uztvertas par pamatnozīmēm.

Atbildot uz jautājumu, kādēļ 18.–19. gs. vārdnīcas nesniedz nozīmi ‘resns’, var mēģināt izteikt hipotēzi. Kā zināms, vācu valodā ir vārds *prangen* ‘lielīties, greznoties’. kas, kā atzīst J. Endzelīns (Endzelīns DI III₂ 59), ir etimoloģiski saistīts ar latv. *brangs*. Acīmredzot vārdam *brangs* ar nozīmi ‘resns, labi barots, pamatīgs’ piemita pozitīva konotācija, respektīvi, tas pārsvarā tika lietots pozitīvā nozīmē, ietverot pieņēmumu, ka ‘resns, labi barots’ ir ‘labs’. Var pieņemt, ka vācu tautības vārdnīcu sastādītāji, nevarēdami atšķirt smalkas vārdu nozīmes nianses un ietekmēdamies no vācu *prangen*, arī latviešu *brangs* uztvēra tikai kā ‘lielisks’ un nevis tā pamatnozīmē ‘resns, liels’. Iespējams, ka šī paša iemesla dēļ 19. gs. nozīme ‘lielisks’ bija kļuvusi par dominējošo. Ap 19.–20. gs. miju latviešu valodā atkal sāka dominēt nozīme ‘resns, labi barots’.

Līdz ar to var pieņemt, ka lietuviešu valodas vārdā *brangūs* ir noticis metonīmisks nozīmes pārnesums ‘uztūcis’→‘labi barots, resns’→‘dārgs’, kamēr latviešu valodas vārdam *brangs* blakus pārnestajai nozīmei ‘lielisks’ ir saglabājusies arī senā nozīme ‘labi barots, resns’. Taču ir jāpiekrīt P. Vanaga uzskatam, ka šo vārdu etimoloģija vēl arvien ir

neskaidra un par latv. *brangs* nozīmes attīstību ko vairāk varētu pateikt pēc detalizētas 18.–19. gs. latviešu valodas tekstu izpētes (Vanags 2004, 239)

3.6.2. Latv. *dārgs* ‘1. ļoti vērtīgs; 2. tāds, liet. *dargūs* ‘1. darganotas (lietains, nejauks kam ir ļoti liela nozīme (cilvēka, [par laiku]); 2. bjaurus, negražus (riebīgs, sabiedrības dzīvē), tāds, ko ļoti augstu neglīts); 3. šlykštus (pretīgs)’ (DLKŽ₄ 109). vērtē; 3. tāds, ar ko ir saistītas dziļas jūtas’ (LLVV I 263) :

Tā kā ne latviešu, ne lietuviešu valodas vārdnīcās un tekstos, sākot no 16. gs. līdz pat mūsdienām nekāda būtiska nozīmes pārmaiņa nav novērojama un gadsimtiem ilgi latv. *dārgs* ir nozīmējis ‘tāds, par ko daudz jāmaksā’ (piemēram, jau 1587. g. izdotajā evaņģēliju un epistulu krājumā : *..pirka Maria Magdalena / vnde Maria Jacobi vnde Salome / darges sales* [EvEp 1587, 104]), bet liet. *dargūs* ‘nejauks, riebīgs, nepatīkams’ (piemēram, jau 1599. g. izdotajā M. Daukšas Postilā: *O piktieji vēl tures kūnus tamsius, biaurius ir dārgius* [LKŽ II 285]), tad, pētot šos vārdus, diemžēl neko nedotu abu valodu rakstītā materiāla analīze. Lai kaut ko secinātu par nozīmes pārmaiņas procesu, atliek balstīties tikai uz etimologu izteiktajām hipotēzēm.

Latv. *dārgs* un liet. *dargūs* ģenētiskās attiecības nav īsti skaidras. Liet. *dargūs* ir mantots vārds, un tas ir saistīts ar lietuviešu *drėgti* ‘kļūt drėgnākam, mitrākam, valgākam’, *drėgnas* ‘drėgns, mitrs, valgs’, *dergti* ‘pieķēzīt, piecūkot, pieķēpāt’, latviešu *drėgns*, senkrievu *padoroga* ‘negaiss’ u. c. (Fraenkel LEW I 103). J. Pokornijs to uzskata par atvasinājumu no ide. saknes **dher-*, **dherə* ‘duļķainas nogulsnes no kāda šķidruma, netīrumi, pretīgums, slikts laiks, netīri krāsu toņi utt.’ (Pokorny 1959, 251).

Turpretī par latviešu īpašības vārda *dārgs* cilmi ir vairāki atšķirīgi viedokļi. Tā J. Endzelīns par to izsakās šādi: “Ob mit r. *дорогоь*, serb. *drag* “teuer” verwandt oder aus dem slavischem entlehnt, kann sicher nicht entschieden werden (..)” (ME I 448).

Atšķirīgs viedoklis par latv. *dārgs* un krievu *дорогой* attiecībām ir pausts dažādās krievu valodas etimoloģijas vārdnīcās. Etimologs M. Fasmers neuzskata latviešu *dārgs* par aizguvumu, viņš pieņem, ka latv. *dārgs* un krievu *дорогой* ‘dārgs’ varētu būt seni radniecīgi indoeiropiešu cilmes vārdi. Sniedzot krievu valodas vārda *дорогой* etimoloģijas skaidrojumu un raksturojot tā attiecības ar citiem ide. vārdiem, M. Fasmers līdzīgi kā R. Trautmanis (Trautmann 1923, 45) norāda: “вероятно, родственно лтш. *dārgs* “дорогой”, др. прусск. собств. *Darge*, *Dargel*”, gan piemetinot, ka pretējs

viedoklis ir Brukneram, kurš šeit saskata aizguvumu no slāvu valodām (Фасмер ЭСРЯ I 531). Arī 1973. gadā izdotajā "Krievu valodas etimoloģijas vārdnīcā" latviešu *dārgs* ir minēts kā viens no krievu *дорогой* radniecīgiem vārdiem (ЭСРЯ 171). Savukārt etimologs A. Preobraženskis pieļauj, ka latv. *dārgs* varētu būt aizguvums no krievu valodas: "(...) *dārgs* *дорогой* вполне соответствовало бы, но здесь не исключена возможность заимствования из рус." (Преображенский 1959, 191).

Pēc K. Karuļa domām, latviešu *dārgs* ir ģenētiski saistīts ar lietuviešu *dargūs*. Etimologs dod šādu nozīmes attīstības skaidrojumu: " 'tāds, kas plēš, kas rada nepatiku' (lš. *dargūs* 'pretīgs, nemīļš': la. *derdzīgs*) → 'nepatīkami liels (par cenu, atlīdzību)' (sal. *bargs*: "tas maksā bargu naudu") → 'tāds, kam ir liela cena, vērtība; vērtīgs' " (Karulis 1992, I 201). Tomēr šis skaidrojums nav īsti pārliecinošs, jo liet. *dargūs* nozīmei līdzīgu skaidrojumu neatrodam ne senajās latviešu valodas vārdnīcās, ne arī izlokšņu materiālos. Līdzīga nozīme nepiemīt arī nevienam no radniecīgajiem atvasinājumiem.

Arī S. Karaļūns (Каралюнас 1975, 156–158) neuzskata latv. *dārgs* par aizguvumu no slāvu valodām, taču viņš dod citu nozīmes attīstības skaidrojumu. S. Karaļūns atzīst, ka ide. valodās ir bijuši vairāki veidi. kā attīstījusies semēma 'dārgs' un viens no tiem varētu būt bijis šāds: 'kļūt mitram, briest' → 'viegli uztūcis, tukls: liels, resns taukains' → 'dārgs', to pamatojot ar baltu valodu faktiem – saistot liet. *brankūs* 'viegli piebriedis', *brangūs* 'dārgs', latv. *breņģe* 'mitra vieta, lieli netūrumi', *breņģēt(ies)* 'ar rokām maisīt šķidrumu', *brengs* 'resns, korpulents, taukains', liet. *brinkūs* 'viegli piebriedis', *brīnti* 'briest, piebriest', *brīngas* 'celms, bluķis, lieste', *brīngti* 'kļūt dārgākam', tādējādi uzskatot, ka latv. *brangs* sākotnējā nozīme bija 'resns, korpulents, taukains', kas savukārt attīstījās no 'kļūt mitram, piebriest'³¹.

Līdzīgas paralēles ir atrodamas arī senprūšu valodā. Senpr. *tempran* 'dārgs' S. Karaļūns saista ar liet. *tamprūs* 'atsperīgs', latv. *tamprs* 'ciets (par kokiem un zemi)', liet. *teṁpti* 'stiept, izstiept', latv. *tiept* 'stiept, padarīt cietu', senslāvu *tapъ* 'resns, stiprs, labi barots, taukains', sensislandiešu *þambri* 'resns, tukls' un latv. *tempt* 'dzert lieliem malkiem'.

Nemot vērā iepriekš minētos piemērus, S. Karaļūns uzskata, ka arī latv. *dārgs* iespējams saistīt ar liet. *dargūs* 'lietains, apmācies, slikts (par laiku)', *dargā* 'slikts laiks, slapjdraņķis', *daŗgti* 'apmākties, sabojāties (par laiku)', latv. *dergties* 'būt pretīgam' u. c.

³¹ Šis skaidrojums gan nav īsti pārliecinošs, jo vārdi *breņģe*, *breņģēt* varētu arī nebūt kursismi (piemēri EH I 240 ir no Zemgales [Sesavas un Elejas] un Sēlijas [Saikavas]), bet gan aizguvumi no kādas citas valodas, līdz ar to tie diezin vai ir etimoloģiski saistīti ar latv. *brangs*.

Tomēr ticamāks ir lietuviešu valodnieka V. Mažuļa uzskats, ka latv. *dārgs* pamatā ir baltu un slāvu **darga-* ‘izturīgs, stiprs’: “Tačiau to adj. balt.-sl. **darga-* reikšmē bus buvusi ne “brangus” (taip įpratsta manyti), o “išlaikantis, tvirtas, stiprus ir pan.” [jis yra sufikso -g- vedinys iš verb. balt.-sl. **der-* “išlaikyti, tvirtai laikyti” < ide. **dher (H)* – “t. p.” – Pokorny I 254], kuris į “brangus” išvirto ne pr. ir lie., o tik sl. ir la. kalbose (..)” (Mažiulis PKEŽ I 180).

Tātad latv. *dārgs* un liet. *dargūs* nozīmju diferenciacija, visdrīzāk, notikusi vēl baltu pirmvalodas laikos – šis pieņēmums arī izskaidro faktu, kādēļ nozīmes pārmaiņa neatspoguļojas nedz senajos tekstos, nedz vārdnīcās. Līdz ar to šajā gadījumā nav iespējams noteikt nedz nozīmes pārmaiņas laiku, nedz tipus un cēloņus.

Runājot par tematisko grupu kopumā, var tikai izteikt hipotēzi, ka baltu pirmvalodas periodā vispār nepastāvēja jēdziens ‘dārgs’³², jo baltu valodās tas apzīmēts katrā ar savu vārdu (liet. *brangūs*, latv. *dārgs*, senprūšu *tempran*). Veidojoties dārdzības jēdzienam, tas tika izteikts, valodā jau esošajiem vārdiem piešķirot jaunas, abstraktākas nozīmes, taču katrā valodā šim nolūkam tika izmantots savs vārds. Šajā gadījumā var pieņemt, ka šo semantisko pārmaiņu pamatā ir vēsturiskais cēlonis (rodoties tirgus attiecībām, vārdiem mainījās nozīmes, jo bija nepieciešams izteikt jaunus jēdzienus). No abiem analizētajiem vārdu pāriem vienā gadījumā senāku nozīmi ir saglabājis latviešu valodas vārds (latv. *brangs* : liet. *brangūs*), otrā – abiem pāra vārdiem ir katram sava sena nozīme (latv. *dārgs* : liet. *dargūs*).

³² Iespējams, ka arī lētuma jēdziens ir jauns, jo piemēram, latviešu valodā vārdam *lēts* nozīme ‘tāds, kas maz maksā’ ir attīstījies samērā nesen no nozīmes ‘viegls’.

3.7. Lokanuma apzīmējumi.

Šajā tematiskajā grupā analizētas četras homogēnas: latv. *liekns* : liet. *liēknas*, *lieknūs*; latv. *mikls* : liet. *mīklas*, *mīklūs* ; latv. *mitrs* : liet. *mītras*, *mītrūs*; latv. *ļajuns* : liet. *liaūnas*, *liaunūs*. Tās apvienotas, pamatojoties uz vārdu pāru lietuvīšu vārdu semantiku, jo divos no tiem (latv. *mikls* : liet. *mīklūs*; latv. *ļajuns* : liet. *liaūnas*) tieši lietuvīšu valodas vārds apzīmē veiklību, lokanumu, bet divos (latv. *liekns* : liet. *liēknas*, *lieknūs*; latv. *mitrs* : liet. *mītrūs*) lietuvīšu vārda mūsdienu nozīmes ir cēlušās no nozīmes ‘lokans, lunkans’.

2.7.1. Latv. apv. *liekns* ‘zems, mitrs’ (ME II 495) : liet. *liēknas* ‘laibas, aukštas (slaiks, slaidis, smuidrs)’ (DLKŽ₄ 364), *lieknūs* ‘liekņas’ (LKŽ VII 419).

Šie semantiski atšķirīgie adjektīvi ir vienas cilmes vārdi, un par to etimoloģiju vairumam pētnieku ir līdzīgi viedokļi.

E. Frenkels uzskata, ka lietuvīšu adjektīva *liēknas* ‘slaiks, slaidis, smuidrs’ pamatā ir ide. sakne **leik-*, **lik-* ‘liekt, locīt’, un saista to ar liet. substantīvu *liekņas* ‘liekņa; purvainā pļava’, liet. *laikšes* ‘liels, ar krūmiem apaudzis purvs’ u. c. šīs saknes vārdiem, kas “patiesībā apzīmē lokanu vietu (*biegsames Gelände*).” Arī lietuvīšu adjektīva *liēknas* sākotnējā nozīme ir bijusi ‘lokans, lunkans’, no kuras vēlāk acīmredzot attīstījusies nozīme ‘slaiks, slaidis, smuidrs’. Nozīmes attīstības ziņā zinātnieks veļ paralēles ar šai pašā etimoloģiskajā līgzdā ietilpināmo vācu *schlank* ‘garš un lokans, arī slaidis, tievs’ u. c. (Fracnkel LEW 364–365). E. Frenkela dotajai liet. *liēknas* etimoloģijai piekrīt V. Urbutis (Urbutis 1972₂, 209).

Arī J. Pokornijs liet. *liekna* ‘purvainā pļava’ un latv. *liēkna* ‘t. p.’ saista ar ide. sakni **leik-* ‘liekt, locīt’ (Pokorny 1959, 669).

K. Karulis pievienojas iepriekšminētajiem zinātniekiem un uzskata, ka latv. *liekns*, *liekņa*, *liekna*, *liekne*, liet. *liekna*, *lieknà* “pamatā ide. **leik-* ‘liekt’ no saknes **el-* ‘liekt’ (..). Valodā mijas sinonīmo formu **leik-* un **lenk-* refleksi: no abām formām la. *liek-* (..)” (Karulis 1992, I 523–524).

J. Endzelīns latviešu valodas adjektīvu *liekns* saista ar latv. *liekna* ‘purvs’, *liekne* ‘purvainis mežs’, *liekņa*, *liekne*, *liekns* ‘mitra purvainā vieta mežā; liela, mitra pļava’. liet. *liekna* ‘zema pļava’, šo vārdu etimoloģijas ziņā drīzāk piekrīzdam K. Būgam (Būga RR II 280–281), kurš tos saista ar latīņu *liquis* vai *oblīquus* ‘slīps, šķībs’, norvēģu

liga 'liekties' un (ar jautājuma zīmi) īru *lian* 'pļava', nekā Levī (*Lewy*) uzskatam par šo vārdu saistību ar latīņu *liquidus* 'šķidrš' un senīru *fli^hch* 'mitrs' u. c. (ME II 495). V. Mažulis šos vārdus saista arī ar senpr. *laygnan* 'vaigs' un atvedina no baltu adj. **leikna-* 'tāds, kam ir ieliekta virsma' (Mažiulis PKEŽ III 21–22).

Balstoties uz radniecīgo valodu materiāliem un citiem šīs saknes vārdiem latviešu un lietuviešu valodā, var secināt, ka jau baltu pirmvalodā adjektīvs **lieknas* bijis ar sazarotu semantiku. Visticamāk, jau tad no nozīmes 'ieliekts, lokans' attīstījusies arī nozīme 'zems, mitrs, purvainš' – par to liecina gan jau minētie latviešu un lietuviešu valodas dotumi, gan vietvārdi: liet. *Liekna* (upe), *Lieknas* (upe), *Lieknēliai* (purvs) u. c. (Vanagas 1981, 189, 190)³³, latv. *Liēkna* (atmata, leja, purvs, mežs, pļava, ganības, upe), *Liēkne* (pļava, ganības, krūmi, mežs, purvs), *Liēknis* (mežs, pļava, purvs) u. c. (Endzelīns 1956, 326–328). Lielākoties šīs saknes vietvārdi attiecināti uz purviem un pļavām. Dz. Hirša ir izpētījusi, ka Latvijas teritorijā "vārda *liekne* areāls, spriežot pēc vietvārdiem, ir visai plašs – Kurzeme, Zemgale, Latgale un daži nosaukumi Dienvidvidzemē." (Hirša 1987, 60–62).

K. Karulis uzskata, ka daudzie šīs saknes substantīvi atvasināti no adjektīva (Karulis 1992, I 523). Savukārt latviešu valodas adjektīva *liekns* nozīmes pārmaiņa 'ieliekts, lokans' → 'zems, mitrs, purvainš', iespējams, radusies, sākot vārdu attiecināt galvenokārt uz ieliektu, "lokanu" zemi – staignām, purvainām pļavām, mežiem. Tādas vietas parasti ir mitras, tādēļ noticis metonīmisks nozīmes pārnēsums: 'lokans' → 'purvainš, mitrs'. Lietuviešu adjektīvs *liēknas* atšķirībā no latviešu adjektīva *liekns* nav saglabājis nozīmi 'zems, mitrs, purvainš'. Nozīme 'slaidš', šķiet, ir jaunāks atvasinājums no nozīmes 'lokans', kas, visdrīzāk, ir radies jau lietuviešu valodā.

Latviešu valodas apvidvārds *liekns* senajās latviešu valodas vārdnīcās nav ietverts. Taču jau 17. gs. minēts tam radniecīgais substantīvs *liekne*, kas tulkots kā 'Ein Wald, da gute gerade bäume von Eldern etc. wachsen, it. ein brökicht=busch (Mežs, kurā aug labi, taisni alkšņi u. c.; biezoknis[?])' (Fennell 2000, I 298; līdzīgs tulkojums arī MLG I 262). Alkšņi parasti aug tieši zemās, mitrās vietās, tādēļ, visticamāk, šis vārds apzīmēja mitru mežu. G. Manceļa 1638. g. izdotajā darbā "*Phraseologia Lettica*" lietots vārds *lieknis* 'Ein Moraß im niedrigen Orte zwischen den Bergen (purvs, mukulājs zemā vietā starp kalniem, ielejā)'. (Fennell 1989, 63). Līdz pat mūsdienām šīs saknes substantīvi

³³ A. Vanags lietuviešu hidronīmus saista ar lietuviešu substantīviem *liekna* 'zema, mitra pļava bez krūmiem; dobums, pļava starp krūmiem', *lieknas, liēknas* 'līču pļava, ieliekums, grava; slapja, staigna pļava, purvs, mukulājs; krūmiem un nīkulīgiem kokiem apaugusi slapja vieta' (Vanagas 1981, 189, 190).

gan literārajā valodā, gan izlokšnēs apzīmē zemu, ieliektu, mitru vietu. Piemēram, literārās valodas vārds *liekņa* latviešu valodas vārdnīcā skaidrots kā ‘zema, mitra vieta; zems, mitrs mežs’ (LVV₃ 441), Kalupes izlokšnē vārds *likņa* ir daudznozīmīgs – ‘1) mitra, purvainā vieta; 2) līkums (piemēram, ceļam); 3) padziļinājums kādā virsmā, parasti pasekls, ieapaļš’ (Reķēna 1998, I 566). 2. un 3. nozīmi varbūt varam uzskatīt par senākām nozīmēm, jo sākotnēji šīs saknes vārdi apzīmēja ne tik daudz zemu un mitru, cik ieliektu vai lokanu vietu.

Pirmā vārdnīca, kurā minēts adjektīvs *liekns* ar nozīmi ‘niedrig liegend (von Feldern) (zems [par laukiem])’, ir K. Ulmaņa latviešu-vācu valodas vārdnīca (Ulman 1872, I 137). K. Ulmanis salīdzina šo vārdu ar lībiešu *lega* un igauņu *lagge* ‘līdzens, lēzens, tuksnešains, neapdzīvots’, kam laikam gan nav etimoloģiska pamatojuma. Turpmāk vārds nav ietverts ne skaidrojošās literārās valodas vārdnīcās, ne tulkojošās vārdnīcās. Arī līdz šim izdotajās atsevišķu izlokšņu vārdnīcās nav adjektīva *liekns*. Taču šis vārds ir minēts K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” ar nozīmi ‘niedrig liegend; feucht und humusreich (zems; mitrs un trūdvielām bagāts)’ un ar piemēriem no Odzianas, Rūjienas un Lizuma (ME II 495), tātad no Vidzemes puses.

Adjektīvs nav minēts ne 17. gs. tekstos, ne internetā izlasāmajos 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras klasikas paraugos, nedz arī latviešu tautasdziesmās, ticējumos un pasakās. Tātad var secināt, ka adjektīvs *liekns* vismaz pēdējos četros gadsimtos ir bijis pazīstams tikai daļā izlokšņu, galvenokārt Vidzemē.

Lietuviešu valodas īpašības vārdam *liėknas* mūsdienu lietuviešu literārās valodas vārdnīcā sniegtas nozīmes ‘laibas, aukštas (slaiks, slaidis, garš)’ (DLKŽ₄ 364). Arī LKŽ redzama neparasta adjektīva *liėknas* nozīmju vienveidība: ‘laibas, aukštas, dailaus liemens, išbėginis (slaiks, slaidis, garš, ar skaistu stumbru, izstīdzėjis)’ (LKŽ VII 418). Šajā vārdnīcā sniegta arī forma *liėknūs* ar tādu pašu nozīmi (LKŽ VII 419). Ne senajās vārdnīcās, ne izlokšņu materiālos, ne arī mūsdienu tekstos adjektīvs *liėknas* nav lietots ar nozīmi ‘zems, mitrs, purvainis’. Taču šī nozīme, tāpat kā latviešu valodā, ir saglabājusies radniecīgajos substantīvos, piemēram: *liėknas* ‘klampi pieva su krūmais, raistas (staigna, krūmiem apaugusi pļava, muklājs)’, *liėknynas* ‘žemos pelkėtos vietos, raistai (zemas, purvainas vietas, muklāji)’ (DLKŽ₄ 364). Tas, iespējams, liecina par to, ka arī lietuviešu valodas īpašības vārds *liėknas* bijis daudznozīmīgs un kādreiz tas lietots gan ar nozīmi ‘lokans’, gan arī ar latviešu valodas apvīdvardam *liekns* tuvu nozīmi.

Mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds *liėknas* lietots ar nozīmi ‘slaidis’ un galvenokārt attiecināts uz cilvēkiem: *Graži Julija! Aukšta, liėkna, stačiais pečiais, ilgu*

suknelē.; *Jis sēdi ant kēdēs, lieknas, grakštus, kojā sumetēs ant kojās.*; *Berniukas buvo lieknas ir gražus, tik nedidelis* (VDU). Taču nedaudzajās salīdzinājuma konstrukcijās vārds lietots, raksturojot tievus, garus, lokanus priekšmetus: *liekna kaip stiebas* (slaida kā stiebrs); *mergina liekna it nendrė* (meitene tieva kā niedrīte); *panelė Felė, liekna kaip vytelė* (Feļes jaunkundze, slaida kā rīkste). Jā vārda *liēknas* sākotnējā nozīme bijusi ‘lokans’ (Fraenkel LEW I 365), tad šī adjektīva nozīmes pārmaiņas process, iespējams, sācies, sašaurinot tā lietojumu un sākot attiecināt tieši uz lokaniem, gariem priekšmetiem, piemēram, kokiem. Vēlāk, sākot attiecināt vārdu arī uz cilvēkiem un dzīvniekiem, to ķermeņa daļām un zūdot lokanuma sēmai, notikusi nozīmes pārmaiņa. Tādējādi iespējams, ka šie salīdzinājumi rāda agrāk dominējušu vārda *liēknas* lietojumu.

Tātad, pieņemot, ka jau baltu pirmvalodā adjektīvs **lieknas* bijis ar sazarotu semantiku un nozīmējis ‘liekts, lokans: mitrs, zems’, varam secināt, ka latviešu valodas apvīdvardis *liekns* salīdzinājumā ar lietuviešu valodas vārdu *liēknas* ir saglabājis senāku nozīmi. Lietuviešu valodā notikusi nozīmes pārmaiņa ‘lokans’ → ‘slaidis’.

3.7.2. Latv. *mikls* ‘tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidrums, tvaika; mazliet mitrs’ (LLVV V 216): *miklūs, -as* ‘1. vikrus, mitrus (veikls, izveicīgs); 2. liaunas, lankstus (lokans, lunkans)’ (DLKŽ₄ 398).

Par šo vārdu etimoloģiju pētnieku starpā nav īstas vienotības. Tā J. Endzelīns uzskata, ka latviešu valodas vārds *mikls* ar nozīmi ‘mitrs’ cēlies no **mits* un saistīts ar latv. *mitrs, mitēt* un *mist* ‘pārstāt’, turpretī *mikls* ‘lokans’ ir saistīts ar lietuviešu *miklūs* ‘sīkst [par koku]’ (ME II 625).

E. Frenkels liet. *miklūs, -as* ‘lokans’ saista ar liet. *miklinti, miklōti* ‘darīt lokanu, vingrināt’, *mitrūs* ‘veikls, izveicīgs; izmanīgs’, latv. *mikls* ‘lokans’ pieņemot, ka šie vārdi ir saknes **mēi-*, **mōi-*, **mī-* atvasinājumi, un saistot tos arī ar latv. *mikāt* ‘mīcīt (mīklu), (mīļi) ņurcīt, sist ar dūrēm, lieliem kumosiem ēst kaut ko mīkstu, skriet’, latv. *mitēt, mist* ‘pārtraukt darīt’, poļu *mitrega* ‘ilgstošs, nogurdinošs darbs, sīkumainība, laika tērēšana, gauss cilvēks’, *mitręzyć się* ‘ļoti pūlēties, mocīties’ u.c. Frenkels uzskata, ka “liet. *miklas, -ūs, mitrūs*, latv. *mikls* senākā nozīme ir ‘mīcīts, saspiests, dresēts [vingrināts]’, no kuras ir attīstījušās nozīmes ‘lokans, lunkans, veikls’ un ‘stingrs’ [kļuvis stingrs vingrināšanas rezultātā].” Atšķirībā no J. Endzelīna E. Frenkels latv. *mikls* un *mitrs* ar nozīmi ‘mazliet slapjš’ uzskata par cilmes ziņā identiskiem ar latv. *mikls* ‘lokans, lunkans’ un liet. *miklas, -ūs* ‘lokans, lunkans’ (Fraenkel LEW I 452).

Pēdējam viedoklim piekrīt arī K. Karulis, kas sniedz šādu latviešu valodas vārda *mikls* etimoloģijas un nozīmes attīstības skaidrojumu: “Pamatā ide. **mei-* : **mi-* ‘spiest, sist’ (no kā arī *miegt*[...]) ar *k* saknes paplašinājumā. Bijis verbs **mikt* ‘spiest, sist’, no kā iter. *mikāt* (apv.) ‘spaidīt, sist, ņurcīt’. No pamatverba arī adj. *mikls*, sākotnēji ‘spaidot, sitot padarīts mīksts, lokans’; sal. apv. *mikls* ‘lokans’ (...). Citā semantiskās attīstības virzienā apv. *mikls* ‘staigns’ (‘mukls’), (EH I 813) un liter. ‘mitrs’.” (Karulis 1992, I 594).

Ja pieņemam, ka liet. *miklūs*, *-as* ‘lokans’, latv. *mikls* ‘lokans’ un latv. *mikls* ‘mitrs’ ir vienas cilmes vārdi un nozīme ‘lokans’ ir radusies no ‘mīcīts, saspīests, dresēts [vingrināts]’ (Fraenkel LEW I 452), tad latviešu valodā lietotā nozīme ‘mitrs’ acīmredzot ir vēlāks atvasinājums. Tā kā radniecīgajās valodās šīs saknes vārdi ar nozīmi ‘mitrs’ tuvu nozīmi nav sastopami, tad tā, visticamāk, radusies jau latviešu valodā. Iespējams, ka saistību starp divām nozīmēm ‘lokans’ un ‘mitrs’ rāda dialektālā nozīme ‘staigns’ (EH I 813), kas ietver gan mitruma, gan mīkstuma un savā ziņā arī lokanuma pazīmi, un nozīme ‘mitrs’ tādā gadījumā ir radusies, vārdu *mikls* sākot attiecināt uz “lokanām”, staignām un vienlaicīgi mitrām vietām. Šāda lietojuma iespējamību apliecina atsevišķi Lietuvas vietvārdi: *Miklė* (purvs Kražos, Ķelmes raj.), *Miklinys* (upe Papilē, Akmenes raj.)³⁵, kuru pamatā ir liet. *miklūs* ‘lokans, lunkans; veikls, izveicīgs, dzīvs’. A. Vanags gan pieļauj saistību arī ar latv. *mikls* ‘drēgns’ (Vanagas 1981, 215), taču, piemēram, purvs *Miklė* neatrodas Latvijas pierobežā, bet nozīme ‘mitrs’ šīs saknes vārdiem ir sastopama tikai latviešu valodā.

Te var saskatīt paralēles ar iepriekš analizētā latviešu valodas apvidvārda *liekns* ‘zems, mitrs, purvainš’ nozīmes attīstību. Pēc diviem vienas valodas vārdiem vēl nevar droši vispārināt, taču iespējams, ka tā ir tipoloģiska parādība – vārds, kas apzīmē lokanumu, lukanumu, attiecināts uz ieliektu, staigņu, purvainu, mitru vietu, sāk apzīmēt mitrumu. Šo hipotēzi daļēji apstiprina arī vācu valodas vārds *feucht* ‘mitrs’, kura pamatā ir ide. sakne **pen* ‘dubļi, purvs, mitrs’ (DE 185) un krievu *мокрый* ‘mitrs’, kas saistīts ne tikai ar ukraiņu *мокруй* ‘t. p.’, bulgāru *мокръ* ‘t. p.’, čehu *mokry* ‘t. p.’, bet arī ar liet. *įmakėti* ‘ieiet purvā’ un īru *mōin* ‘purvs, muklājs’ (Фасмер ЭСРЯ II 641), – šajos gadījumos ar vienas saknes vārdiem tiek apzīmēts gan mitrums, gan purvainā, respektīvi, “lokana”, vieta.

³⁵ Sal. arī Latvijas vietvārdus *Mikluojs* (ezers Lazdonā), *Mikli* jeb *Mikļi* (zemnieku saimniecība Aknīstē), *Mikleļi* (zemnieku saimniecība Rundālē) (Fendzelīns 1961, 435).

Mazāk ticama, taču ne neiespējama ir gan skaniski, gan semantiski līdzīgā, bet etimoloģiski nesaistītā latv. *mukls* 'staigns' ietekme uz latv. *mikls* nozīmes attīstību.

LKŽ sniedz diezgan lielu vārda *miklūs* nozīmju dažādību: '1. vikrus, mitrus, greitas, gyvas (izveicīgs, veikls, žigls, dzīvs) // išlavintas, išmiklintas (izkopts, attīstīts); 2. liaunas, lankstus (lokans, lunkans); 3. kietas (ciets); 4. stiprus, tvirtas (apie kiaušini) (stiprs, ciets [par olu])' (LKŽ VIII 179–180), vārdam *miklas* bez iepriekšminētajām nozīmēm dota 5. nozīme 'prk. užkietējš, nejautrus (pārn. nocietinājies, nejūtīgs)' (L.KŽ VIII 176).

Nozīme 'ciets, stiprs' kā pretstats nozīmei 'trausls' acīmredzot ir samērā sens atvasinājums no 'lokans'. Spriežot pēc LKŽ ievietotajiem piemēriem, *miklas* ar nozīmi 'ciets' lietots jau 16. gs. (Daukšas Postilā). *Miklūs* ar šādu pašu nozīmi bijis pazīstams vēl 19. gs. beigās (Miežinis 1894, 139), taču mūsdienu lietuviešu literārajā valodā šī nozīme vairs netiek lietota. Iespējams, ka šeit var runāt par nozīmes pārnēsumu uz kontrasta pamata (Blank 1997, 217), jo 'ciets' un 'lokans' savā ziņā ir pilnīgi pretējas nozīmes.

'Izveicīgs, veikls, žigls, dzīvs', visticamāk, ir jaunāki nozīmes atvasinājumi, tos var uzskatīt par metaforiskiem nozīmes pārnēsumiem no nozīmes 'lokans'.

Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā vārdam *miklūs* dotas divas nozīmes: 'lokans, lunkans' un 'veikls, izveicīgs' (DLKŽ₄ 398), tomēr izskatītajos mūsdienu lietuviešu valodas tekstos (VDU) ir sastopami piemēri tikai ar atvasināto nozīmi 'veikls, izveicīgs': ..– Tu būsi *miklus* sutverimas: laipiosi po medžius..; ..Taip, beje, sakydavo ir vienas *miklus* mano jaunystės gimnaziju mokytojas..; ..tuoj kiškis apsiverčia lyg *miklus* plaukėjas nuo pilvo ant nugaros..; ..*miklus* sugebėjimas manipuliuoti žmonių.. Tomēr tas liecina nevis par to, ka nozīme 'lokans' būtu novecojusi, bet drīzāk gan par retāku tās lietojumu.

Lai gan senajās latviešu vārdnīcās pārsvarā vārds *mikls* skaidrots kā 'feucht (mitrs)' (Fennell 2000, I 330; Elvers 1748, 146; Ulmann 1872, I 160; Brasche 1875, II 108; RPI 165), 'сыро́й, мо́крый (slapjšis), a. feucht, naß [mitrs, slapjš]' (Valdemārs 1879, 126), tomēr divās 18. gs. vārdnīcās bez minētā skaidrojuma 'feucht' sastopama arī lietuviešu *miklas*, -ūs 'lokans' tuvāka nozīme 'weich (mīksts)' (Lange 1777, 196; Stender 1789, I 166) un 17. gs. beigās sarakstītajā Jāņa Langija vārdnīcas manuskriptā dots netulkots piemērs *mickli kohki* (Langijs 1936, 170), kur *mikls*, visdrīzāk, lietots ar nozīmi 'lokans'.

Spriežot pēc seno vārdnīcu materiāliem, nozīme 'mīksts, lokans' latviešu valodā ir bijusi pazīstama vēl 17., 18. gs., taču ne visos dialektos, jo vairākums vārdnīcu autoru to nesniedz. Sākot ar 19. gs., vārds *mikls* skaidrots tikai ar nozīmi 'mitrs'. Arī ME vārdam *mikls* ar nozīmi 'lokans' dots tikai viens piemērs – no Dundagas (ME II 625), tātad lielākajā Latvijas daļā tā nav pazīstama.

Izskatītajos 17. un 18. gs. latviešu valodas tekstos (LVSTK) vārds *mikls* nav lietots vispār, bet 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūrā (T), kā arī latviešu tautas pasakās (LTP) un ticējumos (LTT) tas lietots reti (6 reizes) un tikai ar mūsdienās pierasto nozīmi 'mitrs': *Vīrietis nosēstas sievietei cieši blakām un saņem viņas izdilušo, mikli vēso roku savējā* (Purapuķe₁); *Ak tavus brīnumus: zirgs piesiets pie vībotnes un pats lielā gravā, miklā lāmā* /12. A. Lerchis-Puškaitis Džūkstē-Pienavā./ (LTP, LP, I. 114.); *Kad bērniem krampis (t. i. klemme), pirmākā zāle ir sutekļi t. i. simtkāji, kas dzīvo miklās istabās un ārā zem akmeņiem /Špāne, Ventspils./* (LTT 14825). Arī tautasdziesmās vārds *mikls* lietots ļoti reti un tikai ar nozīmi 'mitrs': *Jūs neviens nezināt. Kādas dienas budulim: Slapjas kājas, mikla piere, Sīksprogainis kažociņš* (LTDz 13868). Mūsdienās vairs nozīme 'lokans' nav pazīstama, un latviešu literārās valodas vārdnīcā vārdam *mikls* sniegta tikai viena nozīme 'tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidruma, tvaika; mazliet mitrs' (LLVV V 216).

Tātad liet. *miklūs*, *-as* ir saglabājis salīdzinājumā ar latviešu valodu senāku nozīmi 'lokans, lunkans', kas, pēc etimologu domām, radusies no nozīmes 'mīcīts, saspiests, vingrināts'. Vēl līdz 19. gs. beigām populāra ir bijusi arī no sākotnējās nozīmes atvasinātā nozīme 'ciets', kas tagad ir pazīstama vairs tikai izlokšnēs. Mūsdienu lietuviešu literārajā valodā visbiežāk tiek lietota nozīme 'veikls, izveicīgs', kas ir jau jaunāks atvasinājums no nozīmes 'lokans'.

Latviešu valodā salīdzinājumā ar lietuviešu valodu ir notikusi metonīmiska nozīmes pārmaiņa 'lokans' → 'mitrs'. Iespējams, ka saistību starp šīm abām nozīmēm rāda dialektālā nozīme 'staigns'. Nozīme 'mitrs' acīmredzot radusies samērā sen, jo tā minēta jau 17. gs. vārdnīcās. Senākā nozīme 'mīksts, lokans' blakus nozīmei 'mitrs' latviešu valodā ir bijusi pazīstama vēl 17., 18. gs., taču ne visās izlokšnēs, arī mūsdienās tā ir tikai atsevišķu izlokšņu parādība. Mūsdienu latviešu literārajā valodā vārds *mikls* tiek lietots tikai ar nozīmi 'mitrs'.

3.7.3. Latv. *mitrs* '1. tāds, kas ir uzsūcis, satur šķidrumu, tvaiku; 2. tāds, kam ir raksturīgs, parasti ievērojami, paaugstināts nokrišņu daudzums, tāds, kam ir raksturīgs, parasti ievērojami, paaugstināts šķidrums, tvaiku daudzums gaisā, augsnē (par laikapstākļiem, laikposmu); 3. tāds, kas tiek veikts vai noris šķidrums, tvaika iedarbībā' (LLVV V 252):

liet. *mitrūs*, *-as* 'vikrus (veikls, izveicīgs: izmanīgs)' (DLKŽ₄ 404).

Pētot latv. *mitrs* un liet. *mitrūs*, *-as* semantiskās attiecības, nevar nepamanīt līdzību ar iepriekš aplūkoto vārdu pāri: latv. *mikls* 'mitrs' un liet. *miklūs*, *-as* 'veikls, izveicīgs; lokans, lunkans'. Iespējams, ka šeit var runāt par t. s. analogisko nozīmes pārmaiņu (Blank 1997, 392), kad kāda vārda nozīmes pārmaiņa veicina analogisku nozīmes pārmaiņu arī citā semantiski saistītā vārdā.

Tā kā vārdnīcas un senie raksti šajā gadījumā nedod nekādas liecības par nozīmes pārmaiņu, tad izdarīt kādus secinājumus par to, vai šeit vērojama analogija, nejauša sakritība, vai tipoloģiska nozīmes pārmaiņa, var, galvenokārt pamatojoties uz etimologu sniegtajiem datiem un vietvārdiem.

Tā J. Endzelīns saista latviešu vārdu *mitrs* ar darbības vārdiem *mitēt* 'pārstāt', *mist* 'pārstāt, pārtraukt', *atmist* 'samirkt, palikt mitram', kā arī ar īpašības vārdu *mikls*. (ME II 639).

E. Frenkels uzskata, ka liet. *mitrūs* un latv. *mitrs* ir saknes **mēi-*, **mōi-*, **mī-* atvasinājumi un saista tos ar latviešu *mitēt*, *mist*, poļu *mitrega* 'ilgstošs, nogurdinošs darbs, sīkumainība, laika tērēšana, gauss cilvēks', *mitrężyc się* 'joti pūlēties, mocīties', kā arī ar liet. *miklas*, *-ūs* un latv. *mikls*. Zinātnieks latv. *mikls*, liet. *miklūs*, *-as* un liet. *mitrūs* nozīmju attīstību skata kopā, tādējādi uzskatīdams, ka arī liet. *mitrūs* nozīme 'lokans' radusies no nozīmes 'mīcīts, saspiests, dresēts [vingrināts]'. (Fraenkel LEW I 452).

K. Karulis uzskata, ka latv. *mitrs* ir atvasinājums no "verba *mist* (<**mit-ti*) 'pārstāt', senāk 'kļūt mīkstum' (...). Nozīmes attīstība: 'mīksts, lokans' → 'valgans'." Savukārt latv. apvidvārda *mist* nozīmes attīstība, pēc zinātnieka domām, notikusi šādi: " 'spiest' → intr. 'kļūt mīkstum, slābam' " (Karulis 1992, I 601).

Tātad etimologi atzīst, ka latv. *mitrs*, liet. *mitrūs*, *-as* un latv. *mikls*, liet. *miklus*, *-as* ir vienas cilmes vārdi un to nozīmju attīstībā ir saskatāmas paralēles, taču sīkāk nekomentē līdzību šo divu sinonīmisko vārdu pāru semantiskajā attīstībā. Ir skaidrs, ka abos vārdu pāros senāku nozīmi ir saglabājis lietuviešu valodas vārds, taču, runājot par latviešu valodu, var izteikt vienīgi hipotēzi, ka nozīmes pārmaiņa vispirms notikusi vārdā *mikls* un pēc tam tā ietekmē arī vārdā *mitrs*. Šāda hipotētiska secinājuma pamatā ir fakts, ka vārdā *mikls* atšķirībā no vārda *mitrs* nozīmes pārmaiņa 'lokans' → 'mitrs' ir vieglāk pamatojama – ar dialektālo nozīmi 'staigns' un atsevišķiem Lietuvas hidronīmiem.

LKŽ ir dotas šādas lietuviešu valodas īpašības vārda *mitrūs* nozīmes: '1. vikrus, miklus (veikls, izveicīgs); 2. apskrus, gyvus, gudrus, gabus (izveicīgs, žigls, atjautīgs, apdāvināts) // pasižymintis sąmoju (asprātīgs); 3. lankstus (lokans)' (LKŽ VIII 299). Formai *mitras* šajā pašā vārdnīcā sniegtas divas nozīmes, kuras sakrīt ar *mitrūs* pirmajām divām nozīmēm (LKŽ VIII 298). Ar liet. *mitrūs* ir notikuši līdzīgi procesi kā ar liet. *miklūs*: no senākās nozīmes 'lokans' ir attīstījusies mūsdienu nozīme 'veikls, izveicīgs'. Mūsdienu lietuviešu literārajā valodā vārds *mitrūs* ar nozīmi 'lokans' vairs netiek lietots (DLKŽ₄ 404). Arī izskatītajos mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds *mitrūs* lietots tikai ar nozīmēm 'veikls, izveicīgs, izmanīgs': *Jis sakė girdėjęs, kad tu labai mitrus. Galvoja, kad surasi būdą, kaip...; ..klevų šakose čiauška, švilpauja mitrus varnėnas. – Matėt?; Leitenantas buvo ne toks mitrus, sudelsė – ir baigė tarnybą...; Jos vaikas augo mitrus ir sveikas..* (VDU).

Tā kā nozīme 'lokans' vairs netiek lietota un mūsdienās pazīstamās vārda *mitrūs* nozīmes ir tālāki atvasinājumi, nebūtu korekti apgalvot, ka liet. *mitrūs* saglabājis senāku nozīmi nekā latv. *mitrs*.

Senās latviešu valodas vārdnīcas nerāda nekādu latv. *mitrs* nozīmes pārmaiņu, jo jau kopš pirmajām vārdnīcām tas ir tulkots tikai kā 'feucht, halbnas (mitrs)' (Langijs 1936, 170); 'feucht (mitrs)' (MLG I 327; Ulmann 1872, I 162); 'сыро́й, мо́крый (*slapjšis*), feucht, naß [mitrs, slapjš]' (Valdemārs 1879, 127). Salīdzinājumā ar vārdu *mikls* vārds *mitrs* senajās vārdnīcās ietverts daudz retāk, tā trūkst vairākos darbos (Fennell 1988; Fennell 2000; WB; Lange 1777; Stender 1789), arī 16., 17. gs. tekstos un internetā izlasāmajās latviešu tautasdziesmās vārds *mitrs* nav minēts ne reizi. Taču 19. gs. beigū un 20. gs. sākumā latviešu literatūras klasikā un latviešu tautas ticējumos ir vērojama pilnīgi pretēja aina – vārds *mitrs* sastopams daudz biežāk par vārdu *mikls*. Visos gadījumos tas lietots mūsdienu nozīmē: *Ju pavasarī vārdes kure dziļi, tad gaidāma sausa, ja sekli, tad mitra vasara* /A. Āboliņš. Alūksne./ (LTT 31757); *Tēvs*

satvēra viņa mitro, auksto roku un novilka viņu sev līdzās ceļkaulos (Zeiboltu Jēkabs); *..Taupi ēdot, taupi dzerot, Dzīvo mitrās pagrabtelpās. Ja vēl tad nau simtiem rubļu, Droši būs tev – agra nāve.* (Rainis₁).

ME II 639 vārds skaidrots kā ‘feucht (mitrs)’ un šajā nozīmē tas tiek lietots līdz mūsdienām.

Tāpat lietuviešu valodas vārdā *mitrus*, *-as* ir notikusi nozīmes pārmaiņa ‘lokans’→‘veikls, izveicīgs’. Latviešu valodas vārdā *mitrs*, iespējams, vārda *mikls* ietekmē notikusi nozīmes pārmaiņa ‘mīksts, lokans’→‘mazliet slapjš’.

3.7.4. Latv. *ļausns* ‘1. tāds, kura rīcība, liet. *liaūnas* ‘lankstus, nestangus (lokans, attieksme pret citiem ir naidīga, nežēlīga, lunkans); 2. lieknas, laibas (slaidis, slaiks, nekrietna, arī noziedzīga // tāds, kurā tievs); 3. netvirtas, silpnas (vajīgs, vājš)’ izpaužas naidis, nežēlība // tas, kas ir saistīts (DLKŽ₄ 363), *liaunūs* ‘liaunas’ (LKŽ VII ar ko naidīgu, nežēlīgu, nekrietnu, arī 394) noziedzīgu; 2. tāds, kas ir saistīts ar ko ļoti nevēlamu (piemēram, nelaimi, bēdām); tāds, kas izraisa ko ļoti nevēlamu; 3. tāds, kura saturā izpaužas kas naidīgs, nežēlīgs, nekrietns; 4. kaitīgs (par dzīvniekiem, augiem’ (LLVV V 26–27) :

Šī ir viena no tām darbā analizētajām homogenēmām, kurā formas ziņā atbilstošo vārdu nozīmes ir tik atšķirīgas, ka pirmajā brīdī grūti starp tām saskatīt kaut kādu saistību. Homogenēmas analīzi apgrūtina arī tas, ka, pētot senos tekstus, vārdnīcas un folkloru, nav iespējams pateikt, kura nozīme ir senāka un kā noticis nozīmes pārmaiņas process vienā vai otrā valodā, jo ne aplūkojamiem vārdiem, ne to derivātiem šajos avotos nav novērojamas būtiskas nozīmes pārmaiņas. Tādēļ par nozīmes pārmaiņas procesu iespējams izteikt vien hipotēzes, balstoties uz etimologu pētījumiem un radniecīgo valodu dotumiem.

Etimologi šos semantiski atšķirīgos adjektīvus vienprātīgi uzskata par vienas cilmes vārdiem. J. Endzelīns latv. *ļaiūns* uzskata par verbāladjektīvu, kas atvasināts no darbības vārda *ļaiūt* un kura sākotnējā nozīme, iespējams, bijusi ‘vajīgs, palaists’, tādējādi saistīdams to ne tikai ar liet. *liāunas*, slāvu *ļokavъ* ‘ļauņprātīgs’ (ME II 532), bet arī ar liet. *liāutis* ‘beigt’, *lavónas* vai *liavónas* ‘līķis’, senpr. *aulaut* ‘mirt’, čehu *leviti*, ukraiņu

aisumu ‘palaist vaļīgāk, atvieglot, atslābt’, gotu *lēwjan* ‘atstāt likteņa varā’. *lēw* ‘gadījums’ (ME II 533). J. Pokornijs latv. *ļausns* un liet. *liāunas* (darbā gan kļūdaini uzrakstīts *liānas*) atvasina no ide. saknes **lēu-* ‘palaist vaļīgāk’ un bez J. Endzelīna minētajiem radniecīgajiem vārdiem saista tos arī ar ukraiņu *л'івк'ї́* ‘vaļīgs’, čehu *levný* ‘lēts’, krievu dial. *luná* ‘nāve’, *lúnutb* ‘mesties virsū, sākt šaut’ u. c. (Pokorny 1959, 682–683). M. Fasmers šo sarakstu papildina arī ar baltkrievu *л'ўнуць* ‘iet bojā’ (Фасмер ОСРЯ II 533). E. Frenkels bagātīgi min vairākus tās pašas saknes vārdus lietuviešu valodā: *paliová* ‘pārtraukums’, *paliáubà*, *paliaugà* ‘pārtraukums, pārtraukšana’, *paliáubos*, *pāliaubos* ‘pamiers’, *liðvytis* ‘izbeigt, pārtraukt, beigties’, *liūvis* ‘pabeigšana’, *lovys* ‘sile, mulda’, *lóva* ‘gulta’ u. c. (Fraenkel LEW I 362). V. Mažulis senpr. *aulaut* ‘mirt’ atvasina no baltu **lēu-* (:**lau-*)>**ljau-* ‘sašļukt, atlaisties, pārstāt, beigties’, pieņemdam, ka senpr. **ljau-* ‘t. p’ ieguvis nozīmi ‘mirt’, tabu dēļ izstumjot **mir-* ‘mirt’ (Mažulis PKEŽ I 117–118).

E. Blese savā lingvistiski psiholoģiskajā apcerējumā “Valoda un tautas gars” uzskata, ka “(..) latv. *ļausns* ir vispirmā kārtā tas, kas neprot ieturēt goda robežas, tajās palikt, bet kas rakstura ziņā vaļīgs, (..) un kas ļaujās savām iegribām, negatīvām tieksmēm un kaislībām (..)” (Blese 1940, 190–191). E. Frenkels, pamatodamies uz Bleses pētījumu, uzskata, ka liet. *liāunas* un latv. *ļausns* sākotnējā nozīme bija ‘vaļā palaists’ (Fraenkel LEW I 362). Šim uzskatam pievienojas arī M. Brence (Brence 1963, 264) un K. Karulis, kurš šo nozīmi vēl precizē: ‘tāds, kas atlaists, palaists; tāds, kam paļauta vaļa’, nozīmes pārmaiņas ziņā latv. *ļausns* salīdzinādam ar latv. *palaidnis* ‘nerātnis’, kas savukārt atvasināts no verba *palaist* (Karulis 1992, I 551, II 13).

Iepriekšminētos radniecīgos baltu un citu ide. valodu materiālus semantikas ziņā ir iespējams relatīvi sadalīt divās lielās grupās: vārdos, kuru semantika saistīta ar atlaišanu, vaļā palaišanu, un vārdos, kas nozīmes ziņā saistīti ar nāvi, miršanu. Turklāt pirmās grupas vārdiem, visticamāk, ir senāka nozīme, tā tuvāka ide. saknei **lēu-* ‘palaist vaļīgāk’, bet otrās grupas vārdiem ir redzams jau tālāks nozīmes atvasinājums, kuru ļoti vispārīgi varētu raksturot šādi: ‘ļauties’→‘atslābt’→‘beigt (dzīvot)’→‘mirt’. Baltu valodās ir gan vienas, gan otras grupas vārdi: pie pirmās pieder liet. *liāunas* ‘lokans, lunkans, vaļīgs’, latv. apv. *ļaugans* ‘gurdens, ļengans’ (ME II 531), latv. *ļaut*, *ļauties* u. c., pie otrās – senpr. *aulaut* ‘mirt’, liet. *lavónas* ‘līķis’, arī latv. apv. *ļautiēs* ‘mirt’ (EH I 769). Lietuviešu valodas vārdi ar nozīmi ‘beigt, mitēties’ tuvu semantiku, piemēram, *paliáubà*, *paliaugà* ‘pārtraukums, pārtraukšana’, *liðvytis* ‘izbeigt, pārtraukt, beigties’.

liūvis ‘pabeigšana’ u. c., iespējams, raksturo sarpposmu starp abām semantiskajām grupām.

Tādējādi arī baltu **ļjaunas*, iespējams, ir bijis daudznozīmīgs: tam bijusi gan nozīme ‘tāds, kas ir vaļīgs’, gan nozīme ‘tāds, kas ir saistīts ar nāvi, miršanu’. No pirmās nozīmes tādā gadījumā ir atvasināta mūsdienu lietuviešu valodas vārda *liaūnas* nozīme ‘lokans’, ar otro, iespējams, ir saistīta arī mūsdienu latviešu valodas vārda *ļauns* nozīme ‘tāds, kas vēl, dara otram ko sliktu; naidīgs’.

LKŽ vārdam *liaūnas* bez mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā ietvertajām nozīmēm ‘lokans, lunkans; slaidis, slaiks, tievs; vaļīgs, vājš’ (DLKŽ₄ 363) sniedz arī nozīmi ‘mierīgs, rātns’ (LKŽ VII 393). Tādas pašas nozīmes ir arī *u*-celma formai *liaunūns* (LKŽ VII 394). Nozīmes ‘vaļīgs, vājš’ un ‘lokans, lunkans’ ir senas nozīmes, kas tuvas ide. saknes **lēu-* nozīmei ‘palaist vaļīgāk’. Nozīme ‘slaidis, slaiks, tievs’, domājams, ir tālāks nozīmes atvasinājums, kura pamatā ir metonīmisks nozīmes pārnēsums no nozīmes ‘lokans, lunkans’³⁶. Arī nozīme ‘mierīgs, rātns’ ir salīdzinājumā ar iepriekšminētajām jaunāka nozīme, kas gan mūsdienu lietuviešu valodā nav pazīstama.

Mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds *liaūnas* galvenokārt lietots ar nozīmēm ‘lokans’ un ‘tievs’, piemēram: *..sēdi jau senyvas, bet jaunatviškai liaunas ir tvirtas žmogus..; Akys rudos kaip pušies žievė. liaunas, ilgas – tikras smauglys* (VDU).

Latviešu valodas senajos tekstos (16.–18. gs.) vārds *ļauns* ir minēts samērā bieži un tas lielākoties ir lietots ar mūsdienās dominējošo nozīmi ‘nežēlīgs, naidīgs, bīstams, tāds, kas saistīts ar ko ļoti nevēlamu’, piemēram: *Tows fweetcz Engels fihaw man klaath / ka tas lounes Enaydenerx man nhe pewar / (Ench 1615, G3B), Tad noeedt taß / und jemm septinjus Gharrus py fōw / kattri ļaunaki gir / nheka wings patz* (Mancelius 1654, I 312), *Es tycu, kad tis pots aukstays Diws ļaunus laudf stropey ar elles guni, kotry grakoy..* (EvTa 1753, 106). Biežāk sastopamie vārdu savienojumi ar vārdu *ļauns* ir *ļauns gars, ļauni ļaudis, ļauna lieta, ļauns ienaidnieks, ļauna diena, darīt ļaunu*.

Taču dažkārt gan 16., gan 17. gs. tekstos ir sastopams arī vārda *ļauns* lietojums ar nozīmi ‘slikts’ bez nežēlīguma sēmas. piemēram: *Beth wens ßappuwys kokes / neß lounes augles. Wens labs kōx neewar lounes augles neßih* (EvEp 1587, 157). Mūsdienu Bībeles tulkojumā šajā teikumā vārda *ļauns* vietā lietots vārds *nelabs*: *Labs koks nevar nest nelabus augļus, un nelāgu koks nevar nest labus augļus* (Bībele). Te ir runa par sapuvušiem, sliktiem augļiem, nevis ļauniem augļiem mūsdienu izpratnē.

³⁶ Sal. liet. *liēknas* nozīmes attīstību.

Tā kā vārds *slikts* ir aizgūvums no viduslejasvācu *slicht* ‘līdzens; vienkāršs, parasts; nevērtīgs, nederīgs, nepiemērots’, kas vēl 17. un 18. gs. latviešu valodā nebija īsti iesakņojies (Karulis 1992, II 227), turklāt Latgales izloksnēs arī mūdienās bieži lieto *nelabs* ar nozīmi ‘slikts’ (Apv., Reķēna 1998, II 16), ir iespējams izteikt pieņēmumu, ka tās nozīmes, kuras tagad tiek izteiktas ar vārdu *slikts*, agrāk tika izteiktas ar vārdu *ļauns* un *nelabs*. Piemēram, Bībeles mūsdienu izdevumos (Bībele), kas balstās uz valodas ziņā vairākkārt rediģēto un mūsdienīgotu E. Glikas tulkojumu, vārds *slikts* ir minēts tikai divas reizes, savukārt vārds *nelabs* minēts tikai 16 reizes, atšķirībā no vārda *ļauns*, kas Bībelē lietots simtiem reižu. Salīdzinot Glikas Bībeles tulkojumu un mūsdienu Bībeles variantu, Glikas *ļauns* mūsdienu variantā sešos gadījumos aizstāts ar *nelabs*. Piemēram, mūsdienu varianta teikumam “*Nelaba, nelaba!*” *saka pircējs par preci, kamēr viņš to iegūst, bet, kad tā ir viņa rokās, tad viņš to daudzina* (Bībele, Sal. pam. 20:14) Glikas Bībeles izdevumā atbilst teikums *Ļauns / ļauns sakka tas Pirzejs : Bet kad viņšch aīsgahjis / tad viņšch leelijahs* (VD 1689, 1186) vai arī mūsdienu Bībeles teikumam *Tas nav jāaizstāj, tas nav jāizmaina – labs pret nelabu vai nelabs pret labu, bet, ja lops pret lopu ir mītin iemīts, tad tikpat pirmais, kā arī iemītais lai ir Tam Kungam svēti* (Bībele, 3. Moz. 27:10) atbilst Glikas Bībeles teikums *To ne buhs miht / neds pahrmihht / weenu labbu par weenu ļaunu / jeb weenu ļaunu par weenu labu /* (VD 1689, 255)

Acīmredzot Bībeles valodas rediģētāji gadījumos, kad vārda *ļauns* lietojums licies no mūsdienu viedokļa neparasts, tā vietā ir rakstījuši *nelabs* un *slikts*, pārējos gadījumos atstādami *ļauns*.

Vārds *slikts* 16.–18. gs. tekstu korpusā minēts tikai dažas reizes, turklāt tikai ar nozīmi ‘vienkāršs, parasts’: piemēram: *..pahr tahm Leetahm/ ko teem ſlikteem Saldahtheem jadarr/* (SKL, 0. pants); *Juw redſu/ ka`us Gultas likts/ Tur gulleſchu/ ka` Tahrpiņſch ſlikts/* (LGLK 188).

Līdz ar to iespējams secināt, ka vēl 16.–18. gs. vārda *ļauns* lietojums ir bijis plašāks. Ar to varēja raksturot arī kaut ko, kas nav tik labi izdevies, kvalitatīvs, piemēram, *ļauni augļi* (par sapuvušiem augļiem), *ļauni lopi* (par slikti barotiem lopiem), *ļauna prece* (par nekvalitatīvu preci) utt. Pamazām, valodā ienākot aizgūvumam *slikts*, vārda *ļauns* lietojums sašaurinājās, zaudējot to nozīmi, kas mūsdienās tiek izteikta ar vārdu *slikts*.

17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcās vārds *ļauns* tiek skaidrots kā ‘böse (slikts)’, ‘übel (ļauns)’ un dažkārt ar dialektālo nozīmi ‘link (kreiss)’: ‘böß, arg (ļauns)’ (Fennell 1988, 50 [G. Mancelis]). ‘böse. arg (ļauns)’ (Langijs 1936. 136), ‘boeß (ļauns)’

(Elvers 1748, 105), ‘boese, uebel, link (ļauns, slikts, kreisais)’ (Lange 1777, 171), ‘arg, boese, uebel (ļauns, slikts)’ (Stender 1789, I 134), ‘böse, übel, link (ļauns, slikts, kreisais)’ (Ulmann 1872, I 136), ‘böse, schlecht (ļauns, slikts)’ (Brasche 1875, II 93), ‘злой, дурной, boese, uebel (ļauns, slikts)’ (Valdemārs 1879, 113).

Latviešu tautasdziesmās vārds *ļauns* lietots mūsdienu nozīmē, piemēram: *Gan man bija košu dziesmu./ Gan bij žēlu asariņu./ Gan man bija labu ļaužu./ Gan bij ļauna vēletaju* (LD II 525, Nr. 9099-0); *Dod, māmiņa, kam dodama./ Dod man' miežu arajam./ Arajiņš līgavai/ Ļauna vārda nesacija* (LD II 578, Nr. 9504-0). Ļoti bieži latviešu tautasdziesmās lietota kolokācija *ļauna diena*, kas laikam gan jāuztver kā personificēts nelaimes tēls, jo no ļaunas dienas baidās, tā rāj, to mēģina padzīt, noslīcināt utt. Šis vārdu savienojums ietverts arī maģiskās formulās: *Cērties, cērties./ Tērauda zobeni!/ Cērt skauģi pušam./ Cērt ļaunu dienu!* (LD III₂ 427, Nr. 18824-1).

20. gs. vārdnīcās latviešu valodas vārdam *ļauns* galvenokārt sniegta nozīme ‘ļauns’. 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma latviešu literatūras klasikā vārds lietots tikai mūsdienu nozīmē, piemēram: ..čukst: “Tu mana vienīgā!” Jaunava atbild pārmetošā balsī: “Cik *ļauns* jūs esat!” (Blaumanis₂); “Es nemaz nevaru saprast, ka tāds vīrs kā vecais Dīriķis,” Kārlis atņēmas. “kas pats piederējis pie pirmiem latviešu gara celmu laužējiem, kam pašam jaunībā tik grūti gājis, – trīs vīri viņi pārtikuši no viena rundstiķa dienā. – ka viņš var nostāties tā pret rakstniekiem?! Es nevaru iedomāties, ka viņš no sirds varētu būt tik *ļauns*.” (Deglavs).

Kā redzams, ne senajos tekstos, ne vārdnīcās, nedz arī 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā savāktajās tautasdziesmās latviešu valodas īpašības vārds *ļauns* nav lietots ar liet. *liaūnas* identisku vai vismaz tuvu nozīmi. Pat mazākā saistība ar liet. *liaūnas* semantiku nav redzama arī daudzajos atvasinājumos no latv. *ļauns* un salikteņos: *ļaiņdaris, ļaiņdieniņa, ļaune, ļaiņestība, ļaiņība, ļaiņīgs, ļaiņums* u. c. (ME II 532). Šķiet, kā vienīgais izņēmums te būtu jāmin vārds *ļaugans* ‘gurdens, ļengans’, par kuru J. Endzelīns pieļauj, ka tas varētu būt radies no **ļaugans* un salīdzina ar liet. *liāunas* ‘гибкий, слабый (lokans, slābans)’ un latv. *ļauks* ‘ļengans, atkāries’ (ME II 531–532). Tomēr, tā kā vismaz kopš 16. gs. vārds *ļauns* ir lietots ar nozīmēm, kas ļoti atšķiras no liet. *liaūnas* semantikas, tad vārds *ļaugans*, visticamāk, ir vai nu ļoti sens atvasinājums no *ļauns*, vai arī tas ir paralēls atvasinājums no tās pašas ide. saknes **lēu-* ‘palaist vaļīgāk’ vai arī no radniecīgās ide. saknes *(s)*leu-* ‘gurdens, slābans’ (Pokorny 1959, 682–683).

Latviešu valodas izloksnes vārda *ļaus* lietojuma ziņā dalās divās daļās – izloksnēs, kurās vārds tiek lietots tāpat kā literārajā valodā, un izloksnēs, kurās blakus šai nozīmei ir pazīstama arī nozīme ‘kreisais (par apgērba pusēm)’.

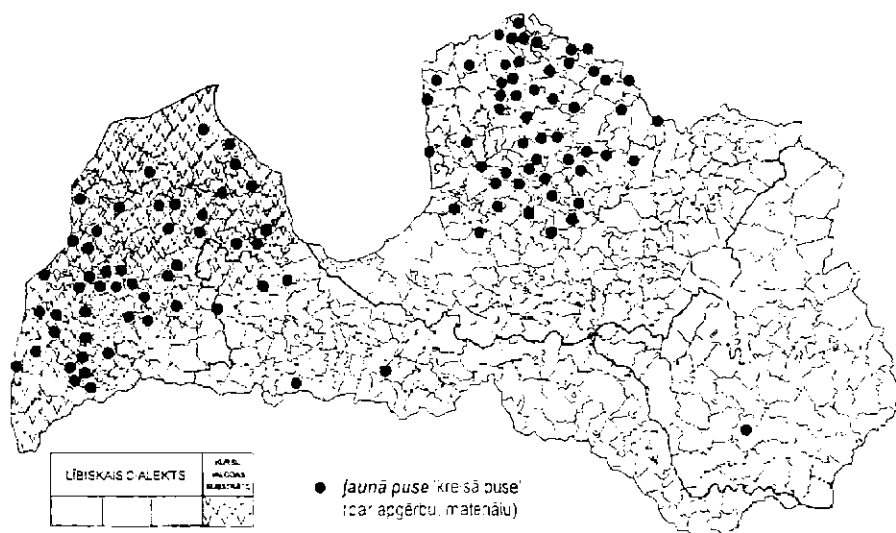
Vairāki valodnieki latviešu vārda *ļaus* nozīmi ‘kreisais (par apgērba, materiāla pusi)’ uzskata par aizgūtu no somugru valodām – J. Endzelīns min igauņu valodu, kur *paha* nozīmē ‘slikts, ļaus’, bet komparatīvs *pahem* – ‘kreisais’, *pahem-põl* – ‘otrā puse, apvērstā puse’ (ME II 532). Arī O. Bušs un E. Kagaine pieļauj, ka “*labs* ar nozīmi ‘recht (resp. latīņu dexter)’ un *ļaus* ar nozīmi ‘kreisais (par materiālu)’ , kas vēl saglabājušies lielā daļā latviešu izlokšņu, radušies Baltijas somu valodu ietekmē”. pamatojot to ar faktu, ka gan latviešu, gan lietuviešu valodā materiāla kreisās puses apzīmēšanai pastāv seni mantoti vārdi *kreisais* un *kairys*, savukārt Baltijas somu valodās ir atrodams bagātīgs materiāls kreisās puses apzīmēšanai ar jēdzienu “slikts” (Kagaine, Bušs 1985, 23–24).

Arī lietuviešu valodā, kurā nozīme ‘kreisais’ izteikta ar vārdu *kairys*, savukārt par apgērba kreiso pusi saka *išversta pusė*, atsevišķās izloksnēs (piemēram, Linkuvā [Pakrojas rajonā]) ir sastopams latviešu vārdu savienojumam *ļauņā puse* atbilstošs lietojums *blógoji pusė* ‘kreisā puse, burtiski: sliktā puse’ (LKŽ I 939). Arī tas tiek uzskatīts par aizgūvumu no somugru valodām (Kagaine, Bušs 1985, 23–24).

Tomēr “Slāvu valodu etimoloģijas vārdnīcā”, balstoties uz krievu zinātnieka N. Tolstoja pētījumiem, skaidrots, ka ne tikai somugriem, bet arī lielākajai daļai indoeiropiešu, Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas indiāņiem ir raksturīga saistība starp jēdzieniem “labā un kreisā puse” un jēdzieniem “taisnība un meli”, “labais un ļaunais”, “taisns un greizs”, “veiksme un neveiksme” utt., kas atspoguļojas gan valodā, gan folklorā, mitoloģijā un tradīcijās. No tā izriet, ka kaut ko negatīvu raksturojoša jēdziena un kreisās puses jēdziena izteikšana ar vienu no to pašu vārdu ir tipoloģiska parādība. Vārdnīcā ir minēti piemēri no dažādām slāvu valodām, piemēram, slovēņu dialektā *húdo roko* ‘kreisā roka’, bulgāru dialektā *крúва рѣка* ‘kreisā roka’ (ЭССЯ 31).

Saskaņā ar Latviešu valodas dialektu atlanta aptaujas kartotēkas (LVDAK) datiem vārda *ļaus* nozīme ‘kreisais’ ir pazīstama lībiskajā dialektā – Vidzemē un Kurzemē – un arī vidus dialektā, samērā plašā teritorijā, kas piekļaujas lībiskajam dialektam, – Vidzemē uz austrumiem, bet Kurzemē uz dienvidiem, līdz pašai Lietuvas robežai (skat. 5. att).

5. attēls. Kolokācijas *ļaunā puse* 'kreisā puse' izplatība latviešu valodas izloksnēs.

Balstoties uz E. Kagaines pētījumiem, var secināt, ka Vidzemē arī citi aizguvumi no Baltijas somu valodām mēdz pārsniegt lībiskā dialekta robežas vienā vai otrā virzienā. piemēram, leksēma *ķutes* ar variantiem un atvasinājumiem ir izplatīta ne tikai lībiskā dialekta teritorijā, bet arī virzienā uz austrumiem, ieskaitot daļu latgalisko izlokšņu, un virzienā uz dienvidiem gandrīz līdz pašai Daugavai (Kagaine 2004, 113–119). Savukārt Kurzemē lietojuma *ļaunā puse* izplatība drīzāk sakrīt ar kursismu izplatības areālu. Ja Vidzemē vārda *ļauns* nozīmes 'kreisais' lietojuma teritorija tiešām vedina domāt par aizguvumu no igauņu vai lībiešu valodas, tad plašā izplatība Kurzemē liecina par to, ka šāds lietojums, visticamāk, bijis arī kuršiem. Tādējādi nevar droši apgalvot, ka vārda *ļauns* nozīme 'kreisais' lielā daļā latviešu valodas izlokšņu ir semantisks kalks no Baltijas somu valodām, jo tā var būt radusies, balstoties uz pašu runātāju asociācijām, par ko liecina arī šāda lietojuma tipoloģiskais raksturs pasaules valodās.

Šī asociācija attiecībā uz apģērbu ir loģiska: apģērba labā puse ir tā, kas valkājama uz ārpusi, sliktā, nekvalitatīvākā puse, tā, kas atrodas apģērba iekšpusē. Tomēr līdz šim neatbildēts ir palicis jautājums, kādēļ latviešu valodā ir lietojums *ļaunā puse* (jo *ļauns* taču mūsdienās nozīmē 'nežēlīgs, naidīgs, bīstams'), nevis *sliktā puse* atšķirībā, piemēram, no lietuviešu valodas, kur ir pazīstams lietojums *blógoji puse* 'kreisā (burtiski: sliktā) puse (par apģērbu)', nevis *piktoji puse* 'ļaunā puse'. Šeit jāatgriežas pie iepriekš izteiktā pieņēmuma, ka latviešu valodā vēl 16. gs. vārds *ļauns* nozīmēja ne tikai 'nežēlīgs, naidīgs, bīstams, tāds, kas saistīts ar ko ļoti nevēlamu', bet arī 'slikts' bez

nežēlīguma sēmas. Tādā gadījumā varētu pieņemt, ka ciešais vārdu savienojums jeb kolokācija *ļaunā puse* glabā sastingušu nozīmi, kā tas ir raksturīgi kolokācijām, un agrāk pretstatā labajai pusei nozīmēja 'sliktā puse'.

Tāpat baltu pirmvalodā vārdam **ļjaunas*, visticamāk ir bijuši vairāki semantiski atzari, no kuriem viens ir bijis tuvāks tā verba nozīmei, no kura šis vārds ir atvasināts – 'brīvs, vaļīgs, vaļā palaists' (no šī atzara veidojusies lietuviešu *liaūnas* nozīme), otrajā jau notikusi nozīmes attīstība, un tas ir saistīts ar nāvi, ļaunumu. No šī atzara tad arī ir veidojusies latviešu valodas vārda *ļauuns* literārajā valodā lietotā nozīme.

Apkopojot šos četrus vārdu pārus, var izteikt trīs galvenos secinājumus.

1. Nozīmes pārmaiņa 'mīksts, lokans' → 'mits', iespējams, ir tipoloģiska universālija. Vārds, kas apzīmē lokanumu, lunkanumu, attiecināts uz ieliektu, staigņu, purvainu, mitru vietu, sāk apzīmēt mitrumu. Latviešu valodā šādas paralēles vērojamas vārdu *liekns* un *mikls* nozīmes attīstībā.

2. Vārds *mits*, iespējams, nozīmi mainījis t. s. semantiskās analogijas rezultātā – ietekmējoties no sinonīmiskā adj. *mikls* nozīmes pārmaiņas.

3. Iespējams, ka tipoloģiska parādība ir arī metonīmiskais nozīmes pārnesums 'lokans' → 'tievs', kas vērojams lietuviešu valodas vārdu *liēknas* un *liaūnas* nozīmes attīstībā.

4. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS ĪPAŠĪBAS VĀRDU SEMANTISKO PĀRMAIŅU TIPI

Kā aprakstīts šī darba pirmajā nodaļā, jau izsenis ir bijuši mēģinājumi izveidot pēc iespējas pilnīgākas semantisko pārmaiņu tipu klasifikācijas. Lai arī semantikas zinātne kopš salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pirmsākumiem ir ievērojami mainījies, tomēr nozīmes pārmaiņu iedalījums tipos pamatā ir palicis tas pats. Citāds ir skatījums uz pašām semantiskajām pārmaiņām, laika gaitā mainījies viena vai otra pārmaiņas tipa jēdziena izpratne. Lai arī ir mēģināts pēc iespējas precīzāk nodalīt konkrētus semantisko pārmaiņu tipus (skat. 1. nodaļu), tomēr šāds iedalījums vēl arvien ir diezgan nosacīts, jo dažkārt ir samērā grūti šķirt, piemēram, nozīmes sašaurināšanos no metonīmijas.

Šajā nodaļā ir analizēti tikai latviešu un lietuviešu valodā izplatītākie īpašības vārdu semantisko pārmaiņu tipi (metafora, metonīmija, nozīmes paplašināšanās un nozīmes sašaurināšanās, pretējas nozīmes rašanās)³⁷, balstoties uz secinājumiem, kas izdarīti trešajā nodaļā latviešu un lietuviešu valodas homogēnu analīzes gaitā. Semantisko pārmaiņu tipi ir aprakstīti, cenšoties konstatēt tieši adjektīviem raksturīgās nozīmes pārmaiņu īpatnības.

4.1. Metafora.

Metafora ir viens no visizplatītākajiem un visvairāk pētītajiem nozīmes pārmaiņu tiptiem, jo, kā jau norādīts pirmajā nodaļā, mūsdienās tiek uzskatīts, ka cilvēka domāšana ir pamatos metaforiska. “metaforas ietilpst cilvēka priekšstatu sistēmā” (Lakoff 1998, 11–14) un tādēļ tieši metaforas ir pamatā lielai daļai semantisko pārmaiņu. R. Antila uzskata, ka metafora ir viens no vissvarīgākajiem fenomeniem cilvēku valodas komunikācijā (*linguistic communication*) (Anttila 1989, 141), un tam, ka metaforas ir biežāk sastopamais un būtiskākais semantisko pārmaiņu tips, piekrīt arī daudzi citi pētnieki (Fritz 1998, 43; Hock 1996, 222; Trask 1996, 44).

Ir daudzas un dažādas metaforas definīcijas, taču pēdējos gados izdotajā literatūrā dominē viedoklis, ka metaforas ir figurālas (pārnestas) nozīmes, kas balstās uz zināmu formas, funkcijas, izskata utt. līdzību starp vārda parasto referentu (apzīmējamo priekšmetu) un jaunu referentu (Sihler 2000, 108). Līdzīgi arī A. Blanks to skaidro kā

³⁷ Atšķirībā no tradicionālajām nozīmes pārmaiņu klasifikācijām un balstoties uz A. Blanka klasifikāciju, šajā darbā nozīmes uzlabošanās un pasliktināšanās nav izdalītas kā atsevišķi tipi, jo jebkuras nozīmes pārmaiņas (piemēram, metaforas vai nozīmes sašaurināšanās) rezultātā vārds var iegūt negatīvu vai pozitīvu konotāciju.

nozīmes pārmaiņu, kuras pamātā ir similaritāte jeb līdzība starp designātiem (priekšstatiem par apzīmējamo priekšmetu) (Blank 1997, 160). Šajā darbā metaforas tiek aplūkotas, balstoties uz šīm abām iepriekšminētajām definīcijām.

Saistībā ar semantiskajām pārmaiņām gan tiek runāts par t. s. leksikalizētajām jeb “mirušajām” metaforām, kuras mūsdienās tiek uztvertas kā parastas nozīmes un nevis kā metaforas, jo tās jau ir zaudējušas savu tēlainumu. Ja zūd līdz tam dominējusī attiecīgā vārda pamatnozīme, līdzšinējais metaforiskais lietojums kļūst par nozīmi, kas ir no tēlainības viedokļa neitrāla, un ir iespējams runāt par nozīmes pārmaiņu.

Adjektīvs nosauc ar substantīvu izteikta priekšmeta pazīmes, tādēļ arī adjektīva nozīmes pārmaiņu parasti rāda substantīvi, uz kuriem tas tiek attiecināts. Kā atzīst A. Blanks, pētot kāda īpašības vārda nozīmes, ir jāpēta arī tas, uz kādiem substantīviem to var attiecināt (Blank 1997, 183–184). Ja ar attiecīgo adjektīvu raksturoto substantīvu grupa paplašinās vai mainās, iespējams, ka ir mainījusies arī pati adjektīva nozīme. Metaforu gadījumā šī ar adjektīvu raksturoto substantīvu grupas maiņa parasti ir diezgan radikāla, respektīvi, adjektīvs tiek attiecināts uz pavisam citas jēdzieniskās sfēras substantīviem.

Lai arī metafora tiek uzskatīta par vienu no svarīgākajiem nozīmes pārmaiņu tipiem, tomēr jāatzīst, ka starp analizētajiem adjektīviem tā nav īpaši plaši pārstāvēta³⁸.

Starp darbā izpētītajiem semantiski atšķirīgu latviešu un lietuviešu valodas vārdu pāriem par metaforu var uzskatīt šādus nozīmju pārmaiņu gadījumus.

1. Latv. *šķīsts* ‘tīrs (par konkrētām lietām)’ (*šķīsts galdaus*³⁹, *šķīsti talerķi* [šķītvji]) → ‘no grēkiem tīrs, morāli tīrs’ (*šķīsta sirds*, *šķīsta ticība*, *šķīstais Jāzeps*) → ‘tikumīgs, nevainīgs’ (*šķīsta meitene*).

2. Liet. *skaistūs* ‘skaidrs, tīrs, dzidrs’ (*skaistus dangus*, *skaistus oras*) → ‘tikumīgs, nevainīgs’ (*skaistus Dievas*).

Kā redzams, abos šajos gadījumos var runāt par nozīmes pārmaiņas virzību no konkrētā uz abstrakto un no fiziskā uz garīgo.

Šāds metaforisks nozīmes pārnēsums ‘tīrs’ → ‘nevainīgs’ ir sastopams vēl arī citās valodās, piemēram, senpr. *skijstan* [ak.] ‘tīru’, bet *skīstai* ‘nevainīgs, tikls’, tādēļ saskaņā ar kognitīvistu metaforu teoriju, kurā tiek uzskatīts, ka cilvēka domāšanā pastāv t. s.

³⁸ T. Šipane atzīst, ka metaforas visvairāk ir izplatītas starp substantīviem (Schippan 1972, 164).

³⁹ Iekavās aiz nozīmēm sniegti tipiskākie vārdsavienojumi ar substantīviem. Vārdsavienojumu nav aiz hipotētiskajām nozīmēm, kuras pastāvējušas laikā, kad vēl nebija rakstu avotu.

konceptuālās metaforas, kuras atspoguļojas arī valodā, varētu izteikt hipotēzi, ka pastāv konceptuāla metafora “nevainīgs, tikumīgs ir tīrs”.

3. Latv. *stulbs* ‘apstulbis, neapķērīgs’ → ‘akls’ (*stulbs zaķis*) → ‘nesaprātīgs, muļķīgs’ (*stulbs vecis, stulbas kaprīzes*) var uzskatīt par metaforisku nozīmes pārnēsumu, kurā sākotnēji notikusi virzība no garīgās uz fizisko sfēru, bet pēc tam atpakaļ no fiziskās uz garīgo (‘tāds, kam ir uztveres traucējumi fiziskas nepilnības dēļ’ un ‘tāds, kam ir garīgi uztveres traucējumi’). To šajā gadījumā var traktēt arī kā nozīmes pasliktināšanos.

4. Latv. *maigs* ‘ciešs, salds (par miegu)’ (*maigs miegs*) → ‘maīgs’ (*maīgas jūtas, maīga balss, maīga jaunava*). Šajā gadījumā ir īpaši viegli iztēloties, kā noticis metaforisks nozīmes pārnēsums jeb nozīmes pārnēsums uz referentu jeb apzīmējamo priekšmetu (šeit: īpašību) līdzības pamata: maīgs kā miegs, salds kā miegs, patīkams kā miegs = *maīgs* mūsdienu izpratnē. Sākotnēji vārds lietots tikai ciešā vārdu savienojumā jeb kolokācijā *maīgs miegs*. Paplašinot vārda lietojumu, mainījusies arī tā nozīme.

5. Latv. *gauss* nozīmes attīstībā norisinājušies sarežģīti semantiski procesi, taču vienā no nozīmes pārmaiņas posmiem vērojams arī metaforisks nozīmes pārnēsums ‘lēni izsīkstošs’ (*gausa maize, gausa barība*) → ‘lēns’ (*gausi soļi, gausa kustēšanās*). Arī šeit redzams, kā, veidojot metaforu, notikusi krasa ar adjektīvu raksturoto substantīvu grupas maiņa: ja agrāk vārds izteicis pazīmi, kas piemīt priekšmetiem (maize, sēkla), tad mūsdienās to galvenokārt attiecina uz dzīvām būtnēm un to kustībām (cilvēks, mašīna).

6. Liet. *miklus* ‘lokans’ (*miklus botagaitis, miklus medis*) → ‘veikls, izveicīgs’ (*miklus plaukējas, miklus sugebējimas*).

7. Liet. *mitrus* ‘lokans’ (*mitrus žilvitis*) → ‘veikls, izveicīgs’ (*mitrios rankelės, mitri mergele*).

Abos pēdējos gadījumos no konkrētas nozīmes ir izveidojusies abstraktāka nozīme, lietojuma sfēra mainījusies no fiziskās uz garīgo. Šī ir diezgan tipiska metafora, kas raksturīga arī citām valodām, piemēram, krievu *изворотливый* ‘lokans, izveicīgs, veikls, manīgs’.

Parasti metaforas tiek mēģināts sadalīt sīkāk, izšķirot vairākus metaforu tipus (Sihler 2000, 109–115). Adjektīvu kontekstā ir iespējams runāt par trim tiptiem, kas pārstāvēti arī šajā darbā analizētajā materiālā: 1) metaforisks nozīmes pārnēsums no konkrētā uz abstrakto un otrādi; 2) metaforisks nozīmes pārnēsums no fiziskā uz garīgo un otrādi; 3) metaforisks nozīmes pārnēsums no dzīvā sfēras uz nedzīvā sfēru un otrādi. Kā redzams no materiāla, gandrīz vienmēr pastāv tieši virzība no konkrētā uz abstrakto

(piemēram, skat. 1. piemēru) un no fiziskā uz garīgo (piemēram, skat. 3. piemēru), turklāt šie tipi mēdz pārklāties.

Adjektīviem atšķirībā no citu vārdšķiru vārdiem (piemēram, substantīviem, verbiem) metaforu iedalījuma pamatā ir ne tikai nozīmes pārmaiņas rezultātā radusies adjektīva nozīme, bet arī tā substantīva nozīme, kuru adjektīvs paskaidro.

Īpašs metaforu apakštīps, kas attiecas tieši uz adjektīviem, ir sinestēzija – pārnesums no vienas sajūtu sfēras uz citu (Schippa 1972, 166; Hock 1986, 289–290 u. c.), piemēram, latv. *skaļas krāsas, asa garša, skāba seja, skāņš smaidis*, liet. *sūrūs žmogus* ‘stingrs (burtiski: sāļš) cilvēks’ (LKŽ XIV 220) u. c. Taču šeit analizētajā materiālā sinestēzija kā nozīmes pārmaiņas tips nav pārstāvēta, jo iepriekš minētās sinestēziskās nozīmes vēl arvien tiek uztvertas kā pārnestās nozīmes.

Kopumā var teikt, ka metaforas ir universālākas par citiem nozīmes pārmaiņu tipiem. Pat starp samērā nedaudzajām metaforām, kuras sastopamas šajā materiālā, ir vērojamas paralēles gan latviešu un lietuviešu valodas ietvaros, gan salīdzinot ar citām valodām. Dominē tendence no konkrētā uz abstrakto.

4.2. Metonīmija.

Ja metaforas pamatā ir asociācija uz līdzības pamata, tad metonīmijas pamatā – asociācija uz saistības pamata. Arī A. Blanks metonīmiju sauc par nozīmes pārmaiņu, kuras pamatā ir saistība starp designātiem (Blank 1997, 230). Dažkārt metonīmija tiek uzskatīta par vienu no metaforas paveidiem (Hock 1996, 228–229; Anttila 1989, 141), tomēr atšķirīga asociatīvā pamata dēļ tā lielākoties (un arī šajā darbā) tiek uztverta kā atsevišķs semantisko pārmaiņu tips (Trask 1996, 43; Campbell 1998, 261–262; Sihler 2000, 108–122).

Arī metonīmijas mēdz iedalīt vairākos tipos: daļa↔veselais, trauks↔saturs, cēloņi↔sekas, rezultāts↔mērķis, materiāls↔priekšmets, objekts↔subjekts, apstākļu līdzība vai funkcionāla saistība, laika pārbīde u. c. (Sihler 2000, 117–118). Tomēr lielākā daļa šo metonīmiju tipu attiecas tikai uz substantīviem, jo tie arī metonīmijas aspektā līdz šim ir bijusi vislabāk izpētītā vārdšķira.

Atšķirībā no metaforas metonīmija apvieno vārdus, kuri jau ir saistīti, jo atrodas vienā un tajā pašā semantiskajā sfērā (Anttila 1989, 141). Ja metaforisku nozīmes pārmaiņu gadījumā adjektīvs parasti tiek attiecināts uz pavisam citas jēdzieniskās sfēras substantīviem, tad metonīmijas gadījumos šī ar adjektīvu raksturoto substantīvu grupas maiņa nav tik radikāla, reizēm pat adjektīvs turpina raksturot tos pašus substantīvus, uz

kuriem tika attiecināts pirms nozīmes pārmaiņas. Līdz ar to arī pati nozīmes pārmaiņa nav tik krasa un labi pamanāma kā metaforu gadījumos. Turklāt, kā atzīst arī T. Šipane, paralēli pastāvot vairākām metonīmiski saistītām kāda vārda nozīmēm, ir grūti noteikt, kura no tām ir primāra (Schippan 1972, 169).

Starp darbā izpētītajiem semantiski atšķirīgo latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāriem nozīmes pārmaiņas procesā metonīmija ieņem visnozīmīgāko vietu. Iespējams, ka tā ir visproduktīvākais tieši adjektīvu leksiskās nozīmes pārmaiņas tips. Starp īpašības vārdiem sastopamajos metonīmiju gadījumos dominē cēloņu↔seku saistības asociācija (*a*, jo *b*). Tas, ka šī asociācija ir daudzu nozīmes pārmaiņu pamatā, varētu liecināt par to, ka pašā cilvēku domāšanā pastāv tendence visam meklēt kaut kādu izskaidrojumu un pamatojumu.

Izpētītajā materiālā ir sastopami šādi metonīmiski nozīmes pārmaiņu gadījumi⁴⁰.

Cēloņi↔sekas

1. Latv. *tizls* 'mīksts, sašļucis' → 'neveikls, vārgs, kropls' (*tizls vīrs, tizlas rokas*).
(Neveikls, vārgs, jo sašļucis).

2. Latv. *tizls* 'neveikls, vārgs, kropls' (*tizls vīrs, tizlas rokas*) → 'neizdevies, neveiksmīgs, slikts' (*tizls koncerts, tizls jautājums, tizls bārmenis*).
(Neizdevies, jo kropls).

3. Liet. *mañdras, mandrūs* 'gudrs' (*mandri senē*) → 'lepns, augstprātīgs' (*mandras ponaitis*).
(Lepns un augstprātīgs, jo gudrs).

4. Latv. *ļausns* 'tāds, kas ir saistīts ar nāvi, miršanu' → 'tāds, kas vēl, dara otram ko sliktu; naidīgs' (*ļauri ļaudis, ļauna slimība*).
(Slikts, jo saistīts ar nāvi).

Šajos pirmajos četros piemēros līdz ar metonīmisku nozīmes pārmaiņu vārdi ieguvuši arī negatīvu konotāciju. G. Frics atzīst, ka cilvēka īpašību vērtējumā bieži ir sastopama pejoratīva nozīmes attīstība (Fritz 1998, 134), un, kā redzams, īpaši bieži tā izplatīta starp metonīmijām.

5. Latv. *lēts* 'viegls' (*lēts durbs, lēta galva*) → 'lēts' (*lēts sviests, lēta maksa*).
(Lēts, jo viegls, mazvērtīgs, niecīgs).

6. Liet. *brangūs* 'uztūcis' → 'tukls, resns' → 'labs, vērtīgs' → 'dārgs' (*brangus projektas*).

⁴⁰ Iekavās aiz katra piemēra mēģināts īsi raksturot, kāda ir metonīmiskā saistība starp iepriekšējo un jauno īpašību.

(Labs, vērtīgs, dārgs, jo resns, labi barots (par lopiem)).

7. Liet. *glītūs* 'glums, slidens' (*glītus paviršius, glītūs grybai*)→'gluds' (*gliti kakti*).

(Ja slidens, tātad gluds).

8. Latv. *glīts* 'glums, slidens'→'gluds, maigs' (*glītas kājas aut*)→'patīkams, glīts' (*glīts skuķēns*).

(Ja slidens, tātad gluds; patīkams un skaists, jo gluds, maigs).

9. Latv. *skaists* 'skaidrs'→'skaists' (*skaista meita, skaists mežs*).

(Skaists, jo skaidrs (par laiku)).

Jāatzīmē, ka vairākos gadījumos šīs cēloņsakarības ir apvērstas (sekas↔cēloņi).

10. Liet. *kušlas* 'nevarīgs, vārgs'→'akls' (*kušlas arklys*).

(Nevarīgs, jo akls).

Šo gadījumu gan, iespējams, var traktēt arī kā nozīmes sašaurināšanos.

11. Latv. *klus* 'tāds, kas labi dzird'→'tāds, kas klusē' (*klus bērns*).

(Labi dzird, jo klusē).

12. Latv. *kārns, karns* 'tievs, novājējis' (*karna aita, kārna kaza*)→'izsalcis' (*karns suns*).

(Kalsns un novājējis tādēļ, ka izsalcis).

13. Liet. izl. *karnūs* 'izsalcis, nepaēdis'→'tāds, kas maz ēd, izvēlīgs ēdiena ziņā'.

(Izsalcis, jo izvēlīgs ēdiena ziņā).

Arī šeit savā ziņā varētu runāt par nozīmes pasliktināšanos jeb pejorāciju.

14. Latv. *mikls* 'lokans' (*mikli koki*)→'mitrs' (*mikla roka, miklas istabas*).

(Lokans, jo mitrs, piemēram par augsni, purvu).

15. Liet. *lišķnas* 'lokans, lunkans'→'slaiks, slaidis, smuidrs' (*liekni ažuolai, lieknas bērniukas*).

(Lokans, jo slaidis, piemēram, par kokiem).

16. Liet. *liaūnas, liaunūs* 'lokans, lunkans' (*liaunas kūnas*)→'slaidis, slaiks, tievs' (*liaunas žmogus*).

(Lokans, jo tievs).

Abos iepriekšējos gadījumos redzamais metonīmiskais nozīmes pārnēsums, iespējams, ir semantiska universālija, jo sastopams vēl arī citās valodās, piemēram, vācu *schlank* 'garš un lokans, arī slaidis, tievs'.

17. Latv. *glezns* 'vārgs, vārīgs' (*gleznas kājiņas*)→'maigs' (*glezni ziedi*)→'jauks, skaists, izsmalcināts' (*gleznas krāsas, glezns augums*).

(Šo nozīmes pārmaiņu varētu skaidrot – ja trausls un vārīgs, tātad maigs; nozīmes pārmaiņa ‘maigs’ → ‘skaists’, iespējams, notikusi citas vārdšķiras vārda nozīmes ietekmē).

18. Latv. *jautrs* ‘mundrs, možs, modrs’ (*jautrs suns, jautras acis*) → ‘līksms’ (*jautras kāzas, jautras meitenes*).

(Možs, jo līksms, tomēr iespējams, ka latv. *jautrs* nozīmi ‘līksms’ ieguvis vācu valodas ietekmē, jo vācu valodas īpašības vārds *munter* nozīmē gan ‘mundrs’, gan ‘jautrs’).

Otra starp adjektīviem sastopamā metonīmisko nozīmes pārnese grupa ir pārbīde no subjekta uz objektu un otrādi.

Objekts ↔ subjekts

19. Latv. *vārgs* ‘grūts’ (*vārga dzīvošana*) → ‘slims; tāds, kas cieš; tāds, kam ir grūti’ → ‘slimības, ciešanu, grūtību novājināts’ (*vārga dvēselīte*) → ‘vājš’ (*vārgs bērns*).

(No objekta uz subjektu: ‘tas, kas ir grūts’ → ‘tas, kam ir grūti’).

20. Latv. *dairs* ‘tāds, kas skatās, vērīgs’ → ‘kautrīgs, piesardzīgs, bailīgs’ → ‘baiss, nezināms’ (*dairs mirklis, dairs liktenis*).

(No subjekta uz objektu: ‘tas, kas baidās’ → ‘tas, kas rada bailes; tas, no kā bail citiem’).

21. Liet. izl. *maigūs* ‘tāds, kas saistīts ar miegu, ciešs par miegu’ → ‘tāds, kam ir tieksme uz miegu, uz gulēšanu’ (*maigi moteris*).

(No objekta uz subjektu: ‘tāds, kas piemīt miegam’ → ‘tāds, kas ir miegains’).

22. Liet. izl. *stulbūs* ‘tāds, kas ir izbrīnīts, apstulbis’ (*stulbios akys*) → ‘tāds, kas rada izbrīnu citos’ (*stulbios mergos*).

(No subjekta uz objektu).

Kopumā var teikt, ka, vismaz balstoties uz šajā darbā izpētīto materiālu, metonīmija ir visproduktīvākais adjektīvu nozīmes pārmaiņu tips.

Ja metaforiskas semantiskās pārmaiņas gadījumā vārda nozīme parasti kļūst abstraktāka, tad starp metonīmijām diezgan līdzīgi ir pārstāvētas abas tendences: no konkrētā uz abstrakto un otrādi.

4.3. Nozīmes paplašināšanās un nozīmes sašaurināšanās.

Nozīmes paplašināšanās un sašaurināšanās jēdzieni semantisko pārmaiņu sakarā laika gaitā ir bijuši visneskaidrākie un vieglāk pārprotamie. Dažkārt tie tiek uzskatīti nevis par semantisko pārmaiņu tipiem, bet par rezultātiem (Hock 1986. 301–303). Atsevišķos darbos nozīmes paplašināšanās un sašaurināšanās saprasta kā nozīmju skaita

palielināšanās un samazināšanās (Campbell 1998, 256–257). Arī uztverot šos pārmaiņu tipus kā kāda vārda semantisko pazīmju jeb sēmu skaita maiņu (samazināšanos vai palielināšanos) (Sihler 2000, 99–100), var rasties daudz pārpratumu, jo tādā gadījumā iepriekšminētos tipus ir faktiski neiespējami nodalīt, piemēram, no metaforām un metonīmijām.

Kā jau minēts, K. Nirops bija pirmais, kurš kراسi nodalīja nozīmes sašaurināšanos un paplašināšanos no metaforas un metonīmijas, šos terminus skaidrojot tikai kā nozīmes pārmaiņu no virsjēdziena uz apakšjēdzienu un otrādi. Šādu šo jēdzienu skaidrojumu pieņem arī A. Blanks (Blank 1997, 200–202). Šajā darbā analizētajā materiālā, balstoties uz K. Niropa definīciju kā vispieņemamāko, par nozīmes paplašināšanos un sašaurināšanos var uzskatīt šādus gadījumus.

1. Latv. *sūrs* ‘tāds, kam asa, nepatīkama garša’ → ‘rūgts, sāļš’ (*sūra zupa, sūri rutki, sūrs alus*). Nozīmes sašaurināšanās.

2. Liet. *sūrus* ‘tāds, kam asa, nepatīkama garša’ → ‘sāļš’ (*sūrus vanduo, sūri sriūba*). Nozīmes sašaurināšanās.

3. Latv. *skāņš* ‘tāds, kas kairina garšas orgānus, tāds, kas saistīts ar garšu’ → ‘skābs, skābens’ (*skāņas ogas*). Nozīmes sašaurināšanās.

4. Latv. *tikls* ‘tikumīgs’ (*tikla mātes meita*) → ‘kautrs seksuālajās attiecībās, šķīsts’ (*tikla jaunava*). Nozīmes sašaurināšanās.

5. Latv. *tizls* ‘neveikls, vārgs, kropls’ (*tizlas rokas*) → ‘klibš’ (*tizla kāja*). Nozīmes sašaurināšanās.

6. Latv. *klibš* ‘tāds, kas kustas, lokās, ļogās skanot, klabot’ → ‘tāds, kas izļodzījies, kas klab (par kāju ejot)’ → ‘klibš’ (*klibš zirgs*). Nozīmes sašaurināšanās.

7. Latv. *jautrs* ‘jūtīgs’ → ‘modrs, tāds, kam ir jūtīgs, trausls miegs’ (*jautrs suns*). Nozīmes sašaurināšanās.

8. Latv. *tikls* ‘čakls, veikls, strādīgs’ → ‘tikumīgs’ (*tikla mātes meita*). Nozīmes paplašināšanās.

9. Latv. *tizls* ‘klibš’ (*tizlas kājas*) → ‘neveikls, vārgs, kropls; neizdevies’ (*tizli nemākuļi, tizls bārmenis*). Nozīmes paplašināšanās.

Kā redzams, nereti kāda vārda nozīmes attīstības procesā nozīme vispirms paplašinās, pēc tam atkal sašaurinās vai otrādi (piemēram, latv. *tizls, tikls*).

Šajā darbā izpētītais materiāls apstiprina vairāku pētnieku novēroto parādību, ka nozīmes sašaurināšanās ir daudz biežāk sastopama par nozīmes paplašināšanos. R. Antila

to skaidro ar to, ka “īkdienas dzīve ir virzīta uz konkrētību” (Anttila 1989, 148; Trask 1996, 43). Acīmredzot metaforas palīdz valodai izteikt abstraktākus jēdzienus, bet nozīmes sašaurināšanās rāda tendenci uz konkrētību.

Arī šajā tipā nozīmes pārmaiņa nav krasa, ar adjektīvu paskaidroto substantīvu grupa paplašinās vai sašaurinās, bet radikāli nemainās.

4.4. Pretējas nozīmes rašanās.

Šis ir visretāk sastopamais un vismazāk aprakstītais nozīmju pārmaiņu tips. Lielākā daļa zinātnieku savos darbos to pat neaplūko. Tomēr, pētot semantiskās pārmaiņas, dažkārt nākas sastapties ar gadījumiem, kad vārds laika gaitā ieguvis pilnīgi pretēju nozīmi. A. Blanks izšķir divus paveidus: antifrāzi (*Antiphrasis*) kā atsevišķu semantisko pārmaiņu tipu, kura pamatā ir pretstata asociācija starp designātiem un kurš, visticamāk, radies eifēmiska vai ironiska lietojuma dēļ, un autoantonīmiju (*Auto-Antonymie*) kā sarežģītu vēsturisku nozīmes pārmaiņas procesu rezultātā radušos pretstatu, kas nav skaidrojams ar kontrasta asociāciju starp designātiem (Blank 1997, 217–229). Arī šajā darbā analizētajā materiālā ir daži gadījumi, kad veidojušās pretējas nozīmes:

1. Liet. *klusūs* ‘tāds, kas labi dzird’ (*klusus vaikas*) – liet. izl. *klusas* ‘kurls’ (*klusā moteris*).

2. Latv. *gauss* ‘bagātīgs’ (*gausa maize*) → ‘rets (par iesētiem rudziem)’.

3. Liet. *miklūs, miklas* ‘lokans’ (*miklus vaikas*) → ‘ciets’ (*miklus kiaušinis*).

Tomēr nevienā no šiem konkrētajiem nozīmes pārmaiņu gadījumiem nav iespējams droši pateikt, vai to pamatā ir kontrasta asociācija, vai ir notikuši citi semantiski procesi.

Jāsecina, ka gandrīz katra šajā darbā analizētā īpašības vārda nozīmes attīstība ir sarežģīta un tajā ir savijušies vairāki semantiski procesi, kas grūti nošķirami viens no otra. It sevišķi tas attiecas uz tādiem vārdiem, kas kaut kādu iemeslu (lielākoties psiholoģisku) dēļ ir bijuši un vēl arvien ir pakļauti lielākam mainīgumam, piemēram, latv. *tizls* nozīmes attīstībā ir vērojama vispirms metonīmija, tad nozīmes sašaurināšanās, nozīmes paplašināšanās un visbeidzot atkal metonīmija ar pejoratīvu nokrāsu.

Lai gan, piešķirot konkrētus semantisko pārmaiņu gadījumus noteiktiem semantisko pārmaiņu tipiem, pilnībā nav iespējams izvairīties no subjektivitātes, tomēr zināmas tendences valodas attīstībā šāda analīze rāda. Apkopojot visus darbā analizētos semantisko pārmaiņu gadījumus, var secināt, ka starp latviešu un lietuviešu īpašības vārdiem kā semantiskās pārmaiņas tips dominē metonīmija. Acīmredzot tā ir tieši

īpašības vārdu semantiskajām pārmaiņām raksturīga īpatnība, jo starp substantīviem (līdz šim valodniecībā tie ir pētīti nopietnāk nekā citu vārdšķiru vārdi) par raksturīgāko semantisko pārmaiņu tipu tiek atzīta metafora.

5. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS ĪPAŠĪBAS VĀRDU SEMANTISKO PĀRMAIŅU CĒĻŅI

Ja semantisko pārmaiņu tipu var hipotētiski mēģināt noteikt gandrīz katrā nozīmes pārmaiņas gadījumā, jo parasti ir saskatāma kaut kāda saistība starp veco un jauno nozīmi, tad šo pārmaiņu cēloņi ir grūtāk formulējami. Pirmām kārtām, tas attiecas uz gadījumiem, kad kāda vārda nozīmes sazarājušās jau baltu pirmvalodas periodā, latviešu valodai saglabājot vienu, bet lietuviešu valodai – citu seno nozīmi (piemēram, latv. *dārgs* ‘ļoti vērtīgs; tāds, par ko daudz jāmaksā’ un liet. *dargūs* ‘lietains, nejauks [par laiku]’: riebīgs, neglīts, pretīgs’; latv. *ļauts* ‘naidīgs, nežēlīgs, nekrietns, nevēlams, kaitīgs’ un liet. *liūnas* ‘lokans, lunkans, slaidis, slaiks, tievs’). Tomēr cēloņus grūti ir noteikt arī tādiem semantisko pārmaiņu procesiem, kas notikuši laikā, kad latviešu un lietuviešu valodai jau bija sava rakstība, jo pārmaiņas fiksējums rakstos vēl neko nepasaka par tās cēloni. Būtībā precīzi noteikt cēloņus būtu iespējams tikai tādiem semantiskajiem procesiem, kas notiek pētnieka dzīves laikā.

Lai gan minēto iemeslu dēļ semantisko pārmaiņu cēloņi ir pētīti mazāk, tomēr daļai zinātnieku tas nav traucējis hipotētiski noteikt cēloņus arī tādiem nozīmju pārmaiņu procesiem, kas notikuši tālākā pagātnē.

Laikam jāpiekrīt A. Blankam, kurš uzskata, ka “ka katra atsevišķā pārmaiņa rodas specifiskā situācijā, kas nav salīdzināma ar citām. (..) Katrai nozīmes pārmaiņai ir savi īpaši cēloņi (..)” (Blank 1997, 345). Neskatoties uz to, valodnieki ir centušies sniegt arī vispārīnātu semantisko pārmaiņu cēloņu iedalījumu. Franču valodnieks A. Meijē izšķīra lingvistiskos, vēsturiskos un sociālos cēloņus, īpašu uzmanību pievēršot tieši pēdējiem. Jāatzīst, ka arī semantisko pārmaiņu cēloņu iedalījumi mūsdienās variējas atkarībā no semantikas skolas, kuru pārstāv konkrētais pētnieks. Taču, balstoties uz A. Meijē iedalījumu, kuru papildinājis S. Ulmans, var minēt četrus galvenos tradicionālos semantisko pārmaiņu cēloņus: lingvistiskos, vēsturiskos, sociālos un psiholoģiskos (McMahon 1996, 179–182). A. Blanks bez šiem četriem cēloņiem min vēl arī citu valodu ietekmi⁴¹, saistību starp jēdzieniem un nepieciešamību pēc jauniem

⁴¹ Vairāki valodnieki izdala citu valodu ietekmi kā atsevišķu semantisko pārmaiņu cēloni (Anttila 1989, 140; Ullmann 1964, 165), tomēr citi to uzskata par semantisko pārmaiņu tipu (piemēram, Campbell 1998, 268). Tā kā pētnieku starpā nav vienotības un arī šajā darbā analizētajā materiālā citu valodu ietekme ir cieši saistīta ar atsevišķu cilvēku ietekmi (skat. latv. *jautrs* un *gleznas* nozīmes attīstību), tad tā nav izdalīta kā atsevišķs semantisko pārmaiņu cēloņu tips un nav īpaši aplūkota.

apzīmējumiem⁴² (Blank 1997, 345–360). Loģiska šķiet T. Šipanes pieeja, lingvistiskos cēloņus (*sprachliche Ursachen*) pretstatot ekstralingvistiskajiem (*außersprachlichen Ursachen*) (Schippa 1972, 179–203).

Šajā nodaļā mēģināts īsi aplūkot darbā analizēto latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantisko pārmaiņu cēloņus, pamatā balstoties uz tradicionālo klasifikāciju un izšķirot ekstralingvistiskos (vēsturiskie cēloņi, sociālie cēloņi, psiholoģiskie cēloņi, atsevišķu cilvēku ietekme) un lingvistiskos (analoģija, nozīmes pārbīdes semantiskā lauka ietvaros, distribūcijas maiņa) cēloņus.

Tā kā nozīmes pārmaiņu cēloņus ne vienmēr ir iespējams noteikt, tad šīs nodaļas uzdevums nav mēģināt tos aprakstīt visos gadījumos, bet tikai tad, ja tie ir diezgan skaidri noprotami.

5.1. Ekstralingvistiskie cēloņi.

Ir vairāki valodnieki, kas uzskata, ka tieši ekstralingvistiskie cēloņi ir pamatā lielākajai daļai semantisko pārmaiņu. Piemēram, H. H. Hoks atzīst: "Tā kā nozīme ir izveidojusies kā saite starp valodas zīmēm un "īsto pasauli", tad katra pārmaiņa "īstajā pasaulē" var iespaidot vārdu nozīmes. Lielākoties šādas semantiskās pārmaiņas ir sociālo, kultūras u. c. pārmaiņu sekas." (Hock 1986, 300). Šim viedoklim piekrīt arī L. Kempbela: "Pārmaiņas tehnikā, politikā, reliģijā un faktiski visās cilvēka dzīves stērās var izraisīt semantiskās pārmaiņas." (Campbell 1998, 271). Savukārt R. L. Trasks uzskata, ka nereti vārda vēsturi var saprast, tikai zinot kaut ko būtisku par sabiedrību, kurā vārds agrāk tika lietots. (Trask 1996, 39).

Līdz ar to jāatzīst, ka ekstralingvistiskie cēloņi ir grūtāk nosakāmi par lingvistiskajiem. Ja lingvistiskos cēloņus nereti var konstatēt, pētot tikai valodu, senos tekstus, tad ekstralingvistisko cēloņu noteikšanai nepieciešamas daudz nopietnākas studijas, kādas ne vienmēr ir iespējamas.

5.1.1. Vēsturiskie cēloņi.

Par vēsturiskajiem cēloņiem parasti uzskata tādus gadījumus, kad laika gaitā tehnikas, zinātnes, kultūras, politiskās ideoloģijas u. c. pārmaiņu ietekmē ir mainījies jēdziens, bet vārda ārējā izpausme ir palikusi nemainīga (Blank 1997, 347). Piemēram,

⁴² Ar saistību starp jēdzieniem un nepieciešamību pēc jauniem apzīmējumiem varētu skaidrot lielāko daļu semantisko pārmaiņu gadījumu, tādēļ tie, tāpat kā A. M. S. Makmahonas minētā polisēmija, valodas zīmes relativitāte un fakts, ka valoda nākamajām paaudzēm netiek nodota pilnībā, drīzāk ir semantiskajām pārmaiņām būtiski nosacījumi, kas ir raksturīgi valodai kopumā (McMahon 1996, 182–184), un tādēļ arī šajā darbā netiek izdalīti kā atsevišķi semantisko pārmaiņu cēloņu tipi.

vārdi *pildspalva*, *rakstāmspalva* apzīmē rakstāmrīku, kuram jau sen vairs nav nekādas saistības ar zoss spalvu un arī ārējā līdzība ir minimāla, taču nosaukumā saglabājusies liecība par to, ka agrāk tika rakstīts ar putnu spalvām. A. M. S. Makmahona atzīst, ka vēsturiskie cēloņi ietver pārmaiņas materiālajā kultūrā (McMahon 1996, 180), taču šādas pārmaiņas var notikt arī citās sfērās, piemēram, politikā: vidusangļu *parliament* 'karaļa dome' > jaunangļu 'tautas ievēlēta likumdevēju sapulce' (Blank 1997, 347).

Ilustrējot semantiskās pārmaiņas, kuru pamatā ir vēsturiskie cēloņi, valodnieciskajā literatūrā kā piemēri parasti tiek minēti substantīvi. Tomēr, neskatoties uz to, ka īpašības vārdi apzīmē nevis konkrētus priekšmetus, kas laika gaitā var mainīties, bet abstraktākus jēdzienus, arī starp adjektīviem ir gadījumi, kad semantisko pārmaiņu pamatā ir vēsturiski cēloņi. Darbā analizētajā materiālā ir vairāki šādi adjektīvi, turklāt tie savā starpā ir jēdzieniski saistīti:

- liet. *brangūs* 'tukls, resns' → 'labs, vērtīgs' → 'dārgs';
- latv. *dārgs* 'izturīgs, stiprs' → 'dārgs';
- latv. *lēts* 'viegls' → 'lēts'.

Iespējams, ka baltu pirmvalodas periodā vēl nepastāvēja dārdzības un lētuma jēdziens. Par to liecina tas, ka baltu valodās šie jēdzieni ir izteikti katrā ar savu vārdu. Rodoties tirgus attiecībām, jaunos, abstraktos jēdzienus izteica ar valodā jau eksistējošiem vārdiem, piešķirot tiem jaunas nozīmes.

Plašākā nozīmē saprotot vēsturiskos cēloņus, ir jāpiemin fakts, ka nozīmes ir īpaši mainīgas tautai svarīgos vēstures posmos, kas atstāj lielu iespaidu uz visām cilvēka dzīves sfērām. Piemēram, vairākiem latviešu valodas īpašības vārdiem nozīmes ir mainījušās 19. gs. beigās, t. i., nacionālās atmodas beigu posmā (piemēram, latv. *gleznis*, latv. *maigs*, latv. *vārgs*, latv. *gaužs*, latv. *veikls*, latv. *jautrs* u. c.). Gan latviešu, gan lietuviešu valodas īpašības vārdiem nozīmes (atsevišķos gadījumos arī forma – *karns* → *kārns*) strauji mainījušās arī neilgi pēc Otrā pasaules kara – 20. gs. piecdesmitajos gados (piemēram, latv. *tizls*, liet. *gaudūs*). Jāatzīst gan, ka visos šajos gadījumos bija arī kādi citi cēloņi (piemēram, vārda *tizls* nozīmes pārmaiņas pamatā – psiholoģiskie cēloņi, vārdu *jautrs*, *gleznis*, *veikls* nozīmes attīstību, iespējams, apzināti ietekmēja jaunlatvieši), taču straujas vēsturiskās pārmaiņas var būt kā papildu faktors, kas veicina nozīmes pārmaiņu.

5.1.2. Sociālie cēloņi.

Par sociālajiem cēloņiem runā tad, ja nozīmes pārmaiņa notiek. kādam vārdam specializējoties noteiktā sociālajā grupā vai arī – tieši pretēji – pārejot no kādas grupas valodas uz kopvalodu. Atkarībā no tā, vai kādu vārdu sāk lietot šaurāka grupa vai grupas vārds nokļūst kopvalodā, var izšķirt divus virzienus:

1) nozīmes pārmaiņa, kuras pamatā ir kāda kopvalodas vārda **specializēšanās**;

2) nozīmes pārmaiņa, kuras pamatā ir līdz noteiktam brīdim kādai sociālajai grupai piederējuša vārda **vispārināšanās [ģeneralizācija]** (Meillet 1965). Piemēram, reliģijas terminoloģijai ir tendence sekularizēties (zaudēt saistību ar reliģiju), kopš vājāka ir kļuvusi baznīcas ietekme (Blank 1997, 345; McMahon 1996, 180).

Lai varētu atklāt gadījumus, kad nozīme ir mainījusies, mainoties kāda vārda lietojuma sfērai, ir nepieciešama nopietna dažādu veidu tekstu izpēte.

Lai gan A. Meijē sociālo cēloni uzskatīja par vissvarīgāko semantisko pārmaiņu cēloņu tipu (Meillet 1965, 245), tomēr šajā darbā analizētajā materiālā ir tikai viens gadījums, kad diezgan droši var teikt, ka vārda nozīmes pārmaiņas pamatā ir sociālais cēlonis (vārda specializēšanās):

– latv. *šķīsts* ‘tīrs (par rokām, kastrolīem, muti)’ → ‘tīrs no grēkiem’ → ‘nevainīgs’. Vēl līdz 17. gs. sākumam vārdu *šķīsts* pārsvarā lietoja plašākā nozīmē ‘tīrs’, taču 17. gs., aktīvi šo kopvalodas vārdu sākot lietot reliģijā, tas mainīja nozīmi.

Iespējams, ka par sociālo cēloni var runāt vēl dažu šīs pašas tematiskās grupas (morāles īpašību apzīmējumu) vārdu nozīmes attīstībā:

– liet. *skaistūs* ‘gaišs, tīrs’ → ‘tikumīgs, nevainīgs’;

– latv. *tikls* ‘derīgs’ → ‘čakls, veikls, strādīgs’ → ‘godīgs, tikumīgs plašākā nozīmē’ → ‘kautrs seksuālajās attiecībās, šķīsts’.

Arī šo vārdu nozīmes attīstība, visticamāk, ir notikusi kristietības ietekmē, turklāt tie visi pieder vienai tematiskajai grupai – morāles īpašību apzīmējumiem.

5.1.3. Psiholoģiskie cēloņi.

Ir vairāki valodnieki (S. Ulmans, H. Šperbers), kas tieši psiholoģiskos cēloņus uzskata par vissvarīgāko nozīmju pārmaiņu cēloņu tipu. Pētnieki pierāda, ka vārdu nozīmes maiņu var ietekmēt arī emocionālie faktori. Īpaši tiek uzsvērts tas, ka pastāv emocionāli “uzlādētas” jēdzieniskās sfēras, kas visu laiku it kā ir uzmanības centrā un kurās, rodoties arvien jaunām un jaunām metaforām, vārdu nozīmes mainās salīdzinoši biežāk (Ullmann 1964, 200–209; Sperber 1930, 38). Šie jēdzieni ir emocionāli

marķēti, respektīvi, tie pastāvīgi tiek izteikti ar jauniem vārdiem. Pie šādām emocionāli “uzlādētām” tēmām pieder visas tabu jomas, piemēram, reliģija, seksualitāte, slimība, nāve, nelaimi izraisīti notikumi. Tas, cik stipri kāda joma (piemēram, ēšana, jūtas, darbs, cerības) ir tabuizēta vai citādi emocionāli “uzlādēta”, var variēties atkarībā no attiecīgās sabiedrības un attiecīgā laikmeta (Blank 1997, 350–351; McMahon 1996, 181).

Kad kādas nepatīkamas, biedējošas vai attiecīgajā sabiedrībā vulgāras lietas kļūst par tabu, rodas eifēmismi. Vārdi, kas sākotnēji ir lietoti kā eifēmismi, ar laiku var kļūt par vulgārismiem, un atkal rodas nepieciešamība pēc jauniem eifēmismiem.

No darbā analizētajiem adjektīviem, kam latviešu un lietuviešu valodā ir atšķirīgas nozīmes, vislielāko grupu veido fizisku nepilnību apzīmējumi. Šī grupa acīmredzot pieder pie emocionāli “uzlādētajām” sfērām, kas veicina lielāku nozīmes mainīgumu. Starp vārdiem, kuru nozīmes pārmaiņas pamatā varētu būt psiholoģiskie cēloņi, mināmi šādi latviešu un lietuviešu valodas adjektīvi:

- latv. *tizls* ‘mīksts, sašļucis’ → ‘neveikls, vārgs, kropls’ → ‘klībs’ → ‘neveikls, neizdevies (ar negatīvu konotāciju)’;
- latv. *stulbs* ‘tāds, kas stāv kā stabs, apstulbis, neapķērīgs’ → ‘akls’ → ‘nesaprātīgs, mulķīgs (ar negatīvu konotāciju)’;
- liet. *kūšlas* ‘nevarīgs, vārgs’ → ‘akls’;
- liet. (žem.) *klūsas* ‘tāds, kas labi dzird’ → ‘kurls’;
- latv. *vārgs* ‘slims; tāds, kas cieš; tāds, kam ir grūti’ → ‘slimības, ciešanu, grūtību novājināts’ → ‘vājš’.

Pētot latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdus, ir konstatēts, ka vārdiem, kas apzīmē fizisku nepilnību, ir tendence pejorizēties. Izplatīts modelis šeit ir ‘fiziska nepilnība’ → ‘garīga nepilnība’ → ‘vispārīgā negatīva īpašība, kas jau robežojas ar lamuvārdu (vārdam negatīva konotācija)’ (latv. *tizls*, *stulbs*). Acīmredzot šeit pamatā ir dažu valodnieku (H. Šperbers, T. Šipane) minētā valodas runātājiem raksturīgā tendence meklēt spēcīgākus emocionālos izteiksmes līdzekļus, kas arī saistāma ar psiholoģisko cēloni. (Schippan 1972, 191–198).

5.1.4. Atsevišķu cilvēku ietekme.

Lielākajā daļā darbu, kuros teorētiski aplūkotas semantiskās pārmaiņas, atsevišķu cilvēku, personību ietekme netiek minēta kā nozīmes pārmaiņas cēlonis. Izņēmums ir T. Šipanes grāmata, kurā pie ekstralingvistiskajiem semantisko pārmaiņu cēloņiem ir minēts arī “nozīmīgu personību valodas lietojums kā semantisko pārmaiņu cēlonis”.

T. Šipane šeit runā galvenokārt par M. Lutera valodas ietekmi uz vācu valodas sistēmu (Schippa 1972, 199).

Arī, pētot latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdus, nācās saskarties ar vairākiem nozīmju pārmaiņu gadījumiem latviešu valodā, kad nozīmes pārmaiņa ir radusies vai vismaz izplatījusies atsevišķu cilvēku darbības rezultātā. Te jārunā par jaunlatviešiem un to devumu latviešu literārās valodas attīstībā 19. gs. vidū. Analizētajā materiālā ir divi adjektīvi, kuru nozīmes pārmaiņu, visticamāk, ir veicinājusi apzināta atsevišķu cilvēku darbība:

– latv. *veikls* ‘ātrs’ → ‘izveicīgs darbos, čakls’ → ‘tikumīgs labs; jocīgs: muļķīgs’ → ‘ātrs, izveicīgs’. Pēdējā nozīme latviešu literārajā valodā nostiprinājās pēc tam, kad to 19. gs. vidū apzināti izcēla laikraksts ‘Pēterburgas Avīzes’;

– latv. *jautrs* ‘mundrs, možs, modrs’ → ‘līksms’. Tā kā nozīmes pārmaiņa notika ap 19. gs. vidu, iespējams, ka vārda *jautrs* ‘priecīgs’ lietošana literārajā valodā tika veicināta apzināti, lai izvairītos no nevēlamā ģermānisma *lustīgs*. Zināma loma šeit varētu būt jaunlatviešiem un it īpaši Kr. Valdemāram kā 1879. g. iznākušās ‘Latviešu-krievu-vācu vārdnīcas’ (kurā pirmo reizi tika ietverts adjektīvs *jautrs* ar jauno nozīmi ‘priecīgs’) autoram. Iespējams, ka šī nozīme radusies pēc analogijas ar vācu valodas vārda *munter* polisēmiju;

Netieši vārda nozīmes maiņa konkrētas personības rīcība ir ietekmējusi vēl vienā gadījumā:

– latv. *glezns* ‘vārgs, vārīgs’ → ‘maigs’ → ‘jauks, skaists, izsmalcināti skaists’. Pēdējā nozīme, visticamāk, ir veidojusies 19. gs. beigās jaunlatvieša A. Kronvalda ieviesto no lietuviešu valodas aizgūto jaunvārdu *gleznot*, *glezna* (sal. liet. *gleznoti* ‘krāsot, gleznot’) ietekmē. Šajā gadījumā gan nozīmes pārmaiņas pamatā ir arī lingvistiskais cēlonis – nozīmes maiņa citas vārdšķiras vārda nozīmes ietekmē.

Visos šeit aplūkotajos gadījumos nozīmes mainītas apzināti, lai pālnveidotu latviešu literāro valodu, un vienā gadījumā tādēļ, lai izvairītos no barbarisma lietošanas. Turklāt divos pēdējos gadījumos leksiskie aizguvumi ir aizstāti vai nu ar semantisko aizguvumu – kalku, vai arī ar citu neskaidras etimoloģijas vārdu.

5.2. Lingvistiskie cēloņi.

Lingvistiskie cēloņi ir valodas iekšējie jeb intralingvistiskie cēloņi, kam nav tieša sakara ar ārējiem faktoriem. Šos cēloņus ir vieglāk noteikt nekā ekstralingvistiskos, jo tos var izsecināt no citiem tās pašas valodas faktiem. ‘Laikam vislabākais piemērs, kad

nozīmes pārmaiņas pamatā ir lingvistiskais cēlonis, ir gramatizācija – vārds zaudē leksisko semantiku.” (McMahon 1996, 180). Savukārt S. Ulmans šeit min, pirmām kārtām, tādus gadījumus, kad viens kāda bieži lietota vārdu savienojuma vārds pārņem visa vārdu savienojuma nozīmi (Ullmann 1964; Blank 1997)⁴³. Tomēr laikam jāpiekrīt T. Šipanei, kura par lingvistiskajiem cēloņiem uzskata arī analogiju un nozīmes pārbīdi semantiskajā laukā (Schippa 1972, 200).

5.2.1. Analogija.

Par analogisku nozīmes pārmaiņu runā tad, ja kāda vārda nozīmes pārmaiņa veicina analogisku nozīmes pārmaiņu arī citā semantiski saistītā vārdā. “Elegantākais skaidrojums tam ir runātāju vēlēšanās novērst asimetriju leksikā” (Blank 1997, 392–393).

Analizētajā materiālā ir sastopams viens gadījums, kad kāda vārda nozīmes pārmaiņa veicinājusi analogisku nozīmes pārmaiņu arī kādā citā gan ārēji līdzīgā, gan semantiski saistītā vārdā:

- latv. *mitrs* ‘mīksts, lokans’ → ‘mazliet slapjš’ mainījis nozīmi latv. vārda *mikls* nozīmes pārmaiņas ‘lokans → mitrs’ ietekmē.

Sava veida analogija ir arī tādos gadījumos, kad vienas vārdšķiras vārds maina nozīmi tās pašas saknes citas vārdšķiras vārda ietekmē. P. Vanags ir izpētījis, ka latviešu valodā īpaši raksturīga šāda pārmaiņa ir tieši adjektīviem adverbu nozīmes pārmaiņas ietekmē (Vanags 1988, 74). Līdzīgus piemērus no angļu valodas min arī G. Šterns. (Stern 1931, 166). Arī analizētajā materiālā ir sastopams viens šāds gadījums:

- latv. adjektīva *gaušs* nozīmes pārmaiņa ‘žēls’ → ‘stiprs, intensīvs, ļoti nepatīkams’, iespējams, notikusi latv. adverba *gauži* nozīmes pārmaiņas ‘žēli’ → ‘ļoti’ ietekmē.

Ir viens adjektīvs, kura nozīme mainījusies ārēji līdzīga jaunieviesta substantīva nozīmes ietekmē. Arī šeit acīmredzot var runāt par analogiju:

- latv. *glezns* ‘vārgs, vārīgs’ → ‘maigs’ → ‘jauks, skaists, izsmalcināti skaists’ mainījis A. Kronvalda ieviestā jaunvārda *glezna* ietekmē.

5.2.2. Pārbīdes semantiskajā laukā.

Vēsturiskajā semantikā jau kopš 20. gs. 30. gadiem pastāv uzskats, ka dažkārt tad, ja mainās viena vārda nozīme, tiek izjaukta visa semantiskā lauka struktūra un savas nozīmes var mainīt arī pārējie vārdi (plašāk par to skat. 1.3. apakšnodaļu). Arī šādos

⁴³ Šādi gadījumu analizētajā materiālā nav sastopami, tādēļ šajā nodaļā netiek apskatīti sīkāk.

gadījumos nozīmes pārmaiņu tieši nav ietekmējuši nekādi ārēji faktori, tādēļ to var uzskatīt par lingvistisku cēloni.

Viena šajā darbā analizēta adjektīva nozīmes pārmaiņa ir izraisījusi citā vārda nozīmes pārmaiņu:

– latv. valodas vārda *šķīsts* nozīmes attīstība, visticamāk, ir izraisījusi šim pašam semantiskajam laukam piederošā vārda *tīrs* nozīmes pārmaiņu: kad vārda *šķīsts* lietojums sašaurinājās, to sākot lietot vairāk reliģiskā nozīmē ‘tīrs no grēkiem, nevainīgs’ un nevis kā antonīmu vārdiem *notašķīts, netīrs, nosmērēts*, tad šo nozīmi ieguva vārds *tīrs*.

5.2.3. Distribūcijas maiņa.

Jādomā, ka par lingvistisko semantisko pārmaiņu cēloni var uzskatīt arī gadījumus, kad vārds maina nozīmi distribūcijas maiņas rezultātā, respektīvi, kad vārdu, kas agrāk ir ticis runāts vai rakstīts tikai noteiktā kolokācijā, sāk lietot citā kontekstā⁴⁴ (plašāk par to skat. 1.3. apakšnodaļu). Arī šādos gadījumos pamatā ir intralingvistiskie cēloņi, nav nekādu ārēju faktoru, kas būtu veicinājuši vārda nozīmes pārmaiņu. Analizētajā materiālā ir viens šāds gadījums:

– latv. *maigs* – mainoties distribūcijai, t. i., vārdu *maigs* ‘salds, ciešs (par miegu)’ sākot lietot ne tikai kolokācijā *maigs miegs*, bet arī attiecībā uz tādiem substantīviem kā *meitene, jūtas, mauriņš*, mainījās arī vārda nozīme → ‘tāds, kura attieksme pret citiem ir labsirdīga, mīļa; tāds, kas izraisa patīkamas sajūtas’.

Kopumā var teikt, ka arī semantisko pārmaiņu cēloņi, tāpat kā semantisko pārmaiņu tipi, nereti pārklājas un to noteikšana ir diezgan nosacīta, piemēram, grūti ir nošķirt vēsturiskos cēloņus no sociālajiem. Nereti viena vārda nozīmes attīstību ir ietekmējuši dažādi cēloņi. Tomēr, mēģinot darbā analizētajiem vārdiem noteikt semantisko pārmaiņu cēloņus, izdevās izdarīt divus secinājumus: 1) starp īpašības vārdiem visizplatītākais ir psiholoģiskais nozīmes pārmaiņu cēlonis; iespējams, tādēļ, ka negatīvas īpašības ir emocionāli marķētu jēdzienu sfēra; 2) noteiktā tematiskajā grupā ietilpstošiem vārdiem ir raksturīgi vieni un tie paši semantisko pārmaiņu cēloņi: dārdzības apzīmējumiem – vēsturiskie cēloņi; morāles īpašību apzīmējumiem – sociālie cēloņi; nepilnību apzīmējumiem – psiholoģiskie cēloņi. Acīmredzot pastāv saistība starp noteiktām jēdzieniskām sfērām un noteiktiem semantisko pārmaiņu cēloņiem. Taču tas, protams, neattiecas uz visiem cēloņu tipiem, piemēram, lingvistiskie cēloņi vai atsevišķu cilvēku ietekme var būt pamatā visdažādāko jēdzienisko sfēru vārdu nozīmes pārmaiņām.

⁴⁴ Visticamāk, nozīmes maiņa un distribūcijas maiņa noris vienlaicīgi.

SECINĀJUMI

1. No 570 dažādās vārdnīcās ekscerpētiem formas ziņā atbilstošiem latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāriem 248 ($\approx 44\%$) ir pirmatnīgi vai tādi, kas no mūsdienu viedokļa ir uzskatāmi par neatvasinātiem, bet 322 ($\approx 56\%$) vārdu pāri ir atvasināti.

2. No visiem īpašības vārdu pāriem pamatnozīmes sakrīt 312 ($\approx 55\%$ [pirmatnīgajiem 117 jeb $\approx 47\%$, atvasinātajiem 195 jeb $\approx 61\%$]) vārdu pāriem. 172 ($\approx 30\%$ [pirmatnīgajiem 82 jeb $\approx 33\%$, atvasinātajiem 90 jeb $\approx 28\%$]) vārdu pāriem nozīmes ir atšķirīgas. Šie skaitļi ir tuvi R. Bērtuļa pētījumā sniegtajiem datiem par latviešu un lietuviešu valodas lietvārdu diferenciaciju – apmēram 50% vārdu pāru ir ar identiskām pamatnozīmēm, apmēram 20% – pamatnozīmes ir atšķirīgas. Lai gan šī darba un R. Bērtuļa disertācijas materiāla atlases un klasifikācijas principi nedaudz atšķiras, var piesardzīgi izteikt secinājumu, ka latviešu un lietuviešu valodā formas ziņā atbilstošo nomenu semantiskā diferenciacija abās lielākajās nomenu grupās – starp lietvārdiem un starp īpašības vārdiem – ir veidojusies apmēram vienādā tempā un līdz ar to semantiski idento un semantiski atšķirīgo formāli atbilstošo leksēmu savstarpējā procentuālā proporcija abās minētajās nomenu grupās ir līdzīga.

3. No visiem pirmatnīgajiem semantiski atšķirīgajiem vārdu pāriem 39 ($\approx 16\%$) ir homonīmi, respektīvi, tiem ir atšķirīga cilme.

4. No 28 ārēji identisku vai līdzīgu, bet semantiski atšķirīgu mantotu pirmatnīgu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pāriem lielākajā daļā gadījumu (16 jeb $\approx 57\%$) senāku nozīmi ir saglabājis pāra lietuviešu valodas vārds (latv. *tikls* : liet. *tiklūs*; latv. *šķīsts* : liet. *skýstas*; latv. *skaists* : liet. *skaīstas*, *skaistūs*; latv. *glīts* : liet. *glītas*, *glītūs*, *glytūs*; latv. *glezns* : liet. *glēžnas*, *glēžnūs*; latv. *tizls* : liet. *tižlūs*; latv. *stulbs* : liet. *stulbūs*; latv. *kluss* : liet. *klūsus*; latv. *vārgs* : liet. *vargūs*; latv. *jautrs* : liet. *jautrūs*; latv. *dairs* : liet. *dairūs*; latv. *maigs* : liet. *maigūs*; latv. *gauss* : liet. *gausūs*; latv. *lēts* : liet. *lētas*, *lētūs*; latv. *mikls* : liet. *mīklas*, *mīklūs*; latv. *mītrs* : liet. *mītras*, *mītrūs*).

Septiņos gadījumos jeb $\approx 25\%$ (kad attiecīgais vārds jau baltu pirmvalodā ir bijis ar sazarotu semantiku) gan latviešu, gan lietuviešu valodas vārds ir saglabājis katrs savu senu nozīmi (latv. *skāņš* : liet. *skanūs*; latv. *sūrs* : liet. *sūras*, *sūrūs*; latv. *klibš* :

liet. *klibas, klibūs*; latv. *gauds, gaužs* : liet. *gaudūs*; latv. *modrs* : liet. *maņdras, mandrūs*; latv. *dārgs* : liet. *dargūs*; latv. *ļaus* : liet. *liaūnas, liaunūs*).

Tikai piecos gadījumos jeb $\approx 18\%$ senāku nozīmi ir saglabājis pāra latviešu valodas vārds (latv. *kusls* : liet. *kūšlas, kušlūs*; latv. *karns, kārnš*, : liet. *karnūs*; latv. *veikls* : liet. *veiklūs*; latv. *brangs* : liet. *brangūs*; latv. *liekns* : liet. *liēknas, lieknūs*). Tādējādi, balstoties uz izpētīto materiālu, var izteikt hipotēzi, ka lietuviešu valoda ir seniskāka par latviešu valodu ne tikai fonētikas, morfoloģijas un sintakses, bet arī leksiskās semantikas ziņā. Šis secinājums ir pretrunā ar R. Bērtuļa pētījumā par substantīvu semantiskajām attiecībām izteikto secinājumu, ka semantikas ziņā lietuviešu valoda nav seniskāka par latviešu valodu.

5. Apvienojot atsevišķas homoģenēmas noteiktās tematiskajās grupās, izdevās atrast konkrētai grupai raksturīgas iezīmes.

5.1. Morāles īpašību apzīmējumiem ir raksturīga nozīmes pārmaiņa ‘tīrs’ → ‘nevainīgs’ (latv. *šķīstis*; liet. *skaistūs*). Balstoties uz izpētīto materiālu, var apgalvot, ka tā ir notikusi kristietības ietekmē.

5.2. Skaistuma apzīmējumu nozīmes attīstībā ir raksturīga tendence no konkrētā uz abstrakto. Pats skaistuma jēdziens ir abstrakts, tādēļ tā izteikšanai nozīmi ir mainījuši vārdi ar sākotnēji konkrētāku semantiku (latv. *skaists* ‘tīrs, skaidrs’ → ‘skaists’: latv. *glīts* ‘glums, gluds’ → ‘skaists’; latv. *glezns* ‘vārgs, maigs’ → ‘izsmalcināti skaists’). Skaistuma apzīmējumiem raksturīgi arī tas, ka tiem vēsturiski piemitušas vai arī vēl arvien paralēli pastāv nozīmes ‘tīrs, kārtīgs’ (vārda **skaitas* nozīme baltu pirmvalodā, visticamāk bija ‘tīrs, skaidrs’, latv. *glīts* viena no nozīmēm ir ‘kārtīgs’, agrāk tas nozīmēja arī ‘tīrs’).

5.3. Fizisku nepilnību apzīmējumiem raksturīgi ir tas, ka šajā grupā kā semantisko pārmaiņu tips dominē metonīmija, kuras pamatā ir cēloņu un sekū attiecības: ja ‘ļengans, sašļucis, gurdens’, tātad ‘nevarīgs un kropls’ (latv. *tizls* : liet. *tižlūs*), ja ‘tievs’, tātad ‘nepaēdis’ (latv. *karns, kārnš* : liet. *karnūs*), ja ‘akls’, tātad ‘nevarīgs’ (latv. *kusls* : liet. *kūšlas*). Šai grupai ir raksturīga arī pejorācija – senākas nozīmes parasti ir neitrālas, bet nozīmes attīstības procesā vārds ir sācis apzīmēt kaut kādu fizisku nepilnību. Nozīmes attīstības procesam turpinoties, vārds var sākt apzīmēt arī garīgu nepilnību jau ar stipri negatīvu konotāciju (latv. *stulbs, tizls*). Iespējams, tieši šī tendence (‘fiziska nepilnība’ → ‘garīga nepilnība’) ir pamatā šīs grupas lielajam semantiskajam mainīgumam.

5.4. Garīgu un fizisku aktivitāti, vērīgumu nosaucošu īpašības vārdu grupai ir raksturīga nozīmes pārmaiņa 'tāds, kas skatās, vēro' → 'modrs' (latv. *modrs*; liet. *dairūs*; latv. *dairs*).

5.5. Analizējot dārdzības apzīmējumus, radās hipotēze, ka baltu pirmvalodas periodā vispār nepastāvēja jēdziens 'dārgs', jo baltu valodās tas apzīmēts katrā ar savu vārdu (liet. *brangūs*, latv. *dārgs*, senprūšu *tempran*). Veidojoties dārdzības jēdzienam, tas tika izteikts, valodā jau esošajiem vārdiem piešķirot jaunas, abstraktākas nozīmes.

5.6. Lokanuma apzīmējumiem ir vairākas tipiskas semantiskās pārmaiņas: 1) 'mīksts, lokans' → 'mītrs'. Vārds, kas apzīmē lokanumu, lunkanumu, attiecināts uz ieliektu, staigņu, purvainu, mītru vietu, sāk apzīmēt mitrumu (latv. *liekns*; latv. *mikls*); 2) 'lokans' → 'tievs' (liet. *liēkns*; liet. *liaūnas*).

6. Apkopojot šajā darbā analizēto homoģenēmu semantisko pārmaiņu tipus, atklājās dažas latviešu un lietuviešu īpašības vārdu semantiskajām pārmaiņām raksturīgas iezīmes.

6.1. Visraksturīgākais semantisko pārmaiņu tips starp latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdiem ir metonīmija, respektīvi, nozīmes pārnēsums uz referentu saistības pamata.

6.2. Pat starp samērā nedaudzajām metaforām, kuras sastopamas šajā materiālā, ir vērojamas paralēles gan latviešu un lietuviešu valodas ietvaros, gan salīdzinot ar citām valodām. Līdz ar to var teikt, ka starp metaforām vairāk ir sastopamas semantiskās universālījas nekā starp citiem nozīmes pārmaiņu tipiem. Dominē tendence no konkrētā uz abstrakto.

6.3. Šajā darbā izpētītais materiāls apstiprina vairāku pētnieku novēroto parādību, ka nozīmes sašaurināšanās (7 gadījumi) ir daudz biežāk sastopama par nozīmes paplašināšanos (2 gadījumi).

7. Senu nozīmi dažkārt glabā un līdz ar to kaut ko par vārda nozīmes attīstību vairāk ļauj pateikt kolokācijas jeb cieši vārdu savienojumi, piemēram, latv. *skaists laiks*, latv. *maigs miegs*, liet. *gausus būrys*, latv. *ļauņā puse*. Šādas kolokācijas ir iespējams noteikt, pētot dažādus tekstus, kuros ir samērā liels skaits vārdlietojumu, piemēram, interneta resursus.

8. Starp darbā analizētajiem latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu semantisko pārmaiņu gadījumiem visizplatītākais cēloņu tips ir psiholoģiskie cēloņi. Atsevišķām tematiskajām grupām ir raksturīgi noteikti semantisko pārmaiņu cēloņu tipi: dārdzības

apzīmējumiem – vēsturiskie cēloņi, fizisko nepilnību apzīmējumiem – psiholoģiskie cēloņi, morāles īpašību apzīmējumiem – sociālie cēloņi.

9. Vairākos gadījumos (latv. *jautrs*, *veikls*, *glezns*) literārās valodas veidošanās procesā jaunas nozīmes nostiprināšanos ir veicinājuši atsevišķi cilvēki. Dažos gadījumos jauna nozīme radusies pēc svešas valodas parauga, mēģinot izskaust ģermānismu (latv. *jautrs* *lustīgs* vietā, latv. *glezns* ← *glezna* *bilde* vietā).

10. Straujas vēsturiskās pārmaiņas var būt kā papildu faktors, kas veicina nozīmes pārmaiņu – piemēram, vairākiem latviešu valodas īpašības vārdiem nozīmes ir mainījušās 19. gs. beigās, t. i., nacionālās atmodas beigu posmā (latv. *glezns*, latv. *maigs*, latv. *vārgs*, latv. *gaužs*, latv. *veikls*, latv. *jautrs* u. c.); gan latviešu, gan lietuviešu valodas īpašības vārdiem nozīmes (atsevišķos gadījumos arī forma – latv. *karns* → *kārns*) strauji mainījušās arī neilgi pēc Otrā pasaules kara – 20. gs. piecdesmitajos gados (piemēram, latv. *īzls*, liet. *gaudūs*).

LITERATŪRA

- Abens K., 1967, Igaunu-latviešu vārdnīca, Rīga.
- Algeo J., 1990, Semantic change. – Research guide on language change/ ed. by E.C. Palome, Berlin, New York, 399–408.
- Anelauskaite L., 1977, Kopcilmes lietvārdu un darbības vārdu prefiksālo derivātu semantiskās attieksmes mūsdienu lietuviešu un latviešu valodā. Diplomdarbs.
- Anttila R., 1989, Historical and comparative linguistics, Amsterdam, Philadelphia.
- Bērtulis R., 1965, Par dažu lietuviešu un latviešu kopējas cilmes lietvārdu nozīmes maiņām, – Kalbotyra 13, Vilnius. 13–27.
- Bērtulis R., 1966, Latv. *brīdis*: liet *brydis*, – Kalbotyra 14, Vilnius, 14–50.
- Bērtulis R., 1968, Par lietvārdu *brīdis* un *alnīs* semantiskajām attiecībām latviešu un lietuviešu valodā, – Latviešu leksikas attīstība, Rīga, 159–174.
- Bērtulis R., 1969, Latv. *ciems* un liet. *kiemas* nozīmju attiecības. – Latviešu valodas salīdzināmā analīze. Rīga. 129–143.
- Bērtulis R., 1972, Liet. *bernas*: latv. *bērns* un tā atvasinājumu semantika. – Baltistica I priedas, Vilnius, 17–32.
- Bērtulis R., 1975, Lietvārdu semantiskās attieksmes latviešu un lietuviešu valodā (Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai). Rīga.
- Bertulis R., 1977, Giminiškų kalbų leksikos diferenciacija, – Baltistica I, Vilnius, 276–280.
- Bērtulis R., 1987, Vārda formas un nozīmes savstarpējās attiecības (latv. *māte*: liet. *motė*), – Latviešu valodas kontaktu pētījumi. Rīga. 39–62.
- Blank A., 1997, Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen, Tübingen.
- Blese E., 1940, Valoda un tautas gars. – Rīgas Latviešu biedrības Rakstu krājums, XXIII, Rīga, 122–245.
- Blinkena A., 1972, Viena iezīme latviešu rakstu valodas adjektīvu formu un nozīmju attīstībā, – Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam (1873–1973), Rīga. 373–388.
- Blinkena A., 1982, Adjektīvu semantikas pārmaiņas latviešu rakstu valodā. – Semantikas problēmas, Rīga, 159–165.
- Blinkena A., 1998, Adjektīvi G. Manceļa vārdnīcā "Lettus" (1638), – Baltistica XXXIII (2), Vilnius, 243–250.
- Brence M., 1963, Par dažām leišu un latviešu kopīgās leksikas īpatnībām. – Latviešu valodas jautājumi, Rīga, 255–268.
- Buhārīna A., 1997, Mantoto īpašības vārdu nozīmes atšķirības latviešu un lietuviešu valodā (Maģistra darbs), Rīga.
- Būga RR – K. Būga, Rinktiniai raštai, I–III, Vilnius, 1958–1961.
- Campbell L., 1998, Historical linguistics: an introduction, Edinburgh.
- Coseriu E., 1978, Für eine strukturelle diachrone Semantik. – H. Geckeler. Strukturelle Bedeutungslehre, Darmstadt, 90–163.
- Crystal D., 1995, Die Cambridge-Enzyklopädie der Sprache, Frankfurt/ Main; New York.
- DE – Duden, Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache, Mannheim. Leipzig, Wien, Zürich, 1997.
- Derksen R., 2001, Lith. *uostas*. Latv. *uosta* 'port, harbour', – Baltistica XXXVI (1), Vilnius, 37–42.

- EH – J. Endzelīns, E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha “Latviešu valodas vārdnīcai”. I–II, Rīga, 1934–1946.
- Endzelīns DI – J. Endzelīns, Darbu izlase, I–IV, Rīga, 1971–1982.
- Endzelīns J., 1938. Latviešu valodas skaņas un formas, Rīga.
- Endzelīns J., 1948, Baltu valodu skaņas un formas. Rīga.
- Endzelīns J., 1956. Latvijas PSR vietvārdi, I, Rīga.
- EW – Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, I, Berlin, 1989.
- Fraenkel LEW – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg–Göttingen, 1962–1965.
- Fritz G., 1984, Ansätze zu einer Theorie des Bedeutungswandels, – Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung, I, Berlin; New York, 739–753.
- Fritz G., 1998, Historische Semantik, Stuttgart, Weimar.
- Geckeler H., 1993, Strukturelle Wortfeldforschung heute, – Studien zur Wortfeldtheorie/ Hrsg. P. R. Lutzeier, Tübingen, 11–22.
- Geeraerts D., 1992, Prototypicality effects in diachronic semantics: A round-up. – Diachrony within synchrony: language history and cognition/ ed by G. Kellermann, M. D. Morrissey, Frankfurt am Main; Berlin; New York; Paris; Wien, 183 – 203.
- Glück H., 2000, Lexikon Sprache, Stuttgart; Weimar.
- Grīslis R., 1967. Ievērojot “Lūgumu valodniekiem” (par vārda daļiņu nozīmi). – Karogs, VII. Rīga. 148.
- Hirša Dz., 1987, Ieskats bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta toponīmijā. – Onomastikas apcerējumi, Rīga, 48–124.
- Hock H. H., 1986, Principles of historical linguistics, Berlin; New York, Amsterdam.
- Hock H. H., 1996, Language history, language change and language relationship: an introduction to historical and comparative linguistics, Berlin; New York.
- Homburger D., 2000, Sachwörterbuch zur Sprachwissenschaft, Stuttgart.
- Jakaitienė E., 1980. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius.
- Jēgers B., 1961, Über das gegenseitige Verhältnis von lit. *kepti*, lett. *cept* ‘backen, braten’ und lit. *kepti*, lett. *ķept* ‘kleben’, – Årsbok 1957–1958, Lund.
- Jēgers B., 1966, Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter, Göttingen.
- Jēgers B., 1970, Zur Etymologie von lit. *kaūlyti* ‘zudringlich betteln, feilschen’ und lett. *kaūlēt* ‘ds.’, – Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970. Stockholm. 211–221.
- Kagaine E., 1992, Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs, Rīga.
- Kagaine E., 2004, Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs, Rīga.
- Kagaine E., Bušs O., 1985, Semantiskās paralēles (galvenokārt baltu un Baltijas somu valodās), – Baltistica XXI, Vilnius, 1985, 14–32.
- Karaliūnas S., 1970, Lietuvių–latvių etimologijos, – Baltistica VI (2). Vilnius. 203–212.
- Karaliūnas S., 1978. Iš žodžių kilmės aiškinimų. – Baltistica XIV (2). Vilnius. 105–108.
- Karaliūnas S., 1987. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė, Vilnius.
- Karulis K., 1992, Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I–II, Rīga.
- Kiparsky V., 1972, Zur Etymologie des lit. *šeškas*, lett. *sesks* ‘iltis’, – Baltistica VIII (2), Vilnius, 157–160.

- Klein J., 1997, *Bedeutungswandel und Sprachdifferenzierung: die Entstehung der romanischen Sprachen aus wortsemantischen Sicht*, Tübingen.
- Kronvalds A., 1987, *Tagadnei. Izlase*, Rīga.
- Kronvalds KR – A. Kronvalds, *Kopotī raksti, I–II*, Rīga, 1936–1937.
- Lakoff G., 1998, *Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*, Heidelberg.
- Lapiņš LVE – N. Lapiņš, *Latviešu vārdu etimoloģija, I–III*, Rīga, 1967–1975.
- Laua A., 1981, *Latviešu leksikoloģija*, Rīga.
- Lehrer A., 1985, *The influence of semantic fields on semantic change*, – J. Frisiak. *Historical semantics. Historical word-formation*, Berlin; New York, Amsterdam, 283–296.
- Levinson S. C., 1990, *Pragmatik*, Tübingen.
- Linke A., Nussbaumer M., Portmann P. R., 1996, *Studienbuch Linguistik*, Tübingen.
- LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants: leksika*, Rīga, 1999.
- Mažiulis PKEŽ – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologinis žodynas, I–IV*, Vilnius, 1988–1997.
- McMahon A. M. S., 1996, *Understanding Language Change*, Cambridge.
- ME – K. Mīlenbahs, *Latviešu valodas vārdnīca, red., pap., turpinājis J. Endzelīns. I–IV*, Rīga, 1923–1932.
- Meillet A., 1965, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris.
- MEV – <http://www.ailab.lv/MEV/>
- Munske H.H., 1985, *Lexikologie und Wortgeschichte*, – G. Stötzl (Hg.). *Germanistik – Forschungsstand und Perspektiven. Vorträge des Deutschen Germanistentages 1984, 1. Teil: Germanistische Sprachwissenschaft, Didaktik der Deutschen Sprache und Literatur*, Berlin/New York, 27–42.
- Nerlich B., 1992, *Semantic theories in Europe, 1830 – 1930: from etymology to contextuality*, Amsterdam, Philadelphia.
- Paul H., 1995, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Tübingen.
- Pokorny J., 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I*, Bern, München.
- Reisig K., 1972, *Semasiologie oder Bedeutungslehre*, – L. Antal, *Aspekte der Semantik. Zu ihrer Theorie und Geschichte (1662 – 1969)*, Frankfurt, 21–39.
- Rosenstein A., 1884, *Die psychologischen Bedingungen des Bedeutungswechsels der Wörter*, Danzig.
- Sabalaiuskas A., 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
- Salem M., 1890, *Eesti-Wene sõnaraamat*, Tallinas.
- Schippan T., 1972, *Einführung in die Semasiologie*, Leipzig.
- Schippan T., 1992, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen.
- Schmid H. J., 1998, *Zum kognitiven Kern der Prototypentheorie*, – F. Ungerer (Hrsg.), *Kognitive Lexikologie und Syntax*, Rostock, 9–28.
- Schneider K., 1998, *Prototypentheorie und Bedeutungswandel: die Entwicklung von HARVEST, GRASP und GLAD*, – F. Ungerer (Hrsg.), *Kognitive Lexikologie und Syntax*, Rostock, 29–48.
- Sihler L., 2000, *Language history: an introduction*. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- SJP – *Słownik języka polskiego, IV*, Warszawa, 1962.
- Sperber H., 1930, *Einführung in die Bedeutungslehre*, Bonn und Leipzig.

- Stafecka A., 1997, Vārdu lokālās nozīmes latviešu valodas dialektu atlantā, – Vārds un tā pētīšanas aspekti, I, Liepāja, 144–154.
- Stern G., 1931, Meaning and change of meaning. With special reference to the English language, Göteborg.
- Tamm J., 1981, Eesti-vene sõnaraamat, Tallinn.
- Trask R. L., 1996, Historical linguistics. London, New York, Sydney, Auckland.
- Traugott E., 1985, On Regularity in Semantic Change, – Journal of Literary Semantics, 14, 155–173.
- Trautmann R., 1923, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen.
- Trier J., 1973, Über Wort- und Begriffsfelder, – L. Schmidt (Hrsg.), Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des Sprachlichen Feldes, Darmstadt, 2 – 38.
- Trumpa A., 2000, Mazakīvu darbību un vāji izteiktu pazīmi nosaucoši īpašības vārdi latviešu un lietuviešu valodā: semantiskā diferenciacija, – Vārds un tā pētīšanas aspekti, VI, Liepāja, 304–312.
- Ullmann S., 1957, The Principles of Semantics, Oxford.
- Ullmann S., 1964, Semantics. An Introduction to the Science of Meaning, Oxford.
- Urbutis V., 1965, Žodžio *trušpās* keleto tarminių sinonimų etimologija, – Baltistica I (1), Vilnius, 67–82.
- Urbutis V., 1966, Baltų kalbų garnio pavadinimai, – Baltistica II (2), Vilnius, 171–190.
- Urbutis V., 1972₁, La. *spalgs* reikšmės ir kilmė, – Baltistica VIII (1), Vilnius, 57–62.
- Urbutis V., 1972₂, Rec.: Этимология. 1968. М., 1971, – Baltistica, VIII (1), 207–213.
- Urbutis V., 1973, Lie. *gomūs*, -i "norus, noringas, linkęs", la. *gāma* "kas pernelyg daug valgo" ir kiti giminiškai žodžiai, – Baltistica LX (2), Vilnius, 183–188.
- Urbutis V., 1994, Lie. *pujoti*, la. *pu(i)jāt*, – Baltistica XXIX (1), Vilnius, 5–19.
- Urbutis V., 1981, Baltų etimologijos etiudai, Vilnius.
- Vanagas A., 1981, Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius.
- Vanags P., 1988, Baltu *u*-celma adjektīvu liktenis latviešu izloksnēs, – Valodas aktualitātes 1987, Rīga, 69–78.
- Pēteris Vanags
- Vanags P., 1989, On the History of Baltic *u*- Stem Adjectives, – Baltistica XXV (2), Vilnius, 113–122.
- Vanags P., 1990, On Latvian Adjectives and Adverbs Having a Root-End *k.g.*, – Baltistica XXVI (1), 15–19.
- Vanags P., 1998, Latv. *rāms* 'pious, devout' an Unnoticed Germanism in Early Latvian Texts, – Linguistica Baltica. Vol. 7, 199–206.
- Vanags P., 2004, Latvian *braņgs*: from Lithuanian, Couronian, or German? – Studies in Baltic and Indo-European Linguistics/ ed. by Baldi, P. & P. U. Dini, Amsterdam, Philadelphia.
- Vitgenšteins L., 1997, Filosofiskie pētījumi, Rīga.
- Wiedemann F. J., 1973, Eesti-saksa sõnaraamat, Tallinn.
- Wundt W., 1912, Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Bd. 2, Teil 2, Leipzig.
- Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius.
- Бертулис Р. 1974, Сравнительно-семантический анализ лексики, – Zeitschrift für Slawistik, 19: 2, 1974.

- Каралюнас С., 1975, К этимологии литш. *dūrgs*, – Этимология 1973, Москва, 1975, 156–158.
- Непокупный А.П., 1967, Балто-северно славянские ареальные этюды, – Baltistica III (1), Vilnius, 71–86.
- Откупщиков Ю.В., 1970, К этимологии лит. *káušas*, литш. *kaũss* "череп: ковш", – Baltistica VI (2), Vilnius, 185–192.
- Откупщиков Ю.В., 1971, Из истории балто-славянских лексических отношений, – Baltistica VIII (2), Vilnius, 119–128.
- Преображенский А., 1959, Этимологический словарь русского языка, Том 1. Москва.
- ЭЦРЯ – Этимологический словарь русского языка, Том 1. Москва, 1973.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков, Том 15. Москва, 1988.
- Фасмер ЭСРЯ – М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, I–IV, Москва, 1986–1987.

AVOTI

- Ādamsons E., Kagaine E., 2000, Vainīžu izloksnes vārdnīca, I–II, Rīga.
- Alunāns H., 1903, Krievu-latviešu vārdnīca, Jelgava.
- Alunāns KR – J. Alunāns, Kopoti raksti, I–III, Rīga, 1931–1933.
- Apsīšu Jēkabs₁, Ārprātīgais, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Apsīšu Jēkabs₂, Iz tautas bilžu galerijas, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Apsīšu Jēkabs₃, Svešos ļaudīs, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Apsīšu Jēkabs₄, Uz pilsētu!, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Apsīšu Jēkabs, 1924, Raksti, I, Rīga.
- Apv. – Apvidvārdu vārdnīcas kartotēka. Glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Bībele – www.bibelev.lv
- Blaumanis R.₁, Andriksons, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Blaumanis R.₂, Īsa pamācība mīlēšanā, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Blaumanis R.₃, Kā vecais Zemītis pašu nelabo redzējis, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Blaumanis R., 1993, Kopoti raksti, I, Rīga.
- Brants K., Matiuss V., 1930, Latviešu-angļu vārdnīca, Rīga.
- Brasche G., 1875, Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche, I–II, Libau.
- Degļavs A., Rīga, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- DK – Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas. Parengė V. Jakštienė ir J. Palionis, Vilnius, 1995.
- DLKŽ₁ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954.
- DLKŽ₄ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 2000.
- Dravnieks J., 1913, Krievu-latviešu vārdnīca, Rīga.
- Dravnieks J., 1923, Latvju-krievu vārdnīca, Rīga.
- Dravnieks J., 1927, Latvju-vācu vārdnīca, Rīga.
- DS – <http://www.dainuskapis.lv>
- ĒIV – E. Kagaine, S. Raģe. Ērgemes izloksnes vārdnīca, I–III, Rīga, 1977–1983.
- Elger G., 1621, Geistliche Catholische Gesänge, Braunsberg.
- Elger G., 1683, Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum, Vilnac.
- Elvers C., 1748, Liber memorialis letticus, oder lettisches Woerter=Buch, Riga.
- Ench 1615 – Enchiridion. Der kleine Catechismus..., Riga, 1615.

- EvEp 1615 – Euangelia vnd Episteln, Rīga.
- EvEp 1587 – Euangelia vnd Episteln, Königsberg.
- EvTa 1753 – Evangelia toto anno..., Vilnae, 1753.
- Fennell T. G., 1988, A Latvian-German Revision of G. Mancelius' *Lettus* (1638), Melbourne.
- Fennell T. G., 1989, A Latvian-German Revision of G. Mancelius' *Phraseologia Lettica* (1638), Melbourne.
- Fennell T. G., 2000, Fürecker's dictionary: A concordance: [Fīrekera vārdnīca: Vārdu rādītājs], I–II, Rīga.
- Grīns J., 1934, Latviski-krieviska vārdnīca, Rīga.
- I – Interneta resursi latviešu valodā.
- JD – Jaunā Derība, Rīga, 1988.
- JTApd – Tas Jauns Testaments, Tee Darbi To S'wehtu Apustuļu, Rīga, 1685.
- JTJk – Tas Jauns Testaments, Jehkaba ta Apustuļa Grahmata uhs wisseem rakstita, Rīga, 1685.
- JTLk – Tas Jauns Testaments, Tas Ewangeljums No Swehta Luhkasa usrakstihts, Rīga, 1685.
- JT2Kor – Tas Jauns Testaments, Pahwila ta Apustuļa ohtra Grahmata uhs teem Korintērem rakstita, Rīga, 1685.
- JT2Tim – Tas Jauns Testaments, Pahwila ta Apustuļa ohtra Grahmata uhs Timoteju rakstita, Rīga, 1685.
- JT1P – Tas Jauns Testaments. Pehtera ta Apustuļa pirma Grahmata uhs wisseem rakstita, Rīga, 1685.
- Kaudzīte M., Jaunie mērnīeku laiki, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Kaudzīte R., Izjuriēši, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Kaudzīte R., Kaudzīte M., 1959, Mērnīeku laiki, Rīga.
- Brāļi Kaudzītes, Mērnīeku laiki, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Kronvalds A., 1939, Dzīve. Darbu izlase, Rīga.
- Lange J., 1777, Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon. II. Mitau.
- Langijs J., 1936, Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, izdevis un papildinājis E. Blese, Rīga.
- Lauva E., 1939, Latviešu-vācu vārdnīca, Rīga.
- LD – K. Barons, Latvju dainas/ Kr. Barona, H. Visendorfa izdotas, I–VI, Pēterburga, 1894–1915.
- LGLK – Lettische geistliche Lieder vnd Collecten [Kurzemes luterāņu dziesmugrāmata], Mitau, 1685.
- LGLV – Lettische geistliche Lieder vnd Collecten [Vidzemes luterāņu dziesmugrāmata], Rīga, 1685.
- LKV₁ – Latviešu-krievu vārdnīca, Rīga, 1953.
- LKV₂ – Latviešu-krievu vārdnīca, Rīga, 1963.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–XX, Vilnius, 1941–2002.
- LKŽK – Lietuvių kalbos žodyno kartoteka [Lietuvių kalbos institutas].
- LL – Lexicon Lithuanicum. Rankraštis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas, Vilnius, 1987.
- LLKŽ₁ – Latvių-lietuvių kalbų žodynas, Vilnius, 1977.
- LLKŽ₂ – Latvių-lietuvių kalbų žodynas, 2003.
- LLV – Lietuviešu-latviešu vārdnīca, Rīga, 1995.
- LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca, I–VIII, Rīga, 1972–1996.

- LTDz – Latviešu tautasdziesmas, <http://www.liis.lv/folklor/>
- LTP – Latviešu tautas pasakas, <http://www.ailab.lv/pasakas/>
- LTT – Latviešu tautas ticējumi, <http://ai1.miii.lu/lv/ticejumi/default.htm/>
- LVDĀK – Latviešu valodas dialektu atlanta kartotēka
- LVK – Latvijas vietvārdu kartotēka. Glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- LVSTK – Latviešu valodas seno tekstu korpus, <http://www.ailab.lv/senie/>
- LVV₁ – Latviešu-vācu vārdnīca, Rīga, 1963.
- LVV₂ – Latviešu-vācu vārdnīca, Rīga, 1980.
- LVV₃ – Latviešu valodas vārdnīca, Rīga, 1987.
- Mancelius G., 1654, Lang=gewünschte Lettische Postill, I–III, Riga.
- Māteru Juris, Sadzīves viļņos, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Miežinis M., 1894, Leišu-latviešu-poļu-krievu vārdnīca, Tilzīte.
- MLG – Manuale Lettico-Germanicum, I–II, Rīga, 2001.
- Naktinienē G., Paulauskienē A., Vitkauskas V., 1988, Druskininkų tarmės žodynas, Vilnius.
- Ozoliņš E., 1941, Latviski-vāciska vārdnīca, Rīga.
- Petrauskas J., Vidugiris A., 1985, Lazūņu tarmės žodynas, Vilnius.
- Purapuķe J.₁, Ķibeles aiz ķibeles, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Purapuķe J.₂, Sava kaktiņš, sava stūrītis zemes, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Rainis₁, Tālas noskaņas zilā vakarā, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Rainis₂, Vētras sēja, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Reķēna A., 1998, Kalupes izloksnes vārdnīca, I–II, Rīga.
- RPI – Latviešu-vācu vārdnīca līdz ar svešvārdu paskaidrojumiem, sastādīta no R.P.I. studentu pulciņa, Rīga, 1914.
- Sal – Die Sprüche Salomonis [Tulk. G. Mancelis], Riga, 1637.
- Sirvydas K., 1997, Senasis Konstantino Sirvydo žodynas / Parengė. įv-str. parašė ir žodžių r-klė sudarė Kazys Pakalka, Vilnius.
- Syr – Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesu Syrachs [Tulk. G. Mancelis], Riga, 1631.
- Skalbe K., 1979, Pasakas, Rīga.
- SKL – Sawadi Karra=Teesas Likkumi, Rīgā, 1696.
- Stender G. F., 1789, Lettisches Lexikon, I–II, Mitau.
- T – <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Ulmann C., 1872, Lettisches Wörterbuch, I, Lettisch-deutsches Wörterbuch, Riga.
- Urbas D., 1998, Martyno Mažvydo raštų žodynas, Vilnius.
- Valdemārs K., 1872, Krievu-latviešu-vācu vārdnīca, Москва.
- Valdemārs K., 1879, Latviešu-krievu-vācu vārdnīca, Москва.
- VD 1689 – Ta Swehta Grahmata..., Riga, 1689.
- VDU – VDU Humanitarinio fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centro elektroninis lietuvių kalbos tekstynas, <http://donelaitis.vdu.lt>
- Virza E., 1990, Straumēni, Rīga.
- Vitkauskas V., 1976, Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas, Vilnius.
- WB – Wörter=Büchlein / Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch / Schwedisch / Polnisch und Lettisch / Zu benennen seynd, Riga, 1705.
- Zeiboltu Jēkabs, Liktenis, <http://www.ailab.lv/Teksti/>

Saīsinājumi

adj. – adjektīvs	noz. – nozīme
adv. – adverbs	Nr. – numurs
apr. – aprīņķis	p. – pants
apst. – apstākļa vārds	pag. – pagasts
apv. – apvidvārds	pārn. – pārnestā nozīme
att. – attēls	po. – poļu
b. – baltu	poēt. – poētisms
dial. – dialektāls	raj. – rajons
fr. – franču	rel. – reliģijā
g. – gads	sar. – sarunvalodā
gs. – gadsimts	sengr. – sengrieķu
hom. – homonīms	senisl. – senislandiešu
ide. – indoeiropiešu	senpr. – senprūšu
intr. – intransitīvs	sal. – salīdzināt
izl. – izlokšņu	skat. – skatīt
kr. – krievu	t. i. – tas ir
la. – latviešu (citātos no K. Karuļa un J. Endzelīna darbiem)	t. p. – tas pats
lat. – latīņu	t. s. – tā saucamais
latv. – latviešu	u. c. – un citi
liet. – lietuviešu	ukr. – ukraiņu
liter. – literārs	utt. – un tā tālāk
niev. – nievājoši	vāc. – vācu
nod. – nodaļa	val. – valoda
novec. – novecojis	žem. – žemaišu

PIELIKUMS

1. tabula. Formas ziņā atbilstošie pirmatnēgie lietuviešu un latviešu valodas īpašības vārdi¹

	Lietuviešu val.	Latviešu val.
1.	= <i>agnūs</i> žem. 'smarkus, judrus, energingas' (DLKŽ ₄ 3)	<i>agns</i> (hochle. <i>ogns</i>) 'feurig, brünstig, eifrig, energisch' (ME I 11)
2.	= <i>āklas</i> '1. neturintis regējimo, neregintis; 2. atliekamas nematant, nežiūrint; 3. <i>prk.</i> tamsus, nemokytas (apie žmogų); 4. <i>prk.</i> neapgalvotas, neprotingas; 5. užakęs, uždaras, tamsus, ištisas. aklinas' (DLKŽ ₄ 7)	<i>akls</i> 'tāds, kam nav redzes spējas; tāds, kam uz brīdi zudusi spēja redzēt; neredzīgs; 2. tāds, kas nav pakļauts prāta vērtējumam, kontrolei; 3. nejaušs, negaidīts; 4. ļoti tumšs, necaurredzams; bez gaismas; 5. vienā virzienā noslēgta; tāds, kas beidzas bez izejas, atveres; 6. tāds, ko veic, neskatoties uz darāmo vai orientējoties tikai pēc instrumentiem, ierīcēm' (LVV ₃ 37)
3.	≈ <i>atrus</i> 'karštas, ūmus' (LKŽ I 418) <i>otrus</i> tarm. '1. jautrus, opus, karštas; 2. uolus, darbštus' (DLKŽ ₄ 464)	<i>ātrs</i> '1. tāds, kas pārvietojoties īsā laikā veic lielu attālumu; 2. tāds, kas norisinās, tiek veikts īsā laikā; 3. tāds, kas viegli sadusmojas, iekaist: straujš' (LVV ₃ 97)
4.	≠ <i>āukštas</i> '1. turintis didelį mastą į viršų; 2. daug nutolęs į viršų; 3. didelis (kiekio, jėgos atžvilgiu; 4. <i>knyg.</i> geras, puikus (apie kokybę; 5. žymus, garbingas; 6. svarbus, viršesnis už kitus; 7. laibas, plonas (apie balsą)' (DLKŽ ₄ 63–64)	<i>auksts</i> '1. ar zemu vai relatīvi zemu temperatūru; 2. kopā ar "būt", "klūt" u. tml. formām apzīmē tādu stāvokli, tādus apstākļus, kas saistīti ar zemu temperatūru; 3. kopā ar temperatūras apzīmējumu – attiecīgais grādu skaits zem nulles; 4. tāds, kas saistīts ar aukstuma sajūtu; 5. (<i>parasti ar not. galotni</i>) tāds, kas gatavots bez vārīšanas vai kas ēdams atdzesēts; 6. tāds, ko veic bez karsēšanas vai relatīvi zemā temperatūrā; 7. bezkaislīgs, vienaldzīgs; arī neatsaucīgs, nelaiņns; 8. par toni, krāsu – zils, zilgans, zilgani zaļš' (LVV ₃ 112)
5.	= skat. <i>āukštas</i>	<i>augsts</i> '1. tāds, kam ir liels vai samērā liels atstatums no pamatnes līdz augšai; tāds, kas atrodas lielā atstatumā no zemes; 2. kopā ar garuma mērvienībām nosauc attālumu no (kā) apakšas, arī no jūras līmeņa līdz augšai; 3. tāds, kas ir sasniedzis ievērojamu apjomu, pakāpi, intensitāti; 4. teicams, izcils, ievērojams (kvalitātes ziņā); 5. cildens, nozīmīgs, svarīgs; 6. ievērojams – sabiedriskā stāvokļa, dienesta u. tml. ziņā; 7. pārākā pak. ar not. galotni augstākais; 8. pārākā pak. ar not. galotni visvairāk attīstītais; tāds, kas ir sasniedzis iespējamu pilnību; vissarežģītākais; 9. svinīgs, pacilāts; 10. tāds, kam ir liels svārstību skaits sekundē (par skaņu). (LVV ₃ 110)
6.	= <i>baigūs</i> 'baisus' (LKŽ I 563) ²	<i>baigs</i> 'tāds, kas izraisa bailes un nomācošu, drūmu izjūtu; 2. tāds, kas saistīts ar bailēm un nomāktību.

¹ Ar zīmi "=" atzīmēti vārdu pāri, kuriem sakrīt pamatnozīmes. Ar zīmi "≈" atzīmēti vārdu pāri, kuriem pamatnozīmes nesakrīt, bet vismaz viena no nozīmēm sakrīt. Ar zīmi "-" atzīmēti vārdi, kam latviešu un lietuviešu valodā nav nevienas kopējas nozīmes. Ar zīmi "≠" atzīmēti aizguvumi, ar zīmi "≈" atzīmēti homonīmi vārdu pāri, kam ir atšķirīga cilmē.

Literārās valodas vārdiem nozīmes skaidrojumi doti no DLKŽ un LVV₃ un LLVV (ja vārds nav iekļauts LVV₃), apvidvārdiem, novecojušiem vārdiem u. c. dažādu iemeslu dēļ šajās vārdnīcās neiekļautajiem vārdiem nozīmes skaidrojumi doti no LKŽ un ME.

		drūmumu' (LVV ₃ 117)
7.	≠	<i>baigūs</i> 'turintis pabaigā, pabaigiamas' (LKŽ I 563)
8.	=	<i>bailūs</i> 'lengvai išsigāstantis, greit pajuntantis baime' (DLKŽ ₄ 68)
9.	=	<i>baisūs</i> '1. keliantis baime, gāšdinantis; 2. bjaurus, atgrasus; 3. piktas, nuožmus; 4. <i>prk.</i> labai didelis' (DLKŽ ₄ 69)
10.	≈	<i>bālas</i> 'baltas' (LKŽ I 587)
11.	=	<i>bāltas</i> '1. kuris sniego spalvōs, visai šviesus; 2. uzbaltintas (ppr. apie virala); 3. švarus, nesuteptas; 4. <i>ts.</i> geras, mielas, brangus' (DLKŽ ₄ 71)
12.	≠	<i>barūs</i> 'barnus, barningas (kildīgs, stridīgs)' (LKŽ I 673)
13.	=	<i>bāsas</i> 'kuris su nuogomis pēdomis, neapsiavēs' (DLKŽ ₄ 74) <i>basūs</i> 'basas' (LKŽ I 683)
14.		<i>basūs</i> skat. <i>bāsas</i>
15.	=	<i>bēras</i> 'tamsiai rudos spalvos (ppr. apie arklij)' (DLKŽ ₄ 79)
16.	≈	<i>bjaurūs</i> '1. negražus, nedailus; šlykštus; 2. prastas, šlapias, subjures; 3. piktas; 4. <i>prk.</i> niekingas, nedoras; 5. <i>prk.</i> smarkus, didelis' (DLKŽ ₄ 84)
17.	≠	+ <i>blīvas</i> 'melsvas' (LKŽ I 933)
18.	=	+ <i>blōgas</i> '1. prastas, netikēs; 2. turintis negerų, neigiamų ypatybių; 3. <i>tarm.</i> liesas, menkas; 4. <i>tarm.</i> silpnas (apie ligoni); 5. prietaruose – apžavintis, kenkiantis' (DLKŽ ₄ 86)
19.	=	<i>blandūs</i> '1. tirštas; 2. tamsus, apsiblausēs' (DLKŽ ₄ 85)
20.	–	<i>brandūs</i> '1. gerai pribrendēs; grūdingas. derlingas; 2. <i>šnek.</i> tarpus, riebus; 3. <i>prk.</i> subrendēs; puikiai padarytas' (DLKŽ ₄ 88)
21.	≈	<i>brangūs</i> '1. turintis didelę vertę, daug kainuojantis; 2. <i>prk.</i> mielas, malonus, gerbiamas; 3. <i>prk.</i> kuris didelēs vertēs, vertingas' (DLKŽ ₄ 89)
22.		<i>briūnas</i> skat. <i>brūnas</i>
23.	=	+ <i>brūnas</i> 'briūnas' (LKŽ I 1092) + <i>briūnas</i> 'tamsiai rausvas' (LKŽ I 1061)
24.	=	<i>dāglas</i> 'deglas' (LKŽ II 210) <i>daglūs</i> 'daglas' (LKŽ II 210)
		<i>baigs</i> skat. <i>baigs</i>
		<i>bails, baišs</i> 'furchtsam, āngstlich, scheu' (ME I, 251)
		<i>baiss</i> poēt. 'baismīgs' (LVV ₃ 117)
		<i>bāls</i> '1. tāds, kam nav spilgta krāsas toņa; gaišs; par cilvēka ādas krāsu (sevišķi par seju) – bez sārtuma; 3. bez spožuma, bez mirdzuma; 4. bez spilgtām iezīmēm; nenozīmīgs' (LVV ₃ 119)
		<i>balts</i> 'tāds, kam piemīt visgaišākā krāsa (kāda raksturīga, piem., pienam, sniegam): pretstats: melns; 2. ļoti gaišs; 3. sirms; 5. neaprakstīts. neapzīmēts' (LVV ₃ 120)
		<i>bārs</i> poēt. 'vientuļš, arī apspiests' (LVV II 42)
		<i>bass</i> 'neapauts; bez apaviem un zeķēm: kails (par kājām)' (LVV ₃ 123)
		<i>bērs</i> 'brūns (par zirgu, zirga apmatojumu)' (LVV ₃ 127)
		<i>bjaurš</i> 'sehr böse, grimmig, schrecklich, schlecht' (ME I 320)
		+ <i>blīvs</i> 'tāds, kura daļas ir cieši kopā saspiestas: tāds, kurā nav spraugu, starpu' (LVV ₃ 135)
		+ <i>blāgs</i> 'schwach in Krankheiten; schlecht, von kotigem Wege, von schlechten, streitsüchtigen Menschen, von keifenden Weibern, unartigen: zänkisch, böse; listig' (ME I 311)
		<i>bluošs</i> 'dicht, fest, kompakt' (ME I 319)
		<i>bruošs</i> 'dick, stämmig, stark' (ME I 343)
		<i>brangs</i> 'labi barots, labā miesas stāvoklī (par dzīvniekiem); (sar.) par cilvēkiem, to ķermeņa daļām – pilnīgs, tukls; pretstats: vājš; 2. (sar.) liels, arī vērtīgs, labs' (LVV ₃ 138)
		+ <i>brūns</i> 'tāds, kam ir, piem., šokolādes, kafijas krāsa' (LVV ₃ 143)
		<i>dagls</i> 'weiss- und schwarzbunt, brandfarben mit schwarzen Flecken' PS., gew. nur von Schweinen

² Homonīmi šeit ir izdalīti atsevišķi un veido katrs savu vārdu pāri.

		(ME I 430)
25.		<i>daglūs</i> skat. <i>dāglas</i>
26.		<i>dailas</i> skat. <i>dailūs</i>
27.	=	<i>dailūs</i> '1. malonus pažiūrēti, labai gražus; 2. lygus' (DLKŽ ₄ 106) <i>dailas</i> 'dailus' (LKŽ II 222)
28.	-	<i>dairūs</i> '1. kuris vis dairosi; 2. pastabus' (DLKŽ ₄ 106)
29.	-	<i>dargūs</i> '1. darganotas; 2. bjaurus, negražus; 3. šlykštus' (DLKŽ ₄ 109)
30.	-	<i>darkūs</i> 'bjaurus, grasus' (DLKŽ ₄ 109)
31.	-	<i>dēglas</i> 'margas (apie kiauleļ)' (DLKŽ ₄ 113)
32.	=	<i>didūs</i> '1. didingas; 2. išdidus' (DLKŽ ₄ 120)
33.	≈	<i>didis</i> '1. didelis (1 reikš.); 2. gausus; 3. stiprus, smarkus; 4. garsus, žymus' (DLKŽ ₄ 120)
34.	≈	+? <i>dīkas</i> '1. tuščias, nepripildytas; 2. kuris be turinio, be prasmės, tuščias; 3. veltui duodamas, nemokamas; 4. laisvas, neturintis darbo' <i>2dīkas</i> '1. išdykęs; 2. pasileidęs' (DLKŽ ₄ 122-123) <i>dykus</i> 'dykas' (LKŽ II 542)
35.		<i>dykus</i> skat. <i>dīkas</i>
36.	≈	+ <i>diktas</i> '1. tvirtas, stiprus; 2. nemažos apimties, stambus, didelis; 3. storas, nutukęs; 4. žemas, storas, drūtas (apie balsa)' (LKŽ II 540) + <i>dikiūs</i> 'diktas' (LKŽ II 542)
37.		<i>diktūs</i> skat. <i>diktas</i>
38.		<i>dōsnas</i> skat. <i>dosnūs</i>
39.	=	<i>dosnūs</i> 'kuris su noru duoda, nešykštus' (DLKŽ ₄ 128) <i>dōsnas</i> 'dosnus' (LKŽ II 614)
40.	=	<i>drašūs</i> '1. drižtantis, nebijantis; 2. be baimės atliktas' (DLKŽ ₄ 129)
41.	=	<i>drēgnas</i> 'bent kiek prisigēres drēgmēs, nesausas, padrēķes' (DLKŽ ₄ 130-131)

daiļš 'tāds, kas sniedz estētisku baudījumu; tāds, kas izceļas (starp līdzīgiem) ar apveidu pareizību, krāsu, līniju, toņu harmoniju; 2. cildens, tikumisks un sabiedriski lietderīgs; tāds, kam ir vērtīgs, dziļš saturs' (LVV₃ 165)

dairs '1. poēt. baiss, nezināms; 2. apst.: novec.: savienojumā ar "būt", "tikt", "tapt", "kļūt" formām apzīmē tādu stāvokli, kas saistīts ar baiļu, nomāktības izjūtu' (LLVV II 242)

dārgs '1. ļoti vērtīgs; tāds, par ko daudz jāmaksā: tāds, kā realizēšanai vajag daudz līdzekļu; 2. tāds, kas attiecīgajā brīdī ir ļoti vajadzīgs: nav pietiekamā daudzumā; 3. tāds, kam ir ļoti liela nozīme (cilvēka dzīvē); tāds, ko ļoti augstu vērtē, glabā un saudzē; tuvs. mīļš' (LVV₃ 169)

dārks 'scheckig, bunt' (ME I 448)

degls 'brandfleckig, feuerfarbig' (ME I 451)

dīzs 'poēt. cildens, izcils; 2. apv. liels' (LVV₃ 190)

skat. *dīšs*

+? *dīks* 'tāds, kas nav nodarbināts, kam raksturīga bezdarbība; arī tāds, kas nav saistīts ar darbu' (LVV₃ 186)

+ *dikts* novec. '1. skaļš (par skaņām); 2. apst. ļoti; 3. parasti apst. spēcīgi, stipri' (LLVV II 344-345)

dāsns 'bagātīgs un devīgs' (LVV₃ 170)

drošs 'tāds, kas nebīstas, drosmīgs; tāds, kas izturas brīvi, nepiespiesti; 2. tāds, kurā izpaužas drošme: tāds, kurā izpaužas nepiespiestība; 3. pārliecināts, nešaubīgs; tāds, kas nerada šaubas, noteikti zināms; 4. tāds, kur nav jābīstas; neapdraudēts; 5. tāds, uz ko var palauties' (LVV₃ 195)

drēgnis 'auksts un mitrs' (LVV₃ 194)

		<i>drēgnūs</i> 'drēgnas' (LKŽ II 678)	
42.		<i>drēgnūs</i> skat. <i>drēgnas</i>	
43.	≠	<i>dryžas</i> 'išilgai juostuotas; pailgai margas, rainas' (DLKŽ ₄ 133)	<i>drīzs</i> 'tāds, kam jānotiek pēc īsa, neilga laika' (LVV ₃ 194)
44.	≈	<i>dūlas</i> žem. 'pilkas, palvas, pašas; gelsvas, gelsvai rausvas' (LKŽ II 815)	<i>duls</i> 'dunkelfarbig, dunkel, ins Bräunliche hineinspielend' (ME I 513)
45.	≠?	<i>dulūs</i> '1. kuris dula, dulēja; 2. žlibas' (LKŽ II 833)	skat. <i>duls</i>
46.	≠	<i>dulnūs</i> 'dulksnus' (LKŽ II 831)	+ <i>dulns</i> apv. 'dulls' (LLVV II 408)
47.	≈	+ <i>dufnas</i> '1. kvailas, neišmintingas; 2. piktas, negeras, pasiuņes' (LKŽ II 903)	+ <i>durns</i> apv. '1. apdullis, apreibis (piemēram, no pārpūles, bezmiega u. tml.) – parasti par galvu; 2. ārpātīgs, neprātīgs; // tāds, kurā izpaužas apreibums, neprāts u. tml.' (LLVV II 418)
48.	=	<i>eřtas</i> žem. 'erdvus' (DLKŽ ₄ 152) <i>ertūs</i> 'erdvus' (LKŽ II 1148)	<i>ērts</i> 'tāds, ko viegli un patikami lietot, labi piemērots, atbilstošs (kādam vajadzībām); arī brīvs, paplats' (LVV ₃ 213)
49.		<i>ertūs</i> skat. <i>eřtas</i>	
50.	=	+ <i>fālšas</i> 'netikras' (LKŽ II 1172)	+ <i>falšs</i> 'neīsts' A.T.
51.	≠	<i>gaišūs</i> 'gaišlus' (DLKŽ ₄ 161)	<i>gaišs</i> '1. tāds, kas izstaro daudz gaismas, ar spilgtu gaišumu; 2. apgaismots; tāds (diennakts posms), kad ir dabiskais apgaismojums; 3. tāds, kam ir liels baltās krāsa piejaukums; tāds, kas nav tumšā krāsā; 4. pārn. laimīgs, priecīgs; labs patīkams; 5. pārn. izglītots, attīstīts; 6. pārn. par skaņu – augsts, skanīgs' (LVV ₃ 225)
52.		<i>gārdas</i> skat. <i>gardūs</i>	
53.	=	<i>gardūs</i> '1. turintis gerā skonī, skanus; 2. <i>prk.</i> malonus' (DLKŽ ₄ 165) <i>gārdas</i> 'gardus' (LKŽ III 120)	<i>gards</i> 'tāds, kam ir patīkama garša; tāds, kas labi garšo: sevišķi garšīgs; 2. ar labu ēstgribu, ar baudu (ēst, dzert); 3. pārn. tāds, kas izraisa labsajūtu, baudu (piem., par smiekliem) (LVV ₃ 230)
54.	–	<i>gaudūs</i> 'skambus, skardus, garsingas' (DLKŽ ₄ 167)	<i>gaužs</i> '1. žēls, tāds, kurā izpaužas sāpīgs, skumjš pārdzīvojums; arī žēlabains; 2. tāds, kas izpaužas ļoti spēcīgi; tāds, kas ir ļoti spēcīgi izteikts' (LVV ₃ 232, 233) <i>gauds</i> '1) betrübend, herb; 2) bitter (von Tränen im VL. sehr beliebt; 3) kläglich, jämmerlich, traurig; 4) leid, schmerzlich (synonym mit <i>ēēl</i>)' (ME I 610)
55.	≠	<i>gaužūs</i> 'īsigaužes, susikūprinēs' (LKŽ III 187)	skat. <i>gaužs</i>
56.	–	<i>gausūs</i> 'daug apimantis, esantis didelio kiekio, apstus' (DLKŽ ₄ 167)	<i>gauss</i> '1. tāds, kas strādā, rīkojas, kustas lēni, nesteidzīgi; 2. tāds, kas norit, notiek lēni, nesteidzīgi; lēns' (LVV ₃ 232)
57.	=	<i>gydras</i> 'giedras' (LKŽ III 285) <i>gydrūs</i> 'giedras' (LKŽ III 286)	<i>dzīdrs</i> 'tīrs, skaidrs; caurspīdīgs; 2. skanīgs, augsts (par skaņu) (LVV ₃ 200)
58.		<i>gydrūs</i> skat. <i>gydras</i>	
59.	=	<i>giēdras</i> '1. kuris be debesū, šviesus, saulētas; 2. tyras, skaidrus; 3. <i>prk.</i> linksmas' (DLKŽ ₄ 173) <i>giedrūs</i> 'giedras' (LKŽ III 292)	<i>dziedrs</i> 'azurblau, klar, frisch, etwas kühl, wohlklingend' (ME I 562) + <i>giēdrs</i> 'heiter (vom Himmel)' (ME I 701)
60.		<i>giedrūs</i> skat. <i>giēdras</i>	

61.		<i>gilas</i> skat. <i>gilus</i>	
62.	=	<i>gilūs</i> '1. toli einantis žemyn ar tolyn nuo paviršiaus; 2. tolimas, atstus; 3. <i>knyg.</i> didelis, stiprus' (DLKŽ ₄ 174) <i>gilas</i> 'gilus' (LKŽ III 297)	<i>dziūš</i> 'tāds, kam ir liels dziūms; tāds, kas atrodas dziūmā; 2. tāds, kam liels dziūms; 3. kopā ar garuma mērvienību apzīmē dziūma mēru; 4. pārn. tāds, kas sasniedzis savas izpausmes augstu pakāpi: arī vērtīgs, nozīmīgs sava pamatīguma, saturīguma dēļ' (LVV ₃ 201)
63.	=	<i>giūtas</i> '1. savas (gautas) nuo gimimo; 2. <i>ntk.</i> savas (fabrikas, literatūra, stadionas), brangus' (DLKŽ ₄ 175)	<i>dzimts</i> '1. tāds, kur (kāds) ir dzimis un pavadījis bērnību; 2. tāds, ko pārmanot no iepriekšējām paaudzēm; tāds, pie kā pierasts no dzimšanas; tāds, kas piemīt no dzimšanas' (LVV ₃ 202)
64.	=	<i>girtas</i> 'apkvaitęs nuo svaigiųjų gėrimų' (DLKŽ ₄ 176)	+ <i>girts</i> 'betrunken' (ME I 6) aizg. no liet.
65.	=	<i>gyvas</i> '1. turintis gyvybę, gyvenantis; 2. nubudęs, atsikėlęs; 3. judrus, vikrus, žvalus; 4. <i>prk.</i> aktualus, reikalingas, naudingas; ryškus; 5. <i>prk.</i> tikras, grynas, panašus' (DLKŽ ₄ 177)	<i>dzīvs</i> '1. tāds, kas aug un attīstās: tāds, kas dzīvo: pretstats: nedzīvs, miris; 2. mundrs, možs. dzīvespriecīgs; 3. tāds, kurā izpaužas mundrums. možums, dzīvesprieks; 4. raīts; rosīgs; intensīvs: 5. par psihiskām norisēm – intensīvs, spēcīgs: 6. tāds, kas līdzīgs īstenībai; noturīgs, labi saglabājies atmiņā; 7. sar. neskarts, vesels, neizpostīts; 8. sar. tāds, kas ir vai piemīt kam lielā daudzumā (arī bez piejaukuma)' (LVV ₃ 204)
66.	-	+ <i>glāunas</i> 'šāunus; geras; svarbus' (LKŽ III 400) + <i>glaunūs</i> 'glaunas' (LKŽ III 400)	+? <i>glauns</i> novec. '1. tāds, kas ir labi, smalki ģērbies un kam ir labas manieres; 2. izskatīgs, smalks, arī grezns (piemēram, par apģērbu)' (LLVV II 99)
67.		<i>glaunūs</i> skat. <i>glāunas</i>	
68.	≈	<i>glēžnas</i> 'minkštas, suglebes, glebnas' (DLKŽ ₄ 179) <i>gležnūs</i> 'gležnas' (LKŽ III 418)	<i>gležns</i> 'izcili skaists, smalks; arī trausls, vārs' (LVV ₃ 235)
69.		<i>gležnūs</i> skat. <i>glēžnas</i>	
70.		<i>glītas</i> skat. <i>glītūs</i>	
71.	=	<i>glītūs</i> '1. šlapias, lipnus; 2. gleivėtas, slidus' (DLKŽ ₄ 179) <i>glītas</i> 'glītus' (LKŽ III 425)	<i>glīts</i> '1) schlüpfig, weich; 2) schliefig, glitschig' (ME I, 627)
72.	-	skat. <i>glītūs</i>	<i>glīts</i> 'tāds, kas atbilst estētiskām prasībām' (LVV ₃ 235)
73.	=	<i>gliumus</i> 'slidus, tižus' (LKŽ III 427) <i>glumūs</i> 'I glītus, slidus, glumėtas; II painus, klaidus' (LKŽ III 440)	<i>glums</i> '1. tāds, kas ir pārklāts ar gļotām, ar ko slidenu; apglumējis; 2. tāds, kas satur gļotvielas: stāipīgs, recekļains; 3. ļoti gluds, slidens; 4. pārn. tāds, kas ir viltīgs, prot veikli izvairīties, izlikties, iztapt (gūstot sev kādu labumu): tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 236)
74.	-	<i>glūmas</i> 'buolas, baužas, be ragų' (LKŽ III 438)	skat. <i>glums</i>
75.		<i>glumūs</i> skat. <i>gliumus</i>	
76.	≈	<i>gludūs</i> '1. lygus, dailus; 2. glaudus, lipšnus, švelnus; 3. susiglaudęs, tankus' (DLKŽ ₄ 180)	<i>gluds</i> '1. tāds, kam nav izciļņu, rievu, bedru u. tml.; līdzens; 2. tāds, kas ir vienmērīgs, plūstošs; tāds, kurā nav starpgadījumu, traucējumu' (LVV ₃ 235)
77.	=	+ <i>glūpas</i> 'kvailas, paikas' (LKŽ III 442)	+ <i>glups, glupjš</i> 'dumm' (ME I 630)
78.	≈	<i>grāžnas</i> 'gražnus' (LKŽ III 543) <i>gražnus</i> 'gražus' (LKŽ III 543)	<i>grazns</i> = <i>grežns</i> (ME I 641)

79.		<i>gražņus</i> skat. <i>grāžņas</i>	
80.	≈	+? <i>grezņus</i> 'gražņus, puošņus, išsipuošes, puikus' (LĶŽ III 571) <i>grēzņas</i> 'gražus' (LĶŽ III 570)	+? <i>grezns</i> '1. bagātīgi izrotāts, krāšņs; 2. bagātīgs. tāds, kur ir pārpilnība' (LVV ₃ 242)
81.		<i>grēzņas</i> skat. <i>grezņus</i>	
82.	≈	<i>greītas</i> '1. sparčiai, smarkiai einantis ar bēgantis; 2. per trumpā laiku [vykstantis, skubus, spartus]; 3. spērus, veikus, ūmus, staigus' (DLKŽ ₄ 186)	<i>greits</i> '1) "mudrs", munter; 2) "zornig, grimmig"; 3) "?" (...) Wohl fehlerhaft hier für <i>greizas</i> ' (ME I 647)
83.	≠	<i>grīnas</i> '1. kuris be priemaišų, švarus. tyras; 2. plikas; 3. <i>prk.</i> neturtingas, nieko neturintis; 4. <i>prk.</i> doras, tyras; 5. <i>prk.</i> tikras, didelis' (DLKŽ ₄ 188) <i>gryņus</i> 'grynas' (LĶŽ III 613)	<i>grīns</i> 'īgns, izsmējīgs, nicīgs; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LVV ₃ 244)
84.		<i>gryņus</i> skat. <i>grīnas</i>	
85.	≠	<i>grutus</i> 'porinis' (LĶŽ III 681)	<i>grūts</i> 'tāds, kas veicams, realizējams, pārvarams ar lielu fizisku piepūli, sasprindzinājumu; 2. tāds, kura atrisināšana, apgūšana prasa lielu garīgu piepūli: sarežģīts; 3. tāds, kurā ir daudz grūtību, rūpju, bēdu, ciešanu; 4. tāds, kas saistīts ar lielām ciešanām, sāpēm: tāds (process), kurā ir traucējumi; apgrūtināts, smags; 5. tāds, kas saistīts ar nepatīkamu pārdzīvojumu: mokošs; 6. sar. tāda (sieviete), kas ir grūtniecības stāvoklī' (LVV ₃ 247)
86.		<i>gūdras</i> skat. <i>gudrūs</i>	
87.	=	<i>gudrūs</i> 'sumanus, apskrus, išmintingas' (DLKŽ ₄ 192) <i>gūdras</i> 'gudrus' (LĶŽ III 696–697)	<i>gudrs</i> 'tāds (cilvēks), kam ir labi attīstīta domāšana, plašas zināšanas un pieredze: tāds, kas viegli uztver, saprot, iegaumē; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības: tāds, kas liecina par attīstītu domāšanu, plašām zināšanām un pieredzi; 3. tāds (dzīvnieks), kam ir augsti attīstīta smadzeņu darbība; 4. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība: arī labi apmācīts; 5. attapīgs, izveicīgs, arī viltīgs' (LVV ₃ 248)
88.	=	<i>gurdūs</i> '1. bejēgis, silpnas; 2. gaišus; 3. nešnekus' (LĶŽ III 743)	<i>gurdus</i> 'gurdens' (LVV ₃ 249)
89.	≈	<i>ilgas</i> '1. nuīšes [ilgi, toļi (erdveje); 2. užtrunkantis (laiko atžvilgiu) (DLKŽ ₄ 208)	<i>ilgs</i> '1. tāds, kas pastāv, norisinās, turpinās lielu laiku; 2. tāds (piem., rezultāts, pieredze), kas iegūts garākā laikposmā; 3. tāds, kas ilgst noteiktu (vai aptuveni noteiktu) laikposmu; 4. liels, garš (par laiku)' (LVV ₃ 292)
90.	-	<i>ilgūs</i> 'keliantis nuobodulį, nuobodus; ilgesingas, liūdņas' (DLKŽ ₄ 209)	skat. <i>ilgs</i>
91.	=	<i>īsas</i> ryt. 'trumpas' (DLKŽ ₄ 218)	<i>īss</i> '1. tāds, kam ir neliels garums: pretstats: garš; 2. ilguma ziņā mazs; neilgs; 3. lakonisks; neizvērstš' (LVV ₃ 299)
92.	≈	<i>jaukūs</i> '1. priprates, prijunkes, nebaikštus; 2. gerai nuteikiantis, malonus' (DLKŽ ₄ 266)	<i>jauks</i> '1. tāds, kas izraisa labsajūtu, patīku, iepriecina (ar pozitīvām, vēlamām īpašībām); 2. laipns, atsaucīgs, pieklājīgs' (LVV ₃ 340)
93.	=	<i>jāunas</i> 'nedaug amžiaus turintis; mažiau amžiaus turintis už kitus' (DLKŽ ₄ 266)	<i>jāuns</i> '1. tāds, kam ir samērā neliels vecums; pretstats: vecs; 2. tāds, kas ir raksturīgs, piemīt cilvēkam jaunībā; 3. tāds, kas pastāv samērā neilgi;

		tāds, kas radies, veidojies tikko, nesen; 4. tāds, kas nesen sācis strādāt, darboties; tāds, kam ir maz pieredzes; 5. nelietots vai nenolietots; 6. nesen nogatavojies, nobriedis; sveigs; 7. cits, savādāks: tāds, kas nomainījis iepriekšējo; 8. tāds, kas seko iepriekšējam: nākamais; 9. dsk. lietv. nozīmē jaunie tie, kas pieder pie jaunākās paaudzes; 10. pārkā pak. ar not. galotni jaunākais amata nosaukums – tāds, kas ir zemāk kvalificēts, ar mazāku pieredzi; tāds, kam ir zemāka dienesta pakāpe' (LVV ₃ 341)	
94.	–	<i>jautrūs</i> '1. greitai pajuntantis; 2. greitai veiciantis, reaguojantis; 3. greitai paveikamas; 4. atjaučiantis, gailestingas' (DLKŽ ₄ 267)	<i>jautrs</i> '1. priecīgs, līkms; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība; 3. tāds, kurā rodas un pastāv priecīgs, līkms noskaņojums; 4. tāds, kas izraisa priecīgu, līkmsu noskaņojumu, smieklus; 5. sar. par miegu – ļoti nemierīgs, viegli pārtraucams; pretstats: dziļš' (LVV ₃ 342)
95.	≈	+ <i>jēlas</i> 'nutrintas, skaudus; be odos' (LKŽ IV 339)	<i>jēls</i> '1. nevārīts, necepts, nekonservēts (parasti par dzīvnieku valsts produktiem); nepietiekami izcepts, izvārīts; 2. par ķermeni – tāds, kam noberzta āda vai ādas virskārta; 3. sar. tāds (vārds, izteiciens), kas asi aizskar kauna jūtas un rada riebumu: nekīts' (LVV ₃ 343)
96.	≠	<i>kaīras</i> 'kairys' (LKŽ V 64) <i>kaīrias</i> 'kairas' (LKŽ V 65)	<i>kairs</i> poēt. 'tāds, kas patīkami satrauc: pievilcīgs, valdzinošs; tāds, kas rada iekāri' (LVV IV 84)
97.		<i>kaīrias</i> skat. <i>kaīras</i>	
98.	≠	<i>kairūs</i> 'radikalus arba tariamai radikalus politiniu atžvilgiu' (DLKŽ ₄ 275)	skat. <i>kairs</i>
99.	–	<i>karnūs</i> 'I kuris ne bet ką valgo, ēkštus: II gero pluošto (apie linus)' (LKŽ V 302)	<i>kārns</i> 'ļoti vājš, novājējis' (LVV ₃ 364)
100.	=	<i>kārštas</i> '1. labai šiltas, įkaitęs; 2. prk. smarkus, ūmus; 3. prk. nuoširdus, užsidegęs' (DLKŽ ₄ 286) <i>karštūs</i> 'karštas' (LKŽ V 328)	<i>karsts</i> '1. tāds, kam ir samērā augsta temperatūra: tāds, kas izstaro siltumu; 2. tāds, kas tiek veikts, noris ar karsēšanu; 3. tāds, kur ir samērā augsta temperatūra; 4. tāds, kas saistīts ar paaugstinātu (ķermeņa) temperatūru; tāds, kas saistīts ar paaugstinātas (ķermeņa) temperatūras sajūtu; 5. nesavaldīgs; temperamentīgs; kaislīgs; kvēls; 6. tāds, kas noris ļoti intensīvi, spraigi: tāds, kas saistīts ar intensīvu, spraigu darbību' (LVV ₃ 365)
101.		<i>karštūs</i> skat. <i>kārštas</i>	
102.	=	<i>kiāuras</i> '1. skylėtas, prakiurės, atsivėrės; 2. visas, išstisās; 3. šnek. neramus (apie miegā)' (DLKŽ ₄ 301)	<i>caurs</i> '1. tāds, kam ir caurums vai caurumi; 2. vsk. ak. cauru, dsk. dat. cauriem visu, nepārtrauktu (laika posmu)' (LVV ₃ 148)
103.	=	<i>kietas</i> '1. nepasiduodantis, atsparus lenkimui, spaudimui; 2. užkietėjes (apie vidurius); 3. stiprus, tvirtas; 4. prk. sunkiai susigaudantis, negabus; 5. prk. sunkiai įveikiamas, lengvai nepasiduodantis; 6. prk. griežtas, rūstus; negailestingas; 7. prk. šykštus; 8. stiprus (apie miegā); 9. turintis kalkių priemaišu (apie vandenį); 10.	<i>ciets</i> '1. tāds, kas samērā labi saglabā savu formu (atšķirībā no kā šķidra vai gāzveidīga); tāds, kas slikti pakļaujas deformācijai; 2. tāds, kas grūti sadalāms, sasmalcināms; pretstats: mīksts; 3. tāds, kas nav atsperīgs, elastīgs; tāds, kas nepadodas spiedienam (piem., par mēbelēm, spilveniem); 4. ass, rauņjš, taustei nepatīkams; 5. neērts, nepatīkams guļamvietas vai sēdekļa cietuma dēļ; 6.

		<i>lingv. tariamas, liežuviui mažiausiai pakilus arba visai nepakilus prie kietojo gomurio (apie priebalsius)</i> (DLKŽ ₄ 303)	stingrs, cietsirdīgs, skarbs; 7. tāds (ūdens), kas satur daudz kaļķu; 8. tāds (līdzskanis), kuru izrunājot mēles vidusdaļa ir attālināta no aukslējām; 9. dziļš (par miegu); ciešs' (LVV ₃ 154)
104.	=	+ <i>kýtras</i> '1. gudrus, suktas, klastingas; 2. šamojingas, kandus; 3. šykštus' (LKŽ V 907)	+ <i>kýtras</i> 'gewandt' (ME II 389)
105.	-	<i>klajūs</i> 'klaidus (k)ūdains, maldīgs, tāds, kurā var viegli apmaldīties [par mežu]' (LKŽ V 952)	<i>klajš</i> '1. tāds, kur nav mežu, koku; tāds, ko var tālu pārredzēt; 2. atklāts; neslēpts' (LVV ₃ 377)
106.	≠	<i>klajūs</i> 'kuris gerai klijuoja' (LKŽ V 952)	skat. <i>klajš</i>
107.	-	<i>kléinas</i> 'klienās' (plāns, tievs) (LKŽ VI 33)	<i>kleins</i> 'līks (parasti par kājām)' (LVV ₃ 379)
108.	≠	<i>kleinūs</i> 'lipus, glītus' (LKŽ VI 33)	skat. <i>kleins</i>
109.	=	<i>kleīvas</i> 'kreivakojis, šleivas' (DLKŽ ₄ 311)	<i>kleivs</i> ² 'krumm' (ME II 221)
110.	=	<i>klienas</i> 'lieknās' (DLKŽ ₄ 313)	<i>kliēns</i> ² '1) dünn ausgebreitet; 2) dünn, winzig von Wuchs; 3) hager, abgemagert; 4) 1: <i>viņam kliēnas</i> ² <i>kājiņas</i> (ME II 232)
111.		<i>klibas</i> skat. <i>klibūs</i>	
112.	-	<i>klibūs</i> 'judantis, klibantis' (DLKŽ ₄ 313) <i>klibas</i> '1. išklibēs, klibus; 2. šleivas, klišas' (DLKŽ ₄ 312)	<i>klibs</i> 'tāds, kas klibo: tāds, ar kuru klibo (par kāju)' (LVV ₃ 380)
113.	-	<i>klūsas</i> 'apykurtis, kurčias' (LKŽ VI 185)	<i>kluss</i> '1. tāds, kas ir vāji dzirdams: neintensīvs (par skaņu); tāds, kas rada vāji dzirdamas skaņas: 2. tāds (laiks), kad nav dzirdamas stipras skaņas; tāds, kurā nav dzirdamas stipras skaņas; 3. tāds, kas klusē, mēdz klusēt; tāds, kas maz runā, maz trokšņo; 4. tāds, kas nav saistīts ar straujām kustībām, rosību, drūzmu u. tml.; 5. apslēpts, klaji nepausts; tāds, ko citi nemana, neievēro' (LVV ₃ 383)
114.	-	<i>klusūs</i> 'gerai girdintis, klausus, ausylas' (DLKŽ ₄ 316)	skat. <i>kluss</i>
115.	≠	<i>knaps</i> 'kuris eidamas dažnai klumpa, knapsi' (DLKŽ ₄ 316)	+ <i>knaps</i> 'knapp, engc, dürftig, wenig, eingeschränkt, nahrlos' (ME II 242)
116.	=	<i>kraupas</i> 'grubus, šiurkštus' LKŽ VI 471	<i>kraūps</i> 'uneben, rauh' (ME II 264)
117.	≈	<i>kraupūs</i> '1. nejaukus, baidantis, gašdinantis; 2. <i>tarm.</i> bailus, baikštus; 3. <i>tarm.</i> nelygus; 4. šaltas, vēsus, žvarbus' (DLKŽ ₄ 330)	skat. <i>kraūps</i>
118.	≈	<i>kriēnas</i> 'stambus, didelis, tvirtas' (LKŽ VI 575) <i>krietnūs</i> '1. krietnas; 2. pr. prk. doras' (LKŽ VI 575)	<i>krietns</i> '1. tāds, kam piemīt pozitīvas morālas īpašības: tāds, kas labi, apzinīgi veic darbu, pienākumu; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības: 3. samērā labs, samērā liels, ilgs, izturīgs u. tml.; pamatīgs' (LVV ₃ 407)
119.		<i>krietnūs</i> skat. <i>kriētnas</i>	
120.	=	+ <i>kūdas</i> '1. liesas, sudziūvēs, sumenkēs; turintis mažai riebalu, neriebus; be riebiu valgiu, prastas; 3. nederlingas; bļogas,	+ <i>kūds, kuods</i> 'mager' (ME II 332)

	menkas, skurdus; 5. silpnas, gležnas' (LKŽ VI 760–761)	
121.	= <i>kuņpas</i> 'žemyn lenktas' (DLKŽ ₄ 341)	<i>kumps</i> 'salīcis, sakumpis; tāds, kam ir kumpa, kumpas' (LVV ₃ 416)
	<i>kūplas</i> skat. <i>kuplūs</i>	
122.	= <i>kuplūs</i> '1. tankus, vešlus, šakotas; 2. storas' (DLKŽ ₄ 343) <i>kūplas</i> 'kuplus' (LKŽ VI 927)	<i>kupls</i> 'tāds, kam ir spēcīgs, plašs zarojums, lapojums, cerojums; 2. biezs (par apmatojumu, apspalvojumu); tāds, kam ir biezs un garš apmatojums, apspalvojums; 3. plats, arī krokots (par apģērbu, tā daļām); 4. tāds, kas ir biezs, blīvs un aizņem samērā lielu telpu; 5. liels, prāvs (skaitliski); 6. sar. tukls, korpulents' (LVV ₃ 417)
123.	= <i>kuprūs</i> 'kuprotas, nelygus' (LKŽ VI 934)	<i>kuprs</i> 'tāds, kam ir kupris; kuprains' (LVV ₃ 417)
124.	= + <i>kuřlas</i> 'kurčias' (LKŽ VI 959)	<i>kurls</i> '1. tāds, kam trūkst dzirdes vai ir ļoti vāja dzirde; nedzirdīgs; 2. pret ko: pārn. neatsaucīgs' (LVV ₃ 418)
125.	≠ <i>kurlūs</i> 'kūrybingas' (LKŽ VI 959)	skat. <i>kurls</i>
126.	– <i>kūřlas</i> tarm. 'aklas, neprimatantis' (DLKŽ ₄ 345) <i>kuřlūs</i> 'kuřlas' (LKŽ VI 995)	<i>kusls</i> 'nеспēcīgs, vārgs; nīkulīgs, panīcis' (LVV ₃ 419)
127.	<i>kuřlūs</i> skat. <i>kūřlas</i>	
128.	<i>kuřras</i> skat. <i>kuřrūs</i>	
129.	– <i>kuřrūs</i> tarm. 'greitas, vikrus' (DLKŽ ₄ 345) <i>kuřras</i> 'kuřrus' (LKŽ VI 1008)	<i>kūtrs</i> '1. tāds, kam ir palēnināts darbīgums, aktivitāte; arī slinks; gauss; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 420)
130.	= <i>lābas</i> '1. geras (linkint, sveikinantis); 2. psn. geras, vyķes' (DLKŽ ₄ 348)	<i>lābs</i> '1. tāds, kam piemīt vēlamās īpašības, pazīmes; tāds, kas iedarbojas labvēlīgi, izraisa patīkamas sajūtas; tāds, kurā izpaužas labvēlīga attieksme (pret ko); 2. prasībām atbilstošs, piemērots, derīgs; 3. samērā liels, samērā ilgs; 4. sar. jautājuma teikumā – izsaka cerības uz vēlamu atbildi'; 5. lok. labā, prievārda nozīmē labad' (LVV ₃ 427)
131.	= <i>lāibas</i> '1. plonas (apie apvalius daiktus); 2. plonas, aukřtas (apie balsa)' (DLKŽ ₄ 349)	<i>lāibs</i> 'dünn, schwächig (von Menschen), schwach' (ME II 401)
132.	= <i>laipnus</i> 'lipņsus' (LKŽ VII 59)	<i>laipns</i> '1. tāds, kas vēlīgi, atsaucīgi izturas pret citiem; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 430)
133.	≠ <i>laiřkūs</i> 'nemaloniai, aitrai salstelēķes, kartokas, aitrus' (DLKŽ ₄ 351)	<i>laisks</i> 'slinks; kūtrs' (LVV ₃ 430)
134.	= <i>laūkas</i> '1. kuris su balta kakta ar baltu snukiu; 2. kuris su praplikusia kakta' (DLKŽ ₄ 356)	<i>lauks</i> 'tāds, kurā ir balts vai gaiřs laukums; tāds, kam ir balts laukums pierē' (LVV ₃ 433)
135.	– <i>leīnas</i> '1. laibas, plonas; 2. grakřtus, mīklus, lankřtus' (DLKŽ ₄ 359)	<i>leīns</i> 'schieflbeinig, auswärts gedreht' <i>leīns</i> 'lahm'; <i>leīns</i> 'krumm, schwach (von Beinern)' (ME II 446)
136.	= <i>lēnas</i> 'lētas' (DLKŽ ₄ 360)	<i>lēns</i> '1. tāds, kam ir neliels ātrums; arī rāms, mierīgs; 2. tāds, kas rīkojas bez steigas; gauss; 3. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 437)
137.	<i>lēpnas</i> skat. <i>lēpnūs</i>	
138.	≈ <i>lēpnūs</i> '1. lepus; 2. silpnas, gležnas,	<i>lēpns</i> '1. tāds, kam piemīt paścienas, neatkarības

	trapus; 3. vartojamas lepinantis, delikatesnis; 4. išdidus' (LKŽ VII 368) <i>lēpnas</i> 'lepnus' (LKŽ VII 367)	apziņa; 2. tāds, kurā izpaužas pašcieņa, neatkarība; 3. tāds, kas izjūt apmierinājumu, prieku (par ko tādu, kas saistīts ar sevi pašu); 4. iedomīgs, augstprātīgs; 5. sar. grezns, bagātīgs' (LVV, 438)
139.	≈ <i>lētas</i> '1. palengva darantis, neskubantis; 2. palengva judantis, ramus, tykus, nesmarkus; 3. romus; 4. silpnas, nestiprus (apie gērimus)' (DLKŽ, 362) <i>lētus</i> 1) 'lētas; 2) 'nesmarkus' (LKŽ VII 386)	<i>lēts</i> '1. tāds, kas maz maksā; tāds, kam maza naudas vērtība; 2. pārn. parasts, novazāts; maznozīmīgs; tāds, ko iegūst bez pūlēm: viegls' (LVV, 438)
140.	<i>lētus</i> skat. <i>lētas</i>	
141.	– <i>liaūnas</i> '1. lankstus, nestangus; 2. lieknas, laibas; 3. netvirtas, silpnas' (DLKŽ, 363) <i>liaunūs</i> 'liaunas' (LKŽ VII 394)	<i>ļaus</i> '1. tāds, kas vēl. dara otram ko sliktu: naidīgs; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība; 3. tāds, kas ietver sevī ko sliktu: bīstams' (LVV, 453)
142.	<i>liaunūs</i> skat. <i>liaūnas</i>	
143.	= <i>liēkas</i> '1. atliekamas, tuo tarpu nereikalingas; 2. neporinis, nelyginis' (DLKŽ, 364) <i>liekūs</i> 'liekas' (LKŽ VII 420)	<i>lieks</i> '1. tāds, kas ir pāri par noteikto, nepieciešamo (daudzumu); tāds, bez kura var iztikt: nevajadzīgs. nelietderīgs; 2. neīsts; mākslīgs' (LVV, 441)
144.	<i>liekūs</i> skat. <i>liēkas</i>	
145.	– <i>liēknas</i> 'laibas, aukštas' (DLKŽ, 364) <i>lieknus</i> 'lieknas' (LKŽ VII 418)	<i>liekns</i> 'niedrīg liegend; feucht und humusreich' (ME II 495)
146.	<i>lieknus</i> skat. <i>liēknas</i>	
147.	= <i>liēlas</i> 'didelis' (LKŽ VII 420)	<i>liels</i> '1. ievērojams pēc apjoma, skaita, ilguma: tāds, kas (pēc izmēriem, skaita, ilguma) pārsniedz parasto, arī vajadzīgo; pretstats: mazs; 2. kopā ar laukuma, tilpuma, retāk garuma mērvienību apzīmē (kā) platību, tilpumu, retāk garumu; 3. ievērojams pēc stipruma, intensitātes; 4. tāds, kam ievērojumā mērā piemīt īpašības, kas ietvertas paskaidrojamā lietvārda leksiskajā nozīmē; 5. svarīgs, nozīmīgs; 6. izcils, ievērojams; 7. pieaudzis; izaudzis, paaudzies (salīdzinājumā ar citiem)' (LVV, 442)
148.	= <i>liesas</i> '1. kuris su išsekusiais, be riebaļu raumenimis; 2. neturintis riebaļu; 3. netrēštas, netrašus, nederlus' (DLKŽ, 364) <i>liesūs</i> 'liesas' (LKŽ VII 437)	<i>liess</i> '1. tāds, kam maz tauku, taukvielu; par dzīvniekiem – vājš; 2. tāds, kurā maz barības vielu' (LVV, 443)
149.	<i>liesūs</i> skat. <i>liesas</i>	
150.	= <i>lygus</i> '1. visas vienodas – be jūdubimū, iškilimū, kreivumo, intarpū (apie daikta, jo paviršiu, krašta, briauna, pavidala, spalva ir kt.); 2. tokio pat didumo, platumo, gerumo ir pan., vienodas' (DLKŽ, 367)	<i>līdzs</i> 'gleich, eben' (ME II 482)
151.	≠ <i>lykas</i> 'liekas, neporinis, be poros' (LKŽ VII 490) <i>lykūs</i> 'liekas' (LKŽ VII 514)	<i>līks</i> 'liekts; pretstats: taisns' (LVV, 445)
152.	<i>lykūs</i> skat. <i>lykas</i>	
153.	<i>linkas</i> skat. <i>linkus</i>	
154.	≈ <i>linkus</i> 1) 'lanko formas, lenktas'; 2)	skat. <i>līks</i>

		'lankstus, liaunas'; 3) 'ī šonā palinkēs, pasvīrēs'; 4) 'palankus, reiškiantis simpatijā'; 5) 'atitinkamas, prideramas' (LKŽ VII 551) <i>linkas</i> 'kreivas, sukumpēs' (LKŽ VII 534)	
155.	=	liņksmas '1. apimtas džiaugsmo, smagus; 2. žadinantis gerā nuotaikā, džiuģinantis' (DLKŽ ₄ 369) <i>linksmūs</i> 'linksmas' (LKŽ VII 544)	līksms 'dzīvespriecīgs, jautrs' (LVV ₃ 445)
156.		<i>linksmūs</i> skat. <i>liņksmas</i>	
157.	–	lipnūs 'gerai limpantis' (DLKŽ ₄ 370)	lipns 'holdselig, freundlich' (ME II 474)
158.	–	lūknas 'kurio ragai eina ī šalis' (LKŽ VII 678)	lukns '1) biegsam, schmiegsam, geschmeidig, gelenkig; 2) saftig, kräftig' (ME II 510)
159.	–	maigūs žem. 'linkēs ī miegā' (DLKŽ ₄ 377)	maigs '1. tāds, kas izturas mīļi, laipni, uzmanīgi; 2. tāds, kurā izpaužas šāda izturēšanās vai īpašības; 3. viegls, patīkams; piemīlīgs; 4. mīksts, gluds, viegli iebojājams' (LVV ₃ 455)
160.	–	maņdras 1) 'išdidus'; 2) 'gudrus'; 3) 'puošnus, prašmatnus, prabangus'; 4) 'geras, žymus'; 5) 'linksmas, gyvas, judrus' (LKŽ VII 822) <i>mandrūs</i> 'mandras' (LKŽ VII 824)	modrs 'možs; arī uzmanīgs, vērīgs' (LVV ₃ 488)
161.		<i>mandrūs</i> skat. <i>maņdras</i>	
162.	=	māžas '1. menkas savo apimtīmi, dydžiu (aukščiū, ilgiū, pločiū); 2. nedaug amžiaus turintis, nesuaugēs; 3. negausus; 4. nesmarkus, silpnas; 5. nesvarbus, nežymus, nereikšmingas; 6. kuris nežymios visuomeninēs padēties' (DLKŽ ₄ 387)	mazs '1. skaita ziņā, pēc skaitliskās vērtības neliels; 2. neliels pēc izmēriem, vērtības: tāds, kas (pēc izmēriem, vērtības) nesasniedz parasto, arī vajadzīgs; 3. laika ziņā neliels; neilgs; 4. tāds, kas ir bērna vecumā: tāds, kas nav vēl pieaudzis; 5. tāds, kam ir neliels stiprums, neliela intensitāte, nozīme; necīls, neievērojams; 6. ar not. galotni. lietv. nozīmē mazais, v., mazā, s. bērns: jaunākais bērns' (LVV ₃ 469)
163.	=	mýlas 'mielas' (LKŽ VIII 185) <i>mylūs</i> 'mielas, malonus' (LKŽ VIII 200)	mīļš '1. tāds, ko mīl, tāds, kas ir tuvs, dārgs; 2. ar not. galotni. lietv. nozīmē: mīļais, v.; mīļā s.: parasti uzrunā cilvēks, ko mīl; 3. sirsnīgs, laipns, piemīlīgs; 4. parasti pārākā vai vispārākā pakāpē ar not. galotni tāds, kas patīk vairāk par citiem' (LVV ₃ 484)
164.		<i>mylūs</i> skat. <i>mýlas</i>	
165.	=	míelas '1. mylimas, brangus; 2. teikiantis pasitenkinimo, malonus; 3. īstīsas, visas (pabrēžiant veiksmo tēsimāsi)' (DLKŽ ₄ 397) <i>mielūs</i> 'mielas' (LKŽ VIII 149)	miels 'lieb' erschlossen aus hochle. <i>mīls</i> "Kaunata, Raipol, Dagda (ME II 653)
166.		<i>mielūs</i> skat. <i>míelas</i>	
167.	≈	mélas 'mēlynas' (LKŽ VII 1027)	mēļš 'zils ar violetu nokrāsu' (LVV ₃ 474)
168.		<i>miklas</i> skat. <i>miklūs</i>	
169.	–	miklūs '1. vikrus, mitrus; 2. liaunas, lankstus' (DLKŽ ₄ 398) <i>miklas</i> 'miklus' (LKŽ VIII 176)	mikls 'mazliet mitrs' (LVV ₃ 482)
170.		<i>mýkštas</i> skat. <i>minkštas</i>	

171.	=	minkštas '1. lengvai įspaudžiamas, nestangrus; 2. neužkietėjęs (apie vidurius); 3. lengvai įveikiamas; 4. <i>prk.</i> jautrus, gailestingas; nuolaidus; 5. <i>prk.</i> nenuovokus, paikas; 6. <i>prk.</i> nešaltas, švelnus; 7. neturintis kalkių priemaišų; 8. <i>lingv.</i> tariamas prieš priešakinius balsius' (DLKŽ ₄ 400–401) <i>mýkštas</i> 'minkštas' (LKŽ VIII 183)	mīksts '1. tāds, kas viegli deformējas ārējo spēku ietekmē (par cietām vielām, priekšmetiem); 2. tāds, kas ir elastīgs, atspērīgs; patīkams taustei; 3. piekāpīgs, iecietīgs, bez stingrības; tāds, kurā izpaužas piekāpība, iecietība, iecietība, saudzība; 4. līgans, viegls (par kustībām); 5. silts, mītrs (par laiku, vēju, parasti ziemā); 6. tāds (ūdens), kas satur maz kalcija un magnija sāļu; 7. zems. samērā kluss (par skaņām)' (LVV ₃ 483)
172.		<i>mitras</i> skat. <i>mitrūs</i>	
173.	–	mitrūs 'vikrus' (DLKŽ ₄ 404) <i>mitras</i> 'mitrus' (LKŽ VIII 298)	mītrs '1. mazliet slapjš; 2. tāds, kas ir piesātināts ar ūdens tvaikiem; tāds, kam raksturīgs samērā liels ūdens tvaiku vai nokrišņu daudzums' (LVV ₃ 487)
174.		<i>mūdras</i> skat. <i>mudrūs</i>	
175.	=	mudrūs 'guvus, žvalus' (DLKŽ ₄ 408) <i>mūdras</i> 'mudrus' (LKŽ VIII 379)	mudrs 'hurtig, fix, schnell, munter, labhaft' (ME II 659)
176.	=	muklūs 'klampus' (LKŽ VIII 395)	mukls 'einschüssig, sumpfig' (ME II 663)
177.	≠	muklūs 'mikčiojamas, užsikertantis' (LKŽ VIII 395)	skat. <i>mukls</i>
178.		<i>muñdras</i> skat. <i>mundrūs</i>	
179.	=	mundrūs '1. mundras; 2. gudrus' (LKŽ VIII 407) <i>muñdras</i> 'mudrus' (LKŽ VIII 407)	mundrs 'energīšks, darbīgs, rosīgs; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LVV ₃ 492)
180.	–	naūjas '1. neseniai padarytas, atsiradęs ar įsigytas; 2. šviežias; 3. priklausantis netolimai praeičiai ar dabarčiai; 4. anksčiau nežinotas; 5. nepakankamai pažįstamas, mažai žinomas arba dar nežinomas; 6. kitoks, negu anksčiau buvęs; 7. einantis iš eilės, kitas' (DLKŽ ₄ 416)	nàujš '1) verpicht; 2) straujš' (ME II 696)
181.	≈	+ nūpras 'gabus, nagingas' (LKŽ VIII 807)	+ ņiprs 'mundrs, možs, arī kustīgs' (LVV ₃ 551)
182.		<i>otrūs</i> skat. <i>atrus</i>	
183.	=	pālšas '1. šviesiai pilkas; 2. neryškus, nublukęs' (DLKŽ ₄ 490)	palss 'blāvs, nespodrs; bālgans, iepelēks' (LVV ₃ 568)
184.	=	piktas '1. kuris greit pyksta, vaidingas; 2. supykęs, susierzinęs; 3. užgaulus, įžeidžiantis; 4. blogas, nelemtas; 5. didelis, smarkus' (DLKŽ ₄ 554)	pikts 'dusmīgs, īgns' (LVV ₃ 627)
185.	=	pilnas '1. visiškai užimtas, pripildytas; nepraimitas; 2. daug turintis; 3. <i>prk.</i> apimtas, kupinas (jausmo, rūpesčio, ypatybės); 4. ištisas, netrūktinas' (DLKŽ ₄ 555–556)	pilns '1. tāds, kas satur (ko) vai kurā (kas) atrodas maksimālā, lielā daudzumā; 2. pām. tāds, kam (kas) piemīt maksimālā, lielā mērā; tāds, kurā (kas) spilgti izpaužas; 3. tāds, kam ir noteikts, iespējams vai maksimāls lielums; tāds, kas ir augstākajā pakāpē' (LVV ₃ 628)
186.	=	platūs '1. didelis per plotį; 2. kuris į visas puses nusitęsęs, didelis, erdvus; 3. gausus, didelis; 4. <i>prk.</i> daug apimantis, detalus, išsamus' (DLKŽ ₄ 563)	plašs '1. tāds, kas aizņem lielu platību, izvērstis garumā un platumā; 2. tāds, kas aptver daudzus, saistīts ar daudziem; tāds, kas domāts daudziem; tāds, kam liels apjoms, vēriens, liela izplatība; izvērstis' (LVV ₃ 634)

187.	=	skat. <i>platus</i>	<i>plats</i> '1. tāds, kam ir samērā liels platums; tāds, kas pārsniedz parasto vai vajadzīgo platumu; 2. tāds, kam ir liels atvērums; 3. kopā ar garuma mērvienību apzīmē platumu; 4. valodniecībā – tāds (patskanis), kas izrunājams ar samērā zemu mēles pacēlumu' (LVV ₃ 635)
188.	≈	<i>plikas</i> '1. neturintis išaugusios dangos (plauku, plunksnu, lapu ir kt.); 2. nuogas; 3. niekuo neapdengtas, neapklotas, grynas; 4. neturintis priedu, grynas; 5. šnek. neturtingas' (DLKŽ ₄ 568)	<i>plikš</i> '1. neapģērbts, kails; 2. neapsegts; atkailināts; neapaudzis; 3. tāds, kam nav apmatojuma, apspalvojuma; 4. sar. nabadzīgs, bez mantas' (LVV ₃ 637)
189.	=	<i>plōnas</i> '1. turintis mažā matmeni tarp priēšingū paviršiu; 2. laibas; 3. aukštas (apie balsa)' (DLKŽ ₄ 571)	<i>plāns</i> '1. tāds, kam ir samērā mazs biezums; pretstats: biezs; 2. rets (par apmatojumu); 3. tāds, kam ir maz aizdara; liess; arī šķidrš' (LVV ₃ 634)
190.	≈	+? <i>prāstas</i> '1. paprastas, kasdieninis; 2. negražus, nepuošnus; 3. nesudētingas, neįmantrus; 4. kuris menkos kokybēs, menkas, netikēs; 5. silpnas; 6. neprivileģijuotas, nekilmingas' (DLKŽ ₄ 590)	+? <i>prasts</i> sar. '1. rupjš, nesmalkjūtīgs, slikti audzināts; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; 2. neglīts, slikti, rupji apdarināts, veikts' (LVV ₃ 643)
191.	≈	<i>rāibas, raibas</i> 'taškuotai margas' (DLKŽ ₄ 539) <i>raibus</i> 'raibas' (LKŽ XI 47)	<i>raibs</i> '1. tāds, kurā ir dažādu krāsu laukumi; 2. notikumiem bagāts, interesants; 3. neviendabīgs' (LVV ₃ 665)
192.		<i>raibus</i> skat. <i>rāibas</i>	
193.	=	<i>rāinas, raīnas</i> 'ruožuotai margas, dryžas' (DLKŽ ₄ 640)	+ <i>raīns</i> 'bunt gestreift' (ME III 470)
194.	≠	+? <i>raītas</i> 'uzsēdes ant arklio ar kito jojamo gyvulio' (DLKŽ ₄ 640)	<i>raīts</i> 'veikls, ātrs' (LVV ₃ 665)
195.		<i>rāmas</i> skat. <i>ramūs</i>	
196.	=	<i>ramūs</i> '1. nejudantis ar mažai tejudantis; 2. kuris be triukšmo, tylus; 3. neturintis rūpesčiu, baimēs, abejonių' (DLKŽ ₄ 642) <i>rāmas</i> 'ramus' (LKŽ XI 118)	<i>rāms</i> 'mierīgs, lēns; apvaldīts' (LVV ₃ 666)
197.	≠?	<i>rēnas</i> 'nerangus, nevikrus' (LKŽ XI 442)	<i>rēns</i> 'mierīgs, rāms, patīkams' (LVV ₃ 673)
198.	≈	<i>rēsnaš</i> 1) 'kuris tvirtu sudėjimo, stambus, petingas, kresnas'; 2) 'vešlus'; 3) 'didelis' (LKŽ XI 475)	<i>resns</i> '1. tāds, kam ir liels apkārtmērs vai kura apkārtmērs ir lielāks nekā citiem līdzīgajiem priekšmetiem; 2. tukls' (LVV ₃ 674)
199.	=	<i>rētas</i> '1. kuris su nemažais tarpais; 2. atsitinkantis, pasitaikantis dīdesniais laiko tarpais; 3. ryt. lētas, nejudrus' (DLKŽ ₄ 655) <i>retūs</i> 'retas' (LKŽ XI 497)	<i>rets</i> '1. tāds, kura sastāvdaļas atrodas atstatu cita no citas; tāds, kas atrodas (cits no cita) palielā attālumā; 2. tāds, kas seko iepriekšējam pēc ilgāka laika; maz sastopams' (LVV ₃ 675)
200.		<i>retūs</i> skat. <i>rētas</i>	
201.	=	<i>rimtas, riņtas</i> '1. pasižymintis ramiu, apgalvotu, santūriū elgesiu bei veikimu; 2. susimāstēs, nelinksmaš; 3. kreipiantis dēmesī, svarbus, žymus; 4. rodantis susirūpinimā, susikaupimā' (DLKŽ ₄ 660)	<i>rimts</i> 'rāms, mierīgs' (LLVV VI ₂ 656)

	apimantis nedideļē, ribotā sritī; 3. <i>prk.</i> ribotas, neišlavējis; 4. <i>lingv.</i> tariamas mažai praverta burna ir ītempus liežuvi (apie balsius) (DLKŽ ₄ 689) <i>siaurūs</i> 'siauras' (LKŽ XII 482)	(apģērbs), kas cieši pieguļ augumam, ķermeņa daļām; 3. tāds, ko ir neērti izmantot mazās platības dēļ; 4. tāds, kas aptver nelielu daļu (no kā); ierobežots; 5. valodniecībā – tāds (patskanis), kas izrunājams ar samērā augstu mēles pacēlumu; 6. pārn. tāds, kam trūkst plaša, vispusīga skatījuma; vienpusīgs, aprobežots' (LVV ₃ 782)
216.	<i>siaurūs</i> skat. <i>siaūras</i>	
217.	= <i>sīnkus</i> ryt. 'smulkus' (DLKŽ ₄ 693)	<i>sīks</i> '1. tāds, kam ir mazi, niecīgi izmēri; tāds, kas sastāv no mazām daļiņām; 2. tāds, kam ir maza, niecīga vērtība vai nozīme; mazvērtīgs; nenozīmīgs; 3. pamatīgs, atsevišķās daļās rūpīgi, smalki izstrādāts; detalizēts; 4. smalks, arī augsts (par skaņu)' (LVV ₃ 729)
218.	≠ <i>syvas</i> 'šyvas' (sirms, gaiši sirms, pelēks – par zirgu) (LKŽ XII 646)	<i>sīvs</i> '1. tāds, kam piemīt asa, kodīga, parasti nepatīkama garša, arī smaka; 2. pārn.; poēt. grūts, neatlaidīgs; ļoti stiprs, intensīvs' (LVV ₃ 734)
219.	≈ <i>skabrūs</i> tarm. '1. vikrus, apsukrus; 2. aštrus' (DLKŽ ₄ 696)	<i>skabrs</i> '1) splitterig; scharf; 2) empfindlich; widerhaarig; 3) hurtig, eifrig, aufgeweckt; schlau, spitzfändig; 4) grell; schrill; 5) <i>skabrs alus</i> , scharfes Bier' (ME III 863)
220.	– <i>skabūs</i> 'aštrus, lengvai pjaunantis, kertantis' (LKŽ XII 652)	<i>skābs</i> '1. tāds, kam ir īpatnēja, negatavam ābolam, citronam, etiķim līdzīga garša, kas izraisa strauju siekalu atdalīšanos; 2. tāds, kas ieguvis šādu garšu rūgstot; tāds, kas konservēts raudzējot; 3. tāds, kas satur skābes; arī tāds, kas uzrāda skābes klātbūtni; 4. pārn.; sar. īgns, neapmierināts, bēdīgs' (LVV ₃ 735)
221.	<i>skaīdras</i> skat. <i>skaidrūs</i>	
222.	= <i>skaidrūs</i> '1. giedras, šviesus; 2. permatomas, nedrumstas; 3. skambus; 4. aišķus; 5. <i>prk.</i> malonus, linksmas' (DLKŽ ₄ 696) <i>skaīdras</i> 'skaidrus' (LKŽ XII 659)	<i>skaīdrs</i> '1. tīrs, dzidrs, nesaduļķots, nepiesārņots: tāds (laiks), kad mākoņi neaizsedz debess spīdekļus; 2. tāds, kas labi saprotams; tāds, kas labi atšķirams (ar redzi vai dzirdi); 3. pārn. tāds, kas neslēpjas, neliekuļo; tāds, kurā izpaužas šāda īpašība; 4. pārn. tāds, kas neizraisa šaubas; 5. tāds, kas netiek aizstāts ar ko citu, līdzvērtīgu; 6. sar. tāds, kas nav iereibis, apdullis (no alkohola vai citām narkotiskām vielām)' (LVV ₃ 735)
223.	<i>skaīstas</i> skat. <i>skaistūs</i>	
224.	≈ <i>skaistūs</i> '1. šviesus, spindintis; 2. permatomas, nedrumstas; 3. grynās, švarus, nesuteptas; 4. spindintis, neapsiblausēs; 5. gražus, raudonas (apie veida); 6. <i>prk.</i> blaivus, aišķus; 7. doras, nekaltas' (DLKŽ ₄ 696) <i>skaīstas</i> 'skaistus' (LKŽ XII 664)	<i>skaists</i> 'tāds, kas ļoti patīk; tāds, kas sniedz estētisku baudījumu; daiļš; 2. tāds, kam ir vērtīgs, dziļš saturs; cildens, ļoti tikumisks un sabiedriski lietderīgs; labs; 3. labi kopts, izdevies; arī bagātīgs, liels; ražens; 4. iron. ārēji uzkrītošs, efektīgs, taču bez dziļāka satura un nozīmības' (LVV ₃ 735)
225.	≠ <i>skalūs</i> 'greitai, lengvai skylantis' (DLKŽ ₄ 698)	<i>skafš</i> 'tāds, kas ir labi dzirdams; tāds, kas rada lielu troksni; trokšņains' (LVV ₃ 736)
226.	– <i>skanūs</i> '1. kuris gero skonio, gardus; 2. <i>prk.</i> malonus' (DLKŽ ₄ 698)	<i>skānš</i> 'skābens; ieskābis' (LVV ₃ 737)
227.	<i>skaūdras</i> skat. <i>skaudrūs</i>	
228.	≈ <i>skaudrūs</i> '1. sraunus; 2. smarkus,	<i>skaudrs</i> '1. ass, rūdīts, ciets; 2. stiprs, ass (par

	stiprus, didelis (apie lietu, vēja); 3. status; 4. aštrus; 5. griežtas, piktas; 6. karštas, staigus, ūmus; 7. greitas, mtrus; 8. greit, trumpu laiku īvykstantis; 9. garsus, skardus; 10. ryškus; 11. sukepēs, apskrudēs' (LKŽ XII 774) <i>skaudras</i> 'skaudrus' (LKŽ XII 774)	dabas parādībām); tāds, kas izraisa sāpju sajūtu; 3. tāds, kura pārvarēšanai, pārciešanai vajadzīga liela izturība; tāds, kas izraisa sāpīgus pārdzīvojumus' (LVV ₃ 738)	
229.	=	<i>skešas</i> '1. pasisukēs šonu, pločiu; 2. kreivas, šnairas; 3. <i>prk.</i> priešingas, atžarus, piktas' (DLKŽ ₄ 701)	<i>šķērss</i> 'tāds, kas atrodas šķērsām' (LVV ₃ 785)
230.	≈	<i>skjbas</i> 'įstrižas, įkypas' (šķērss, diagonāls, ieslīps) (LKŽ XII 860)	<i>šķībs</i> 'slīps, sagriezies, nošķiebies; tāds, kas nav taisns, ir nepareizi novietots attiecībā pret pamatni, apkārtni' (LVV ₃ 785)
231.		<i>skinstas</i> skat. <i>skjstas</i>	
232.	≈	<i>skjstas</i> '1. turintis ypatybę tekėti, lietis; 2. turintis daug vandens, netirštas; 3. retas; 4. <i>prk.</i> nerimtas, viską perdedantis; 5. <i>prk.</i> silpnas, nepagrjstas; 6. <i>prk.</i> jaunas, nepatyres' (DLKŽ ₄ 705) <i>skinstas</i> 'skystas' (LKŽ XII 901)	<i>šķīsts</i> nov. 'tāds, kam nav grēku: tikumīgs, nevainīgs' (LVV ₃ 787) <i>šķīsts</i> apv. 'šķīdrs' (LVV ₃ 787)
233.	-	<i>sklidūs</i> 'kuris sklinda, skleidžiasi (izklīstošs)' (DLKŽ ₄ 706) <i>sklydus</i> 'sklidus' (LKŽ XII 997)	<i>sklids</i> 'glatt (gluds)' (ME II 883) <i>sklīzs</i> 'glatt, schlüpfriig' (ME II 883)
234.		<i>sklydus</i> skat. <i>sklidūs</i>	
235.	≈	+? <i>skūpas</i> '1. menkas, skurdus, negausus; 2. per daug taupus, šykštus' (LKŽ XII 1133)	-? <i>skūps</i> 'skops' (ME III 908)
236.	=	<i>slaikūs</i> tarm. 'tiesiai nuaugēs, lieknas, aukštas' (DLKŽ ₄ 710)	<i>slaiks</i> 'slaidis' (LVV ₃ 742)
237.	=	<i>slesnūs, slēsnius</i> 'slēnus, žemas' (DLKŽ ₄ 712)	<i>slēsns</i> 'niedrig gelegen; feucht, einschliessend' (ME III 930)
238.	=	<i>slidūs</i> '1. kuriuo slystama; 2. kuris slysta' (DLKŽ ₄ 712)	<i>slids</i> '1. glatt, schlüpfriig; 2. schräge' (ME III 931)
239.	=	<i>slīnkas</i> žem. 'tingus' (DLKŽ ₄ 712) <i>slinkūs</i> 'slinkas' (LKŽ XIII 27)	<i>slinks</i> '1. tāds, kam nepatīk strādāt, ilgstoši, mērķtiecīgi darboties, piepūlīes; laisks; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 746)
240.		<i>slinkūs</i> skat. <i>slīnkas</i>	
241.	≈	<i>smagūs</i> '1. jaukus, malonus; 2. gerai nusiteikēs, linksmas; 3. stiprus, miklus; 4. smarkus; 5. patogus paimti, naudotis; 6. žem. sunkus' (DLKŽ ₄ 714)	<i>smags</i> '1. tāds, kam ir liela masa; 2. tāds, kas veicams ar lielu piepūli; grūts; 3. pārn. tāds, kam trūkst veiklības, ātruma; neveikls; 4. sarežģīts, grūti uztverams; 5. pārn. mokošs, nepatīkams, nomācošs; 6. tāds, kam ir lieli izmēri, spēks, masa vai nozīmīgums; 7. pārn. tāds, ko grūti pārciest, bīstams; 8. kopā ar smaguma mērvienību apzīmē ķermeņa masu' (LVV ₃ 748)
242.		<i>smailas</i> skat. <i>smailūs</i>	
243.	=	<i>smailūs</i> '1. nulaibējes ī galā; 2. turintis mažiau kaip 90°; 3. <i>prk.</i> žvalgus, skvarbus, aštrus; 4. <i>prk.</i> kandus, īgeliantis; 5. smalsus; 6. linkes	<i>smails</i> 'tāds, kam ir šaura konusa vai piramīdas forma; tāds, kam no visām pusēm sašaurināts, ass gals; ass' (LVV ₃ 748)

		smaguriauti; 7. linkes meilintis, geidus' (DLKŽ ₄ 714) <i>smailas</i> 'smailus' (LKŽ XIII 84)	
244.	≠	<i>smalkūs</i> '1. smalkių priējes; 2. smalkēmis atsiduodantis' (DLKŽ ₄ 714)	<i>smalks</i> '1. tievs, sīks; tāds, kas sastāv no sīkām, mazu izmēru daļiņām; 2. tāds, kas paredzēts sīku priekšmetu uztveršanai vai atdalīšanai; 3. tāds, kas paredzēts precīziem darbiem; tāds, ka veikšanai, izpildei nepieciešama uzmanība, precizitāte: precīzs; 4. tāds, kas ir gatavots no augstvērtīga materiāla un rūpīgi, labi, izstrādāts; 5. sīks, glīts: tāds, kas liecina par augstām prasībām, izsmalcinātību; 6. tāds, kam ir augstas prasības: izsmalcināts; tāds, kas atbilst augstām prasībām: izmeklēts; 7. augsti attīstīts, izkopts; 8. viltīgs, sīki aprēķināts; 9. augsts, arī dzidrs: sīks (par skaņu)' (LVV ₁ 748–749)
245.	–	<i>smarkūs</i> '1. veikus, gyvas, greitas; 2. griežtas, reiklus; 3. stiprus, didelis; 4. svaigus; aštrus' (DLKŽ ₄ 715)	<i>smārks</i> 'tüchtig, gehörig' (ME III, 9)
246.	≠	<i>smukūs</i> 'smuklus, klampus' (DLKŽ ₄ 717)	+ <i>smuks</i> , sar. 'glīts, skaists' (LVV ₃ 751)
247.	=	+ <i>spraunas</i> 'spraunus' (LKŽ XIII 497) + <i>spraunus</i> '1. gyvas; judrus; vikrus; 2. drašus, smarkus, nenusileidžiantis; 3. sraunus' (LKŽ XIII 497) + <i>spriaūnas</i> 'spraunas' (LKŽ XIII 510) + <i>spriaunūs</i> 'spraunus' (LKŽ XIII 510) + <i>špriaūnas</i> 'špriaunus' (LKŽ XV 281) + <i>špriaunūs</i> 'špriaunus' (LKŽ XV 281)	+ <i>sprauns</i> 'možs, veselīgs, izveicīgs (par cilvēkiem); arī augstprātīgs: // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; // labi attīstījies, spēcīgs (par dzīvniekiem, retāk augiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LVV VII ₂ 140)
248.		+ <i>spraunus</i> skat. <i>spraunas</i>	
249.		+ <i>spriaūnas</i> skat. <i>spraunas</i>	
250.		+ <i>spriaunūs</i> skat. <i>spraunas</i>	
251.	=	<i>statūs</i> '1. tiesiai (arba beveik tiesiai) aukštyn kylantis; 2. tiesus; 3. <i>prk.</i> šīurkštus, stačiokiškas' (DLKŽ ₄ 732)	<i>stats</i> '3) steil' (ME III 1048)
252.		<i>stiņgras</i> skat. <i>stingrius</i>	
253.	=	<i>stingriūs</i> 'nepasiduodantis liekamajai deformacijai, tamprus, stamantrus' (DLKŽ ₄ 735) <i>stiņgras</i> 'stingrus' (LKŽ XIII 787)	<i>stingrs</i> '1. tāds, kas nezaudē savu veidu, elastību, spriegumu; 2. ciešs, izturīgs, saspriegts; 3. pastāvīgs, nemainīgs, bez svārstībām; 4. noteikts, drošs; 5. prasīgs, nepieķāpīgs; bez atlaides' (LVV ₃ 769)
254.	≈	<i>stingūs</i> 'linkes stingti: sustingēs' (DLKŽ ₄ 735)	<i>stings</i> '1. tāds, kas aukstumā kļuvis stīvs, ciets, arī nejutīgs; sastindzis; 2. pām. nekustīgs, bez dzīvības: sastindzis' (LVV ₃ 769)
255.		<i>stipras</i> skat. <i>stiprius</i>	
256.	=	<i>stipriūs</i> '1. turintis daug jėgos, tvirtas; 2. sveikas, pajėgus; 3. galingas; 4. tvirtas, patvarus, atsparus; 5. didelis, smarkus; 6. tinkamas savo paskirčiai, pajėgus; 7. turintis didelę koncentracija, aštrų skoni' (DLKŽ ₄ 735) <i>stipras</i> 'stiprus' (LKŽ XIII 798–799)	<i>stiprs</i> '1. tāds, kam ir daudz fiziska spēka; 2. tāds, kas ātri nebojājas, nenolietojas; izturīgs; 3. varens, grūti sagraujams, grūti uzvarams; 4. ļoti iedarbīgs, kodīgs, ass; intensīvs; 5. skaļš; 6. grūti ietekmējams; patstāvīgs, nelokāms; 7. spēcīgs, dziļš, intensīvs (par psihisku stāvokli, psihiskām norisēm)' (LVV ₃ 769)

257.	=	+ <i>styvas</i> '1. kietas, standus, nelankstus, stamantrus; 2. nejudrus, sustingęs (ppr. dėl nuovargio ar ligos); 3. pasitempęs, tiesus; 4. pajėgus, stiprus' (LKŽ XIII 831) + <i>štývas</i> 'styvas' (LKŽ XV 302) + <i>štývus</i> 'štyvas' (LKŽ XV 303)	+ <i>stīvs</i> 'grūti liecams, lokāms' (LVV ₃ 770)
258.	≈	<i>stovūs</i> 'tvirtai stovintis, atlaikantis verčiamą jėgą' (DLKŽ ₄ 737)	<i>stāvs</i> 'tāds, kam ir mazs slīpums; tāds, kas ir gandrīz taisnā leņķī pret pamata plakni: gandrīz vertikāls' (LVV ₃ 766)
259.	=	<i>straūjas</i> 'sraujas' (LKŽ XIII 940)	<i>straujš</i> '1. tāds, kam ir ātra straume, ātrs plūdums; 2. tāds, kam raksturīgas ātras kustības; 3. tāds, kas noris ātri; tāds, kam piemīt liels ātrums; 4. nepacietīgs, temperamentīgs; viegli uzbudināts, satraucams' (LVV ₃ 770–771)
260.	–	<i>stulbūs</i> 1) 'nustebęs, apstulbęs'; 2) 'stebintis kuo nors' (LKŽ XIII 1022)	<i>stulbs</i> '1. garīgi aprobežots, neapķērīgs; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība: neizteiksmīgs, truls (par skatienu, acīm)' (LVV ₃ 772)
261.	–	<i>sūras</i> skat. <i>sūrus</i>	
262.	–	<i>sūrūs</i> 'kuris su druska, sūdytas; turintis per daug druskos' (DLKŽ ₄ 774) <i>sūras</i> 'sūrus' (LKŽ XIV 207)	<i>sūrs</i> '1. tāds, kam ir asa, rūgtena, velkoša, kodīga garša; 2. pām. tāds, kas saistīts ar pūlēm un rūpēm; grūts; 3. pām. tāds, kas saistīts ar bēdām, ciešanām' (LVV ₃ 776)
263.	≠?	<i>svaigūs</i> 'kuris svaigina' (DLKŽ ₄ 793)	≠? <i>svaigs</i> '1. tāds, kas nesēn iegūts vai pagatavots: tāds, kas nav bojājies (par pārtikas produktiem); 2. tīrs, bez nevēlamiem piejaukumiem, bez sasmakuma; 3. tāds, kam ir spirts, labs izskats; 4. jauns, vēl nebijis; nesēn radies vai atjaunots' 777)
264.	≈	<i>svarbūs</i> '1. turintis didelē reikšmē; 2. tarm. svarus, sunkus' (DLKŽ ₄ 794)	<i>svārbs</i> 'schwer' (ME III 1144)
265.	=	<i>svēčius</i> tts. 'svetimas' (DLKŽ ₄ 794)	<i>svešs</i> '1. tāds, ar kuru iepriekš nav bijusi tuvāka saskare; nepazīstams, iepriekš neredzēts, nesastapts; 2. tāds, kas pieder citam, nevis pašam; 3. tāds, ar kuru nav nekā kopīga garīgā ziņā – uzskatos, gaumē, paražās; neatbilstošs, nepiemērots (kam)' (LVV ₃ 778–779)
266.	=	<i>sveīkus</i> '1. nesergantis, sveikatingas; 2. naudingas sveikatai; 3. nesugedęs, neliestas; 4. visas; 5. <i>prk.</i> teisingas, naudingas' (DLKŽ ₄ 794)	<i>sveiks</i> '1. vesels, neievainots; 2. vok. sveiks! sveiciena vārds tiekoties vai atvadoties; arī laba vēlējums' (LVV ₃ 778)
267.	=	<i>šāltas</i> '1. kuris žemos temperatūros; 2. nelaikantis šilumos; 3. <i>prk.</i> mažai šildantis; 4. atliekamas be ugnies, nepakaitinus; 5. <i>prk.</i> blāivus, nesikarščiņojantis; 6. <i>prk.</i> bejausmis, abejingas' (DLKŽ ₄ 799)	<i>salts</i> '1. auksts; 2. pām. nelaipns; neiejūtīgs' (LVV ₃ 699)
268.		<i>šaurus</i> skat. <i>šiaurūs</i>	
269.		<i>šiaūras</i> skat. <i>šiaurūs</i>	
270.	≠	<i>šiaurūs</i> '1. šiaurinis, šaltas, žvarbus; 2. <i>prk.</i> rūstus, atšiaurus' (DLKŽ ₄ 805) <i>šaurus</i> 'šiaurus' (LKŽ XIV 584) <i>šaurus</i> 'šiaurus' (LKŽ XIV 584)	<i>šaurš</i> '1. tāds, kam ir neliels platums; 2. tāds (apģērbs), kas cieši pieguļ augumam, ķermeņa daļām; 3. tāds, ko ir neērti izmantot mazās platībās dēļ; 4. tāds, kas aptver nelielu daļu (no kā):

		ierobežots; 5. valodniecībā – tāds (patskanis), kas izrunājams ar samērā augstu mēles pacēlumu; 6. <i>pārn.</i> tāds, kam trūkst plaša, vispusīga skatījuma: vienpusīgs, aprobežots' (LVV ₃ 782)
271.		<i>šykštas</i> skat. <i>šykštas</i>
272.	≈	<i>šykštūs</i> '1. per daug taupus, vengiantis išlaidų; 2. <i>knyg.</i> rodantis perdėta taupumą, menkas; 3. <i>prk.</i> mažai duodantis, pasakantis' (DLKŽ ₄ 806) <i>šykštas</i> 'šykštus' (LKŽ XIV 767)
273.	≠?	<i>šykštas</i> 'bjaurus, šlykštus (riebīgs, pretīgs)' (LKŽ XIV 777)
		<i>sīksts</i> '1. tāds, ko grūti pārlaut, pārraut, saliekt, saspiest u. tml.; 2. neatlaidīgs, grūti pārvarams; 3. izturīgs, spējīgs paciest lielas grūtības; 4. <i>pārn.</i> skops, mantrausīgi taupīgs' (LVV ₃ 729)
274.	=	<i>šiltas</i> '1. esantis palyginti aukštos temperatūros; 2. sulaiķantis šilumą, saugantis nuo šalčio; 3. <i>prk.</i> malonus, meilus, palankus' (DLKŽ ₄ 809)
		<i>sīks</i> '1. tāds, kam ir mazi, niecīgi izmēri; tāds, kas sastāv no mazām daļiņām; 2. tāds, kam ir maz, niecīga vērtība vai nozīme; mazvērtīgs; nenozīmīgs; 3. pamatīgs, atsevišķās daļās rūpīgi, smalki izstrādāts; detalizēts; 4. smalks, arī augsts (par skaņu) (LVV ₃ 729)
275.	≈	<i>širmas, šīrmās</i> '1. baltas su maišytais tamsiāis plauķais; 2. <i>prk.</i> apyžilīs' (DLKŽ ₄ 809)
		<i>sīlts</i> '1. tāds, kam ir samērā augsta temperatūra; tāds, kura temperatūra ir virs nulles; 2. kopā ar temperatūras mērvienības apzīmējumu – tāds, kam ir noteikta temperatūra (parasti virs nulles); 3. tāds, kas labi pasargā no aukstuma, palīdz saglabāt esošo siltumu; 4. <i>pārn.</i> maīgs, sīrsnīgs; 5. <i>pārn.</i> tāds, kas patīkams dzīrdēi (par skaņu, tembru); 6. tāds, kas atgādina saules gaismu, uguni vai tās atspīdumu (par krāsām)' (LVV ₃ 730)
276.	≠	<i>šīvas</i> 'šviesiai pilkas, žilas' (DLKŽ ₄ 811)
		<i>sīrms</i> '1. tāds, kas kļuvis gaišs, balts, zūdot dabiskajai krāsai (par apmatojumu, kad tā garozā vairs neattīstās pigmenti); tāds, kam ir šāds apmatojums; 2. tāds, kam tumšas pamatkrāsas apmatojumā ir gaiša apmatojuma piejaukums (par dzīvniekiem); 3. tāds, kas pastāv ļoti ilgi, ļoti sens, ļoti vecs' (LVV ₃ 733)
277.	≈	<i>šīdrūs</i> 'retas (apie audinī)' (LKŽ XIV 986)
		<i>sīvs</i> '1. tāds, kam piemīt asa, kodīga, parasti nepatīkama garša, arī smaka; 2. <i>pārn.</i> ; poēt. grūts, neatlaidīgs; ļoti stiprs, intensīvs' (LVV ₃ 734)
278.		<i>šļapus</i> skat. <i>šļāpias</i>
279.	=	<i>šļāpias</i> 'vandens prisigērs, vandeniū sumīrķes, sulietas, sulytas' (DLKŽ ₄ 812) <i>šļapus</i> 'šļapias' (LKŽ XIV 1027)
		<i>šķīdrūs</i> '1. tāds, kam piemīt īpašība tecēt, plūst un kas pieņem tā trauka formu, kurā tas atrodas; 2. sar. tāds, kura daļas, sastāvdaļas atrodas patālu cita no citas; rets; arī plāns, izdīlis; 3. tāds, kurā maz biežumu, maz vajadzīgo sastāvdaļu' (LVV ₃ 785)
280.	≠	<i>šmukūs</i> 'mažas, skurdus' (LKŽ XV 112)
281.		<i>špētnas</i> skat. <i>špētnas</i>
282.	=	+ <i>špētnas</i> 1) 'kuris prastos išvaidzos, negražus, nedairus, baisus, bjaurus'; 2) prastas, niekam tikēs, nepatogus, sunkus, bjaurus, nemalonus'; 3) 'piktas, blogas,
		+ <i>špētns</i> 'ungestūm, wild, tobend, böse, boshaf, mutig, grossmäulig, garstig' (ME IV 101)

	nedoras' (LKŽ XV 269) + <i>špētnas</i> 'špētnas' (LKŽ XV 269) + <i>špetnūs</i> 'špētnas' (LKŽ XV 269) + <i>špētnūs</i> 'špētnas' (LKŽ XV 269)	
283.	<i>špetnūs</i> skat. <i>špētnas</i>	
284.	<i>špētnūs</i> skat. <i>špētnas</i>	
285.	<i>špriaūnas</i> skat. <i>spraunas</i>	
286.	<i>špriaunūs</i> skat. <i>spraunas</i>	
287.	<i>štjvas</i> skat. <i>styvas</i>	
288.	<i>štjvūs</i> skat. <i>styvas</i>	
289.	= + <i>štramūs</i> 'šaunus, guvus' (LKŽ XV 305)	+ <i>štrams</i> 'brašs, izveicīgs' A.T.
290.	= + <i>švākas</i> '1. turintis mažai līzinēs jēgos ar sveikatos, silpnas; 2. prastas, netikēs, menkas; 3. sunkus, vargingas; 4. nēščia' (LKŽ) + <i>švakus</i> (LKŽ XV 439)	+ <i>švaks</i> novec. 'vājš, arī sliktš' (LLVV VII, 412)
291.	<i>švakus</i> skat. <i>švākas</i>	
292.	= <i>šveñtas</i> '1. pagarbīai saugomas, vertas didžiausios pagarbos; 2. <i>bažn.</i> esantis Dievo malonēje; jo garbei skirtas; 3. doras, kilnus, garbingas; 4. tikras, svarbus' (DLKŽ, 824)	<i>svēts</i> '1. tāds, kas attiecas uz dievu, reliģiskas mācības sludināšanu; tāds, kas (pēc reliģiskiem ticējumiem) ieguvis dieva svētību, žēlastību; 2. lietu. nozīmē svētais, v.; svētā. s. kristietismā – visu mūžu reliģijai ziedojis un kādu izcilu varoņdarbu paveicis ticīgais, ko pielūdz kā dievišķīgu būtni; 3. pārn. ārkārtīgi nozīmīgs, dārgs: tāds, kas saistīts ar visdziļākajām jūtām, godu; 4. pārn. tāds, kam ir spēcīga, intensīva izpausme (par jūtām)' (LVV, 779)
293.	≈ <i>taukūs</i> '1. vešlus, tarpus; nutukēs, riebus' (LKŽ XV 1013)	<i>tauks</i> 'tāds, kas satur daudz tauku; trekns' (LVV, 795)
294.	≈ <i>tiesūs</i> '1. stačiai einantis kuria nors kryptimi; 2. <i>prk.</i> teisingas' (DLKŽ, 843) <i>tiēsas</i> 'tiesus' (LKŽ XVI 186)	<i>tiešs</i> 'tāds, kas ir saistīts (ar ko) bez starpposmiem, bez novirzēm; 2. pilnīgi atbilstošs kam, bez atrunas, bez novirzes; precīzs; 3. atklāts: bez aplinkiem' (LVV, 803)
295.	<i>tiēsas</i> skat. <i>tiesūs</i>	
296.	= <i>tēvas</i> žem. '1. laibas, plonas; 2. kuris aukšto tembro, plonas' (DLKŽ, 842)	<i>tievs</i> 'tāds, kam ir samērā mazs apkārtmērs: pretstats: resns' (LVV, 803)
297.	= <i>tjčias</i> 'tvēinis' (LKŽ XVI 162)	<i>tīšs</i> 'apzināts, ar nodomu darīts' (LVV, 807)
298.	≠ <i>tiklūs</i> 'ištikīmas; lengvai kuo pasitiktis, lengvatikis, patiklus' (LKŽ XVI 253)	<i>tīkls</i> '1. tikumīgs; 2. tāds, kas saistās ar šādu īpašību, izriet no tās' (LVV, 804)
299.	≈ <i>tiklūs</i> '1. garbingas, taurus; 2. ramus' (LKŽ XVI 253)	skat. <i>tikls</i>
300.	≈ <i>tikras</i> '1. koks yra pagal prigimtį; 2. turintis būdingas ypatybes; 3. neabejojamas; 4. įsitikinęs; 5. vedantis į tikslą; 6. grynas, nuoširdus; 7. labai panašus' (DLKŽ, 844)	<i>tikrs</i> 'recht, gut, tauglich, wert' (ME IV 183)
301.	≈ <i>tjras</i> '1. plikas, plynas, tuščias; 2. grynas, skaidrus, giedras; 3. švarus; 4. <i>prk.</i> doras, nekaltas' (DLKŽ, 847) <i>tyrūs</i> 'tyras' (LKŽ)	<i>tīrs</i> '1. tāds, kur nav netīrumu, traipu; arī uzkopts; 2. bez piejaukumiem; 3. brīvs, tukšs, ne ar ko neaizņemts; 4. tāds, kas ir savā iespējami skaidrākajā veidā; bez novirzēm; skaidrs; dzidrs;

		5. pārn. tāds, kas veikts nevainojami, augstā kvalitātē; 6. pārn. morāli nevainojams, godīgs, patiess; arī tāds, kurā izpaužas šādas īpašības: 7. sar. izsaka vārda nozīmes pastiprinājumu' (LVV ₃ 806–807)
302.	<i>tyrūs</i> skat. <i>týras</i>	
303.	≠ <i>tīšūs</i> '1. lengvai tīstantis, tašus; 2. ištīšes, nutīšes' (DLKŽ ₄ 848)	<i>tīšs</i> 'tāds, kas tiek darīts, veikts apzināti, ar nodomu: // tāds, kas rodas, izveidojas apzinātas rīcības rezultātā; // tāds, kas noris apzināti (piemēram, par psihisku procesu, darbību); tāds, kas izriet no paša gribas, apziņas; patvaļīgs' LLVV VII ₂ 558)
304.	– <i>tīžlūs</i> 'tīžus (izšķīdis, mikls, ūdeņains, gurdens, gļēvs)' (LKŽ XVI 455)	<i>tīžls</i> 'kropļs, neattīstīts, paralizēts' (LVV ₃ 807)
305.	<i>tólas</i> skat. <i>tólas</i>	
306.	= <i>tolūs</i> 'tolimas erdvēs atzvilgiu' (DLKŽ ₄ 849) <i>tólas</i> 'tolimas' (LKŽ XIV 483)	<i>tāls</i> '1. tāds, kas atrodas vai notiek lielā attālumā, atstatumā; 2. apst. tālu, kopā ar garuma mērvienību apzīmē attālumu; 3. tāds, kura veikšanai jāpārvar liels attālums, liels ceļa gabals; 4. tāds, kas ieradies no liela attāluma; 5. tāds, ko no runas brīža šķir liels laika posms; 6. pārn. tāds, ar ko nav garīgas tuvības, svešs' (LVV ₃ 793)
307.	= <i>trākas</i> žem. 'patrakēs, pašēļes' (DLKŽ ₄ 851)	<i>traks</i> '1. slims ar trakumsērgu; 2. sar. psihiski slims, ārprātīgs; 3. bezprātīgs, neprātīgs, pārgalvīgs; 4. tāds, kurā izpaužas pārgalvība; 5. sar. ļoti intensīvs; ļoti liels, skaļš, straujš; 6. sar. uztraucošs, pārsteidzošs; slikts' (LVV ₃ 809)
308.	≠ <i>trakūs</i> žem. 'smarkus, trankantis (straujš, kratīgs)' (DLKŽ ₄ 851)	skat. <i>traks</i>
309.	= <i>trapūs</i> '1. greitai lūžtantis, lengvai trupantis, byrantis ī gabalēlius; 2. prk. ņetvirtas, nepastovus; 3. prk. reikalaujantis daug priežiūros, opus' (DLKŽ ₄ 852)	<i>trapjš</i> '1) Adj., 1, verwittert, morsch, brüchig, boten' (ME IV 223)
310.	≠ <i>trēknas</i> 'sumaigytas, sutrupintas (apie šiaudus)' (LKŽ VI 742–743)	<i>trekns</i> '1. tāds, kurā ir daudz tauku, taukvielu vai taukaudu; 2. mīksts, sulīgs, labā zemē audzis (par augiem); 3. barības vielām bagāts; 4. sar. plats, tumšs, spilgts' (LVV ₃ 811)
311.	≈ <i>trēknas</i> 'aukštas, tvirtas, stambus, riebus, stiprus' (LKŽ VI 742–743)	skat. <i>trekns</i>
312.	= <i>tuklūs</i> 'linkēs tukti: riebus, nutukēs' (DLKŽ ₄ 861)	<i>tukls</i> 'tāds, kam ir samērā biezs taukaudu slānis' (LVV ₃ 816)
313.	= <i>tumūs</i> tarm. 'tirštas, sutumējšs' (DLKŽ ₄ 862)	<i>tums</i> 1) 1, <i>tunjšs</i> , dickflüssig, tummig, schleimig; fett (von der Milch); 2) fleischig, wohlgenährt; 3) weich, ölig; 4) "schmackhaft (?) (ME IV 262)
314.	= <i>tvirtas</i> '1. kurj sunku sulaužyti, sumušti, suplēšyti; 2. stiprus, sveikas; 3. kietas; 4. atstangus, nenukrypstantis; 5. pastovus' (DLKŽ ₄ 867) <i>tvirtūs</i> 'tvirtas' (LKŽ XVII 324)	<i>tvirts</i> poēt. '1. ciets; stingrs; 2. spriegs; vingrs; noteikts' (LVV ₃ 821)
315.	<i>tvirtūs</i> skat. <i>tvirtas</i>	

	neišprušeš' (DLKŽ ₄ 949) <i>žālis</i> 'žalias' (LKŽ XX 125) <i>žalus</i> '1. kuris žalios spalvos, žaliuojantis; 2. vešlus, trašus; 3. stiprus. sveikas' (LKŽ XX 148)	
331.	<i>žālis</i> skat. <i>žālias</i>	
332.	<i>žalus</i> skat. <i>žālias</i>	
333.	= <i>žēbras</i> '1. turintis marga, smulkiais lopiniukais snukį; 2. <i>prk.</i> murzinas, nesiprauseš' (DLKŽ ₄ 951)	+ <i>žēbrs</i> 'buntköpfig' (ME IV 80)
334.	<i>žaudus</i> skat. <i>žiaudūs</i>	
335.	= <i>žēmas</i> '1. turintis nedidelį mastą nuo apačios į viršų; 2. nesiekiantis įprasto lygio, slėnus; 3. nedaug nutolęs nuo žemės į viršų; 4. kuris nedidelio kiekio, jėgos ir pan.; 5. prastas, menkas; 6. paprastas, mažai išsirutuliojęs; 7. nevadovaujantis; 8. storas (apie balsa); 9. <i>prk.</i> negarbingas' (DLKŽ ₄ 952)	<i>zems</i> '1. tads, kam ir mazs vai samērā mazs augstums; tads, kas atrodas nelielā atstatumā no zemes; 2. tads, kas ir zem vidējā. parastā apjoma. pakāpes, intensitātes: tads, kas nav sasniedzis vidējo (attīstības, kvalitātes u. tml.) pakāpi; 3. nesvarīgs, neievērojams, necils; 4. vienkāršs, neizkopts, neizsmalcināts; 5. negodīgs, zemisks; 6. tads, kam ir samērā neliels svārstību skaits laika vienībā (par skaņu)' (LVV ₃ 872)
336.	- <i>žiaudūs</i> 'žiaudrus (ass. skaudrs)' (LKŽ XX 427) <i>žaudus</i> 'žiaudus (ass, skaudrs)' (LKŽ XX 212)	+ <i>žaūds</i> 'weichlich, empfindlich (pamīksts, jūtīgs, vārīgs)' (ME IV 790)
337.	= <i>žiglūs</i> 'greitas, vikrus' (LKŽ XX 572)	<i>žigls</i> 'ātrs, veikls' (LVV ₃ 881)
338.	- <i>žilas</i> '1. baltas, nubalęs (ppr. apie plaukus) (balts [piem., par matiēm]); 2. <i>prk.</i> siekiantis tolimą praeitį, senas (pār. tads, kas sniedzas tālā pagātnē, sens)' (DLKŽ ₄ 957)	<i>zils</i> 'tads, kam piemīt krāsa, kas raksturīga, piem., skaidrām debesīm' (LVV ₃ 875)

2. tabula. Formas ziņā atbilstošie atvasinātie lietuviešu un latviešu valodas īpašības vārdi¹

	Lietuviešu val.	Latviešu val.
1.	= <i>adatotas</i> 'spygliuotas, akstinuotas, adatytas' (LKŽ I 19) <i>adatuotas</i> 'adatotas' (LKŽ I 19)	<i>adatuots</i> 'adatains' (ME I 11)
2.	<i>adatuotas</i> skat. <i>adatotas</i>	
3.	= <i>akingas</i> 'geru akiu, izvalgus, pastabus, akylas' (LKŽ I 58)	<i>acīgs</i> 'tāds, kas ātri pamana, ievēro; pārn. tāds, kas ātri izprot' (LVV ₃ 15) <i>aķīgs</i> 'acīgs' (ME I 66)
4.	≈ <i>akylas</i> '1. kuris geru akiu, greit pastebi; 2. gudrus, guvus, gabus' (DLKŽ ₄ 5–6)	<i>aķīls, aķils</i> 'vorsichtig, pfiifig, gewandt, flink' (ME I 66)
5.	= <i>alkanas</i> '1. išalkęs, jaučiantis alkį; 2. prk. maisto trūkstamas' (DLKŽ ₄ 10)	<i>alkans</i> '1. kārš; kārīgs; 2. tāds, kurā izpaužas alkas' (LVV ₃ 40)
6.	= <i>āpalias</i> '1. apvalias; 2. visas, īstisas' (LKŽ I 183)	<i>apaļš</i> '1. tāds, kam ir riņķa forma: riņķim līdzīgs; 2. tāds, kam ir lodes forma: lodei līdzīgs; 3. cilindveida: cilindrisks; 4. labi barots; tukls (par cilvēku, ķermeņa daļām); 5. sar. viss, vesels' (LVV ₃ 46)
7.	≈ <i>āplamas</i> 'paviršutiniškas; neapdairus, žioplas' (DLKŽ ₄ 28) <i>aplamūs</i> 'aplamas' (LKŽ I 242)	<i>aplams</i> 'nepareizs, maldīgs, arī muļķīgs' (LVV ₃ 56)
8.	<i>aplamūs</i> skat. <i>āplamas</i>	
9.	– <i>atkaklūs</i> '1. uzsispīręs, priešingas (stūrgalvīgs, pretējs); 2. ryžtingai atliekamas (apņēmīgi veicams)' (DLKŽ ₄ 48)	<i>atkakls</i> 'unartig (neaudzināts, palaidnīgs)' (ME I 163)
10.	– <i>atstatus</i> 'stačiokiškas' (LKŽ I 435)	<i>atstats</i> 'attāls' (LLVV I 451)
11.	= <i>auglingas</i> 'derlingas' (LKŽ I 465)	<i>auglīgs</i> 'tāds, no kura var iegūt bagātu ražu: ražīgs; tāds, kas veicina bagātas ražas iegūšanu; 2. tāds, kas spēj regulāri dot pēcnācējus; 3. tāds, kas dod labus rezultātus: tāds, kas labvēlīgi ietekmē, veicina (ko)' (LVV ₃ 109)
12.	≈ <i>ausingas</i> 'geru ausų, ausylas' (LKŽ I 501)	<i>ausīgs</i> 'tāds, kas uzmanīgi, arī satraukti klausās' (LLVV I 503)
13.	– <i>badīngas</i> 'kuriame daug bado tenka ķēsti (apie laiku)' (LKŽ I 547)	<i>badīgs</i> '1. rijīgs, negausīgs; 2. pārn. mantrausīgs; alkatīgs' (LVV ₃ 116)
14.	= <i>badīngas</i> 'badus' (LKŽ I 547)	<i>badīgs</i> 'tāds (dzīvnieks), kas mēdz badīties' (LVV ₃ 116)
15.	= <i>bagotas</i> '1. turtīngas; 2. pilnas, apkūnus' (LKŽ I 555)	<i>bagāts</i> 'tāds, kam pieder lielas materiālas vērtības; pārticis, turīgs; 2. tāds, kura radīšanai izlietotas lielas materiāls vērtības: dārgs, grezns; 3. ļoti liels; bagātīgs; 4. ražīgs, dāsns; 5. tāds.

¹ Ar zīmi "=" atzīmēti vārdu pāri, kuriem sakrīt pamatnozīmes. Ar zīmi "≈" atzīmēti vārdu pāri, kuriem pamatnozīmes nesakrīt, bet vismaz viena no nozīmēm sakrīt. Ar zīmi "–" iezīmēti vārdi, kam latviešu un lietuviešu valodā nav nevienas kopējas nozīmes. Atšķirībā no 1. tabulas šeit ar īpašu zīmi nav atzīmēti aizguvumi un starp semantiski atšķirīgajiem vārdu pāriem nav īpaši izdalīti homonīmi. Literārās valodas vārdiem nozīmes skaidrojumi doti no DLKŽ un LVV₃ un LLVV (ja vārds nav iekļauts LVV₃), apvidvārdiem, novecojušiem vārdiem u. c. dažādu iemeslu dēļ šajās vārdnīcās neiekļautajiem vārdiem nozīmes skaidrojumi doti no LKŽ un ME.

		kuram piemīt kas lielā daudzumā, bagātīgi; 6. plašs, vispusīgs; daudzveidīgs, bagātīgs; 7. liet. nozīmē bagātnieks' (LVV ₃ , 117)
16.	=	<i>bagotīngas</i> 'turtingas, gausus' (LKŽ I 555). <i>bagātīgs</i> 'plašs, vispusīgs; daudzveidīgs; 2. ļoti liels; bagāts; 3. lielāks, pilnīgāks nekā nepieciešams; pilnīgs; 4. ražens, krāšņs (laiks, laika posms)' (LVV ₃ , 116)
17.	=	<i>bailīngas</i> 'baimīngas, baikštus' (LKŽ I 565) <i>bailīgs</i> '1. tāds, kas bieži baidās; tramīgs (par dzīvniekiem); 2. tāds, kurā izpaužas bailes, nedrošība; 3. sar. tāds, kas rada bailes; bīstams' (LVV ₃ , 117)
18.	=	<i>baisīngas</i> 'labai baisus, gāšdinantis' (DLKŽ ₄ , 68) <i>baisīgs</i> 'furchtbar' (ME I 251)
19.	=	<i>bālganas</i> 'balzģanas' (LKŽ I 594) <i>bālgans</i> 'tāds, kam nav krāsas spilgtuma; blāvs, bāls; ļoti gaišā krāsā' (LVV ₃ , 118)
20.	≈	<i>balsīngas</i> '1. turintis ģerā, skambu balsā; 2. skardus, balsus' (DLKŽ ₄ , 70) <i>balsīgs</i> 'tāds, kuru izrunājot vibrē balss saites (par valodas skaņu)' (LVV ₃ , 119)
21.	=	<i>bāltīskas</i> '1. priekšautantis baltams; 2. Baltijos jūros' (LKŽ I 617) <i>baltīks</i> 'tāds, kas raksturīgs baltiem, baltu valodām' A. T.
22.	=	<i>bāltzālis</i> 'baltai žālias' (LKŽ I 623) <i>baltzūš</i> 'balti zāš' A. T.
23.	=	<i>bālzģanas</i> 'neaiškiai baltas, balsvas' (DLKŽ ₄ , 71) <i>balzģans</i> 'blässlich' (ME I 260)
24.	≈	<i>bēdīngas</i> 'turintis daug bēdu' (DLKŽ ₄ , 76) <i>bēdīgs</i> '1. tāds, kas skumst, bēdājas; tāds, kurā izpaužas bēdas, skumjas, tāds, kas liecina par bēdām, skumjām; noskumis; 2. nepatīkams, slihts; tāds, par ko jābēdājas; 3. sar. pavisam neizskatīgs; nožēlojams, nabadzīgs' (LVV ₃ , 125)
25.	≈	<i>begālingas</i> 'didelis' (LKŽ I 714) <i>bezģalīgs</i> '1. tāds, kam nav robežu (telpā un laikā); 2. ļoti liels; 3. matemātikā – tāds, kas raksturo neierobežotību' (LVV ₃ , 128)
26.	-	<i>beņdriškas</i> 'bendras' (LKŽ I 751) <i>biedrīks</i> '1. tāds, kas izturas kā labs biedrs – ir draudzīgs, izpalīdzīgs; 2. tāds, kas raksturīgs labiem biedriem; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LVV ₃ , 130)
27.	-	<i>blēdīngas</i> 'žālingas' (kaitīgs) (LKŽ I 896) <i>blēdīgs</i> 'tāds, kas rīkojas negodīgi, ar meliem, krāpšanu, mānīšanu (savtīgos nolūkos); 2. tāds, kas raksturīgs blēdim; tāds, kurā izpaužas negodīgums, viltīgums' (LVV ₃ , 134)
28.	=	<i>bóbiškas</i> 'būdingas bobai' (LKŽ I 963) <i>bābīks</i> 'weibisch' (ME I 270)
29.	-	<i>būdingas</i> 'neatsitiktinis, īprastinis' (DLKŽ ₄ , 92) <i>būdīgs</i> 'liela auguma, plecīgs' A. T.
30.	-	<i>būrtīskas</i> 'magīskas' (LKŽ I 1203) <i>burīks</i> '1. pilnīgi, vārdu pa vārdam atbilstīgs (kam); atbilstošs vārdu tiešajai nozīmei; 2. apst. tieši, bez pārspīlējuma' (LVV ₃ , 146)
31.	=	<i>būtiškas</i> 'esminis, tikras, būtinis, būtinās' (LKŽ I 1222) <i>būtīks</i> 'tāds, kas veido vai skar būtību; ļoti raksturīgs, nozīmīgs' (LVV ₃ , 147)
32.	=	<i>dailīngas</i> 'dailus, meniškās' (LKŽ II 224) <i>dailīgs</i> 'anmutig, schön (in jeglicher Beziehung)' (ME I 431)
33.	≈	<i>darbīngas</i> '1. galintis, pājēģiantis dirbti; 2. tīnkamas našiam darbu, kupinas darbu; 3. darbštus' (DLKŽ ₄ , 108) <i>darbīgs</i> '1. tāds, kas daudz un ākli strādā; strādīgs, ākls; rošīgs; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; 3. tāds, kas darbojas, var

		neslēptu izsmieklu, ironiju; 4. tāds, kurā izpaužas ironija, izsmieklš' (LVV ₃ 199)	
50.	=	geltónas 'kuris aukso spalvos' (DLKŽ ₄ 170)	dzeltāns 'gelb' (ME I 542)
51.	=	girdingas 'kuris gerai girdi' (LKŽ III 332)	dzirdīgs 'tāds, kam ir spēja dzirdēt' (LVV ₃ 202)
52.	-	godingas I 'godus, gobšus, šykštus; II garbingas' (LKŽ III 474)	gādīgs 'tāds, kas rūpējas. gādā (par ko): rūpīgs' (LVV ₃ 224)
53.	≈	gruntingas 'tvirtas' (LKŽ III 670)	grunīgs sar. 'īsts, pamatīgs' (LLVV III 156)
54.	≈	guodingas 'gerbtinas, pagarbos vertas, onus; rimtas' (LKŽ III 737)	godīgs '1. tāds, kura rīcība atbilst morāles prasībām; tikumīgs, atklāts, apzinīgs; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; 3. tāds, kas ir atzīts, atļauts; 4. pieklājīgs, piedienīgs; paklausīgs (par bērniem); 5. sar. pietiekams, pilnīgs' (LVV ₃ 236)
55.	-	indingas 'turintis indū (gyvas organizmas ar augalas)' (LKŽ IV 107)	indīgs '1. tāds, kas izraisa organisma saindēšanos; 2. tāds (dzīvnieks), kura organismā tiek izstrādātas indīgas aizsargvielas' (LVV ₃ 293)
56.	=	ypatūs '1. ypatingas; 2. <i>psn.</i> atskiras' (DLKŽ ₄ 216) ypačias '1. ypatingas; 2. atskiras' (LKŽ IV 129)	īpašs '1. tāds, kas ir atšķirīgs no citiem. no parastā; īpatnējs, savdabīgs; noteiktam nolūkam paredzēts; 2. sevišķs' (LVV ₃ 298)
57.		ypačias skat. ypatūs	
58.	≈	iškiliūs '1. užiņantis aukštesnē padētj; 2. <i>prk.</i> išdidus, puikus' (DLKŽ ₄ 237)	izcilis '1. tāds, kas atšķiras ar savām pozitīvajām īpašībām, nozīmību, kvalitāti; ļoti labs; 2. uz āru izvirzīts, izcelts' (LVV ₃ 303)
59.	-	išmaningas 'daug išmanantis, išmintingas, išmanus' (DLKŽ ₄ 243)	izmanīgs 'manīgs' (LVV ₃ 318)
60.	=	ištūringas 'patvarus, daug ištūrijs' (LKŽ IV 251)	izturīgs '1. tāds, kas spēj pārciest, paciest (ko nelabvēlīgu, nepatīkamu); tāds, kas spēj dzīvot, attīstīties sliktos apstākļos (par dzīvu būtni); 2. tāds, kas (kā ietekmē ilgā nemainās, patur savas īpašības; tāds, kas ātri nenolietojas' (LVV ₃ 334)
61.	=	ietekmingas '[takingas' (LKŽ IV 267)	ietekmīgs 'tāds, kas spēcīgi ietekmē; arī cienījams, iespaidīgs, autoritatīvs' (LVV ₃ 286–287)
62.	-	jaudingas '1. jautrus, greit reaguojantis; 2. veikianis jausmus, darantis [spūdji]; 3. drašus' (LKŽ IV 296)	jaudīgs 'tāds, kam ir samērā liela jauda' (LLVV IV 28)
63.	=	juokingas 'keliantis juoka, komiškas' (DLKŽ ₄ 271)	jocīgs '1. tāds, ko redzot vai dzirdot kļūst jautri, ir jāsmejas; 2. neparasts, savāds, dīvains' (LVV ₃ 343)
64.	=	juūingas 'jautrus' (LKŽ IV 440)	juūīgs '1. tāds, kas viegli, ātri sajūt kairinājumus; 2. tāds, kas labi uztver vāju iedarbību un reaģē uz to' (LVV ₃ 347)
65.	=	skat. juūingas	jūūīgs 'tāds, kurā viegli izraisīt izjūtas, jūtu pārdzīvojumu' (LVV ₃ 347)
66.	-	kaitingas '1. linkes sukaisti; 2. karštas, kaitrus' (LKŽ V 79)	kaitīgs 'tāds, kas bojā (ko), nodara ļaunumu, postu' (LVV ₃ 351)
67.	=	karāliškas 'karalīks' (LKŽ V 260)	karalīks '1. tāds, kas saistīts ar karali, karaļa varu; tāds, kas raksturīgs karalim, tā varai; 2. pārn. skaists, krāšņs; ļoti bagātīgs' (LVV ₃ 362)

68.	=	kareivīngas 'karingas, kariškas' (LKŽ V 276)	kareivīgs '1. tāds, kas labprāt karo, nebaidās no cīņas; drosmīgs; tāds, kas mēdz uzsākt konfliktu, strīdu; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LVV ₃ 363)
69.	-	kasīngas 'su didelēmis kasomis, kasotas' (LKŽ V 375)	kasīgs 'kratzig, borstig, unfreundlich. rechthaberisch, rauflustig' (ME II 168)
70.	=	kaulainas 'kaulingas, kaulotas' (LKŽ V 429)	kaulains '1. ļoti vājš; tāds, kam (zem ādas) redzami kauli; 2. lietv. nozīmē kaulainā: sar. nāve' (LVV ₃ 372)
71.	=	kitodas 'kitoks, kītoniškas' (LKŽ V 906)	ciņāds 'tāds, kas atšķiras (no iepriekš minētā. zināmā); atšķirīgs; savādāks' (LVV ₃ 158)
72.	-	klaidīngas 'kuris su klaida ar kļaidomis, neteisīngas, netikras' (DLKŽ ₄ 309)	kļaidīgs 'zerstreut, konfus' (ME II 208)
73.	-	klausīngas 'kas gerai ģirdi' (LKŽ V 980)	klausīgs 'paklausīgs' (LVV ₃ 379)
74.	=	kojīngas '1. dideliu, stipriju koju; 2. greitu eikļu, mikļu koju; 3. sunkiai gaunamas, reikalaujantis daug vaikščioti, prastas' (LKŽ VI 295)	kājīgs 'gut zu Fuss' (ME II 189)
75.	=	krūtīngas '1. plačios, stiprios krūtīs; 2. su didelēmis, pilnomis krūtīm' (LKŽ VI 736)	krūtīgs 'stark-, voll-, breitbrüstig, stämmig' (ME II 293)
76.	=	kuŗšiškas '→ kuršiai' (LKŽ VI 973)	kursīks 'tāds, kas raksturīgs kuršiem, to valodai' A. T.
77.	=	labdarīngas 'labdarybei skirtas ar ja pasiŗymintis' (DLKŽ ₄ 349)	labdarīgs '1. neakt. saistīts ar labdarību, tai raksturīgs; filantropīks; 2. tāds, kas izraisa ko labu, no kā gūst labumu' (LLVV IV 550).
78.	-	laikīngas 'turintis daug laiko' (LKŽ VII 35)	laicīgs '1. filozofijā – tāds, kam ir sākums un beigas; tāds, kas ir ierobeŗots laikā; 2. tāds, kas nav saistīts ar reliģiju, baznīcu; 3. tāds, kas nav saistīts ar ģarīgajām vērtībām; 4. apst. laicīgi. laikus, arī laikā' (LVV ₃ 428)
79.	=	laimīngas '1. turintis laimēs; 2. sēkmingas' (DLKŽ ₄ 350)	laimīgs '1. tāds, kas izjūt laimi; 2. tāds, kurā izpaužas laimes izjūta; 3. veiksmīgs, tāds, kas noris bez traucējumiem; tāds (laiks), kas saistīts ar laimi, ar bieŗām veiksmēm; 4. tāds, kam veicas, kas nes laimi' (LVV ₃ 429–430)
80.	=	latvišķas 'būdingas latvīms. latviu' (LKŽ VII 175)	latvīks 'tāds, kas raksturīgs latvieŗu valodai: kultūrai, paraŗām' (LVV ₃ 433)
81.	=	lŗbišķas 'lŗbiu' (LKŽ VII 399)	lŗbīks 'tāds, kas saistīts ar lŗbieŗu tautu. valodu' (LVV ₃ 438)
82.	=	lietuvišķas 'lietuviams būdingas' (DLKŽ ₄ 365)	lietuvīks 'tāds, kas ir rakstīts, runāts lietuvieŗu valodā: raksturīgs lietuvieŗu valodai, saistīts ar to: raksturīgs lietuvieŗiem' (LLVV IV 6890)
83.	=	linksmīngas 'pilnas dŗiaugsmo, linksmumo' (LKŽ VII 542)	liksmīgs 'fröhlich' (ME IV 486)
84.	=	liustīngas '1. linksmas; 2. mēgstantis pramogauti, linksmintis' (LKŽ VII 628)	lustīgs novēc. 'priečīgs, jautrs' (LLVV IV 756)
85.	=	luņķanas '1. lankstus; 2. vikrus, miklus' (LKŽ VII 687)	lunkans 'tāds, kam piemīt spēja viegli, atspēriģi kustēties, locīties; vijģis' (LVV ₃ 452)
86.	=	mainīngas 'kuris mainosi, nepastovus, mainus, kaitus' (LKŽ VII 738)	mainīgs 'tāds, kas mainās, nav pastāvģi vienāds' (LVV ₃ 456)
87.	-	maldīngas 'linkēŗ melstis, pamaldus' (DLKŽ ₄ 379)	maldģgs 'tāds, kas pamatojas uz maldiem. nepareģzs' (LVV ₃ 460).
88.	≈	manīngas 'sumanus, nuovokus,	manģgs 'veikls un attapģgs' (LVV ₃ 462)

		išmaningas' (LKŽ VII 830)	
89.	=	mantingas '1. turintis daug mantos, turtingas; 2. vertingas, sudētingas, išraiškingas' (LKŽ VII 845)	manīgs 'turīgs, bagāts' (LVV ₃ 462)
90.	-	medingas 'duodantis daug medaus' (DLKŽ ₄ 388)	medīgs 'tāds, kas daudz medī (par dzīvniekiem)' (LLVV V 132)
91.	=	miglainas 'miglotas' (LKŽ VIII 164)	miglains '1. tāds (laiks), kad ir migla: tāds, kas ir piesātināts ar miglu; 2. pārn. tāds, kas nav skaidri saskatāms; tāds, kam trūkst dzidruma; 3. pārn. neskaids' (LVV ₃ 481)
92.	=	miltīngas 'turintis daudz krakmolo' (DLKŽ ₄ 399)	mīltīgs 'mehlig' (ME II 628)
93.	-	mokslingas '1. labai mokytas; 2. gabus mokslui, mokslus, 3. turintis ar reikalaujantis daudz mokslo' (DLKŽ ₄ 405)	mākslīgs 'neīsts, atvasināts: tāds, ko veic, rada cilvēks, atdarinot ko dabisku, izmantojot to par paraugu; 2. nedabīks, tēlots: inscenēts, mākslots' (LVV ₃ 459)
94.	-	moningas 'paslāptingas, viliojantis' (LKŽ VIII 346)	mānīgs '1. neīsts; tāds, uz ko nevar paļauties; 2. tāds, kas bieži mānās, kam nevar ticēt' (LVV ₃ 462)
95.	=	nabagingas 'nelaimingas, neturtingas' (LKŽ VIII 494)	nabadzīgs '1. tāds, kam trūkst nepieciešamo eksistences līdzekļu: trūcīgs; 2. tāds, kurā izpaužas nabadzība, tāds, kas liecina par nabadzību; 3. pēc satura, sastāva nepilnīgs: nepilnvērtīgs; neattīstīts; neizteismīgs' (LVV ₃ 495)
96.	=	nagingas 'visā suģebantis padaryti' (DLKŽ ₄ 412)	nadzīgs 'mudīgs, izveicīgs, manīgs' (LVV ₃ 496)
97.	-	naudīngas 'duodantis nauda; turintis vērtē' (DLKŽ ₄ 415)	naudīgs 'tāds, kam ir daudz naudas' (LVV ₃ 499)
98.	=	nederīngas 'nepriđerantis, netinkamas' (LKŽ VIII 610)	nederīgs 'tāds, kas neder (noteiktam nolūkam: nepiemērots (kam); slikti' (LVV ₃ 502)
99.	=	nedrāšūs 'baugštus, bailus' (DLKŽ ₄ 417)	nedrošs '1. nepietiekami stiprs, neīsturīgs; nestabils; 2. tāds, uz ko nevar paļauties, kam nevar uzticēties; 3. tāds (cilvēks), kas īzturas nebrīvi, kautrīgi; tāds, kam trūkst pārliecības, stingrības; 4. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 502)
100.	=	nedraugīngas 'atšakus, stačiokiškas' (LKŽ VIII 613)	nedraudzīgs 'nelabvēlīgs, arī naidīgs (pret kādu); // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LLVV V 363)
101.	-	negandīngas 'pilnas negandų' (LKŽ VIII 616)	negodīgs '1. tāds (cilvēks), kura rīcībā, attieksmē trūkst godīguma; 2. tāds, kurā izpaužas godīguma trūkums' (LVV ₃ 503)
102.	=	negyvas '1. kuris be gyvybės, miręs; 2. prk. nejudrus, lėtas' (DLKŽ ₄ 418)	nedzīvs '1. tāds, kam nav dzīvības pazīmju: miris; 2. tāds, kas nepieder pie dzīvnieku vai augu valsts; neorganisks; 3. pārn. tāds, kam trūkst moģuma, spilgtuma; neizteismīgs, bāls' (LVV ₃ 502)
103.	-	neilgūs 'mokantis užimti: linksmas: nenuobodus' (LKŽ VIII 628)	neilgs 'tāds, kas turpinās īsu laiku; īslaicīgs' (LVV ₃ 503)
104.	=	nejaukūs 'nesmagus, atstumiantis, baisokas' (LKŽ VIII 631)	nejauks '1. ļoti nepatīkams; 2. sar. nikns' (LVV ₃ 504)

105.	≈	<i>nelābas</i> '1. piktas; 2. negeras, nedoras' (DLKŽ ₄ 418)	<i>nelabs</i> '1. tāds, kam trūkst labu, vēlamu īpašību; slikts; 2. tāds, kurā izpaužas ļaunums, nelaime; tāds, kas satur sevī ļaunumu, nelaimi; 3. tāds, kas izraisa nepatīkamu sajūtu' (LVV ₃ 506)
106.	=	<i>nelaimīngas</i> '1. patiriantis vargo, nesēkmiņ; 2. teikiantis nelaimiņ, nesēkmiņ' (DLKŽ ₄ 419)	<i>nelaimīgs</i> '1. tāds, kas pārdzīvo ciešanas, bēdas, nelaimi; tāds, kam neveicas, kam nav laimes; 2. tāds, kurā izpaužas ciešanas, bēdas, smagi pārdzīvojumi; 3. tāds, kas rada vai satur sevī ciešanas, bēdas, smagus pārdzīvojumus; 4. pārn. tāds, kas ir radījis nepatīkšanas, pārpratumus' (LVV ₃ 506)
107.	=	<i>nemirštingas</i> 'nemirtingas' (LKŽ VIII 651)	<i>nemirstīgs</i> '1. reliģiskos ticējumos – tāds, kas dzīvo mūžīgi; 2. tāds, kas mūžīgi paliek cilvēces, tautas atmiņā; neaizmirstams' (LVV ₃ 507)
108.	–	<i>nesmagūs</i> '1. nelinksmas, paniures, prastai nusiteikēs, prastos savijautos; 2. nejaukus, nepatogus' (LKŽ VIII 697)	<i>nesmags</i> 'viegls, tāds, kas nav smags' A. T.
109.	–	<i>netiesūs</i> 'neteisus' (LKŽ VIII 741)	<i>netiešs</i> 'tāds, kas darbojas vai izpaužas apslēptā, nemanāmā veidā' (LVV ₃ 512)
110.	≈	<i>netyčus</i> 'netikētas, atsitiktinis' (LKŽ VIII 740)	<i>netīšs</i> 'tāds, kas izdarīts bez iepriekšēja nodoma, nevilšus' (LVV ₃ 512)
111.	≈	<i>nevertīngas</i> 'nedoras, nevertas' (LKŽ VIII 755)	<i>nevērtīgs</i> 'wertlos, unwert' (ME II 739)
112.	=	<i>niekīngas</i> '1. niekam vertas, menkas; 2. niekšiškas, nedoras' (DLKŽ ₄ 424)	<i>niecīgs</i> 'loti mazs, sīks' (LVV ₃ 514)
113.	–	<i>niežīngas</i> 'niežais (kašķis) aptekēs' (LKŽ VIII 791)	<i>niēzīgs</i> 'juckend' (ME II 752)
114.	–	<i>nikīngas</i> 'greit īsižeidziantis, užpykstantis; kaprižīngas, aikštīngas, ģoringas' (LKŽ VIII 794)	<i>nicīgs</i> 'tāds, kurā izpaužas nicinājums' (LVV ₃ 514) <i>nīcīgs</i> 'tāds, kas iet bojā, nav mūžīgs; mirstīgs' (LVV ₃ 514)
115.	=	skat. <i>nikīngas</i>	<i>niķīgs</i> '1. tāds, kas mēdz niķoties; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 515)
116.	=	<i>nuolaidnūs</i> 'nuolaidus' (LKŽ VIII 934)	<i>nolaidens</i> 'tāds, kas vienmērīgi, pakāpeniski kļūst zemāks: ieslīps' (LVV ₃ 526)
117.	–	<i>oringas</i> 'turintis daug oro' (DLKŽ ₄ 463)	<i>ārīgs</i> 'tāds, kas iedarbojas no ārpusē vai lietojams ārēji' (LVV ₃ 74)
118.	=	<i>pabāltas</i> 'baltokas' (LKŽ IX 10)	<i>pabalts</i> '1. samērā balts; // pasirms; 2. samērā tīrs (parasti par apģērbu)' (LLVV VI ₁ 88)
119.	–	<i>pabrangūs</i> 'brangokas' (LKŽ IX 19)	<i>pabrangs</i> sar. '1. pasesns, patuklis; 2. paliels' (LLVV VI ₁ 94)
120.	=	<i>pādrēgnas</i> 'drēgnokas' (LKŽ IX 55)	<i>padrēgns</i> 'samērā, arī mazliet drēgns' (LLVV VI ₁ 121)
121.	=	<i>pagardūs</i> 'gana gardus' (LKŽ IX 76)	<i>pagards</i> 'samērā gards (piemēram, par ēdienu)' (LLVV VI ₁ 135)
122.	=	<i>pagōnīškas</i> '1. būdingas pagoniams; 2. pagoniams priekšauts, pagoniņ garbinamas' (LKŽ IX 90)	<i>pagānīšks</i> 'saistīts ar pagānismu vai pagānu, raksturīgs pagānismam vai pagānam' (LLVV VI ₁ 134)
123.	=	<i>pagūdras</i> 'gana gudrus' (LKŽ IX 100)	<i>pagudrs</i> 'ziemlich klug' (ME III 32)
124.	≈	<i>pailgas</i> 'ī ilgī nutīšes' (DLKŽ ₄ 478)	<i>pailgs</i> '1. tāds, kas noris, pastāv samērā ilgu laikposmu; // tāds, kas ir iegūts, radies samērā

		ilgā laikposmā (piemēram, par praksi, pieredzi, novērojumiem; 2. samērā ilgs (par laiku, laikposmu)' (LLVV VI ₁ 151)
125.	≈	<i>pailgus</i> 'pailgas' (LKŽ IX 110) skat. <i>pailgs</i>
126.	=	<i>pajaukūs</i> 'nelabai baugus, gana jaukus' (LKŽ IX 129) <i>pajaūks</i> 'ziemlich jaūks' (ME III 36)
127.	=	<i>pajāunas</i> 'jaunokas, apyjaunis' (LKŽ IX 129) <i>pajauns</i> 'samērā jauns' (LVV ₃ 563)
128.	=	<i>pakārštas</i> '1. gana karštas, karštokas; 2. prk. gana staigus, ūmus' (LKŽ IX 156) <i>pakarsts</i> 'samērā, arī mazliet karsts; pretstats: paauksts' (LLVV VI ₁ 166)
129.	=	<i>pakiāuras</i> '1. kiek kiauras; 2. nesulaikantis drēgmēs, lengvas, nederelīngas (apie zemi)' (LKŽ 169–170) <i>pacaurs</i> 'tāds, kam ir neliels caurums vai daži nelieli caurumi' (LLVV VI ₁ 98)
130.	=	<i>pakietas</i> '1. apykietis, kietokas; 2. sunkiokai i veikiamas; 3. gana smarkus, stiprus' (LKŽ IX 172) <i>paciets</i> 'samērā ciets' (LVV ₃ 559)
131.	=	<i>paklausīngas</i> '1. kuris paklauso, paklusnus; 2. malonus klausyti' (LKŽ IX 181) <i>paklausīgs</i> '1. tāds, kas paklausa; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 565)
132.	–	<i>paklusūs</i> 'paklusnus' (LKŽ IX 188) <i>pakluss</i> 'tāds, kas nav skaļš; samērā kluss' (LVV ₃ 565)
133.	=	<i>pakulāinis</i> 'pakulinis' (LKŽ IX 211) <i>pakulains</i> 'tāds, kas satur pakulas, tāds, kam ir pakulu piejaukums; tāds, kas ir pagatavots no pakulām' (LLVV VI ₁ 185)
134.	=	<i>pakuņpas</i> 'kiek kumpas' (LKŽ IX 215) <i>pakumpus</i> 'pakumpas' (LKŽ IX 215) <i>pakumps</i> 'mazliet kumps' (LLVV VI ₁ 186)
135.		<i>pakumpus</i> skat. <i>pakuņpas</i>
136.	=	<i>palēnas</i> 'kiek lēnas, polētis, neskuōus, negreitas' (LKŽ IX 251) <i>palēns</i> '1. tāds, kas pārvietojas, virzās samērā lēni; 2. tāds, kas norisinās samērā lēni; 3. samērā miermīlīgs, līdzsvarots; // tāds, kas darbojas samērā lēni' (LLVV VI ₁ 200)
137.	–	<i>pālētas</i> 'palētyš' (LKŽ IX 254) <i>palēts</i> 'samērā lēts; pretstats: padārgs' (LLVV VI ₁ 202)
138.	–	<i>paliaūnas</i> 'liaunokas' (LKŽ IX 256) <i>paļauns</i> 'samērā, arī mazliet jauns' (LLVV VI ₁ 221)
139.	=	<i>pāliesas</i> 'paliesys' (LKŽ IX 261) <i>paliess</i> 'samērā liess' (LVV ₃ 567)
140.	–	<i>pamatingas</i> '1. turintis pamata, pagrīstas, pamatuotas; 2. esmingas' (LKŽ IX 286) <i>pamatīgs</i> '1. izturīgs, arī liels (apjomā) un stiprs; 2. spēcīgs izpausmē; stiprs; 3. kārtīgs, rūpīgs' 568)
141.	=	<i>pamāžas</i> 'kiek per mažas, mažokas' (LKŽ IX 288) <i>pamāzs</i> 'samērā mazs' (LVV ₃ 569)
142.	=	<i>paminkštas</i> '1. šiek tiek mīnkštas, apymīnkštis; 2. kiek palaidas, nesuspaustas' (LKŽ IX 301) <i>pamīksts</i> 'mazliet mīksts, samērā mīksts' (LVV ₃ 570)
143.	–	<i>panaudīngas</i> 'savanaudiškas, gobšus' (LKŽ IX 327) <i>panaudīgs</i> 'diezgan naudīgs' A. T.
144.	=	<i>papiktas</i> 'gana piktas, piktokas' (LKŽ IX 362) <i>papikts</i> 'samērā, arī mazliet pikts' (LLVV VI ₁ 265)
145.	=	<i>paplōnas</i> 'gana plonas, apyplonis' (LKŽ IX 377) <i>paplāns</i> 'samērā plāns' (LVV ₃ 572)
146.	–	<i>pāprastas</i> '1. niekuo neišsiskiriantis; 2. nesudētingas' (DLKŽ: 498) <i>paprasts</i> sar. 'samērā, arī mazliet prasts' (LLVV VI ₁ 276)
147.	=	<i>paplatūs</i> 'gana platus, apyplatis' (LKŽ IX) <i>paplašs</i> 'samērā plašs (par platību, telpu); //

	370)	tāds, kam ir samērā liels apjoms (piemēram, par tekstu) ' (LLVV VI ₁ 273)
148.	skat. <i>paplātūs</i>	<i>paplats</i> 'samērā plats' (LLVV VI ₁ 273)
149.	= <i>paramūs</i> '1. apylētis, nelabai judrus' (LKŽ IX 401)	<i>parāms</i> 'samērā rāms' A. T.
150.	= <i>parētas</i> 'ne arti vienas prie kito, retokas; 2. lētokas; 3. nedažnas, retokas' (LKŽ IX 418)	<i>parets</i> 'samērā rets' (LVV ₃ 578)
151.	= <i>pasaldūs</i> 'kiek saldus' (LKŽ IX 451)	<i>pasalds</i> 'samērā, arī mazliet salds' (LLVV VI ₁ 441)
152.	= <i>pasaūsas</i> 'apysausis, posausis' (LKŽ IX 458)	<i>pasauss</i> 'mazliet sauss, samērā sauss' (LVV ₃ 591)
153.	= <i>pāsekļus</i> 'kiek sekļus, seklokas' (LKŽ IX 462)	<i>pasekls</i> 'samērā sekls' (LVV ₃ 591)
154.	= <i>pasēnas</i> '1. kiek senas, senokas, posenis; 2. senokai buvēs' (LKŽ IX 464)	<i>pasens</i> 'samērā sens' (LVV ₃ 592)
155.	= <i>pasiaūras</i> 'kiek per siauras, apysiauris' (LKŽ IX 465)	<i>pašauris</i> 'samērā šauris' (LVV ₃ 595)
156.	= <i>pāslinkas</i> 'gana slinkas, tingintis darbuotis' (LKŽ IX 509)	<i>paslinks</i> 'mazliet slinks, samērā slinks' (LVV ₃ 593)
157.	– <i>pāslinkas</i> 'paslikas' (LKŽ IX 509)	skat. <i>paslinks</i>
158.	= <i>pasmagūs</i> '1. gana sunkus, sunkokas; 2. reikalaujantis gana daug fizinēs jēgos (apie darbu); 3. gana smarkus, stiprus (apie lietu); II gana linksmas, smagus' (LKŽ IX 510)	<i>pasmagis</i> 'samērā smags' (LVV ₃ 593)
159.	– <i>pasmagūs</i> 'gana linksmas, smagus' (LKŽ IX 510)	skat. <i>pasmagis</i>
160.	<i>pasmailas</i> skat. <i>pāsmailus</i>	
161.	= <i>pāsmailus</i> 'gana smailus, smailokas' (LKŽ IX, 511) <i>pasmailas</i> 'pasmailus' (LKŽ IX 511)	<i>pasmails</i> 'samērā smails' A. T.
162.	= <i>pāstaras</i> '1. neseniai praējes (laiko atžvilgiu); 2. paskutinis iš minētūju' (DLKŽ, 517)	<i>pastarais</i> 'pēdējais' (LVV ₃ 594)
163.	= <i>pastiņgras</i> 'apystingris, kietokas, neišvires' (LKŽ IX 530)	<i>pastingrs</i> '1. samērā stingrs (piemēram, par vielu, priekšmetu); 2. samērā noteikts, nelokāms, arī prasīgs (par psihes, rakstura, personības īpašībām); tāds, kas ir samērā noteikts, nelokāms, arī prasīgs (par cilvēku); // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LLVV VI ₁ 474)
164.	= <i>pastipras</i> '1. turintis nemaža jēgu, apystipris; 2. turintis nemaža tvirtumo, nelinkēs trūkti, dužti; 3. apysmarkis, svaiginantis; 4. daugokai molio turintis' (LKŽ IX 531) <i>pastiprūs</i> 'gana stiprus, pajēgus' (LKŽ IX 531)	<i>pastiprs</i> '1. samērā stiprs; 2. tāds, kas izpaužas, ir uztverams samērā skaidri, spilgti' (LLVV VI ₁ 475)
165.	<i>pastiprūs</i> skat. <i>pastipras</i>	
166.	= <i>pastovīngas</i> 'nuolatīnis, be pakitīmū' (LKŽ IX 537)	<i>pastāvīgs</i> '1. biežs, arī nepārtraukts; 2. nemainīgs; 3. tāds, kas domāts ilgākam laikam' (LVV ₃ 594)
167.	– <i>pasūrūs</i> 'gana sūrus, sūrokas, posūris'	<i>pasūrs</i> 'samērā, arī mazliet sūrs' (LLVV VI ₁

	(LKŽ IX 546)	479)
168.	– <i>pasvorīngas</i> ‘turintis kiek svorio, apysunkis’ (LKŽ IX 548)	<i>pasvarīgs</i> ‘diezgan svarīgs’ A. T.
169.	= <i>pašāltas</i> ‘1. kuris gana žemos temperatūros, visokas, šaltokas; 2. gana ataušęs’ (LKŽ IX 556)	<i>pasalts</i> ‘samērā, arī mazliet salts: // pārn. samērā, arī mazliet neiejūtīgs, neatsaucīgs. arī nelaipins’ (LLVV VI, 442)
170.	= <i>pašīltas</i> ‘gana šiltas, šiltokas’ (LKŽ IX 565)	<i>pasilts</i> ‘samērā, arī mazliet silts’ (LLVV VI, 451)
171.	= <i>pašlāpias</i> ‘apyšlapis, šlapokas’ (LKŽ IX 574)	<i>paslapjš</i> ‘samērā, arī mazliet slapjš’ (LLVV VI, 457)
172.	= <i>patiņkamas</i> ‘kuris patinka’ (DLKŽ, 525)	<i>patīkams</i> ‘tāds, kas saistīts ar patiku: tāds, kas sagādā baudu, prieku’ (LVV, 598)
173.	– <i>patyrūs</i> ‘daug patyręs’ (DLKŽ, 525)	<i>patīrs</i> ‘samērā tīrs’ (LLVV VI, 519)
174.	<i>patōgas</i> skat. <i>patogūs</i>	
175.	= <i>patogūs</i> ‘1. pritaikytas vartoti, naudotis, tinkamas; 2. tts. gražus, dailus’ (DLKŽ, 525) <i>patōgas</i> ‘patogus’ (LKŽ IX 623)	<i>patāgs</i> ‘handlich, bequem’ (ME III 119)
176.	= <i>patvaldingas</i> ‘autokratiškas’ (LKŽ IX 640)	<i>patvaldīgs</i> ‘autokrātisks’ A. T.
177.	= <i>patvaldiškas</i> ‘autokratiškas’ (LKŽ IX 640)	<i>patvaldīks</i> ‘autokrātisks’ A. T.
178.	≈ <i>pavargūs</i> ‘1. skurdus, suvarģes, neturtingas; 2. kiek varģingas’ (LKŽ IX 669)	<i>pavārgs</i> ‘samērā vārgs’ (LVV, 601)
179.	≈ <i>pavasariņgas</i> ‘1. prastai išmitęs, pavasari silpnas, liesas; 2. apimtas pavasario nuotaikos’ (DLKŽ, 530)	<i>pavasariģgs</i> ‘tāds, kas raksturģgs pavasarim: tāds, kas saistģts ar pavasari’ (LVV, 601)
180.	= <i>pavēlūs</i> ‘vēlokas, vēlyvas’ (LKŽ IX 682)	<i>pavēls</i> ‘samērā vēls’ (LVV, 601)
181.	= <i>pavēsūs</i> ‘vēsokas’ (LKŽ IX 685)	<i>pavēss</i> ‘samērā vēss’ (LVV, 602)
182.	– <i>pavojūs</i> ‘pavojīngas’ (DLKŽ, 532)	<i>pavājš</i> ‘samērā vājš’ (LVV, 600)
183.	= <i>pažālias</i> ‘1. truputį žalias, žalsvas; 2. apyžalis, nepribrendęs; 3. šlapio medžio’ (LKŽ IX 706)	<i>pazaļš</i> ‘1. samērā, arī mazliet zaļš; 2. tāds, kas vēl nav pilnģgi nogatavojģts un ieguvģs gatavģbas pakāpei raksturģgo krāsu (par augļiem, labģbu u. tml.); // tāds, kas ģr iegģts no samērā nesen nozāģģta, nocģrsta, augoša koka, krģma (par malku, arī kokmateriāliem); 3. sar. samērā, arī mazliet nepieredzģjis; tāds, kas vēl nav pilnģgi pieaudzģs’ (LLVV VI, 562)
184.	= <i>pažēmas</i> ‘I truputį žemas, žemokas; II ne stačias, pažeme augantis’ (LKŽ IX 711)	<i>pažems</i> ‘samērā zems’ (LVV, 602)
185.	– <i>pažūlas</i> ‘apyžilis’ (LKŽ IX 714)	<i>pažils</i> ‘samērā, arī mazliet zģls’ (LLVV VI, 56?)
186.	≈ <i>pelēkas</i> ‘pilkas kaip pelė’ (DLKŽ, 536)	<i>pelēks</i> ‘1. tāds, kam piemģt neitrāla krās, kāda raksturģga, piem., pelniem; 2. pārn. apmācies; 3. pārn. neizteiksmģgs, parasts; neinteresants’ (LVV, 605)
187.	– <i>pēliškas</i> ‘toks, kaip pelėš’ (LKŽ IX 769)	<i>pelģks</i> ‘tāds, kas raksturģgs pelei’ A. T.
188.	= <i>pėrmainīngas</i> ‘kuris su permainomis’ (DLKŽ, 544)	<i>pārmāģģgs</i> ‘wechselnd, abwechselnd’ (ME III 165)
189.	= <i>pėrpilnis</i> ‘per pilnas’ (LKŽ IX 845)	<i>pārpģlģns</i> ‘ģoti, iespējami pilns; pārpģlģģts; 2. tāds, kas ģr ar uzvģju’ (LVV, 583)
190.	= <i>pģeniņgas, pģeniņgas</i> ‘duodantis daug pieno’ (DLKŽ, 552)	<i>pģeniģgs</i> ‘tāds, kas dģd daudz piena’ (LVV, 618)
191.	– <i>pģilningas</i> ‘pilnas’ (LKŽ IX 1001)	<i>pģilnģgs</i> ‘1. tāds, kas ģzpauģas pilnā mērā; neierobeģzģts, absolģģts; 2. tāds, kas ģetver, aptver

		visu nepieciešamo; 3. tukls' (LVV ₃ 628)	
192.	=	<i>plākanas</i> 'plokščias' (LKŽ X 55)	<i>plakans</i> 'tāds, kura virsma ir bez pacēluma, izliekuma vai ir ar samērā nelielu pacēlumu. izliekumu: arī plāns' (LVV ₃ 633)
193.	-	<i>prasmīngas</i> '1. turintis prasme, turiningas; 2. turintis tikslā, paskirti' (DLKŽ ₄ 589)	<i>prasmīgs</i> '1. tāds, kam ir prasme; 2. tāds, kurā izpaužas laba prasme' (LVV ₃ 643)
194.	=	<i>protīngas</i> '1. išmintingas, turintis prota; 2. rodantis gerā nuovoka' (DLKŽ ₄ 625)	<i>prātīgs</i> '1. gudrs un apdomīgs; 2. tāds, kurā izpaužas šādas īpašības: pārdomāts, apsvērts' (LVV ₃ 643-644)
195.	=	<i>prūsīškas</i> '1. priekšautantis senovēs prūsams; // parašytas prūsų kalba; 2. būdingas, priekšautantis Prūsijai, Klaipēdos kraštui, vokiškas; 3. gaunamas, gabenamas iš Prūsijos' (LKŽ X 828)	<i>prūsisks</i> 'tāds, kas saistīts ar prūšiem, to valodu' A. T.
196.	=	<i>purpurūotas</i> 'apsirenges purpuru' (LKŽ X 970)	<i>purpurots</i> 'tāds, kas ir purpura krāsā' A. T.
197.	=	<i>pumpurūotas</i> 'kuris su pumpurais' (DLKŽ ₄ 629)	<i>pumpuorts</i> 'pumpurains' (LLVV VI ₂ 435)
198.	=	<i>pūsaklis</i> 'pusiau aklas, neprimatantis' (DLKŽ ₄ 631)	<i>pusakls</i> 'tāds, kam ir ļoti vāja redze: tāds, kam viena acs ir neredzīga' (LLVV VI ₂ 449)
199.	=	<i>pūsgatavis</i> '1. pusiau gatavas, pasirenges, susiruošes; 2. pusiau apdorotas' (LKŽ X 1014)	<i>pūsgatavs</i> 'tāds, kas vēl nav pilnīgi gatavs (izstrādāts vai nobriedis)' (LVV ₃ 659)
200.		<i>pūsgyvas</i> skat. <i>pūsgyvis</i>	<i>pūsdzīvs</i> 'ļoti vārgs, smagi ievainots; tikko dzīvs; pārņ. ārkārtīgi noguris, nespēcīgs' (LVV ₃ 658)
201.	=	<i>pūsgyvis</i> 'pusiau gyvas, leisgyvis' (DLKŽ ₄ 632) <i>pūsgyvas</i> 'pusgyvis' (LKŽ X 1015)	
202.	=	<i>pūskeptas</i> 'puskepī' (LKŽ X 1037)	<i>pūscēpts</i> 'halb gebraten' (ME III 424)
203.	=	<i>pūsliesas</i> 'gana liesas' (LKŽ X 1045)	<i>pūslīess</i> 'daļēji liess' A. T.
204.	=	<i>pūslīngas</i> 'turintis daug pūslīu' (LKŽ X 1045)	<i>pūslīgs</i> '1. blasīg, blasenartig; 2. leicht aufgebracht, erzürnt' (ME III 450)
205.	=	<i>pūsmīnkštis</i> 'pusiau mīnkštas, apymīnkštis' (DLKŽ ₄ 634)	<i>pūsmīksts</i> 'ne pilnīgi mīksts' (LVV ₃ 659)
206.	≈	<i>pūspīkīis</i> '1. pusiau pīkīas, neturintis natūralios dangos; 2. pusnuogis' (DLKŽ ₄ 634)	<i>pūspīkīis</i> 'puskails' (LVV ₃ 659)
207.	=	<i>pūssaūsis</i> 'pusiau saūsas, pradžiūves' (DLKŽ ₄ 635)	<i>pūssaūss</i> '1. vidēji saūss; 2. tāds, kas satur mazliet cukura (parasti par vīnu)' (LLVV VI ₂ 471)
208.	=	<i>pūssiaūris</i> 'gana siaūras' (LKŽ X 1063)	<i>pūssaūrs</i> 'ne pilnīgi šaūrs' A. T.
209.	-	<i>pūssūris</i> 'ne visai sūrus, apysūris' (DLKŽ ₄ 635)	<i>pūssūrs</i> 'ne pilnīgi sūrs' A. T.
210.	-	<i>pūssvaigis</i> 'pusiau apsvaigēs' (LKŽ X 1065)	<i>pūssvaigs</i> 'ne pilnīgi svaigs' A. T.
211.	=	<i>pūssūltis</i> '1. kiek pašīles, šīltas; 2. kiek īšlaikantis šīluma' (DLKŽ ₄ 635)	<i>pūssūlts</i> 'daļēji apsūldīts (piemēram, par telpu)' (LLVV VI ₂ 472)
212.	=	<i>pūsslapis</i> '1. ne visai saūsas, šlapokas; 2. menkai sušlapīntas' (LKŽ X 1066)	<i>pūsslapjš</i> 'daļēji slapjš' A. T.
213.	=	<i>pūssvēntis</i> 'labai pamaldus, pusiau šventas'	<i>pūssvēts</i> 'halbheilīg' (ME III 435)

	(LKŽ X 1067)	
214.	= <i>pūsvokiškas</i> 'pusiau vokiškas, darkytas' (LKŽ X 1103)	<i>pusvācisks</i> 'pa pusei vācisks' A. T.
215.	- <i>pūszālis</i> 'pusiau žalias, ne visai išvīres ar iškepeš' (DLKŽ ₄ 636)	<i>puszaļš</i> 'vēl pilnīgi nenobriedis, nenogatavojies; negatavs' (LVV ₃ 660)
216.	= <i>rābiniškas</i> '1. būdingas rabinui; 2. gudragalviškas, klastingas' (LKŽ XI 4)	<i>rabīnisks</i> 'tāds, kas raksturīgs rabīnam' A. T.
217.	= <i>rāganiškas</i> '1. būdingas, priklausantis raganai; kerintis, uzburiantis; 2. vaidingas, piktas' (LKŽ XI 20)	<i>raganisks</i> 'saistīts ar raganām, to darbību, tām raksturīgs' (LLVV VI ₂ 512)
218.	- <i>rankīngas</i> 'sugebantis gerai dirbti, nagingas' (LKŽ XI 165)	<i>rocīgs</i> reti 'izticis; turīgs, pārticis' (LLVV VI ₂ 677)
219.	= <i>rasmīngas</i> '1. derlingas; 2. išradingas, gudrus' (LKŽ XI 188)	<i>rasmīgs</i> 'ergiebig, was gut und rasch gedeiht, wohl fortkommt, zunimmt' (ME III 479)
220.	= <i>rasótas</i> '1. apkritęs rasa; 2. apsitraukęs drēgme; 3. prakaituotas' (DLKŽ ₄ 644)	<i>rasots</i> 'rasains' (LVV ₃ 667)
221.	= <i>raudulīngas</i> 'verksmingas, graudus' (DLKŽ ₄ 647)	<i>raudulīgs</i> '1. tāds, kas bieži (bez pietiekama iemesla) raud; 2. tāds, kurā izpaužas sāda īpašība: arī žēlabains, gaudulīgs' (LVV ₃ 667)
222.	<i>rieviuotas</i> skat. <i>rievuotas</i>	
223.	= <i>rievuotas</i> 'I su dryžiais, drūžėmis: II uolotas' (LKŽ XI 593) <i>rieviuotas</i> 'su rievėmis, dryžuotas, ruožuotas' (LKŽ XI 593)	<i>rievots</i> 'tāds, kura virsmā izveidotas rievās: rievains' (LLVV VI ₂ 650)
224.	= <i>rijīngas</i> 'ēdrus' (LKŽ XI 598)	<i>rijīgs</i> 'tāds, kas daudz ēd; negausīgs, nepieēdināms' (LVV ₃ 677)
225.	= <i>riktingas</i> '1. prideramas, tikras, geras; 2. teisingas' (LKŽ XI 616)	<i>riktīgs</i> 'īsts' A. T.
226.	= <i>rudeniņgas</i> 'rudeniškas' (LKŽ XI 865)	<i>rudenīgs</i> 'tāds, kas raksturīgs rudenim' (LVV ₃ 681)
227.	= <i>rūdeniškas</i> 'būdingas rudeniui; toks kaip rudeni' (LKŽ X 866)	<i>rudenisks</i> 'herbstmässig, herbstlich' (ME III (LVV ₃ 553)
228.	= <i>rūpiņgas</i> 'rūpeštingas' (LKŽ XI 993)	<i>rūpiģis</i> '1. tāds, kas rūpējas par kādu: gādīgs; 2. centīgs, uzmanīgs, kārtīgs; tāds, kas veikts centīgi, uzmanīgi, kārtīgi' (LVV ₃ 682)
229.	<i>rūsganas</i> skat. <i>rūzšanas</i>	
230.	= <i>rūzšanas</i> 'rusvas' (DLKŽ ₄ 670) <i>rūsganas</i> 'ruzšanas' (LKŽ XI 1015)	<i>rūsgans</i> 'sarkanīgi brūns: rūsas krāsā' (LVV ₃ 683)
231.	- <i>salīngas</i> 'kuris su daug salų' (DLKŽ ₄ 672)	<i>salīgs</i> 'tāds, kam vienmēr vai bieži salst' (LVV ₃ 698)
232.	≈ <i>sālkanas</i> 'salstelējš, saldokas' (LKŽ XII 81)	<i>salkans</i> '1. tāds, kam mazliet salda, pliekana garša; 2. pārm. māksloti maigs; jūtīgs; banāls' (LVV ₃ 698)
233.	≈ <i>sārkanas</i> '1. ryškus, vaiskus; 2. skaistaus veido, sveikai atrodantis' (LKŽ XII 163)	<i>sarkans</i> '1. tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai; 2. tāds, kas saistīts ar revolucionāro cīņu, ar komunistisko kustību; 3. sar. ruds, gaiši sarkanbrūns; iesarkans' (LVV ₃ 707)
234.	= <i>sauvalīngas</i> '1. sauvališkas; 2. nevarzomas, pavykęs, laisvas' (LKŽ XII 228)	<i>savvaļīgs</i> reti 'patvaļīgs' (LLVV VII ₁ 358)
235.	<i>sekmiņgas</i> skat. <i>sekmiņas</i>	
236.	= <i>sekmiņgas</i> 'vykstantis su sēkme' (DLKŽ ₄	<i>seknīgs</i> '1. tāds (darbs, rīcība), kam ir pozitīvs

	684) <i>sekmīngas</i> 'sékmingas' (LKŽ XII 336)	rezultāts: 2. tāds, kam labas sekmes mācībās' (LVV ₃ 722)
237.	= <i>sēlišķas</i> 'būdingas sēliams' (LKŽ XII 354)	<i>sēlišķs</i> 'raksturīgs sēļu valodai, saistīts ar to: raksturīgs sēļiem' (LLVV VII ₁ 650)
238.	≈ <i>sēnišķas</i> '1. būdingas seniui, senam žmogui: 2. senovišķas, senovinis' (LKŽ XII 394)	<i>senišķs</i> 'tāds, kam piemīt sen radušās īpašības, pazīmes; arī sens' (LLVV VII ₁ 389)
239.	= <i>sēnprūsišķas</i> 'būdingas senprūsiam' (LKŽ XII 403)	<i>senprūsišķs</i> 'tāds, kas raksturīgs senprūšiem' A. T.
240.	- <i>siaubīngas</i> 'labai baisus' (DLKŽ ₄ 689)	<i>šaubīgs</i> '1. tāds, kas šaubās; tāds, kurā izpaužas šaubīšanās; 2. tāds, kas izraisa šaubas: neuzticams, apšaubāms' (LVV ₃ 782)
241.	- <i>skanīngas</i> 'skanus' (LKŽ XII 736)	<i>skanīgs</i> '1. tāds, kam ir spēcīgs, tīrs skaējums: tāds, kas labi skan; 2. pārņ. tāds, kas pateikts efektīvā formā, bet kā saturs parasti neatbilst īstenībai' (LVV ₃ 737)
242.	≈ <i>skaudīngas</i> 'skaudus, skausmingas' (DLKŽ ₄ 699)	<i>skaudīgs</i> '1. tāds, kas izjūt nepatiku par citu cilvēku panākumiem, veiksmi, labumu; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība; 3. sar. skaudrs' (LVV ₃ 738)
243.	- <i>sklidīngas</i> 'pilnas iki kraštu' (DLKŽ ₄ 706)	<i>sklidāns, sklīdāns, sklīde, ns</i> 'glatt, schlüpfrig' (ME II 882)
244.	= <i>skubīngas</i> 'skubus' (LKŽ XII 1110)	<i>skubīgs</i> '1. "??"; 2. eilig, keine Musse habend; flink, kein Anspornen nötig habend; selbst eilend und andere anspornend' (ME III 901)
245.	= <i>smilgótas</i> 'priauges smilgu' (DLKŽ ₄ 716) <i>smilgúotas</i> 'smilgotas' (LKŽ XIII 173)	<i>smilguots</i> 'smilgains' (ME III 962)
246.	<i>smilgúotas</i> skat. <i>smilgótas</i>	
247.	= <i>smirdīngas</i> 'smirdintis' (LKŽ XIII 192)	<i>smirdīgs</i> 'tāds, kas smird; tāds, kam ir nepatīkama smaka' (LVV ₃ 750-751)
248.	= <i>smūrgīngas</i> 'suteptas smurgais, snarglētās' (LKŽ XIII 226)	<i>šmurgāns</i> 'tāds, kam ir netīra mute, purns' A. T.
249.	= <i>snaudulīngas</i> 'traukiantis snausti, miegoti' (DLKŽ ₄ 718)	<i>snaudulīgs</i> '1. tāds, kam nāk snauda; tāds, kas bieži snauž; arī miegāns; // pārņ. tāds, kur ir miers, klusums (piemēram, par apkārtni, dabu); 2. neizdarīgs, neaktīvs; tāds, kam trūkst iniciatīvas; // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības' (LLVV VII ₂ 56)
250.	= <i>sotīngas</i> 'sotus, maistingas' (LKŽ XIII 302)	<i>sānīgs</i> 'tāds (par ēdienu), kur ir daudz barības vielu, tāds, kā pietiek nelielā daudzumā' (LVV ₃ 714)
251.	- <i>spalvīngas</i> '1. spalvingas; 2. spalvotas' (LKŽ XIII 315)	<i>spalvāns</i> '1. ar spalvām apaudzis; tāds, kam ir bieza un gara spalva; 2. tāds, uz kā ir spalvas' (LVV ₃ 753)
252.	= <i>sparnúotas</i> 'kuris su sparnais' (DLKŽ ₄ 722)	<i>spārnots</i> 'tāds, kam ir spārni: spārnains' (LVV ₃ 754)
253.	- <i>spējīngas</i> 'kuris mēgsta spēlioti' (LKŽ XIII 372)	<i>spējīgs</i> '1. tāds, kam piemīt (kāda) spēja: tāds, kas spēj vai prot (ko) darīt, veikt, atbilstoši izturēties; 2. tāds, kam ir kādas dotības; apdāvināts' (LVV ₃ 755)
254.	= <i>spēkīngas</i> 'stiprus, tvirtas' (LKŽ XIII 372)	<i>spēcīgs</i> '1. tāds, kam ir daudz fiziska (muskulu) spēka; 2. labi attīstīts, izturīgs; 3. tāds, kas radies fiziska spēka iedarbībā: stipri sajūtams; 4. varens; (saimnieciski, militāri) labi apgādāts; 5.

		tāds, kas rada lielu jaudu; tāds, kam piemīt liela enerģija; ļoti iedarbīgs; 6. stipri jūtams; intensīvs; 7. tāds, kas spēj ietekmēt; pārliecināošs; 8. tāds, kas stiprina organismu, bagāts ar barības vielām (par barību) (LVV ₃ 754–755)	
255.	=	<i>spīndīngas</i> 'spindintis, blizgantis' (LKŽ XIII 408)	<i>spīdīgs</i> '1. tāds, kas atstaro gaismas starus. mirdz; mirdzošs, spožs; 2. tāds, kas spīd' (LVV ₃ 756)
256.	=	<i>spīndulīngas</i> '1. gausus spinduliņ, spinduliuojantis, spindintis, šviesus; 2. blizgantis' (DLKŽ ₄ 724)	<i>spīdulīgs</i> 'glānzend. leuchtend' (ME III 1001)
257.	–	<i>stiepīngas</i> 'status' (LKŽ XIII 767)	<i>stiepīgs</i> reti 'staipīgs' (LLVV VII ₂ 216)
258.	=	<i>stīrpainis</i> 'dryžuotas, ruožuotas' (LKŽ XIII 974)	<i>stīrpains</i> 'svītrains' (LVV ₃ 772)
259.	≈	<i>suderīngas</i> 'taikus. sukalbamas, taikingas' (LKŽ XIV 33)	<i>saderīgs</i> '1. tāds, kas ir savstarpēji piemērots; 2. apst. bez ķildām, saticīgi' (LVV ₃ 687)
260.	=	<i>sulīngas</i> '1. turintis daug sulas; 2. sultīngas' (LKŽ XIV 137)	<i>sulīgs</i> '1. tāds, kurā ir daudz sulas; 2. spilgts; tāds, kam ir tīri, koši krāsu toņi; 3. pārn. spēcīgs, pilnskanīgs (par skaņām); 4. pārn. izteiksmīgs, spilgts, trāpīgs (par izteicieniem)' (LVV ₃ 775)
261.	=	<i>sūomišķas</i> '1. priekšautāntis suomiams, suomiņ vartojamas; 2. būdīngas suomiams, toks kaip suomiņ; Suomijojē randamas, gaunamas' (LKŽ XIV 189)	<i>somišķs</i> 'tāds, kas raksturīgs somiem, to valodai' A. T.
262.	=	<i>suprātīngas</i> 'suprantantis, protingas, sumanus' (DLKŽ ₄ 771)	<i>saprātīgs</i> '1. tāds, kam ir saprāts; 2. tāds, kurā izpaužas saprāts; tāds, kas darīts ar saprātu' (LVV ₃ 704)
263.	≈	<i>svarīngas</i> 'svarus' (LKŽ XIV 273)	<i>svarīgs</i> '1. nozīmīgs; tāds, kas pelna ievērību; 2. pareti. smags' (LVV ₃ 777)
264.	–	<i>svētīngas</i> 'mēgstantis svečius, vaišīngas' (DLKŽ ₄ 795)	<i>svētīgs</i> 'tāds, no kā ir labums; tāds, kas nāk par labu' (LVV ₃ 779)
265.	=	<i>šaknīngas</i> 'turintis daug arba storū šakņū' (DLKŽ ₄ 797)	<i>saknīgs</i> 'tāds, kam ir daudz sakņū' A. T.
266.	–	<i>šalīngas</i> 'šališķas' (LKŽ XIV 449)	<i>salīgs</i> 'tāds, kam vienmēr vai bieži salst' (LVV ₃ 698)
267.	–	<i>šiaudīngas</i> 'kuris su didēlais šiaudais' (DLKŽ ₄ 805)	<i>šaudīgs</i> '1. tāds, kas atkārtoti parādās un pazūd; kustīgs; 2. tāds, kas ir nemierīgs. ļoti ātri kustas šurpu turpu' (LVV ₃ 782)
268.	≈	<i>širdīngas</i> '1. kuris geros širdies; 2. nuoširdus; 3. tarm. piktas, staigus' (DLKŽ ₄ 809)	<i>širdīgs</i> 'dusmīgs, noskaities, arī ātri sadusmojams, sakaitināms; nikns' (LVV ₃ 732)
269.	≈	<i>šūnišķas</i> '1. būdīngas šūniui, toks kaip šūns; 2. skirtas šūnims, šūņ mēgstamas; 3. teikiantis daug nemalonumū, sunkus, varģinantis; 4. bjaurus, nedoras. neikšīngas (apie žmogū); 5. prk. ižēidžiantis, užgaulus (apie žodį); 6. prk. nemalonus, atšiaurus (apie orą); 7. prk. didelis, smarkus, intensyvus; 8. su blake audekle, dviblakas, blakišķas; 9. prastai, netikusiai daromas, atliktas; 10. šūninis' (LKŽ XV 363)	<i>šūnišķs</i> '1. pazemojoši padevīgs; 2. jauns, nežēlīgs' (LVV ₃ 775)

270.	=	taukīnas 'taukuotas' (DLKŽ ₄ 835)	taukains '1. tāds, uz kā ir tauki; tāds, kas piesūcies ar taukiem; 2. tāds, kas satur taukus; tāds, kurā uzkrājušās taukdaļas; tāds, kas radies no taukiem' (LVV ₃ 795)
271.	≈	taukinis '1. padarytas iš taukų; 2. žibinimas taukais; 3. riebus; 4. gaminantis ar išskiriantis taukus, riebalus; 5. kuriame kaupiasi riebalai, taukai; 6. sumuštas, susuktas iš šaldytos rūgščios grietinės (apie sviestą)' (LKŽ XV 1006)	skat. <i>taukains</i>
272.	=	taupīngas 'taupus' (LKŽ XV 1013)	taupīgs 'tāds, kas tērē ar apdomu, ne vairāk par to, cik nepieciešams, un izmanto visu, ko var kādā veidā lietderīgi izmantot' (LVV ₃ 795)
273.	=	taūtiškas '1. susijęs su tauta, jos visuomeniniu ir politiniu gyvenimu, patriotinis; 2. būdingas tautai, reiškiantis tautos charakterį, ypatybes' (LKŽ XV 1035)	tautisks '1. tāds, kas atspoguļo kādai tautai raksturīgo mākslā, sadzīvē, ieražās u. tml.; 2. tāds, kas pauž tautas intereses; 3. tāds, kas saistīts ar latviešu buržuāzisko nacionālo kustību 19. gs. 50. un 60. gados' (LVV ₃ 796)
274.	-	tiesīngas 'teisingas' (LKŽ XVI 191)	tiesīgs 'tāds, kam ir likumīgas vai morālas tiesības' (LVV ₃ 802)
275.	=	tēviškas 'būdingas tēvui; 2. tēvui priekšautantis; 3. ģimtas; 4. tēvišķe augintas, gamintas; 5. tēvinis' (LKŽ XVI 152)	tēvisks 'väterlich' (ME IV 177)
276.	=	tiēsiškas '1. pagrīstas įstatymais; 2. (neol.) tikroviškas' (LKŽ XVI 196)	tiesisks 'tāds, ko nosaka tiesības; tāds, kas ir saskaņā ar tiesībām, izriet no tām' (LVV ₃ 803)
277.	=	tikingas 'tikintis' (LKŽ XVI 250)	ticīgs '1. tāds, kas tic dievam; dievbijīgs, reliģiozs; 2. ar not. galotni lietv. nozīmē ticīgais, cilvēks, kas tic dievam, ir reliģiozs' (LVV ₃ 802)
278.	≈	tiūklinis 'iš tinklo ar panašaus į tinklą audinio padarytas; 2. skirtas tinklams nerti; 3. panašus į tinklą; 4. atliekamas siuvinējamajame tinklelyje; 5. kuris jungiamas į elektros tinklą' (LKŽ XVI 385)	tīklains 'tāds, kam ir tīklam līdzīgi veidojumi' (LLVV VII ₂ 532)
279.	-	trauksmīngas 'su skersvėjais, skersvėjuotas' (LKŽ XVI 625)	trauksmīgs 'trauksmais' (LLVV VII ₂ 602-603)
280.	-	tūlingas '1. įvairus, visoks; 2. gausus' (LKŽ XVII 7)	tūlīgs '1. tāds, kas mēdz tūlāties; 2. sar. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība; lēns' (LVV ₃ 817)
281.	-	tumīngas '1. klijingas; 2. ištisinis, gausus; 3. protingas, rimtas' (LKŽ XVII 17)	tumīgs '1. tāds, kas atgādina tumi, pabiezs; 2. sar. resns, galīgs; mīksts, lekns' (LVV ₃ 817)
282.	-	tvanīngas 'linkęs dažnai tvinti, su potvyniais, tavnus' (LKŽ XVII 212)	tvanīgs 'tveicīgs, smaržu un garaiņu pilns' (LVV ₃ 820)
283.	=	vainīngas '1. kaltas, nusikaltes; 2. ydingas, su trūkumais' (LKŽ XVII 919)	vainīgs '1. tāds, kas nodarījis ko sliktu, kādu pārkāpumu; tāds, kura dēļ radies kāds sliktums, radušies kādi sarežģījumi; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 836)
284.	≈	vaisīngas 'vaisingas' (LKŽ XVII 945)	vaislīgs 'tāds, kas mēdz radīt daudz pēcnācēju (par dzīvniekiem); tāds, kas spēj labi vaisloties' (LVV ₃ 837)
285.	=	vakarinis '1. vakare vykstantis, daromas; 2. esantis vakaruose, priklausantis tai daliai, kuri vyksta vakaruose; 3. iš vakarų pusės; 4. kilęs iš Vakarų, gyvenantis Vakaruose;	vakarinis 'abendlich' (ME IV 447)

		parasti emocionāls, stāvoklis; versmīgs; // ļoti intensīvs, liels (par spēku, enerģiju u. tml.); // tāds, kad ir daudz notikumu, spēcīgu pziņojumu (par laikposmu)' (LLVV VIII 393)
302.	–	versmīnis 1. 'tryštantis, tekantis iš versmēs; 2. susijēs su versmēmīs' (LKŽ XVIII 805)
303.	=	vertīngas 'turintis didelē vertē, brangus' (DLKŽ ₄ 924)
304.	–	veselas 'linksmas' (LKŽ)
305.	–	veselīngas 'pagīringas (ppr. po didelēs puotos)' (LKŽ XVIII 932)
306.	=	vēžiškas '1. j vēži panašus, vēžiui būdingas; 2. augaļu vēžiui būdingas' (LKŽ XIX 44)
307.	=	vienbalsīngas 'vienodai skambantis, unisoninis' (LKŽ XIX 187)
308.	–	vienīngas '1. pasižymintis vienybe; 2. ntk. = vienodas, vienīsas, vienalytis, bendras, vienas' (DLKŽ ₄ 929)
309.	–	vienlaikīngas 'kuris to paties amžiaus, bēdraamžīs, vienmetīs' (LKŽ XIX 212, LKŽ XIX 139)
310.	≈	vienmūlis '1. kuris beveik vienodo storio per visā ilgī, nuo apačios iki viršaus; 2. vienalytis, vienīngas' (LKŽ XIX 217)
311.	=	vienōdas '1. kuris vienokios rūšies, vienoks, toks pat; 2. neturintis jvairumo' (DLKŽ ₄ 930)
312.	=	vientūlis 'II vienišas; III kuris vienodo storio per visā ilgī, tolydus' (LKŽ XIX 242)
313.	=	vilkiškas 'būdingas vilkui, toks kaip vilko; 2. prk. žiaurus, negailestīngas, nežmoniškas; 3. vilkinis' (LKŽ XIX 397)
314.	–	viltīngas 'teikiantis, kupinas vilties' (DLKŽ ₄ 934)
315.	=	vyrīškas '1. priklausantis vyrams, jų lyčiai; 2. toks kaip vyro, būdingas, tinkamas vyrui; 3. kuris stiprios valios, išsvermingas, stiprus, 4. bot. turintis tik kuokelius (apie augalo žiedą; 5. gram. priklausantis giminēs gramatinēs kategorijos rūšiai (genus masculinum); 6. apie gyvulių ir paukščių patinus' (LKŽ XIX 548–550)
		versmains 'joti karsts' (LVV ₃ 850)
		vērtīgs '1. tāds, kas dārgi maksā, kam liela vērtība; 2. tāds, kam ir kādas labas īpašības, kas ir noderīgs, vajadzīgs' (LVV ₃ 850–851)
		vesels '1. tāds (organisms), kas darbojas normāli; 2. nedalīts; viss' (LVV ₃ 851)
		veselīgs '1. tāds, kas vienmēr vai parasti ir vesels; tāds, kas ir labi attīstīts; 2. tāds, kurā izpaužas laba veselība; 3. tāds, kas labvēlīgi ietekmē veselību' (LVV ₃ 851)
		vēzīšks 'tāds, kas raksturīgs vēzim' A. T.
		vienbalsīgs '1. tāds (skaņdarbs), ko veido viena balss; 2. tāds, ko balsojot pieņem visi' (LVV ₃ 855)
		vienīgs '1. parasti ar not. galotni vienīgais, tāds, kas ir tikai viens (kur, kādam); 2. lierv. nozīmē vienīgais, tas, kas (kur) ir vai (ko) dara viens' (LVV ₃ 855)
		vienlaicīgs 'tāds, kas notiek, norisinās vienā laikā ar ko citu' (LVV ₃ 856)
		vienmuļš 'tāds, kas ir visu laiku vienāds, bez pārtraukumiem, bez krasām pārmaiņām; garlaicīgs, apnicīgs' (LVV ₃ 856)
		vienāds 'tāds pats (kā tas, ar ko salīdzina)' 854–(LVV ₃ 855)
		vientuļš '1. tāds, kam nav ģimenes, tuvinieku, draugu; tāds, kas maz saskaras ar citiem; 2. tāds, kas paiet, noris vienatnē, bez citiem; 3. savrups; tāds, kas ir attālināts, nošķirts no citiem līdzīgiem' (LVV ₃ 858)
		vilcīšks 'saistīts ar vilku, tam raksturīgs' (LLVV VIII 479)
		viltīgs '1. tāds, kas slēpj savus īstos nodomus, cenšas ko panākt ar viltu; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 861)
		vīrīšks, vīrīšks, vīrīšks 'männlich' (ME IV 641)

	<i>vyriškis</i> 'vyriškas' (LKŽ XIX 552)	
316.	<i>vyriškis</i> skat. <i>výriškas</i>	
317.	– <i>virpulingas</i> 'kuris su virpuliais' (DLKŽ ₄ 937)	<i>virpultigs</i> 'tāds, kas saitīts ar virpuļiem' A. T.
318.	= <i>visapusingas</i> 'visapusiškas, visapuis' (LKŽ XIX 698)	<i>vispusīgs</i> 'plašs, daudzveidīgs; daudzpusīgs' (LVV ₃ 866)
319.	= <i>vókiškas</i> 'būdingas vokiečiams, jū vartojamas, kaip vokiečių; 2. priklausantis vokiečiams, jū tautai; 3. Vokietijoje gamintas' (LKŽ XIX 916)	<i>vācisks</i> 'tāds, kas raksturīgs vāciešiem, piemīt vāciešiem' (LVV ₃ 834)
320.	= <i>žagarānis</i> 'kuris su žagarais, sausomis šakomis' (DLKŽ ₄ 947)	<i>žagarāins</i> 'voller (reich an) Reisis, Strauchwerk' (ME IV 785)
321.	<i>žagarótas</i> skat. <i>žagaruotas</i>	
322.	– <i>žagaruotas</i> 'šakotas' (LKŽ XX 55) <i>žagarótas</i> '1. šakotas, išsiplėtes; 2. su sėlenomis, rupus' (LKŽ XX 53)	<i>žagaruóts</i> 'mit Strauch besteckt' (ME IV 786)
323.	– <i>žarótas</i> 'kuris su žaromis' (LKŽ XX 189)	<i>zarots</i> 'zarains' (LVV ₃ 870)
324.	= <i>žarúotas</i> 'su ražais, žarais, šakomis, spygliais' (LKŽ XX 194)	skat. <i>zarots</i>
325.	= <i>žėlingas</i> 'gailestingas' (LKŽ XX 275)	<i>žėlīgs</i> '1. žėlsirdīgs; tāds, kas žėlo; līdzjūtīgs; 2. tāds, kas līdz žėlastību; pazemīgi līdzošs. žėls' (LVV ₃ 881)
326.	= žemaitiškas '1. būdingas žemaičiams; 2. svetimas (apie tarmę)' (LKŽ XX 294)	<i>žemaitīks</i> 'tāds, kas raksturīgs žemaišiem, saistīts ar tiem' A. T.
327.	= <i>žemingas</i> 'maišytas su žemėmis' (LKŽ XX 347)	<i>zemīgs</i> '1. Erde an sich habend; mit Erde beschmutzt; 2. niedrig; 3. demütig, unterwürfig' (ME IV 711)
328.	– <i>žėmiškas</i> 'susijęs su gyvenimu žemeje' (DLKŽ ₄)	<i>zemīks</i> 'negodīgs, ļauns' (LVV ₃ 872)
329.	= <i>žilganas</i> 'melsvas' (LKŽ XX 583)	<i>zilgans</i> 'mazliet zils' (LVV ₃ 875)
330.	= <i>žinīngas</i> '1. labai apsišvietęs, išimokslinęs; 2. teikiantis žinių, mokslingas' (LKŽ XX 635–636)	<i>zinīgs</i> '1. tāds, kam ir plašas, dziļas zināšanas; 2. tāds, kurā izpaužas šāda īpašība' (LVV ₃ 876)
331.	– <i>žinomas</i> '1. kurį visi žino, pažįsta; 2. garsus' (DLKŽ ₄ 959)	<i>zināms</i> '1. daļējs; tāds, ko nevar attiecināt uz visu; 2. iesprausts vārds, protams' (LVV ₃ 876)
332.	= <i>žydiškas</i> '1. būdingas žydams, jū kalbai, jū tautai, susijęs su žydais, jū kilmės; 3. kalbantis svetima ar nesuprantama kalba; 4. neteisingas, suktas' (LKŽ XX 505–506)	<i>židīks</i> 'jüdisch, nach Judenart' (ME IV 813)
333.	≈ <i>žymīngas</i> '1. žymus, reikšmingas, svarbus; 2. nostabus' (LKŽ XX 605)	<i>žimīgs</i> 'tāds, kurā izpaužas kas raksturīgs, būtīks: tāds, kas ko īpašu nozīmē' (LVV ₃ 875)
334.	– <i>žolingas</i> 'gausiai priaugęs žolės' (DLKŽ ₄ 963)	<i>žālīgs</i> 'zālains; zur Medizin nutzend' (ME IV 698)
335.	– <i>žvēringas</i> 'gausus žvėrių' (DLKŽ ₄ 966)	<i>žvērīgs</i> '1. necilvēcīks, briesmīgs; 2. sar. pārmērīgs' (LVV ₃ 879)
336.	= <i>žvēriškas</i> 'žiaurus, piktas' (DLKŽ ₄ 966)	<i>žvērīks</i> 'žvērīgs' (LVV ₃ 879)
337.	– <i>žvynainis</i> 'kuris panašus į žvynys' (LKŽ XX 1122)	<i>žvīnāins</i> 'tāds, kura ķermenis klāts ar žvīnām; 2. tāds, kas notraipīts, aplīpis ar žvīnām' (LVV ₃ 880)